

Видання цього
числа стало можливим
завдяки допомозі:

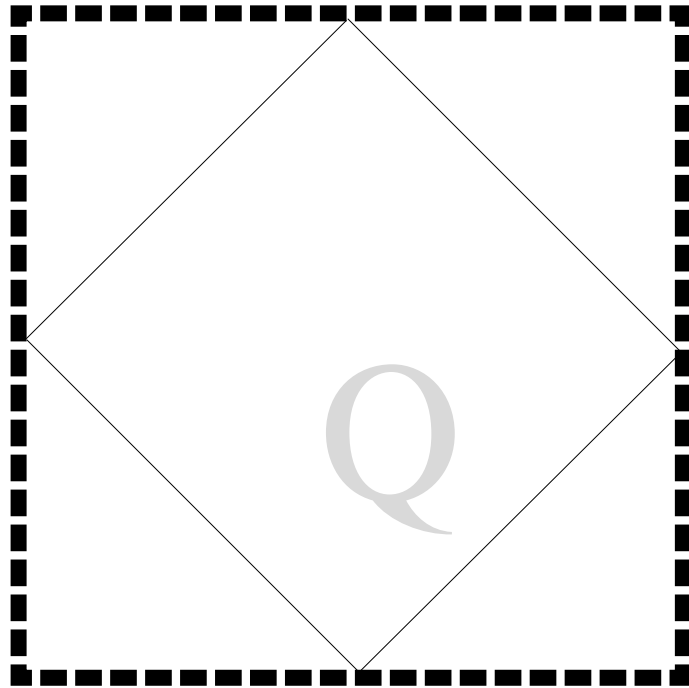
Міжнародного Фонду
Відродження (Львів)

Інституту політологічних
та культурологічних
досліджень (Київ - Львів)

Компанії Гердан (Львів)

J

J

Q

W

W

РЕДАКЦІЯ НОМЕРА

Тарас Возняк (головний редактор)

Емілія Огар (куратор числа)

Олесь Пограничний

Оксана Калагурська

Андрій Павлишин

Софія Онуфрів

Михайло Москаль

Олександр Кривенко

Микола Яковина

Андрій Шкраб'юк

Мирослава Прихода

Адреса редакції:

e-mail: wozniak@link.lviv.ua

Чи не кожне з чисел журналу є результатом організованої громадської організацією “Журнал І” конференції чи семінару, що присвячені тій чи іншій тематиці.

Так дане число є результатом кількох акцій, здійснених за участю журналу.

Першою з них стали „Дні європейської культури у Львові“, що відбулися у травні 1998 року. У рамках цього заходу Міжнародний центр культурних ініціатив, співзасновником якого є Журнал “І”, European Cultural Foundation з Амстердаму організував роботу круглого столу на тему: „Україна та Європа: єдність у розмаїтті“, Львів 10 травня 1998р.

Матеріали цього круглого столу авторства Миколи Рябчука (Київ), Олександра Гриценка (Київ), Ліліяни Деру-Сіміч (Брюссель), Ігора Клеха (Москва-Львів), Алєша Дебеляка (Любляна), Алоїза Вольдана (Зальцбург), Маріянни Герольд (Цюрих) стали основою цього числа журналу.

Головною проблемою, якою займалися дискусанти, було обговорення проблеми збереження національної ідентичности за умови

загальноєвропейських та світових інтеграційних процесів.

Вдалим продовженням дискусії стала організована Журналом “І” та Форумом Середньо-Східньої Європи з Варшави культурологічна конференція „Поліетнічність Європи та національна література“, Львів, 09-12 грудня 1998 р.

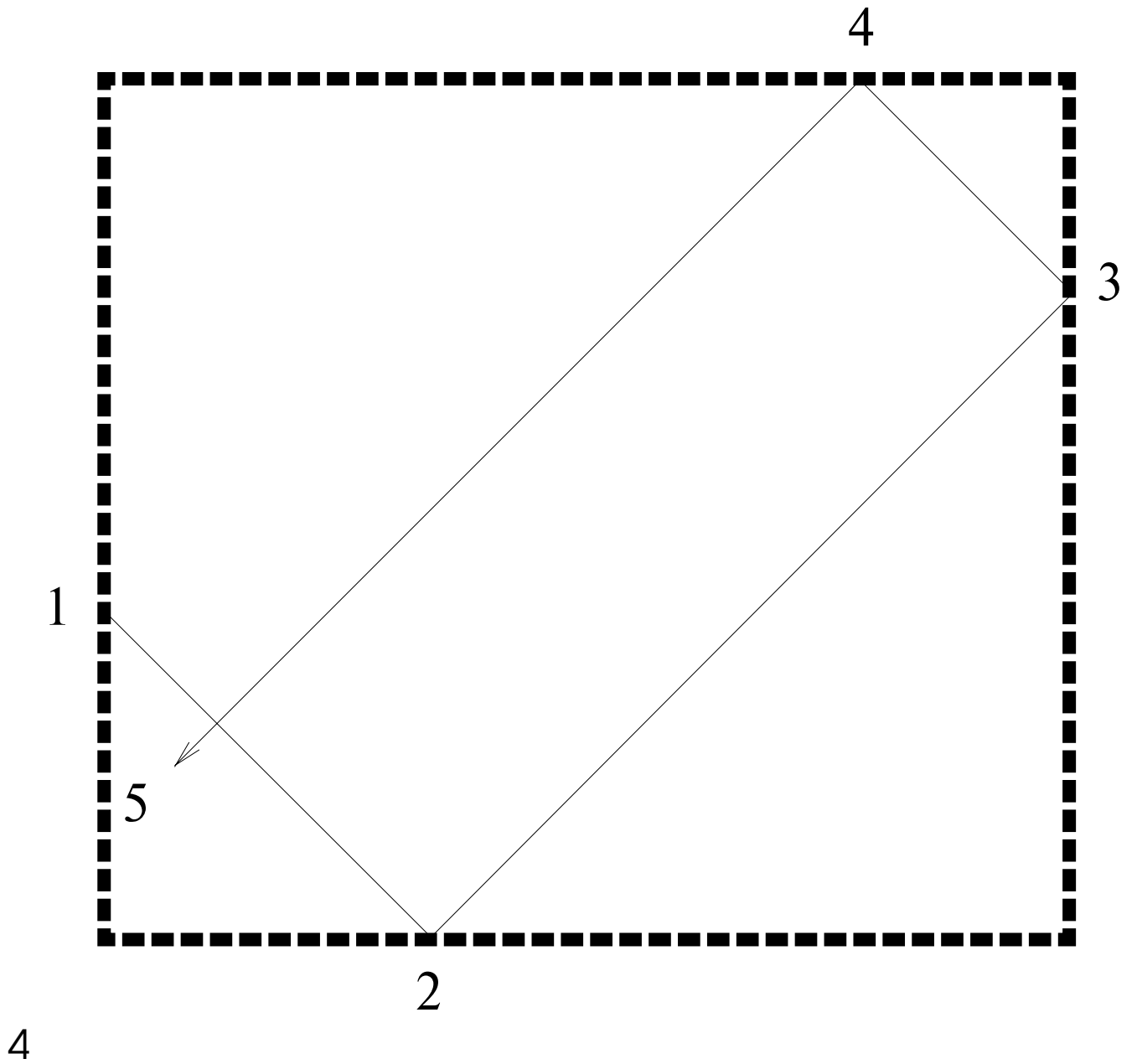
Учасники конференції задалися метою вивчити проблему творення повноцінного літературного тексту, що описуючи конкретну ситуацію натикається на часом драстичну хоч, як правило, плідну присутність слідів іншої культури, яка навіть попри волю автора проникає у тканину його тексту.

Гадаємо, що матеріали Данути Сосновської (Варшава), Ніли Зборовської (Київ), Аркадіюша Баглаєвського (Варшава), Володимира Єшкілева (Івано-Франківськ) та художні тексти Анджея Стасюка (Чарне коло Кракова) і Ігора Клеха (Москва-Львів) дадуть уявлення про тематику конференції.

Разом з тим число, як завжди, доповнене матеріалами інших авторів, що видаються нам цікавими саме з огляду на тематику, яку ми тут порушили.

Одним з найцікавіших є спроба Сергія Чернишова (Москва) осмислити нову російську ідентичність у цілком нових умовах та категоріях.

І напевне апотеозом числа є “Чотири казки про ідентичність” не на жарт коронованого у день свого семидесятиліття на Короля Європи славетного польського філософа Лешека Колаковського.

12 ЗМІСТ

6	Микола Рябчук	ЗА ОГОРОЖЕЮ МЕТЕРНІХОВОГО САДУ
20	Олександр Гриценко	СВІТ, ЄВРОПА І МИ
28	Ales Debeljak	NATIONAL CULTURAL TRADITION AND THE CHALLENGE OF GLOBALISATION
44	Игорь Клех	Т°КАРТА ГАЛИЦИИ. К ВЫЧИСЛЕНИЮ ШАГА ВРЕМЕНИ
62	Лешек Колаковський	ЧОТИРИ КАЗКИ ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ
84	Володимир Єшкілев	ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ МИСТЦЯ І ТАЄМНИЦЯ МИСТЕЦТВА
88	Ніла Зборовська	УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ КАНОН: ФЕМІНІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
100	Данута Сосновська	КАНОН КУЛЬТУРИ?
109	Аркадіюш Баглаєвський	МІСТО ПАЛІМПСЕСТ
132	Тимофій Гаврилів	БІЛШИЙ ПОПІЛ
142	Семен Файбисович	ЗНАКОВІСТЬ НА ОДНОЇ ШЕСТОЇ СУШИ. УПАДОК ПЕРЕД ВОЗРОЖДЕННЯМ?
153	Анджей Стасюк	ГАЛИЦЬКІ ОПОВІДАННЯ: МІСЦЕ. КОСЦЕЙНИЙ. БАБКА
169	Мануела Гретковська	МЕТАФІЗИЧНЕ КАБАРЕ

5

6	Mykola Rjabchuk	THE FENCE OF METTERNICH'S GARDEN
20	Oleksandr Hrytsenko	THE WORLD, EUROPE AND WE
28	Ярослав Грицак	ПРО МОЖЛИВІСТЬ ПОБУДОВИ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В ОКРЕМО ВЗЯТІЙ (У)КРАЇНІ АБО ЧОГО НАС ВЧИТЬ ДОСВІД ПОЛЬЩІ
40	Мирослав Попович	НАЦІЯ ЯК GESELLSCHAFT І НАЦІЯ ЯК GEMEINSCHAFT: УКРАЇНСЬКИЙ І ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД
56	Aloiz Woldan	LEMBERG - MODELL EINER MULTIKULTURELLEN STADT
72	Ліліяна Деру-Сіміч	ЄВРОПЕЙСЬКІСТЬ СХОДУ ТА ЗАХОДУ
80	Маріянна Герольд	ШВАЙЦАРСЬКА ЄДНІСТЬ У МОВНІЙ БАГАТОМАНІТНОСТІ. БАГАТОМОВНА КРАЇНА З ПЛЮРАЛІСТИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ
86	Сергей Чернышов	РУССКОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ
128	Алеш Дебеляк	ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ - ПЕРЕМОЖЕНІ ПЕРЕМОЖЦІ
136	Міхал Комар	ЩАСТЯ. КНИГА ПЕРЕМІН

ЗА ОГОРОЖЕЮ

М и к о л а Р я б ч у к

МЕТЕРНІХОВОГО

САДУ

THE FENCE OF

M y k o l a R j a b c h u k

METTERNICH'S

GARDEN

J

Коли в 1949-му році канцлер Західної Німеччини Конрад Аденауер заявив, що «Азія зупинилася на Ельбі», він усього лиш перефразував, свідомо чи несвідомо, слова свого австрійського колеги, канцлера Меттерніха, котрий ще в минулому столітті жартома стверджував, що Азія починається за огорожею його саду, тобто десь неподалік від східної околиці Відня. Для обох них «Азія» означала шось вороже, варварське, загрозливе для самих підвалин їхньої, себто європейської, цивілізації. Імпліцитно, для Меттерніха весь простір на схід од Відня був культурно неповноцінним і підозрілим: як і більшість мешканців Заходу, він вірив, що межі цивілізації збігаються загалом із межами романо-германського світу.

7

Для Аденауера, однак, «Азія» означала дещо інше: все-таки він чудово знав, що на схід від Ельби знаходиться Східна Німеччина, котра - принаймні в той час - не так уже й суттєво відрізнялася від Західної. Під «Азією, що зупинилася на Ельбі» Аденауер, безумовно, розумів передусім певну політичну реальність, принесену вглиб Європи советськими танками і накинута на «визволені» народи грубою силою, шантажем і шахрайством. «Азія» означала для нього не просто іншу цивілізацію - хоч би яку

When in 1946, Konrad Adenauer stated that "Asia stands on the Elbe", he just rephrased, consciously or unconsciously, the nineteenth-century joke of his Austrian colleague, chancellor Metternich, who used to say that the very place where Asia began was just behind the fence of his Viennese garden. For both of them, "Asia" was just another word for something hostile, barbarous and threatening the very existence of their (Western) civilization. For Metternich, implicitly, all the space east to Vienna was culturally inferior and suspicious; as many Westerners of the time, he believed that "the frontiers of civilization did not extend beyond the territorial aspirations of the more timorous Carolingian monarchs".

But Adenauer hardly shared this view; in any case, he knew that there was Eastern Germany east to Elbe and that eastern Germans did not differ too much from their western compatriots, at least at that time. What he meant by "Asia standing on the Elbe" was certain political reality brought as far as to his

Q

W

чужу й неповноцінну, як для Меттерніха, - а, радше, відсутність будь-якої цивілізації, свого роду «антицивілізацію», ворожу найпідставовішим цінностям західного світу.

Від того часу західне сприйняття Східної Європи фактично на різні лади поєднує в собі обидва погляди, Меттерніхівський та Аденауерівський. З одного боку, Захід завжди усвідомлював, що на схід від Ельби й Меттерніхового саду лежить також Європа, дарма що значно бідніша й упосліджена. Вони знали, що ця Європа не прийняла свого «азіятського» статусу добровільно, навпаки - вона раз-у-раз намагалася цього статусу позбутися всіма можливими засобами. Але, з іншого боку, Захід завжди відчував, що щось із цієї частиною Європи не гаразд, раз вона дозволила себе проковтнути советам, і не лише советам - упродовж усієї своєї невольничої історії. Скоріш за все, вона була сама в тому винна: вона була, правдоподібно, сама схильна до поневолення, а отже й приречена на постійні політичні згвалтування. Словом, вона не була «як ми», щасливі й везучі мешканці Західної Європи: вона не була повноцінна, достатньо європейська. Ця «недо-Європа», чи «напів-Європа», мала приблизно однакові шанси дотягнутися до правдивої «європейськості»

або ж розчинитися в ентропійній «азіятськості». Вона втратила перший шанс, дарований їй після Першої Світової війни, і тепер мусить за це розплачуватися. Нема, властиво, на кого нарікати, крім як на себе.

Такою приблизно була логіка багатьох людей Заходу, в якій слушні аргументи химерно поєднувалися з сумнівними, щоб не сказати расистівськими спекуляціями. Нечисте сумління здебільшого винахідливе. Меттерніхівський погляд дає людям по другий бік загорожі чудове виправдання для свого зверхнього статусу, він чудово примирює їх із Мюнхенською зрадою, із Ялтинською, він дає справді гарні підстави не втручатися у советські «внутрішні справи» - чи то йдеться про знищення української, вірменської, грузинської незалежності, як це було на початку 1920-х; чи про вторгнення до Будапешту й Праги, як це сталося 1956-го та, відповідно, 1968-го років. Цей підхід блискуче відбито у давній репліці Ллойда Джорджа про готовість Британії торгувати з будь-ким, навіть із канібалами (гроші не пахнуть), як і в рішенні Рузвельта встановити дипломатичні стосунки з Росією 1933-го року, якраз під час голодомору, зорганізованого в Україні кремлівськими «канібалами» чи, краще сказати, «перспективними торговими партнерами» підприємливого

own country by the Soviet troops and imposed on Eastern Europeans by brutal force, blackmail and political trickery. "Asia" meant for him not just another civilization - however inferior and alien it might be, as in Metternich's view, - but rather lack of civilization, "anti-civilization" which threatened the most fundamental values of Western world.

The Western perception of Eastern Europe, after 1946, had consisted of various combinations of both feelings, the "Adenauer's" and the "Metternich's". On the one hand, the Westerners recognized that to the east from the Elbe and to the Metternich's garden there was also Europe, even though poorer and despised. They knew that this Europe did not accept its "Asian" status voluntarily and that she tried desperately to get rid of it - by all possible means. But, on the other hand, they felt that something was wrong with this part of Europe since she allowed to be swallowed up and since she had been victimized so often and heavily throughout her history. Probably, she was guilty herself; she was

predisposed and, in fact, doomed to be raped permanently because she was not European enough, she was not "like we", lucky and happy, she was inferior. As under-Europe, or semi-Europe, she had equal chances to grow up to the true Europeanness or to dissolve into the entropic Asiaticness. She has lost the first chance that was gifted her after WWI, and now she must pay for it. There are nobody to blame except herself.

A guilty conscience is extremely inventive. The Metternich's approach provides Westerners with a good rationale for their behind-the-fence status, it perfectly reconcile them with Munich and Yalta, with "non-interference" in the Soviet "internal affairs" - whether it was destruction of Ukrainian, Georgian, Armenian independence in the early 1920s, or invasion of Budapest and Prague in 50s and 60s.

This approach was reflected in Lloyd George's remark on trading even with cannibals, as well as in Roosevelt's decision to establish diplomatic relations with Russia in 1933, exactly when six to eight million Ukrainians had been starving to death by some

Заходу.

Цей підхід афористично відображено в секретній записці британського міністерства закордонних справ з того ж таки 1933-го року: «Якщо по-правді, то ми, звісно, маємо певну інформацію про голод на півдні Росії (так британські добродії називали тоді Україну. - М.Р.), подібну до тої, що з'являється в пресі... Однак ми не хотіли б її розголошувати, оскільки це може викликати роздратування советського уряду і наші стосунки можуть зіпсуватися».

Звичайно, Східна Європа - це не віддалена територія на кшталт Чечні чи Грузії, чи Вірменії. Попри всю свою «неповноцінність» і «недоєвропейскість», вона розташована все-таки у Європі, а тому, хоч її існування завжди було головним боєм для Заходу, її зникнення могло виявитися ще небезпечнішим. Спільна загроза зі «Сходом» об'єднувала східних і західних європейців куди дужче, ніж так звана спільна культурна спадщина. «Азія» - цей могутній і загадковий «Інший» - великою мірою прислужила формуванню «спільної» європейської ідентичності. І хоч західні європейці знали, що «справжня» Європа кінчається десь за Віднем та Ельбою, «несправжня» Європа була для них усе-таки кращим сусідом, ніж «щонайсравжніснька» Азія.

Відповідно й політика Заходу щодо Східної Європи завжди була амбівалентною, щоб не сказати двозначною. З одного боку, західні європейці завжди вважали, що їхні східні сусіди тією чи іншою мірою заслуговують своєї долі (кожен народ, зрештою, заслуговує на той уряд, який має): але з іншого боку, вони не могли не відчувати, що східні європейці, котрі відчайдушно опираються домінуванню «Азії» на своїх теренах, є корисними, і вже тому заслуговують на симпатію й допомогу - бодай у рамках, визначених свого часу міністерством закордонних справ Великої Британії: не дратувати советський уряд і не псувати стосунків з ним. Себто - аби не надто зашкодити подальшій «торгівлі з кнібаллами».

Безумовно, на Заході ніколи не бракувало інтелектуалів, пов'язаних професійними, дружніми, або й родинними зв'язками зі «Сходом», - котрі трактували Східну Європу як справжню і, навіть, «справжнішу» від Західної. Вони мітингували перед советськими посольствами, організували різноманітні комітети для захисту східноєвропейських дисидентів з невимовними іменами, підписували заяви й друкували статті, відвідували східноєвропейські столиці й перевозили нелегальну літературу; часами вони ставали більшими східноєвропейцями, ніж самі східноєвропейці - такі собі білі

9

МИКОЛА
РЯБЧУК
ЗА ОГОРОЖЕЮ
МЕТЕРНІХОВОГО
САДУ

Kremlin cannibals, willing to trade.

This approach was expressed quintessentially in the following statement of the British Foreign Office: "The truth of the matter is, of course, that we have a certain amount of information about famine conditions in the south of Russia (sic), similar to that which had appeared in the press... We do not want to make it public, however, because the Soviet government would resent it and our relations with them would be prejudiced."

But still there is another side of the problem. Eastern Europe is not as remote territory as Chechnia, or Georgia, or Armenia, or Kurdistan. Its appearance had been troublesome, its complete disappearance may have been disastrous. The common enemy, threatening from the East, had united Western and Eastern Europeans much more than any common cultural heritage; "Asia", the powerful "other", to a large extent determined the common identity of the Westerners and the Easterners. Even though the Westerners knew that the "true" Europe began

somewhere at the Elbe and Vienna, they saw clearly that "Asia" was coming and that the not-so-true Europe, under these circumstances, should be preserved as a more preferable neighbor. Yeah, after Yalta it had been ceded to Stalin but it still could be maintained somehow as, at least, not-so-true Asia.

Hence, the Western attitude towards the Easterners had always been ambivalent if not ambiguous. On the one hand, the Westerners firmly believed that the Easterners, to a different degree, deserved their destiny (any people, finally, have the government they deserve!); but on the other hand, the Westerners felt that the Easterners who resisted the "Asia's" advance, did deserve (to a different degree) their sympathy and support. And indeed, the Easterners had enjoyed this support - to the extent described above by the statement of the British Foreign Office: not to irritate the Soviet government and not to deteriorate the relations with them. In other words, not to mar the trade with cannibals completely.

перекинчики в табір індіан. Дехто з них навіть вірив, що саме «ця частина континенту була колись своєрідним раєм культурної, мовної, етнічної багатоманітності та сумісності, витворюючи небувалі культурні й інтелектуальні скарби» і що, попри тоталітарний гніт чи, навіть, завдяки йому (себто завдяки силі опору) Східна Європа була краєм «дивовижної духовної напруги». Ці переконання, однак, ніколи не виходили поза вузьке коло східноєвропейських «діяспорників» та їхніх західних симпатиків.

Двоїсте ставлення Заходу до Східної Європи завжди зумовлювалося геополітикою, себто холодним розрахунком і давнім англосаксонським принципом "charity begins at home". Позиція загалом слухна, і нічого осудливого в ній немає. Неприємно вражають, однак, ті подвійні стандарти, що їх Захід застосовує до себе й до інших. (Американські націоналісти можуть боротися проти утвердження іспанської мови у США і ніхто їх за це не вважає націоналістами. Зате кожен українець, який не хоче, щоб у його країні панувала російська мова, - це воістину печерний націоналіст і ворог прогресу!) Схоже, що американське мірило має різний калібр для різних випадків (німці, зрештою, теж не поспішають визнавати у себе турецьку мову другою офіційною, ані французи - арабську).

На жаль, далеко не всі східноєвропейці здають

собі справу з цієї західної двоїстости: багато хто приймає тамтешню ліберально-демократичну риторику за щирю правду і, відповідно, сподівається від Заходу значно більше, ніж той може і хоче дати. А не діставши сподіваного, впадає у протилежну крайність - антизахідну ксенофобію, ізоляціонізм, автаркію.

Питання про переваги західної цивілізації над усіма іншими, безумовно, не є таким простим, як це видавалося ще кілька десятиліть тому найзатятішим європоцентристам, як от, хоч би, натхненному Дені де Ружмонві.

Апостоли постколоніальних студій успішно ревізували цю точку зору, небезпідставно ототожнюючи крайні форми європоцентризму з расизмом, колоніалізмом та прагненням «Окциденту» домінувати над демонізованим і маргіналізованим «Орієнтом». Заходоцентризм у чистому, «кружмонівському» вигляді опинився, по суті, за межами панівної в інтелектуальних колах «політичної коректності», проте суперечки довкола взаємин «Сходу» і «Заходу» чи, як тепер дедалі частіше пишуть, «Півночі» й «Півдня» не вщухли. Апологети європоцентризму дещо змінили тактику, ловлячи своїх опонентів на всіляких крайнощах і пересадках, відвертих безглуздях і прихованій параноїдальності. А головне - вони не без слухности вказують на небезпеку

Of course, there have always been some intellectuals in the West who perceived Eastern Europe as a true Europe, and even more of it. They demonstrated at Soviet embassies and organized various committees to defend eastern dissidents with non-pronounceable names; they signed petitions and published articles; they visited East European capitals and smuggled subvertive literature; sometimes they became more native than the natives themselves; they were involved, engaged, and enchanted. Many of them enthusiastically believed that "this part of the Continent was once a near-paradise of cultural, ethnic, and linguistic multiplicity and compatibility, producing untold cultural and intellectual riches," and that despite totalitarianism or, even, because of it (in response to its pressure) Eastern Europe was a country of "wonderful spiritual tension." This view, however reasonable it might be, had never spreaded beyond the narrow circle of specialists on the area and members of East European diaspora.

geopolitics, i.e., by cold calculations and age-old principle "charity begins at home." It is quite reasonable and hardly blameworthy. What is really reprehensible, is a kind of "liberal-democratic" hypocrisy on the Western side and double standards usually applied to different countries and to themselves. It looks as if a Western gauge has had various calibrations in various cases. Unfortunately, many Easterners have been seduced and deluded by these tricks; they have always expected more than the Westerners could and wanted to offer them, and have been often aggrieved as deserted lovers.

Not so rarely, this disappointment resulted in zealous anti-Westernism, nationalism, xenophobia, isolationism and autarky. Indeed, the question whether the Western civilization is superior to any other civilization, is not so simple, and the apostles of post-colonialism have debated it very seriously. But I would like to avoid this discussion, at least here. Eastern Europe is a part of Europe and, moreover, it is a part of the modern world. My

релятивізму, що криється у визнанні «рівності» всіх культур і цивілізацій, на загрозу хаосу й ентропії, що її тягне за собою відмова від оцінкових критеріїв та ціннісних ієрархій.

Це справді складна проблема, варта окремого обговорення. Я пропоную її обминати, обмежившись визнанням цілком очевидного факту, що Україна є частиною Європи і, ширше, модерного світу та що повернутися з цього світу назад, у якусь «золоту добу» домодерности, - неможливо. Цей світ є великою, визначальною мірою витвором «Окциденту» і, незалежно від того, чи вважаємо ми західну цивілізацію «вищою» й «кращою» за інші, а чи тільки більш динамічною, агресивною й здібною в утвердженні свого домінування, мусимо визнати, що саме вона нав'язала світові свої правила гри і, головне, унеможливила вихід із цієї гри, повернення до «втраченого раю» традиціоналістичних суспільств. Усі спроби такого повернення (як природна реакція на негативні аспекти модернізації) виявились у кращому разі (в теорії) зворушливими утопіями, а в гіршому (на практиці) кривавими карикатурами на самих себе і, з іронії долі, патологічним продовженням тієї ж таки «окцидентальної» модерности, проти якої вони начебто повстали, - у квазі-«орієнтальних», деспотичних формах.

Модернізований Захід у певному сенсі позбавив світ традиціоналістичної «невинности», вивів його з циклічно повторюваного біологічного чи, радше, мітологічного часу в час історичний, змусив скуштувати плід дерева пізнання й зіткнутися з проблемою індивідуального, практично нічим не обмеженого, раціонального вибору. Хоч би як ми ставилися до цього модерного світу, до всіх його плюсів і мінусів, мусимо визнати принаймні дві речі. По-перше, що цей світ є глобальним і від нього неможливо ані ізолюватися, ані, тим більш, радикально йому протиставитися; шукати свій шлях, безумовно, можна і навіть треба, але - в рамках цього модерного, «окцидентального» світу, на основі його здобутків і його правил - хоч би якими великими були наші сумніви й застереження щодо цих правил і хоч би якими радикальними були наші спроби їх ревізувати. Ревізіонізм, отже, є цілком допустимим і навіть бажаним, але радше в японському сенсі, ніж в іракському, іранському чи північнокорейському.

А по-друге, мусимо усвідомити, що хоч би якою невдалою і безперспективною видавалася нам ця глобальна цивілізація, ми не можемо ані вискочити з неї кудись назовні, щоб рятуватися самотужки, ані вплинути на неї якимось суто зовнішнім способом. Будь-які кардинальні зміни якщо й можливі, то лише зсередини, спільними

major assumption is that modernity is unavoidable since the humankind entered it. One may regret, and complain, and condemn it, but there is no way back.

It is like the Fall, the lost innocence, the bygone childhood. We may dislike our adult life but it is the only life to live. We may find the Western civilization ugly and arrogant but any other civilization today is much worse, and any attempt to alter modernity with some kind of pre-modern or anti-modern utopia proves funny at best, or bloody and exhaustive at worst - as we might see elsewhere in the world.

Our attitude to the West, therefore, should be neither hyper-positive nor hyper-negative. The West bears relative, rather than absolute goodness. For East Europeans, who are sandwiched between the West and Russia, it means that the West is a lesser, much lesser, evil. This ambiguous attitude, I feel, is an appropriate answer to the Western ambiguity. There are no permanent friends in the international relations but there are permanent interests. The East Europeans' interest is to survive, the Western Europeans' interest is to survive either. Of course, it

is not the same for each of them. East Europeans are closer to "Asia"; their democracies, economies, military forces are weaker; their escape from the "Asia's" sphere of influence still is questionable, and their independence is vulnerable in all possible terms. Hardly surprising then, that they want to remove the fence of Metternich's garden as far to the east as possible. And hardly surprising that the Westerners do not understand this haste and nervousness. For the Westerners, "Asia's" return is neither so plausible nor so dangerous. They have more time to prepare themselves for any surprise, and they have more means to encounter it.

Thus, the East Europeans can really rely on their Western neighbors but only to the extent to which their interests coincide. Sometimes they coincide significantly, sometimes not. But in no time, the Easterners should rely on their Western "allies" completely. At any time, the Western attitude may suddenly change because of some higher reasons, some whimsical calculations - or misreasons and miscalculations, it does not matter. What really

зусиллями і в ірамках, які існують.

У цьому контексті, отже, тверезе ставлення східноєвропейців до Заходу не повинне бути ані ворожим, ані рожево-оптимістичним. Воно повинне бути, фактично, таким самим двоїстим, як і ставлення Заходу до Східної Європи. Захід не є «добрим дядечком» і, взагалі, не є «добрим». По суті, він є лише «меншим злом», ніж та «Азія», яка маячить на сході. І саме на цьому тверезому усвідомленні й тверезому розрахунку повинні будуватися відносини східних європейців, зокрема українців, із Заходом. Інакше - східні європейці завжди ризикуватимуть опинитися в ролі зраджених коханців, як це вже не раз бувало в історії.

Захід, безумовно, завжди був і буде для східних європейців стратегічним союзником - принаймні тією мірою, якою інтереси Східної й Західної Європи збігаються. Наївно, однак, сподіватися, що ці інтереси коли-небудь збігатимуться цілковито. Покладання на Захід не повинне бути сліпим і беззастережним - інакше східні європейці знову можуть стати жертвами нової Ялти, Мюнхену чи пакту Молотова-Ріббентропа. Захід завжди знайде безліч виправдань, щоб зрадити своїх східноєвропейських союзників, якщо в цьому буде

потреба, вигода, або й просто примха кількох «русофільствующих» президентів. «*Might makes right*» - цю англосаксонську приказку східноєвропейцям теж варто запам'ятати.

Що, власне, привабливого може запропонувати Заходові Східна Європа? Геополітичну стабільність? До певної міри - так, хоч головним гравцем у регіоні все одно залишатиметься Росія: саме від тамтешніх подій визначальною мірою залежатиме безпека й стабільність європейського континенту. Русоцентризм, отже, й далі домінуватиме в західноєвропейській політиці, відводячи Східній Європі традиційну роль «санітарного кордону», переміщеного, щоправда, трохи на схід, до України й Прибалтики.

Можливо, Східна Європа здатна привабити Захід економічно? Навряд, адже тут немає жодних важливих сировинних ресурсів (порівняно, знову ж таки, з Росією), споживчі ринки для західних товарів і виробництв тут доволі обмежені через низьку купівельну спроможність населення, місцеві вироби неконкурентоздатні, а дешева східноєвропейська робоча сила, здається, потрібна західним європейцям ще менше, ніж дешеві східноєвропейські товари.

---

matters is that any moment the East Europeans may be betrayed again, and sacrificed, as it has happened not once in the history.

All their advantages notwithstanding, they have neither military nor economic resources of Russia. And they will never be as attractive, promising, disappointing, concerning, disturbing, menacing as their Eurasian neighbor. In these terms, the Western approach towards Eastern Europe will always remain as it has always been, utilitarian and instrumental. Charity begins at home, keep it in mind.

So what can Eastern Europe offer to the West? Geopolitical stability? Yes, to a certain degree, but the major concern still is Russia, and world's security and stability depends mostly on developments there. Of course, Eastern Europe may assume again the role of cordon sanitaire, if it was stable itself (the Balkans are major yet not only problem), and if this role (a "linchpin of the new post-Cold War Europe," in S. Talbott's words)

has not shifted eastward, to Ukraine. Then, maybe Eastern Europe can attract the West economically? Hardly so. There are no important natural resources there, and there no goods which may compete on the Western markets. And the cheap labor force from the East is even less needed in the West than the cheap Eastern goods. Perhaps only some problems of economic as well as political transition may draw attention of Western specialists — as a material for esoteric books, articles and Ph.D. dissertations.

Then, what about the culture, the last fortress where East Europeans retreated after numerous historical blows and where they cherished their imaginary statehood, their imaginary Europeaness, their inner freedom? Indeed, they have much to offer in this field; the last decades of the communism witnessed an enormous revival of various forms of cultural activity, both in the legal framework and underground. "Soviet Russia [Adam Zagajewski wrote in 1984] has created some very strange things in our part of Europe. It has created informants,

То, може, їх зацікавить культура - ця остання, якщо не єдина фортеця, в якій східні європейці ховалися від історичних поразок, плачучи там свою уявну державність, уявну європейськість, уявну - «внутрішню» - свободу? Справді, в цій галузі вони можуть запропонувати чи не найбільше: останні десятиліття «загниваючого» комунізму ознаменувалися в цих країнах небувалим культурним піднесенням, як у легальних, так і в напівлегальних і, навіть, цілком нелегальних формах. «Советська Росія, - писав 1984 року польський письменник Адам Загаєвський, - витворила чимало дивних речей у нашій частині Європи. Вона витворила донощиків, цензорів, брехунів, ледарів. Але водночас, усупереч власній волі, вона витворила й цілком інші речі - у людях, які, дякувати Богові, виявилися сильнішими й поряднішими. Без власного бажання, вона пробудила в них гостру спрагу до правди, свободи, гідности, до книжок і картин... до Європи. Так ото Європа й існує у нас - як Європа уяви, ілюзій, надії, спраги... Загострене відчуття культурної приналежности до Європи - один із парадоксальних наслідків здійсненої у нас "советизації"».

І все ж усі ці незаперечні здобутки - це передусім висока культура, здатна зацікавити на Заході хіба що

вузьке коло гурманів-інтелектуалів. Сприятлива політична кон'юнктура 1970-1980-х років, безумовно, посприяла проникненню східноєвропейських книжок, фільмів, образотворчих робіт на західні ринки; не менше посприяла цьому й значна еміграція на Захід східноєвропейських інтелектуалів. Декотрі імена зробилися навіть модними - завдяки виступам у газетах, журналах, телепрограмах. Проте на популярність їхніх творів це вплинуло мало - за винятком тих нечисленних митців, на зразок Кундери, Формана чи Полянського, котрі швидко засвоїли місцеві правила гри й віддали помітну данину маскультуви.

Симптоматично, що ще в 1989 році, у сам розпал «східноєвропейської моди» на Заході, один із проникливих фахівців нарікав, що «вся справа залишається в руках Zivilisationsliterati, східних і західних», не надто виходячи за їхні межі. «Зрештою, - заспокоював він себе, - мода мине, а книжки у м'яких обкладинках залишаться - ціла бібліотека авторів, живих і покійних, про яких західні читачі не мали до цього часу жодного уявлення».

Чудові бібліотеки, однак, непогано поєднуються у Сполучених Штатах із чудовим невіглаством. Я зустрічав чимало американських студентів, котрі не мали уявлення, хто такий Гоголь, Гете чи, скажімо, Фауст. Тож і про

13

МИКОЛА
РЯБЧУК
ЗА ОГОРОЖЕЮ
МЕТЕРНІХОВОГО
САДУ

liars, censors, and bums who don't feel like working.

But at the same time, without wanting to, it has produced wonderful things in people who by grace of God are stronger, and somehow more noble. It has aroused in them a wild hunger for truth, freedom, dignity, books, paintings... for Europe. And this exactly how Europe exists in Central Europe - as a Europe of the imagination, of delusion, of hope, of hunger... The enormous cultural longing felt so strongly in our part of Europe is one of the paradoxical consequences of 'Sovietization'."

But again, it was a high culture which could hardly affect anybody except the narrow circle of the intellectuals, both in the East and in the West. Of course, the favorable political conjuncture of the 1970s and 1980s largely facilitated the influx of East European books, films, fine arts to the West. And some East European names became really fashionable — not so much, however, from their major works as from their op-ed articles and interviews featured in the major Western newspapers and magazines. In 1989-1990, when this vogue

reached its climax, Tony Judt complained that "the whole subject remains in the hands of the Zivilisationsliterati, of East and West alike," but he also quite reasonably assumed that "after all, the fashion will pass, but it will at the very least leave in paperback translations a library full of works by authors, living and dead, of whom the Western reader was hitherto ignorant."

In the West, however, ignorance is quite compatible with the best libraries, full of whatever works. I have met a lot of university students in the U.S., who had never heard names like Goethe, Faust, or Gogol, so I was not surprised that only a few of them knew who was Milosz, Brodsky, or Kundera (Havel proved to be better known because he had one more occupation beside a playwright). But even this, very dubious, "success of the Easterners" in the West will probably fade in the nearest future, since on the one hand the Russian tanks are not coming so there is nothing to be discussed in op-eds, and on the other hand no new celebrities have emerged in the East since 1989 (Zhirinovskiy, Ziuganov, and Lukashenko are hardly applicable). Manchester capitalism seems

Бродського, Мілоша, Павича та Шимборську їхнє увялення не набагато ширше - попри справді вражаючу кількість книжок у м'яких, і не тільки м'яких, обкладинках. (Здається, лише Гавел спромігся на ширшу популярність - головним чином завдяки ще одній, новонабутій професії). Зрештою, навіть ця, доволі обмежена популярність східних європейців на Заході, схоже, занепадає. Російські танки вже не стоять на Ельбі, ні навіть на Віслі, тож і нема про що говорити у масовій пресі зі східноєвропейськими інтелектуалами. Та й нових якихось зірок після 1989 року у Східній Європі не видно (коли не вважати такими зірками Зюганова, Лебедея, Жиріновського чи Лукашенка). Схоже, що дикий капіталізм у Східній Європі виявився ще менше сприятливим для вільних мистецтв, ніж ветхий, перестарілий комунізм.

Неважко помітити, що ледь не всі найкращі східноєвропейські режисери подалися на Захід - робити кар'єру в Голівуді чи мирно керувати за добру платню гуртками художньої самодіяльності; туди ж подалися й художники - малювати картини, вітрини, рекламні щити і стіни помешкань; туди ж кинулися й музиканти, одні - виступати у Карнегі-холі, інші - у церквах і ресторанах; до Заходу прибиваються поступово й усі більш-менш путні

письменники й науковці - викладати хто що здатен (один популярний російський поет нещодавно зізнався у New York Times, що він не має спеціальної академічної підготовки, щоб викладати Пушкіна, проте він любить цього поета і, отже, навчатиме своїх студентів любові).

Здається, Адам Загаєвський мав рацію, прозираючи кільканадцять років тому майбутнє, яке йому самому видавалося малоімовірним: «Що трапиться одного дня - одного чудового дня, - запитував він риторично, - коли Польща здобуде нарешті політичну свободу? Невже та дивовижна духовна напруга, яка характеризує сьогодні польську доволі численну демократичну еліту, раптово зникне? Невже костюли спорожніють? Невже поезія зробиться усього лиш предметом для змуджених фахівців, як це маємо у щасливих західних країнах? Невже кіно стане лиш галуззю розважальної індустрії? Невже всі ті речі, які виникли в Польщі як реакція на загрозу тоталітаризму - речі, врятовані від потопу, захищені від деструкції, піднесені над безпекою, немов над високим муром, - припинять своє існування в той самий день, коли та безпека зникне?»

Зрозуміло, це не суто польська, а - східноєвропейська проблема. «Дивовижна духовна

---

to be less supportive for the liberal arts in Eastern Europe than over-aged and senile communism.

Today, as we can easily notice, the best filmmakers move to the West to make their fortunes; and the best East European artists follow them and paint everything, including fences and walls; and the best musicians perform usually abroad, sometimes in the Carnegie Hall, more often in churches and restaurants; and the writers and scholars penetrate Western universities to teach whatever they can: one of them (Ye.Yevtushenko) has confessed recently in The New York Times that he is neither qualified nor academically prepared to teach Pushkin but, in his words, he loves Pushkin and he's going to teach love.

Ironically, Adam Zagajewski was right when twelve years ago he envisaged today's situation as something that would hardly become true. "What will happen one day [he asked rhetorically] - one wonderful day — when Poland gains her political

independence? Can it be that this tremendous intensity of spirit, so characteristic of today's Polish democratic elite, will vanish? Will churches suddenly become empty? Will poetry be of interest to bored specialists only, as is the case in the happy countries of the West? Will filmmaking become just a branch of entertainment industry? Can it be that all those things that have arisen in Poland as a reaction to the threat of totalitarianism [...] will cease to exist that very day this threat disappears?"

Apparently, it is not just a Polish but East European problem; the tremendous endeavour of East European intellectuals to withstand totalitarianism and to preserve inner freedom had passed out and became a history. Today, the region enters a new, non-heroic era when the old habits of resistance and fighting are obsolete while the new habits of mundane work are not yet acquired. The combatants of the long anti-communist struggle may feel disappointed and dissatisfied; they still employ their outdated discourse (and the harped Central East European myth is just a part of it), but East European

напруга», витворена східноєвропейськими інтелектуалами в процесі опору советському тоталітаризмові та відстоювання своєї внутрішньої свободи, проминула, стала історією. Посткомуністичні країни вступили в нову, принципово негероїчну добу, в якій старі навички опору й боротьби перестали бути потрібними, а нові навички повсякденної, педантичної праці ще не набули поширення. Ветерани зтяжної антикомуністичної боротьби мають досить підстав почуватися розчарованими; вони все ще надіються на магичну силу старої риторики (одним із фрагментів якої є їхній улюблений міт про «Центральну-Східну» Європу), - але посткомуністичні суспільства їх мало слухають, повертаючись дедалі охочіше до реформованих, а часом і не реформованих, комуністів.

Мілан Кундера колись дотепно окреслив Центральну Європу не як «край», а як «культуру або долю». «Її кордони, - писав він, - уявні, вони змінюються за кожної нової історичної ситуації. Вона не може бути означена, ані окреслена політичними кордонами... лише - великими спільними подіями, які заторкують усіх мешканців регіону, перегруповують їх новим чином - відповідно до уявних і постійно змінюваних кордонів, які окреслюють територію, заселену тими самими спогадами, тими самими проблемами

і конфліктами, тими самими спільними традиціями».

Розгортаючи ефектні поетичні метафори, Кундера намагається з'ясувати, чому цей міт (цей «уявний простір», у його термінах) не захоплює західних європейців, чому він видається їм «перестарілим і незрозумілим». Річ у тім, з гіркою пише Кундера, що Західна Європа сама вступила в «процес утрати своєї культурної ідентичності», «вона вже не відчуває своєї єдності як єдності саме культурної», а отже й «сприймає Центральну Європу лише як певну політичну реальність, тобто бачить у ній усього лише «Східну Європу»».

Не заглиблюючись тут у проблему європейської ідентичності, заснованої на спільній релігії та культурі (цих «визначальних цінностях, крізь які європейці себе усвідомлюють, якими себе окреслюють та з якими ідентифікують свою європейськість»), звернемо увагу на типову для багатьох східноєвропейців помилку, що її припускається зокрема й Кундера. Ця помилка полягає не в твердженні, що з якогось моменту західноєвропейська ідентичність змінилася, зазнала, сказати б, корозії, втративши культурний компонент на користь ринку, технічних здобутків, мас-медій та політики. У чомусь він має рацію, а в чомусь і ні. Трагічна помилка Кундери полягає в

15

МИКОЛА
РЯБЧУК
ЗА ОГОРОЖЕЮ
МЕТЕРНІХОВОГО
САДУ

societies are clearly fed up with it, and the people's return to the reformed, and even unreformed, communists in some countries is the first sign that new ideas and slogans are needed.

Milan Kundera was right when describing Central Europe as "not a state" but "a culture or a fate." "Its borders [he wrote] are imaginary and must be drawn and redrawn with each new historical situation. Central Europe therefore cannot be defined and determined by political frontiers [...] but by the great common situations that reassemble peoples, regroup them in ever new ways along the imaginary and ever-changing boundaries that mark a realm inhabited by the same memories, the same problems and conflicts, the same common tradition."

But he was apparently wrong when explaining why this myth (this "imaginary realm", in his words) had not been appealing to Westerners; why it "seem[ed] outmoded and [was] not understood." In Kundera's view, Western Europe itself was "in the process of

losing its own cultural identity," "it no longer perceive[d] its unity as a cultural unity"; and because of this "it perceive[d] in Central Europe nothing but a political regime; put another way, it s[aw] in Central Europe only Eastern Europe."

Here, we cannot and, actually, do not need to, go deeper into the problem of European identity as based on a common religion and culture ("the supreme values by which European humanity understood itself, defined itself, identified itself as European"). The major vulnerability of Kundera's arguments does not lie in his hypothesis that there was a moment when European identity changed and culture bowed out, giving way to the marketplace, to technical feats, to the mass media, to politics. Maybe he is right, maybe not. What seems to be really questionable in his theory, however, is a non-proved assumption that, before that very moment, Eastern Europe had been perceived in Europe as its integral part. History gives little evidence to this argument. To the contrary, the well-known Shakespeare's words ("Bohemia. A desert country near the sea") could

іншому: він переконаний, що до певного моменту було інакше, що в якісь попередні (воістину «золоті») часи Східна Європа сприймалася західними європейцями як інтегральна частина континенту, елемент єдиного культурного континіуму.

Історія дає мало підтверджень такому поглядові. Скоріш навпаки, відомі слова Шекспіра із «Зимової казки» («Богемія. Пустельна країна біля моря») можуть служити чудовим епіграфом до всієї історії сприйняття Східної Європи західними європейцями. «Пустельна країна біля моря» - це лише інший термін на означення тієї самої чорної діри за огорожею Меттерніхового саду.

Сьогодні східноєвропейці отримали непоганий шанс посунути загорожу трохи на схід - до західних, а може, й до східних кордонів України. А отже й шанс стати просто «Європою», без додаткових епітетів і принизливих суперечок, хто більш «Центральний» і «Європейський». (Подібно як мешканці Бенілюксу не дискутують, чи вони належать до «Західної» Європи, чи до «Центральної», а чи до «Центрально-Західної»).

Як і будь-який міт, концепт «Центрально-Східної» Європи не щезне миттю. Він існуватиме доти, доки Східна

Європа зберігатиме свою все ще відчутну посткомуністичну специфіку і доки підступна і загадкова, непередбачувана «Азія» стоятиме за Бугом чи за Дніпром, чи ще десь поблизу. Як і кожен міт, він має власну енергію - адже творився як парафраза класичних мітів - про втрачений рай, про обіцяну землю. Тим «утраченим раєм» була, вочевидь, імперія Габсбургів та «культурна єдність», а «обіцяною землею», слід гадати, є НАТО, ЄС та, знову ж таки, «культурна єдність». У внутрішньому обігу цей міт забезпечував масову антисоветську та антикомуністичну мобілізацію, у зовнішньому - обґрунтовував перед Заходом вимогу додаткової підтримки та визнання.

Від самого початку, однак, цей міт був позначений ексклюзивністю, а отже й уцербністю. Його негативний побічний ефект полягав не лише у містифікації східних європейців занадто рожевими візіями їхнього минулого і майбутнього, а й у встановленні вельми сумнівної (з етичного погляду) ієрархії «більш» і «менш» європейських народів у Східній Європі. Адже в тому політичному контексті «приналежність до Європи» була чимось набагато більшим, ніж суто географічним чи культурологічним поняттям; вона була також імпліцитним нагадуванням про випадковість і ненормальність свого тимчасового перебування в «Азії», своєрідним сигналом SOS, енергійним нагадуванням про

---

serve a good motto to the entire history of Western-Eastern relations. "A desert country near the sea" is just another term for the black hole behind the fence of Metternich's garden.

Today, Eastern Europeans have a good chance to remove the fence to the east - somewhere to the western or eastern Ukrainian borders (this depends on many circumstances, but also on the honesty of the removers). And then, Eastern Europe may have become just a Europe, without additional qualifications and humiliating discussions about who is "more" Central and "more" European. (Exactly, as nobody in Benelux cares whether they are Western or Central Western Europeans).

As any myth, the concept of Central Eastern Europe would not dissipate immediately. It would exist until there is Eastern Europe as a certain post-communist reality, and until unpredictable "Asia" stands on the Bug, or the Dniپر, or elsewhere eastward. As any myth, it has its own power, since was created as a

rephrasal of classical myths — those of the lost paradise and the promised land. The paradise was the Habsburg Empire and "cultural unity", while the promised land was EC, NATO and, again, "cultural unity." In the internal sphere, this myth facilitated popular anti-Soviet and anti-communist mobilization; in the international sphere, it substantiated demands to the West for further recognition and support.

Yet, from the very beginning, this myth proved to be extremely exclusivist and, thereby, harmful; its side effect was not only mystification of "central" Easterners with too pinky visions of their pasts and futures, but also establishment of a very distasteful hierarchy of "more" and "less European" nations in Eastern Europe. Since "European belonging", under peculiar political circumstances, had been far more than just a cultural/geographical notion, the detachment of some "Central" European nations from Eastern Europe implicitly meant that the non-members of this privileged club did deserve less, if any, Western attention and help. In practical terms, it

своє інше цивілізаційне підданство, інше громадянство, а відтак і вимогою першочергової допомоги з боку своєї «справжньої» вітчизни - Європи. Фактично це скидалося на малосимпатичну суперечку між в'язнями, хто з них звичніший до свободи, і хто, таким чином, заслуговує визволення в першу чергу.

Ексклюзивність, виявляється, притаманна східним європейцям не меншою мірою, ніж західним: сьогодні вже ті щасливчики, що проскочили в Меттерніхів сад із першою хвилею розширення НАТО, переконані, що «Азія» починається десь на східних кордонах Польщі та південних кордонах Угорщини, і що всі ото македонії, білорусі, чечні, вірменії - це такі собі «пустельні країни на березі моря».

Всі наші балачки про «культурну єдність» є маловартісні, доки ми нехтуємо албанцями - бо вони бідні, білорусами - бо вони «майже росіяни», лужицькими сербами - бо вони нечисленні, а грузинами й вірменами - бо вони надто далеко від наших садочків. Тут можна було б багато чого сказати про давню вірменську (чи грузинську) державу, яка була християнською й мала свою писемність, свою культуру ще тоді, коли про жодну з сьогодишніх європейських націй не було й згадки - але кого це цікавить? Кого у так званій «Європі» цікавить першорядне грузинське

кіно (цілком «європейське», до речі, за своєю стилістикою і водночас цілком самобутнє); першорядна грузинська проза (принаймні з двома авторами, здатними прикрасити список нобелівських лавреатів), першорядний грузинський театр, живопис?.. «Дивовижна духовна напруга», «гостра жага Європи», явлена маленькою нацією, що плекає свою європейськість усупереч найнесприятливішим обставинам, цікавить празьких співвітчизників Кундери так само мало, як і паризьких. То на що, власне, нарікають наші брати-східноєвропейці?

Я зумисне узяв тут за приклад Грузію, а не ближчу мені Україну - принаймні таким чином моя позиція не виглядатиме «вузькопартійною». Хоч так само тут можна було б говорити про українську поезію - «європейськішу» й цікавішу від багатьох «європейських»; про українське малярство, музику, декоративне мистецтво, але, знову ж таки, - кого це цікавить? Тут можна було б згадати, що Україна (принаймні її західна частина) є не менш «центральноєвропейською», ніж, скажімо, Польща або Словаччина, і що «габсбурзький» міт живий в українському Львові не менше, ніж у чеській Празі (невипадково, гадаю, культурологічний часопис «І», присвятив кілька років тому своє перше число саме цій, «центральноєвропейській», спадщині - помістивши класичний есей Кундери «Трагедія

17

МИКОЛА
РЯБЧУК
ЗА ОГОРОЖЕЮ
МЕТЕРНІХОВОГО
САДУ

looked as a quarrel among the prisoners over who of them used to love freedom more and deserved to be released first.

Today, as some "central" Easterners elbow their way to EC and NATO, the bored Westerners may find another amusement in watching beggars who still want to be choosers. The most regrettable thing in this competition is that the Easterners prove to be as exclusivist as the Westerners, as soon as they manage to jump over the Metternich's fence. And now, not only Westerners, but also Easterners come to believe that "Asia" begins somewhere to the east from Poland and to the south from Hungary, and that Macedonia, Belarus, Armenia are but another "desert countries near the sea." The Westerners have had to pay their price for their exclusiveness, but for the Easterners, the price may be much higher.

All our talks about cultural unity are worthless as long as we neglect Albanians because they are poor, we neglect Belorussians because they are

Russified, we neglect Lusatian Sorbs because they are too small, we neglect Georgians and Armenians because they are too remote from our gardens (even though they had found their Christian kingdoms and evolved their unique literacy much earlier than any East European tribe was mentioned wherever).

Who cares about all that? Who cares about wonderful Georgian cinema, which certainly was the best in the former Soviet Union and, perhaps, one of the best in the world? Who cares about excellent Georgian theatre, painting, about the bright philosophers and translators (the first and only translation of Joyce's Ullises in the USSR was Georgian!). Who cares about great Georgian literature which has at least two modern writers, Otar Chiladze and Chabua Amiredjibi, who would have honored the long list of Nobel Prize winners if anybody managed to read them, at least in Russian translations!.. Again, the "tremendous intensity of spirit," the "wild hunger for Europe," demonstrated by a small East European nation who never lost its cultural longing for Europe, have not been noticed

Центральної Європи», оповідання Шульца, «галицькі образки» Захер-Мазоха і, звичайно ж, портрет цесаря Франца-Йосифа на обкладинці).

Безумовно, Західна Україна - це порівняно невелика частина краю, більшість населення якого справді мало переймається своєю «європейськістю» чи «східно-центральноїстю». За даними Центру «Демократичні ініціативи», 1994 року лише 15% опитаних громадян воліли б, щоб Україна розвивала стосунки головню з країнами Заходу. У Західній Україні, щоправда, ця цифра удвічі вища, зате в Криму вона ледве сягає трьох відсотків. Натомість 17% громадян України вважає, що урядові слід орієнтуватися передусім на Росію - цифра загрозлива й малоприємна, проте не така вже й велика, коли взяти до уваги, що в Україні проживає 22% етнічних росіян і ще приблизно стільки ж так званих «російськомовних» (інакше кажучи, далеко не кожен росіянин чи зрусифікований українець хоче зближення з Росією).

Близько 14% опитаних стверджує, що Україні слід покладатися передусім на власні сили, тим часом як переважна більшість (40%) воліє, щоб Україна розвивала взаємини передусім у рамках СНД. Така орієнтація

населення є, безумовно, консервативною і не надто сприятливою для зміцнення української незалежності та «інтеграції у Європу», задекларованої обома президентами. Вона відображує боязнь будь-яких рішучих змін, що можуть порушити наявний статус-кво і спричинити конфлікти в суспільстві. З одного боку, українці явно не довіряють Заходові - і мають, зрештою, для того чимало підстав з близької й віддаленішої історії; а з іншого боку, вони так само не надто покладаються на Росію.

Орієнтація на СНД у такому контексті є свого роду компромісом між почуттями й здоровим глуздом, між проросійськими симпатіями одної частини населення і проєвропейськими настроями іншої. Фактично, вона є частковим виявом загальної амбівалентності українського суспільства, помітної геть в усіх сферах і слушно означеної соціологами як головна причина його стагнації чи, коли хочете, «стабільности» (в амбівалентній країні всі явища є двоїстими й двозначними).

Сумніваюся, щоб Україна могла чого-небудь навчити Захід. Не думаю, щоб це було до снаги й іншим східним європейцям. Ще менше я вірю, щоб Захід цього потребував. Безумовно, східно- і західноєвропейські інтелектуали можуть обговорювати подібні питання на своїх високовчених форумах - цілком у стилі давнього есею Карла

anywhere. But how can we complain, after this, about Western ignorance, being ourselves no less ignorant and selfish?!

I have deliberately said nothing about Ukraine since any my view may seem too particular and partisan. I may claim, as many Ukrainians do, that Ukrainian poetry is better and "more European" than that of Europe - but who would care? I may remind that Western Ukraine is no less "Central European" than Poland or Slovakia - but who would admit it to the privileged club of the "true" Central Europeans, to the club where not only Ukrainians but also Slovenians, Croats and Transylvanians look rather suspicious candidates? I may argue that the Central European, "Habsburgian", myth is alive in Ukrainian Lviv even more than in Czech Prague, and that not accidentally the first issue of respectable cultural journal "I" (the unique letter of Ukrainian alphabet) was dedicated a few years ago to that very problem - with the featured Kundera's "Tragedy of Eastern Europe," short stories of Bruno Schulz, Sacher-

Mazoch's essays, and the portrait of emperor Franz Joseph on the cover sheet.

Of course, Western Ukraine is only small part of the country, and most Ukrainians are certainly not preoccupied with their "Europeanness" or "Eastern Centralness." In 1994, only 15% of the participants of the opinion poll claimed that Ukraine should mainly establish ties with Western countries (in Western Ukraine, the number of "Westerners" amounted 30%, but in the Crimea it proved ten times smaller). Meanwhile, 17% of the respondents said to develop relations mainly with Russia (this is rather high and disturbing figure but it is still smaller than the number of Russians - 22%, and much smaller than the total number of Russophones in Ukraine - up to 50% of the population). Some 14% of the respondents held that Ukraine should mainly rely on its own resources to strengthen independence, while the vast majority (40%) suggested that Ukraine should mainly broaden ties within the CIS, i.e., to preserve the existing status-quo.

МИКОЛА
РЯБЧУК
ЗА ОГОРОЖЕЮ
МЕТЕРНІХОВОГО
САДУ

Юнга під назвою «Чого нас навчає Індія?» Юнг чудово пояснив - «чого», але ні слова не сказав про «нас». Як і Юнг, я вірю в «що», але щодо всіх отих «нас» - маю великі сумніви.

Процеси, що відбуваються нині у Східній Європі, я назвав би нормалізацією. Вони, безумовно, цікаві для експертів, але не для ширшої публіки, спраглої справжніх розваг. Вони не лишають особливого місця для «центрально-східноєвропейської» унікальності і, безперечно, розчаровують місцевих інтелектуалів, ветеранів антикомуністичної боротьби, не здатних задовільнити свої ексгібіціоністські комплекси. У найкращому випадку - якщо «Азія» не повернеться і нова Боснія де-небудь не вибухне - Східна Європа успішно змаргіналізується і привертатиме у майбутньому не більше уваги, ніж яка-небудь Греція, Португалія чи Ісландія. Чи це так уже й кепсько? Для старих ветеранів - можливо, так. Для більшості людей - навряд. Адже більшість не думає про загрозу - чи вона східна, центральна, а чи південно-східна. Більшість думає про сад. І, можливо, українцям теж варто закотити нарешті рукави і взятися його обробляти - в ім'я своєї європейськості, чи євразійськості, чи хоч би навіть австралійськості.

Sincerely, I do not think that Ukraine can teach the West whatever. Neither East Europeans can. Nor the West is going to be taught by anybody. Of course, both the Western and Eastern intellectuals may speculate on this topic - in the style of Karl Jung who had published an article "What does India teach us?" many decades ago, perfectly explaining "what" but never pondering over "us". Like Jung, I believe in "what" but I have serious doubts about "us".

The process which Eastern Europe is undergoing now, can be called normalization. It is interesting but hardly attractive. It promises little room for any "uniqueness" and would certainly dissatisfy East European intellectuals who want their countries to be at the forefront of world attention. But the combatant consciousness must have gone, and exhibitionist complexes vanished. At the best scenario - unless "Asia" returns, and new dictatorships reemerge, and a new Bosnia flares up - Eastern Europe would be successfully marginalized and would certainly draw

no more attention than Greece, Portugal, Finland, or Iceland. Is it so bad? For old combatants - probably yes, but for most people - no. Most people don't care about the fence, whether it's eastern, or central, or south eastern. They care about a garden. I feel, it's a good time to roll up the sleeves and to till it.

СВІТ,

О л е к с а н д р   Г р и ц е н к о

ЕВРОПА

I MI

Кілька років тому в численних, але маловпливових колах американської гуманітарної інтелігенції трохи нашуміла книжка *Black Athena* - цілком сподівана, загалом кажучи, "деконструкція" міфу про давньогрецьку культуру як відправну точку й водночас чи не найвищий злет європейської культури. Автор "Чорної Атени" переконливо показав потужні впливи близькосхідних, а особливо - північноафриканських культур початку першого

THE

WORLD,

O l e k s a n d r   H r y t s e n k o

EUROPE AND WE

A few years ago, the book entitled *The Black Athena* became kind of popular among numerous but quite unimportant milieu of American intelligentsia. The book offered an attempt of deconstruction of the myth of the Ancient Greek civilization as the starting point and, at the same time, the highest peak of the global civilization. The author of *The Black Athena* has disclosed quite convincingly the tremendous impact North African and Middle Eastern cultures of those distant ages have had on Ancient Greece hereby questioning the very 'originality' and, more to

J

тисячоліття “до нашої ери” на зародження і формування давньогрецької культури, оригінальність якої, а тим більше - питома європейськість, у цьому світі ставали дуже сумнівними.

Ну то й що? В сучасному світі, з його глобалізаційними тенденціями, всі впливають на всіх, і практично жодна національна культура, жоден більш-менш значний культурний регіон не уникнув численних зовнішніх впливів, і тільки зашкарублі традиціоналісти продовжують називати такі впливи “чужорідними”.

Але не так було ще зовсім недавно, та й тепер, як свідчить легкий скандальний присмак, що супроводить появу книжки “Чорна Атена” чи інших подібних “вिकривальних” публікацій, дух мультикультуралізму й демітологізації далеко ще не опанував світову, зокрема європейську громадськість.

Справді, уявлення про Європу як колыску сучасної світової цивілізації, як про особливу “духовну спільноту”, об’єднану не стільки географічними чи етно-культурними рамками, скільки специфічною “європейською ідеєю”, особливою

21

our point, the ‘European-ness’ of the Ancient Greek culture. So what, one might ask. In modern globalized world, everybody influences everybody else, and no one, save for a handful of fervent ethnonationalists, would call influences of this kind ‘alien’ or ‘evil’ .

But it wasn’t always like this. Even now, there is abundant evidence that the spirit of multiculturalism and ‘politically correct’ demythologization has not yet taken control over the whole of humanity. It’s no wonder, since the idea of Europe as the cradle of the modern world civilization and as some special ‘spiritual community’ with its special mission, became one of the pillars of several national ideologies (or, rather, national mythologies) of contemporary European nations.

Actually, there are several versions of the above-mentioned special mission: one may choose between, for instance, R.Kipling’s ‘White Man’s Burden’ and E.Husserl’s ‘proto-phenomenon of spiritual Europe’,

Q

W

місією європейців, віддавна лежать у підвалинах багатьох ідеологій та національних мітологій європейських народів.

Втім, щодо особливої місії - можливі варіанти: від Кіплінгового *White Man's Burden* до Гуссерлевого "прафеномена духовної Європи", себто зародженого в середовищі атенських інтелектуалів і згодом буцімто поширеного спершу на всіх греків, а потім поволеньки й на всіх європейців, якогось особливого європейського ставлення до світу, визначеного як "теоретичне", філософськи-універсальне, сперте на "ідею розуму" й позначене "пристрастю пізнання й пояснення світу", а головне - принципово відмінне від ставлення до світу всіх інших народів та їхніх "філософій" (це останнє Гуссерль визначив як "релігійно-мітичне").

А те, що Гуссерлева концепція "духовної Європи" ґрунтується не на історичних фактах, а на довільно зінтерпретованій (сказати б, сакралізованій) ролі давньогрецької філософії й філософів, а ширше - ролі інтелектуалів у європейському суспільному житті протягом понад двох тисячоліть, що вона є

концепцією, по суті, неісторичною і взагалі ненауковою, а глибоко мітичною, - це, мабуть, не спадало на думку світочеві феноменології. Ба гірше - це не спадає на думку багатьом сьгоднішнім захисникам "духовної Європи", особливо численним у її центрально-східних регіонах.

До речі, в згаданій Гуссерлевій праці, створеній 1935 року (тобто за кілька місяців до Гітлерового аншлюсу Австрії), є одна пікантна подробиця: до "духовної Європи", на його думку, "очевидно належать англійські домініони, Сполучені Штати тощо, але не ескімоси, не індіани з ярмаркових балаганів або ж цигани, що споконвіку тиняються по всій Європі" (с.16).

Як бачимо, тут світоч європейського духу зворушливо солідарний зі своїм співвітчизником Гітлером, однак радикально розходить із сучасними європейцями, які вважають нинішню циганофобію в Чеській Республіці чи не головною перешкодою на шляху згаданої республіки до "власне Європи", тобто Європейського Союзу.

Та й справді - хіба ж не є цигани суто

---

that is, some quite special European attitude to the world defined by Husserl as 'theoretical, philosophically universal attitude based on the idea of reason and on passion of exploring and explaining the world'.

Husserl believed this attitude, conceived in the community of Athenian philosophers and intellectuals in the 5th century B.C., is essentially different from all other attitudes offered by non-European so-called 'philosophies' (Indian, Chinese etc.) which he dismissed as 'mythical ones'. Apparently, this concept of 'Spiritual Europe' is itself based not on historical facts but on deliberately distorted and, as it were, strongly mythologized interpretation of the role and place of philosophy and philosophers in Ancient Greek civilization, as well as the role and mission of intellectuals in contemporary European culture. It seems, unfortunately, that Husserl didn't realize the mythicity of his notion of European-ness. Still worse, many a European (especially Eastern European) intellectual of our time doesn't seem to notice, not to

mention understand the mythicity of 'Spiritual Europe' as well.

It is quite natural for a nation and even for a member of the nation's so-called elites, to regard one's own country as the hub of the world and one's own culture as humanity's greatest achievement while, on the other hand, regarding the rest of the world as 'barbarians'. Or, rather, it is natural for a big nation and strong state: China used to be The Empire of the Middle; Russia the Third Rome (and there will be no Fourth Rome, apparently); Louis XVI's France was indeed the highest peak of human history according to Voltaire etc. Still, when you are not a Voltaire or a Dostoevsky but a Milan Kundera, it is not so easy to believe your country is a great one and your nation is the collective Messiah of the world or, at least, of a remarkable part of it.

And this is exactly where The Great European Culture, created by the Husserlian 'spiritual Europe' (or, for that matter, by Mykola Khvylovy's

ОЛЕКСАНДР
ГРИЦЕНКО
СВІТ,
ЄВРОПА
І МИ

європейським (причому більш усеєвропейським, аніж давньогрецька філософія) культурним феноменом, хіба ж не вживають, скажімо, у французькій мові того самого слова 'bohemien' для визначення і чеха, й цигана?

Вважати власну країну - пупом землі, її суспільний устрій - ідеальним, а її культуру - найвищим надбанням людства, всі ж інші країни й культури - варварськими, - було здавна цілком природним для народів і навіть для їхніх, так би мовити, "кращих представників", - якщо, звичайно, ці народи були достатньо численними, а їхні держави - потужними. Китай - Середина Імперія; Росія - Третій Рим ("А четвертому не бывать"), Франція часів Луї XIV - вершинна точка розвитку людства (це не якийсь там Жан-Марі Ле Пен сказав, а великий Вольтер) і так далі. Натомість коли ти - не Вольтер і не Достоевський, а, скажімо, Мілан Кундера, вірити, що твій народ - Богоносець і рятівник людства, а твоя країна - прапорець цивілізації, стає досить складно.

І тут на порятунок приходить Велика

'psychological Europe') comes to rescue. No wonder, by the way, that it was in the Western part of our continent that 'European idea' has revived in the Post-WWII time as a quite positive and unmythical politico-economical project: the once-superpowers of the West, like Britain, Germany and France, realized suddenly that, against the background of the two super-powers, the US and the USSR, they are no world powers anymore but merely medium-size regional nation-states, and the only way to feel great again is to transform their region, Europe, into a superpower itself.

But this is exactly where basic differences between different notions of Europe and European-ness become obvious. For contemporary Western Europeans, especially for younger generations, integrated Europe is a project of what may be defined with an oxymoronic term of 'local globalization', to be achieved by Europeans all by themselves, on their own cultural and economic base, before the 'global globalization' from overseas

Європейська Культура, породжена Духовною (варіант - психологічною) Європою. Не дивно, що "європейська ідея" - вже не як елемент інтелегентської мітології, а як цілком конкретний політико-господарчий проєкт, - відродилася по Другій Світовій війні, коли вчорашні "великі держави" європейського заходу відчули свою дрібноту й слабкість на тлі як наддержав - США та СРСР, так і потенційних гігантів - Бразилії, Китаю, Японії тощо.

Однак тут-таки й унаочнюються чималі різниці в уявленнях про те, що таке сучасна Європа та "європейська ідея". Для західних європейців, особливо для молодших поколінь - це ідея (чи радше проєкт) такої собі "локальної глобалізації", яка має здійснитися в Європі власними силами й на власній, так би мовити, культурній та економічній основі, перш ніж географічну Європу остаточно накриє цунамі глобалізації всесвітньої, що йде з-за океану. Не дивно, що ця нова Європа значною мірою виглядає калькою Північної Америки, а символам її стають не лише Страсбурзький Європарламент, євровалюта, газета The European та сумнозвісні

moves in for good. No wonder this New Europe looks very much like a replica of North America, with the EURO, The European daily, The Eurodisney, as well as the Sky News and ViVa a TV channels (which look like clones of CNN and MTV) as its symbols.

This new Europe project also has its own equivalents of such North American fads as multiculturalism and 'political correctness', in which Native Americans and Eskimos are replaced by Romas as main objects of multiculturalistic efforts while Turks and Algerians play roles of 'European Blacks'. Unsurprisingly, old-style 'spiritual Europeans', intellectual heirs of Husserl, Mathew Arnold and Ortega y Gasset, wound up at the margins of this new Europe and sometimes are even openly opposed to it.

However, just this millennial European cultural tradition remains the essence of the idea of Europe as a specific civilization community for East European intellectuals. For them, the antithesis of Europe was

“брюссельські бюрократи”, а й “ телеканали *Sky News* та *Viva*, що виглядають як бліді копії американських SNN та MTV.

Успішно посіли достойні місця в цьому проекті нової Європи також північноамериканські запозичення - мультикультуралізм та *political correctness*, хіба що замість ескімосів та індіан тут професійно плачуть, як уже говорилося, циганів та лаплярців, а замість негрів захищають від расизму турків та алжирців. Не дивно, отже, що духовні нащадки Гуссерля, Метью Арнолда та Ортегі-і-Гассета, захисники тисячолітньої європейської “високої” культури, опиняються десь на узбіччі цього проекту, якщо не в опозиції до нього.

Однак саме ця тисячолітня європейська культурна традиція залишається стрижнем уявлень про Європу як особливу цивілізаційну спільноту для східноєвропейських інтелектуалів. Для них антитезою Європи є не вітчизняний консервативний елітизм чи

“старомодний” націоналізм, а те, що, на їхню думку, розділило їх з Європою, до якої вони споконвіку належали, - себто напівазіатська, варварська, більшовицька та пост-більшовицька Росія. З іншого ж боку, вони не розуміють нової, глобалізованої, мультикультурної (на їхню думку - американізованої) Західної Європи, й разом із недобитими паризькими елітистами лають Голівуд, Діснейленд та Мак-Доналдс.

Нарешті, існує мітологізована Європа й у російській культурній традиції - точніше, там є навіть два європейські міти. Перший, “високий” — про “гнилий Захід” (див. Данилевського, Достоевського, Блока та Жириновського), якому протистойть високодуховна Русь; другий - “низький”, малоінтелектуальний, але значно поширеніший в масах - про Європу як земний рай, де всі живуть заможнo, чисто, безпечно, де панує свобода, порядок, чистота й добробут. Нерідко зустрічається еkleктична мішанина обох мітичних концепцій: справді, мовляв, у Європі панує добробут та порядок, але вимерли, як мамонти, щирі глибокі почуття та

not this home conservative elitism or “old fashioned” nationalism. Rather, it was half Asian, barbarian, bolshevik and post-bolshevik Russia, that divided them from Europe, to which they belong from the beginning. On the other hand, they do not understand a new, globalized, multicultural (to their mind - Americanized) Western Europe, and together with half extinct Paris elitists scold Hollywood, Disneyland, and McDonalds.

Finally, there is mythologized Europe even in Russian cultural tradition, more precisely, there are two European myths. First, “high myth”, is about “rotten West” (see Danilevskiy, Blok, and Zhyrinovskiy), who were opposed by highly spiritual Russ. Second, “low myth”, which is not highly intellectual but widely accepted in masses, is about Europe as earth paradise, where all people live affluently, safely, and tidily, about Europe, where liberty, order, prosperity rein. Often an eclectic mixture of both mythological conceptions could be found. They say, indeed, prosperity and order rein in Europe, but deep

compassionate feelings and high spiritual values are extinct, as mammoths. Although we are in dirt and poverty, but we still have our immortal Russian souls.

So, what about Ukrainians? What is Europe for them, and how do they see their place in Europe (if they see)?

The most brief answer is maybe the following: Ukrainians know so little about contemporary Europe, that they are ready to accept any of the above mentioned myths and stereotypes depending on mood and circumstances. Ghost of old “the augustest tzisar”, which is the symbol of mythologized Galytchyna happy life of the beginning of twentieth century, or doctor Faust, who is passionate for cognition and actions (the symbol of sacramental “psychological Europe” of Mykola Khvylioviy), or Kyiv sitting of European Bank for Reconstruction and Development, for which dear Kyiv people are preparing as peasants of “Bolshie Pyatki” village were preparing for the visit of Swedish

високі духовні цінності. А ми хоча й у злиднях та бруді, зате з нашою безсмертною російською душею.

А як же українці? Що для них - Європа, і яким вони бачать своє місце в ній (якщо бачать)?

Найкоротша відповідь, мабуть така: українці настільки мало знають сучасну Європу, що готові прийняти, залежно від обставин і настрою, будь-який із вищезгаданих європейських мітів чи стереотипів. Знаками Європи для них стають то привид старенького "найяснішого цесаря", символ мітологізованого галицького щасливого життя початку ХХ століття, то сповнений жаги пізнання й діяння доктор Фауст (символ сакраментальної "психологічної Європи" Миколи Хвильового), то виїзна сесія ЄБРР з повними "дипломатами" щедрих інвестицій, до якої сердешні кияни готуються так, як жителі глухого села Большие Пятки - до приїзду шведських "моржів" у кінокомедії Юрія Маміна "Праздник Нептуна".

Особливо чітко можна бачити понятійну

кашу в українських головах, коли йдеться про "європейськість", якщо спробуємо окреслити українські антитези Європі. Їх, як нескладно здогадатися, теж чимало, й вони більш чи менш явно суперечать одна одній.

Передусім це найдавніша антитеза Європа - Росія, сформульована етнічним українцем Данилевським ще тоді, коли переважна більшість "малоросів" вважали себе, поруч із великоросами-москалями, членами однієї - російської, православної, - спільноти, а галичани - ті просто називали себе "Руссю". В цій антитезі католицько-протестантська Європа була чужим, навіть ворожим тереном. Інтерпретація змінилася на протилежну в ХХ столітті, коли ідеології, сформовані давніми конфесійними ідентичностями, майже повністю витіснилися національними ідеологіями та ідентичностями - тепер уже українці (принаймні "свідомі") стали відносити себе до Європи, натомість Росія поволи перебирала на себе всі ті негативні конотації, які раніше діставалися туркам-бусурманам та ляхам-псявірам.

Цей процес трансформації національних

25

ОЛЕКСАНДР
ГРИЦЕНКО
СВІТ,
ЄВРОПА
І МИ

"morzhy" in the comedy "Praznik Neptuna" by Yuriy Mamin, become the symbols of Europe.

Epecially, one could clearly see this jumble of notions in the heads of Ukrainians, speaking about Europe, when one tries to define Ukrainian antitheses of Europe. It is easy to guess that there are many of them, and these antitheses contradict one other to a certain degree.

First of all, it is the oldest antithesis of Europe - Russia. This antithesis formed by ethnical Ukrainian Danilevskiy, in those times when the majority of "malorossy" regarded themselves, together with "velykorossy-moskali", as members of one, Russian Orthodox community, and people of Galytchyna simply called themselves "Russ". In this antithesis catholic and protestant Europe was unfriendly, even hostile terrain. This interpretation was changed to the opposite one in twenties century, when ideologies, which were formed by the old confessional identities, where completely superseded by the national

ideologies and identities. Then, Ukrainians, at least "aware" ones, already started to identify themselves with Europe, whereas all those negative connotations, what were early ascribed to Muslims Turks and Catholics Poles, started gradually to be used for Russia.

This process of transformation of national coordinates was summarized by Mykola Khvylioviy, who renewed the antithesis of Danilevskiy. Khvylioviy was trying to explain all those numerous obstacles, which will be on this new way to Europe by another antithesis (once again by mythical antithesis): "Europe - Renaissance". If one tries to interpere this antithesis rationally and constructively, then one will get approximately the following: our place is in the Europe, but in order to hold it, first of all, we will have to stop being ourselves, and become the nation of "doctors Faust". Modern variant of this Khvylioviy antithesis is following: we are the great European nation, but in order for all Europeans to accept us in this status, we should reform everything

координат підсумував - вдало чи ні - Микола Хвильовий, обновивши антитезу Данилевського протиставленням "психологічної Європи" та "ідеологічної Москви". А численні внутрішні перешкоди на цьому новому шляху до Європи Хвильовий намагався пояснити іншою антитезою (знову-таки мітичною): "Європа-Просвіта". Якщо спробувати цю мітологію витлумачити раціонально й конструктивно, то вийде приблизно таке: наше місце - в Європі, але щоб його посісти, ми мусимо перестати бути самими собою й перетворитися на націю "докторів Фаустів". Сучасний варіант європейзму в душі Хвильового: ми - велика європейська нація, а щоб усі інші європейці прийняли нас у такому статусі, нам слід усе радикально реформувати у відповідності до мудрих порад МВФ, ЄБРР та Ради Європи, хто ж із цим не згоден, той азійат мізерний, або ще гірше - совок.

Нарешті, численні негативні наслідки суспільно-культурних трансформацій останніх років, наклавшись на виплекане радянською епохою упереджене ставлення до "бездуховного Заходу"

загалом і до Америки зокрема, породили в частині нашого суспільства нову для нього, але фактично перейняту від центральноєвропейських сусідів антитезу "культурної Європи" та "української комерціалізованої" Америки. Згідно з цією позицією, ми - хоча, можливо, й не зовсім європейці, зате зберегли свої споконвічні духовні цінності, як, може, ніякий інший з європейських народів (чого варті хоча б наші незрівнянні народні пісні!) - і тому особливо трансформуватися й реформуватися нам не варто - слід лише старанно плекати вищезгадану споконвічну духовність, водночас розбудовуючи національну державність.

Тут ми підходимо до ще однієї загальноєвропейської проблеми, а саме - ролі нації й національності. Що таке нація й національність для сучасного європейця? Єдиної відповіді на це, як неважко здогадатися, не існує. З одного боку - дедалі динамічніший і зовсім не декларативний процес розбудови загальноєвропейських владних та господарчих інституцій з одночасним зменшенням

---

radically according to the wide advice of IMF, EBRD, and European Council. Everyone, who does not agree with this, is pitiful Asian, or what is worse - "sovok" (inhabitant of former unique state of USSR).

Finally, numerous negative consequences of social and cultural transformations of recent years were projected to the biased attitude of Soviet epoch to "Heartless West" in general, and to the America in particular. They stirred in the part of our society the new antithesis about "cultural Europe" and "totally commercialized America", which in fact was adopted from our Central European neighbors.

According to this antithesis, although we are not completely Europeans, we saved our old spiritual values. For instance, how incomparable our beautiful songs! Maybe there are no other European nation, that managed to do this. Therefore, we should not transform and reform, we just have to meticulously protect and elaborate our above mentioned spirituality.

Here, we approached one more European problem, which is the role of nation and nationality. What is nation and nationality to the modern Europeans? There is no one definite answer to this question. On one side, there is very dynamic process of development of European governmental and economical institutions, and at the same time, diminishing role of their analogies in the national states of Western Europe. We already mentioned the cultural, and ideological integration of Western Europe, and it is no need to mention economic integration here, since its results could be noticed even in Ukraine.

On the other side, there is disintegration of federative, multinational states, such as USSR, CSSR, Yugoslavia, autonomization of Spain and Belgium, and now Scotland and Wales have their own, so to say, republican Supreme Councils. Thus, the process of national self-determination is still the important issue. However, at the same time, appearances of

ролі їхніх аналогів у національних державах Західної Європи. Про культурну, ідейну інтеграцію Західної Європи ми вже згадували, про інтеграцію економічну й нагадувати не треба - навіть в Україні помітні її ознаки.

Але з іншого боку - відбувався розпад федеративних, багатонаціональних держав - СРСР, ЧССР, Югославії, автономізація Іспанії та Бельгії, а тепер і Шотландія та Уельс матимуть свої, так би мовити, республіканські Верховні ради. Отже, процес самовизначення націй саме як мовно-етнічних спільнот ще далеко не вичерпав себе. Та водночас трансформуються, і часом досить сильно, обличчя "історичних", "державних" націй та їхніх культур завдяки перетворенню мільйонів учорашніх "культурно чужорідних" іммігрантів у важливий складник тих суспільств, серед яких вони прижилися. Чий письменник Салман Рушді - британський чи пакистанський? Чия співачка Шаде - британська чи нігерійська? Форвард мюнхенської "Баварії" Мехмет Шолль - німець чи турок? На всі подібні питання найкращу відповідь дав Едвард Саїд у книзі

"Культура й імперіалізм": "З'ясувати, належить чи не належить якийсь мистецький твір до певної національної традиції - це те, що найбільше дебілізує з усього, що я можу собі уявити".

Одне видається очевидним - не можна водночас інтегруватися в реальну, не мітичну Європу, - і розбудовувати національну державність на успадкованих від Гердера етнолінгвістичних концепціях нації. Не можна стверджувати власну європейськість шляхом відмови у праві бути європейцем комусь іншому - навіть вічному кривдникові, північному сусідові, не згадуючи вже про циганів, татарів чи в'єтнамців.

Та й взагалі, якщо поняття інтеграції України до Європи (чи повернення, якщо це комусь більше подобається) й має конструктивний, не мітичний зміст, то він, гадаю, тотожний створенню в нашій країні зрілого громадянського суспільства та розвиненої ринкової економіки. В жодній іншій "європеїзації" я потреби не бачу.

"historic", "state" nations and their cultures are transforming through the change of millions of "culturally alien" immigrants to the important element of those societies, where they assimilated. Whose writer is Salaman Rudsı - British or Pakistanian? Whose singer is Shade - British or Nigerian? Forward of Munich "Bavaria" is German or Turkish? The answer to this question was provided by the Edward Sayid in the book "Culture and Imperialism": "... to find out whether certain piece of Art belongs to the certain culture is the most destabilizing thing which I could imagine".

There is one thing that seems to be clear - it is impossible to integrate into a real Europe, not the mythical one, and to build a national state on the ethnolinguistic principles of nation, inherited from Gerder. It is impossible to assert one's own identity, and at the same time to deny the right of someone else to be European. It does not matter whether it is the right of the constant offender, northern neighbor,

or Gipsy's, Tatar's, or Vietnamese"

In general, if the notion of Ukraine integration to the Europe (or the notion of return, in case someone likes this more) has any constructive, not mythical sense, I think, it is identical with the idea of establishing full-fledged civil society and market economy in our country. I see no need in any other europeanization.

NATIONAL CULTURAL TRADITION

AND A l e s D e b e l j a k

THE CHALLENGE OF

GLOBALISATION

ПРО МОЖЛИВІСТЬ ПОБУДОВИ
ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В ОКРЕМО
ВЗЯТІЙ (У)КРАЇНІ

АБО Я р о с л а в Г р и ц а к

ЧОГО НАС УЧИТЬ ДОСВІД ПОЛЬЩІ

J

Our troublesome fin-de-millennium seems to be a time-period marked by many "ends". They are loudly declared in a variety of different ways: Francis Fukuyama promotes "the end of history", Jean Baudrillard advances the thesis of "the end of the social", Daniel Bell talks about "the end of ideology", Michel Foucault analyses "the end of the subject" while many left-wing writers pontificate on "the end of the nation». If anything, however, the end of the 20th century is experiencing the end of the idea of a nation-state, which is gradually falling prey to the global circuit of anonymous trans-national capital. While the nation-state, the modern form of which grew out of the 19th European emancipatory movements, had been in a position to successfully supervise economic tendencies throughout its territory up until the Second World War, such control is today next to impossible. In light of the mega-corporations's efforts to establish a global market beyond any specific borders - linguistic, political, ethnic or religious - with their tacit spelling out of the rules for the operations of individual national governments, the "national" source of capital is not only unidentifiable but also

29

Спільною рисою української й російської інтелектуальної історії є те, що в обидвох термін «інтелігенція» запозичено з Польщі. На тому, зрозуміло, схожість не закінчується. Але я говоритиму тут радше про відмінності, ті, які існують, і ті, про які гадаємо. Одна з перших тез про те, що польський досвід, як позитивний, так і негативний, може вельми придатися українським інтелектуалам у їхньому процесі самоідентифікації, у тому числі свідомого відрізнювання від російської інтелектуальної історії.

На мою думку і на думку багатьох моїх колег, для українських інтелектуалів нині немає важливішого завдання, як будівництво нової української нації. Не в сенсі того, що старої української нації немає, або що вона має бути цілковито знищена. Хоча таких тез не бракує у нашій публіцистичній і навіть науковій літературі, я їх не поділяю як твердження, що грішать надмірним перебільшенням. На мою думку, українська нація існує, і в історії її формування немає нічого такого, що говорило б про її

Q

W

utterly irrelevant. It seems that culture is the last remaining sphere that may be able to preserve some of the features of a specific national experience.

A nation with a fully developed cultural identity of course has no problem in facing the challenges and influences from the outside. Indeed, facing up to different mentalities and forms of behaviour is the only mechanism Slovenians might use in order to avoid succumbing to the alluring sirens of self-sufficiency, provincial xenophobia and consequent national withering. The "other" becomes an enemy only when we are unsure of our own identity. As Slovenians, however, we should have little doubt about the existence of such specific national identity. The accomplishments of our leading writers, artists, and other creative minds provide us with a strong sense of identity regardless of a relatively small number of people that make up the total Slovenian population. I hasten to add that a small number of people, two million, does not necessarily make us small. Moreover: it would not be impossible to argue that the metaphysical smallness of a nation may be measured first and foremost in

regard to how much the people believe into their nation's creative potential and the richness of their cultural tradition.

The argument of the small numerical size as an evidence in support of the claim about the inevitable, if gradual absorption of Slovenian nation in the "wider context" is much used today in Ljubljana as well as in Brussels. It is, alas, far from being new. A quick glance at the Slovenian history reveals a long tradition of this erroneous, albeit politically potent "argument of numbers". Such was, for example, the 19th century Illyrian tradition of writers like Stanko Vraz and Ljudevit Gaj, who demanded the unification of the Slovenian and Croatian languages on the basis of alleged "linguistic pragmatism". After the First World War, this argument manifested itself in the ideological craziness of the "integral Yugoslavism". Today, the argument is often adopted by a number of members of the political elite who do not understand politics as discussion and regulation of "public affairs". Instead, they view it as nothing else but an exclusivist technology of power. As such, they mistakenly believe that we can somehow be European in a direct,

принципову ненормальність, відсталість чи неповноцінність. Щобільше, коли брати під увагу винятково несприятливі умови постановня української нації, можна стверджувати, що український проект є найуспішнішим національним проектом у світі (1).

Творення нової української нації треба розуміти в тому сенсі, що національна ідентичність не є поняттям постійним. Хоча життя кожної національної спільноти має сильні елементи тяглости, воно підлягає водночас змінам. Тому кожне покоління, скажімо, повинно писати історію для себе. Тепер же мова йде не просто про переписування наново історії для нового покоління. Мова йде про узгодження українського досвіду з тими великими змінами, що пов'язані з крахом соціалістичної системи та розпадом Радянського Союзу. Колись один з українських діячів сказав, що до об'єктивної оцінки Шевченка дійде лише тоді, коли виникне українська держава.

Це твердження назагал точно передає тон і переоцінки, через які найближчими роками має перейти все, що у сумі складає українську

ідентичність.

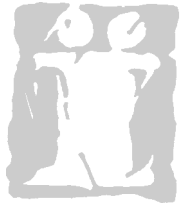
Кажучи коротко, перед сучасними українськими політиками й інтелектуалами стоїть завдання, яке понад сто років тому влучно сформулював один з лідерів італійського Рісорджіменто стосовно Італії: «Ми зробили Італію, тепер ми повинні зробити італійців» (2). Українські діячі зробили Україну, тепер ми повинні зробити українців. Це дуже важке завдання з огляду хоча б на те, яку спадщину незалежна Україна успадкувала по Радянському Союзі. Тут мова йде не лише про неефективну економічну й збанкрутілу політичну систему. Українським політикам й інтелектуалам треба ще й зважити на виразну поділеність України за різними ознаками. Щодо мови, українське суспільство поділене на дві майже рівні групи. На українській території змагаються за вплив три православні й одна греко-католицька Церкви (йдеться про традиційні конфесії; очевидно, з урахуванням інших релігійних груп ситуація стає ще складнішою). Історична пам'ять народу майже затерта, і більшість його до

unmediated sense, without first being who we really are: the citizens of the Slovenian nation-state. In other words, the fact that Slovenians are Europeans only insofar as they are citizens of the Slovenian nation-state, is in the folds of the "argument of numbers" almost entirely lost.

I am convinced, though, that the issue should be reversed. It was precisely the numerical limitation of Slovenians as a people that forced the key players in the Slovenian national culture to interact with foreign strategies of creativity and thinking, processing and critically recuperating them according to their own will and principles. After all, the small population, coupled with a fruitful, if troublesome, geographic location of Slovenian nation at the crossroads of the Roman, Panonic, Germanic and Balkan cultural traditions has always presented our ancestors with the impossibility of an ideal bucolic "sameness". The notion of self-absorbed and uncontaminated Slovenian culture where national ego in Arcadia would be groomed is of course but an illusion.

Slovenian creative minds have been traditionally in a dialogue with the gospel of the Western civilization, drawing on the inspiration of the linguistic self-confidence of Protestantism, the Italian Renaissance, the Central European baroque, French rationalism, German Romanticism and Expressionism, historicist Viennese architecture, English rock'n'roll, American pop-art and French "new-wave" films, not to mention the Hollywood genres and the intricacies of Balkan blues.

The idea that art and culture, if understood only as a formal ornament to the national life, can provide neither national freedom nor unfettered flight of imagination, appeared very early in the Slovenian history. The sheer decorative, non-substantial character of works of art and cultural tradition at large would of course end in nothing else but in a gradual decay, as is the case with the culture nurtured within the emigrant Slovenian communities overseas, sadly reduced to polka tunes, Slovenian sausages and the delights of nut-cake, "potica". The leading literary critic in Slovenia in the period between the world wars, Josip Vidmar, acutely captured the

1991 р. знала лише радянську (суміш погано зрозумілого марксизму з добре зрозумілим російським націоналізмом). Одним словом, у момент здобуття своєї незалежності в Україні було багато того, що могло радше роз'єднувати, ніж об'єднувати.

Назагал існують два шляхи побудови.

Перший ґрунтується на так званому «кровному праві» («*ius sanguinis*»). Згідно з таким способом ідентифікації приймається, що члени одної нації мають спільне походження і спільну культуру. Ця концепція нації здобула поширення серед німців, росіян та народів, що заселяють простір між Німеччиною і Росією (інакше кажучи, серед народів Центральної і Східної Європи). Інша концепція базується на так званому «праві території» («*ius soli*»). Вона поширена серед тих груп, яким бракує спільного походження і спільної культури. Ключовим моментом у цьому випадку є рист солідарності серед населення певної території, незалежно від етнічних, культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей, які

існують серед місцевих жителів. Класичним зразком такої ідентичності є британська та американська нації (3).

Обидві моделі дуже рідко зустрічаються у «живій природі». Вірніше буде вслід за Ентоні

Смітом сказати, що «у глибині кожного націоналізму існує глибоко вкорінений дуалізм.

Часами переважають політичні й територіяльні елементи, інколи на перший план виходять етнічно-мовні компоненти у різних ступенях і різних формах» (4).

Власне, як недавня історія України, так і її теперішні обставини чітко вказують на співіснування двох компонентів в українській нації.

Вони чітко представлені в українській інтелектуальній історії, у тому числі - в новітній політичній думці. Щобільше, - і це вже є моя теза,

- можемо говорити про певну зміну їхнього балансу, коли поруч із міцним етнічно-мовним компонентом української ідентичності дедалі більшої сили набирає компонент територіально-

importance of local interaction with the tendencies of the wider world in his seminal essay "The Cultural Problems of Slovenian Identity" (1932). He vividly explained that a small nation is "like a very uneven peninsula — the ocean keeps splashing against its many shores and the fresh wind infinitely blows over its entire surface".

This commitment to the "winds" of the Central European sentiment and the "ocean" of the Western civilizational experience has personally helped me in two ways. Both as a writer who is using universal codes of expression to present a thoroughly individual vision and as a Slovenian with a particular collective experience in my background, I gradually came to see that it would be impossible to divorce myself from the treasure of the national cultural references and accomplishments. A truly cosmopolitan personality can only be the one, I surmise, who comfortably traverses various cultural meridians of the planet, while not giving up the reflection of his/her national roots. Such genuine cosmopolitanism was, for example, exercised in

opuses and biographies of James Joyce, Pablo Picasso, Rainer Maria Rilke, Samuel Beckett and Paul Celan, to name but a few.

In post-independence Slovenia, there are two types of provincialism that combat this kind of cosmopolitan attitude. The first one was given birth by the conservative nationalist formula of an autarkic and often violent "navel gazing", i.e. the mentality that cannot, would not, and is unable to learn anything from the others. The second kind of provincialism is represented by the bona fide, though nonetheless narrow-minded liberal "internationalists" whose main characteristic might be seen in the fact that they despise each and every aspect of the national identity because of fear of being lumped together with the nationalist zealots. As a result, this position drives "internationalist" liberals toward an uncritical approval of every concept and idea that comes from "the West". Such minds in a servile manner offer their ingratiating "bless you!" when this or that fashionable cultural guru sneezes in Paris, London or New York.

політичний.

Українським інтелектуалам належаться заслужені похвали. Вони інтелектуально підготували той клімат, який у грудні 1991 року дозволив 91% населення України проголосувати за українську самостійність. Незважаючи на всі прогнози про неминучість етнічних конфліктів в Україні, у порівнянні з якими югославські події здаватимуться невинним пікніком, Україна виявилася досить стабільною у національному відношенні державою. Одною з причин цієї стабільності є те, що київська політична еліта свідомо ставить на зміцнення територіально-політичного компоненту української ідентичності, постійно наголошуючи, що Україна має стати спільною батьківщиною для багатьох народів, які замешкують її територію.

Існує гіпотеза, що вибір постколоніальною елітою тієї чи іншої національної моделі - етнічної чи громадянської - залежить власне від типу еліти, яка приходить до влади у новоствореній державі.

Стара адміністративно-політична еліта має

схильність вибирати політичну модель, тоді як культурницька еліта природно надає перевагу етнічній (мовно-культурній) концепції (5).

Особливістю України є власне те, що обидві еліти - як політична, так і культурницька, - свідомо віддали перевагу територіально-політичній концепції (6). Якщо говорити простіше, справа виглядала так: стара адміністративна еліта, яка в одну ніч перетворилася з радянських комуністів в українських патріотів, вкрала цю ідею в української опозиції.

Важко сказати зараз, що керувало українською опозицією, коли вона свідомо висловилася на захист не лише національних інтересів українців, але й інших народів (включно з росіянами), що проживали на території Української РСР. Був це прагматичний (дехто навіть каже «цинічний») вибір, вплив нової кон'юнктури, що виникла після Гельсінських угод, мудра тактика у відповідь на дії радянської спецслужби, котра пробувала представити український національний рух як вкрай

ЯРОСЛАВ
ГРИЦАК
ПРО
МОЖЛИВІСТЬ
ПОБУДОВИ
ПОЛІТИЧНОЇ
НАЦІЇ В
ОКРЕМО ВЗЯТІЙ
(У)КРАЇНІ
АБО
ЧОГО НАС ВЧИТЬ
ДОСВІД
ПОЛЬЩІ

Both kinds of opponents to the dialectics of local and global are active in contemporary Slovenia. This human and social condition, alas, is not all that radically different from other post-communist countries. Velvet revolutions in 1989 indeed produced a semblance of the renaissance of the national ideas in Eastern and Central Europe, encouraging the debates on validity of the national cultural experience at the end of the millenium. Almost a decade after the annus mirabilis, however, it has become rather clear that only a very few original approaches to the relation between the national and global aspect of collective identity emerged on the ruins of communist ancien regime. Intellectuals from Central and Eastern Europe have, with largely thoughtless transplantation of assorted Western stereotypes and conceptual forms, almost unanimously accepted the role of "poor relatives" that only compete with each other in efforts to impress their rich cousins in Europe, that is, Western Europe.

However, what kind of Europe are we really talking about? As for me, I am convinced that the discussion must primarily concentrate on the very

important difference. One needs to distinguish between two aspects of "the European idea". On the one hand, one must seriously entertain the project of integration of diverse European societies, an enterprise based exclusively on the economic criterion. As such, this is a goal that is as interesting as it is crucial for the Slovenians. On the other hand, one must take measure of Europe as a common, if elusive spiritual and mental realm. What is the price of the first aspect taking over the second, as I see it? Modern European epiphany does not reveal itself solely in the noble tradition of the Roman law, Greek philosophy, Renaissance art and Romantic poetry, of universal human and civil rights. Contemporary idea of Europe is advanced in the increasingly popular right-wing politics of "fascism with a smile", too. This highly conservative gate-keeping is cast not only as a tool to strenghten "natural" communities but is no less forcefully presented as a legitimation of the global market economy. The latter is promulgated by the latter-day progeny of nefarious Lord Chamberlain whose job is to ram down our throats the idea that the "economics of the bottom line" is the ultimate, if

націоналістичний, чи продовження традицій, які були притаманні українському рухові ще й раніше?

Так чи інакше, українська опозиція, спочатку в роки Брежнєва, а потім Горбачова зробила дуже розумний вибір, і за це їй заслужено належить честь і хвала. Це треба особливо підкреслити, бо нині щораз більше і голосніше говориться про брак оригінальності щодо внеску українських опозиційних інтелектуалів у розвиток української політичної думки (7).

Але серйозні проблеми починаються, коли інтелектуальну формулу починають утілювати у життя. В Україні не бракує адвокатів політичної (громадянської) концепції української нації. (8) Чого, однак, бракує самим цим адвокатам - то це відвертого обговорення тих труднощів, що пов'язані з реалізацією цієї формули. Неподолана відстань між гаслами і життям часто зводила нанівець благородні наміри політично заангажованих українських інтелектуалів.

Насамперед побудова України як громадянської нації є дуже амбітною ідеєю.

Амбітність є однією з найвиразніших рис українського національного характеру (ukrajiniška duma, як говорять про нас поляки). Проте за амбітність треба ще й дорого платити. Ідея української громадянської нації є дуже кошовною у сенсі того, що вона відбирає багато енергії, зусиль, і - що не менш важливо - фінансів для підтримання злагоди між різними мовно-етнічними групами в Україні. Рівень національної однорідності населення є важливим мірилом готовости посттоталітарних держав і до радикальних змін: чим однорідніше населення, тим легше досягти консенсусу при вирішенні конфліктів, неминучих у час проведення глибоких змін у суспільстві. (9) Досить навести такий приклад: три найбільш успішні у сенсі політичних та економічних перетворень посткомуністичні нації - Чехія, Польща та Угорщина - є одночасно найодноріднішими під етнічним оглядом. Звичайно, є окремі особи, які мріють у Польщі про «odzyskanie Kresów Wschodnich», а в Угорщині - про відновлення «Великої Угорщини». Прагматичнішою

not the only purpose of human existence.

After the disintegration of the Berlin Wall and the unification of both Germanies, Western Europe cannot, despite the ever-growing homogenization of the market, obscure its metaphysical failure and political sterility. Internal rotting of its political and moral backbone was particularly well unmasked in the war in the Balkans, where the shameful European diplomacy for the most part struggled to deny the basic right to self-defence to Bosnian and Croatian victims. This situation is painfully reminiscent of the 1930s, a period in which Europe was myopically proud of its arrogant authority of "the sick...secret diplomacy that trades with territories of small nations, calming down the rebellious looks with the League of Nations, run by the traders and oppressors themselves", as the Slovenian avant-garde poet Srečko Kosovel wrote in his lucid public lecture "Disintegration Of Society And Decay Of Art" (1925). Kosovel was of course describing the situation in his time. His prophetic insight, however,

poetically intimates of the situation today. Ignorance of Kosovel's premonition would imply that one is likely to remain unprepared for the possibility that the seven seals of the Book of the Apocalypese will burst open.

More to the point: thrilled by the political proximity to Western Europe and full of resentment for the present Serbian political madness, those who shape Slovenian public discourse often grow oblivious to the fact that in the contemporary world the philosophy of the postmodern domination no longer requires machine guns to express itself. The primary strategy today appears to be the use of the forms of the seemingly harmless "ethnically neutral" economy, trans-national capital, uniform cultural patterns and a gradual mass-media unification of each and every particular mentality and idiosyncratic experience.

If Slovenians are to survive as a full-fledged nation in the times of unavoidable economic integration and often hollow rhetoric of the "united Europe", then we must keep in mind not only the capacities of economic productivity, but also those of

видається постава чехів, для яких возз'єднання зі словаками уявляється хіба як страшний сон.

Українські діячі мріяли про возз'єднання України у всіх її етнічних межах, від «Сяну до Дону». Це змушувало їх висувати цілковито нереалістичні завдання, як от вимагати приєднання Холмщини і Підляшшя під час Берестейських договорів, або відвоювати за будь-яку ціну Львів під час польсько-української війни 1918-1919, коли ця мета не мала жодного стратегічного значення, бо доля України вирішувалася на Сході, а не на Заході й українським військам Польща стала у пригоді як союзник, а не як ворог (що, зрештою, пізніше зрозумів Петлюра). На виправдання українських діячів можна сказати, що такий територіальний максималізм був постулатом для більшості національних і політичних рухів, включно з більшовицькою чи білою Росією та відродженою Польщею. Але між становищем українців та їх найближчих сусідів зі Сходу та Заходу була одна засаднича різниця: становище перших було драматичнішим. Накази українським дипломатам

торгуватися за далеке Підляшшя та Холмщину Грушевський віддавав у той момент, коли його влада обмежувалася підвалом будинку Центральної Ради.

Приклад польських інтелектуальних середовищ, що склалися навколо «Бунту молодих» та «Культури», міг би стати особливо повчальним. Роки міжвоєнної Польщі були гірким досвідом для національних меншин, у тому числі й для найчисленнішої серед них - українців. Існувала розюха невідповідність між тим, чим насправді була відроджена Польща - багатонаціональна держава, де кожен третій-четвертий житель належав до національної меншини, - й однонаціональною ідеологією, що її сповідувала офіційна Польща. Результатом стало майже повне відчуження українців від польської держави. Українські ліберальні політики мали рацію, коли стверджували, що приклад Польщі вчив українців, якою не повинна бути національна держава (10). Серед польського суспільства було немало голосів, які виступали за нормалізацію польсько-

ЯРОСЛАВ
ГРИЦАК
ПРО
МОЖЛИВІСТЬ
ПОБУДОВИ
ПОЛІТИЧНОЇ
НАЦІЇ В
ОКРЕМО ВЗЯТІЙ
(У)КРАЇНІ
АБО
ЧОГО НАС ВЧИТЬ
ДОСВІД
ПОЛЬЩІ

our operas and theatres. Successful businessmen should thrive equally well as the variety of national TV and radio stations; political know-how should be thought about in the same breath as the accomplishments of the diverse national creative and intellectual impulses. While it is certainly not an easy job for such impulses to extend their reach beyond the national borders, the importance of cultural creativity nonetheless lies in that it serves as a constant reminder that, after the declaration of independence, our dilemma should no longer be spontaneously expressed in light of the defeatist (or, for some, Real-political) traditional formula, advanced by the 19th century writer, Fran Levstik: "We can either be Russian or Prussian". Today, we can finally be ourselves.

Having said all that, I make no bones about it. I do realize that there is no point in pretending to ignore relevant historical and social-political processes that have led to our contemporary condition. The feeling of cultural, economic and social superiority over the other nations in former Yugoslavia

holds little, if any importance in the direct political context that is not Yugoslav anymore. In other words: from the village champions (Yugoslavia) we have become the Olympic losers (Western Europe). Instead of colonization with the accompanying politics of Italianization, Germanization and Serbization, all of which were fought against in a successful way not in the least because the enemy was possible to define, we are now facing the situation of the anonymous multinational capital. Its formidable forces are discussed in Slavoj Žižek's essay "Multiculturalism Or The Cultural Logic Of The Multinational Capitalism" (1997). Here, this famous philosopher bitterly argues that the multinational capital does no longer call for the use of unmediated violence, since particular cultures are much more effectively destroyed by the global market itself.

How to respond to this challenge? I have no original answer. As a poet, though, I simply think that the inspiration can still be drawn from the rich heritage of Slovenian cultural innovation and experiment, if not directly from the literary works of art. Not very

35

ALES DEBELJAK
NATIONAL
CULTURAL
TRADITION
AND
THE CHALLENGE
OF GLOBALISATION

українських стосунків. Однак «Бунт молодих» був одним із тих, що пішов найдалше - група молодих польських інтелектуалів заявила, що Вільнюс є литовське, а Львів - українське місто (11). Пізніше цю позицію в еміграції перейняла паризька «Культура». Зрозуміло, що вона викликала сильну критику та інвективи з боку більшості, де домінували ендецькі настрої. Однак з плином часу ця позиція, здебільшого завдяки лідерам середовища «Солідарности», стала домінувати у польській практичній політиці.

Залишається певним той факт, що відмова від надмірних національних цілей зрештою позитивно відобразилася на розвитку внутрішніх справ у посткомуністичній Польщі. Наводячи цей приклад, я не маю наміру стверджувати, що, мовляв, тепер київським політикам треба відмовитися від зрусифікованої Східної і Південної України і будувати нову українську державу в кордонах від Сяну до Дніпра. І польські інтелектуали, які добровільно відмовилися від концепції етнічної нації, кожен по-своєму мали

рацію. Немає одного рецепта на всі часи і для всіх народів.

Однак приклад Польщі демонструє й інший досвід: з одного боку, національні ідентичності не вічні, як це намагаються довести прихильники традиційно-патріотичної історіографії, з іншого - їх не можна самовільно і до безконечности конструювати, як це твердять прихильники модерністських теорій. Тобто інтелектуали можуть конструювати нації з тих елементів, які вже існують, можливості витворення цілковито нових елементів є мінімальні, а, можливо, взагалі відсутні. Анджей Валіцький у своїй недавній статті показав крах усіх спроб витворити у новітній час польську політичну націю з усіх тих груп, які в давніші часи проживали у Речі Посполитій (12). Помилково думати, що у зв'язку з травматичним досвідом України після перебування у Російській Імперії та Радянському Союзі сучасні національні ідентичності в Україні м'які як глина, а отже - з них можна ліпити, що хто захоче. На підставі власних досліджень - порівняння національних ідентичностей у Львові і Донецьку,

comforting, I know. It is, alas, most likely the only comfort we can possibly get. A political program that would ignore the spiritual and cultural component of the national identity in Slovenian efforts to join European Union, would soon find itself in a position where it will be reduced to managing perhaps better paid, yet sorrowfully hollowed out labor force whose main attraction for foreign investments will be its low hourly wage.

A responsible attitude towards our national tradition is essential to the extent that culture is not a gift from our ancestors. Instead, we have borrowed it from our grandchildren. Today's situation is less than promising. A decade after the radical change, it is easy to observe that the "countries in transition" have hardly come up with a genuine strategy of managing their national identity or their cultural policy under changed circumstances. In Central and Eastern Europe, we are, on one hand, dealing with ethnic fundamentalism which prioritises the "Blut-und-Boden" ideology. On the other hand, however, we are witnessing the upsurge of a-national liberalism, triggered by the social-Darwinist logic of the market.

Benjamin Barber, American theorist of communitarianism, described in his meticulously researched "Jihad vs. McWorld" (1995) these intertwined processes as a mixture of hatred, the exclusiveness of the tribal form, and the all-embracing maximizing of the profit. Specific movements founded on the grounds of ethnic, religious or cultural obsessions with a prescribed way of communication which Barber calls Jihad, as well as movements of McWorld (aspirations for uniformity and homogenization advanced by global corporations), share, despite mutual hostility, many similarities. The underlying idea of both is a dismissal of democracy. Jihad uses the bloody policy of the particular exclusivism while McWorld prefers the bloodless economy of profit. The result of the former is voluntary blindness within which the traitors of the tribal Cause are diligently sought, while the latter offers the consumerist rigor mortis where we all do nothing else but "entertain ourselves to death."

Neither under the Jihad's canopy nor under the McWorld's umbrella, however, is there a place for a citizen. Jihad replaced this concept by a paranoid warrior and McWorld nurtured an ignorant consumer.

двох політичних полюсах України, - що їх ми проводили у 1994-1996 рр., можемо стверджувати, що національні ідентичності в обидвох містах цілковито сформовані, і протягом найближчих років немає надії, що вони можуть змінитися. Навіть люди, які називають себе «радянськими» («советскими») і становлять найчисельнішу (близько 45%) групу серед опитуваних у Донецьку, насправді не становлять, як ми помилково спочатку вважали, перехідну групу між українцями і росіянами - вони у своїх поставах ще більш відрізняються від українців, аніж росіяни (13).

Досвід Центральної і Східної Європи засвідчує, що більшість спроб створити тут політичні нації зазнали краху. Так було не лише з польською політичною ідеєю - ця доля спіткала й авторитарну Російську Імперію, й тоталітарний Радянський Союз, і демократичну Чехо-Словаччину. У тому сенсі спроба України створити націю, яка б ґрунтувалася на політично-територіальному компоненті, є однією із останніх

спроб у цьому регіоні, і в цьому сенсі її досвід - вдалий чи невдалий - є і буде унікальним. Утворення і функціонування політичної нації можливе, коли виконується принаймні одна з умов: або титульна нація має стільки сил, що може порівняно швидко й успішно асимілювати національні меншини (хто нині пам'ятає, що Франція принаймні дві сотні років була поліетнічною державою!), або якщо усі етнічні групи приблизно однієї сили (Швейцарія), або ж інші етнічні групи чи емігранти добровільно асимілюються у нову націю, бо нова національна ідентичність є символом успіху. У Сполучених Штатах чи Швейцарії символом національної ідентичності є вільно конвертований долар, чи надійні швейцарські банки та годинники. Навіть балтійські держави, які на відміну від України відродилися під винятково національними гаслами, стосовно своєї російськомовної меншости - нині, після успіху економічних реформ, мають шанси успішно інтегрувати ці меншини у своє національне тіло, перетворивши їх у, можливо, перших справжніх

ЯРОСЛАВ
ГРИЦАК
ПРО
МОЖЛИВІСТЬ
ПОБУДОВИ
ПОЛІТИЧНОЇ
НАЦІЇ В
ОКРЕМО ВЗЯТІЙ
(У)КРАЇНІ
АБО
ЧОГО НАС ВЧИТЬ
ДОСВІД
ПОЛЬЩІ

If the ancient truth about *si non est civis, non est homo* is still valid as it should be, then the consequences of accepting either Jihad or McWorld will be those of a premeditated catastrophe. Without the comprehensive experience of citizenship there is no democracy. The emphasis on democracy within this context is essential if we are to realize that the democratic order lays out the grounds for the emergence of public sphere with its capability to produce free development of various personal practices and cultural styles.

Such public sphere depends on the civil society which, in turn, articulates itself through the tension vis-à-vis to the institutions of the nation-state. This tension is a corner stone of a democratic society. From this vantage point, the importance of the nation-state is indismissible since it provides minimum of regulation of conditions for the functioning of the social life. Zygmund Bauman, arguably the most lucid theorist of postmodernity in English-speaking world, in his brilliant book "Life in Fragments" (1995) thus argues: "The bigger the share of sovereignty that nation-states relegate to the supra-national all-European institutions, the lesser the

possibility for a successful defense of their own identities, based on the nation-state." Should we choose to dismiss the idea of the nation-state, we thus, in the final analysis, allow the proliferation of movements of local and ethnic communities, and concomitantly tolerate the destructive crusade of "fast music, fast food and fast computers" of the global capitalist machine.

Allowing both processes to grow unhindered would prove, in my opinion, disastrous. The worlds of Jihad and McWorld are by definition incapable of respecting that unity of the symbolic, cultural and social experience which builds multilayered history of national existence and collective mentality. Both are primarily reflected in the national language. Better yet: both are reflected in a mother's tongue. It has to be emphasized that the mother tongue is not only a mechanical tool of communication. Instead, it must be first and foremost understood as a metaphysical worldview. For this writer, a poet by vocation, this aspect is of fundamental relevance in discussing

«євро-росіян».

Україні бракує майже всіх цих умов. Навряд чи коли-небудь вдасться знову повторити успіхи швидкої українізації 1920-х років (не забуваймо, що тоді українізація провадилася силою революційної держави, яка що-що, а примушувати вміла). Сучасна українська влада, звичайно, не є цілком демократичною, але їй далеко до тієї сили, яку використовували більшовики. Можна говорити, що україно- та російськомовне населення складають майже дві рівні половини. Але насправді ця рівновага крихка, бо розподіл економічної і політичної влади в Україні сьогодні майже повністю на користь російськомовної еліти. А самі українці на тому ж Сході і Півдні складають насправді малоправну і легкораниму меншину. Кожне погіршення (чи навіть збереження на тому самому рівні) їхніх прав провокуватиме гнів україномовного Заходу. І навпаки, навіть несміливу українізацію російськомовне населення сприйматиме як пряму загрозу їхньому статусові. Україна стала формулою економічного успіху лише для невеликої частки

російськомовної еліти зі Сходу та Півдня, яка відверто користує з проголошення самостійної України і з прагматичних інтересів готова українізуватися. Натомість поголовна більшість населення України виявляє чудеса терпіння, займаючись щодня питаннями фізичного виживання.

Однак навіть покращення господарського становища не означає автоматичної перемоги української ідеї. Як показують дослідження етнополітичних стосунків в індустріально розвинутих країнах, сепаратистичні почуття найкраще представлені серед молодих, освічених та заможних верств населення (14) - тобто серед тих, хто найбільше користує з економічного поживлення.

Висуваючи всі ці аргументи про «неможливість побудови політичної нації в окремо взятій (У)країні» я не маю на меті виступати проти самої концепції «громадянського націоналізму». Я насправді вважаю його дуже привабливим, ба, можливо, єдино ефективним вибором, до якого змушує українська ситуація.

affairs of culture, its pitfalls and advantages.

The fateful intimacy of language and national identity was in the Slovenian history best perceived by poets, starting with a founding father of modern letters, Romantic poet France Preseren. His purposeful rejection of German, the language he could bring to the highest aesthetic levels, did not imply a simple pragmatic exchange of the means of expression (a financially more powerful area, larger public, more sizable market, etc.). Preseren's commitment to his mother tongue was an embodiment of an existential and political decision, his article of faith, that seems to be today gaining a renewed importance. If the mother tongue presents a particular worldview, it is possible to argue that it also represents a language of a specific perspective that cannot be sufficiently expressed in any other language.

Consider a following anecdote. One of my college students has, after a lecture, come up to me and sadly stated that he really is not sure what makes him a Slovenian. He is surfing on the Internet,

watching MTV and Hollywood "slash and burn" movies, dressing in Benetton shops, and listening to the Viennese international radio station The Blue Danube, while all the rural idyllic of the Slovenian "hayracks" and the rituals of peasant festivities are, understandably, lost to him. I am sure that he is not alone in facing this central dilemma. I often wonder about it myself. But when I, in the course of our discussion, switched to English only to prove a point, my student suddenly realized how English, despite being the lingua franca of the modern world and the language of international mass culture to which we are all constantly exposed, radically narrowed his verbal register and flattened out his imaginative horizon.

It is thus the specific perspective of the mother tongue that integrates all the cultural, geographic, symbolic and social constants of the historical experience of the nation. The refuge of our mother tongue is thus the place where every thing has a name. Small wonder. The language, after all, transcends our individuality since it is older and

Те, що змушує мене грати роль «адвоката диявола» - це, радше, поширена серед інтелектуалів (і не тільки українських) хвороба сприймати бажане за дійсне, а потім по-дитячому ображатися на дійсність, коли вона виявляється небажаною. Насправді ж дійсність України є дуже і дуже пострадянською. Я найкраще б окреслив її словами, що їх покійний Петро Юхимович Шелест ужив для назви своєї книжки «Україна наша радянська». Багато з того, що існує зараз в Україні, у тому числі й її дивовижна стабільність, є виявом того, що Україна є радянська держава. Не лише в сенсі затримання старих політичних і господарських структур, але й самого способу мислення великої частини населення. Питання лише, чи вдасться інтегрувати радянську спадщину у позитивний досвід державо-і націотворення. Хоч, з іншого боку, Україна не має вибору. Як пише німецький політолог Гергард Сімон, підсумовуючи український досвід у контексті пострадянських змін у Східній Європі, «шлях до демократії через творення нації, без сумніву, є

повним небезпек, але інших шляхів просто немає».

1. Це є однією із центральних тез моєї недавньої книжки (Ярослав Грицак. Нариси історії України. Формування модерної української нації. Київ, 1996). У свою чергу, я запозичив цю тезу з писань авторів, яких можна зачислити до новопосталої «ревізійністичної» течії в сучасній історіографії. Парадоксальним є те, що серед авторів, які стверджують принципову нормальність української історії, добра половина не має не те що українського, але й взагалі східно- чи центральноєвропейського походження, й їхні імена (Марк фон Гаген, Андреас Граціозі чи Джоф Ілі) звучать дуже не по-слов'янськи.

2. Цитую за: Eric J. Hobsbawm. Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality (Cambridge et. al., 1990): 44.

3. Philip L. While, «What is a Nationality?» Canadian Review of Studies in Nationalism. 12.1 (Spring 1985): 1-24.

4. Smith A. National Identity. P.13.

ЯРОСЛАВ
ГРИЦАК
ПРО
МОЖЛИВІСТЬ
ПОБУДОВИ
ПОЛІТИЧНОЇ
НАЦІЇ В
ОКРЕМО
ВЗЯТІЙ
(У)КРАЇНІ
АБО
ЧОГО НАС
ВЧИТЬ
ДОСВІД
ПОЛЬЩІ

greater than time which is, in turn, older and greater than space, as Joseph Brodsky illuminatingly says in his excellent essay "To Please a Shadow". Make no mistake: I, too, find the nationalistic logic which ignores all that is foreign and different, most repulsive. But that does not mean that I have to automatically subscribe to another extreme which would make me reject the national experience tout court. A personal example might be in order here. I happened to have spent many years in America. I have my second alma mater there, my publisher, my friends, my editorial affiliations, and professional network. I could even go so far as to say that I figuratively live on the bridge between Slovenia and America. In my Ljubljana apartment, my wife and I speak American English to each other for she, an American herself, does not yet fully feel at home in her adopted language.

Yet despite varieties of such "Americanization" of my self, I cannot and would not follow many Slovenian politicians of the economic reductionism

and their business counterparts, who shamelessly declare that a disrespect of the mother-tongue, five hundred words in Basic English and the fluency in cable TV programs spontaneously put them on the best path to a promised land of (Western) Europe. I have no desire whatsoever to adopt this attitude. This is not because I would refuse to believe that a translation of each and every document and contract into English is "a costly waste of time". After all, a small country is nothing but "a costly waste of time" in economic and financial terms. I cannot agree with them simply because I know that a human being cannot live on bread alone. This that does not necessarily mean that I support the privileges of starvation, either.

If it is true that life without a spiritual sphere in which existential experience of an individual and of a nation can be fully expressed, is but a dull life of plants, then the Slovenian economic success story in the age of the newly gained independence must be accompanied by a cultural narrative about the symbolic and the material value of the language,

5. Karen Barkey,

6. Протилежну точку зору - про слабкість політичної концепції в Україні - можна знайти в недавній книжці: Andrew Wilson. Ukrainian nationalism in 1990. A Minority Faith (1996).

7. Див. Наприклад: Георгій Касьянов. Незгодні...

8. Див., наприклад: Георгій Касьянов, «Об'єднати українське суспільство може громадянський націоналізм» у газеті «День» 20 травня 1997р. с.4.

9. Alexander J. Motyl. Dilemmas of Independence, Ukraine After Totalitarianism (New York. 1993): 9.

10. Слова Володимира Старосольського, як мені це передала його дочка Уляна Старосольська в інтерв'ю (Нью-Йорк, серпень 1994).

11. Див.: Шпорлюк Р. «Польські рефлексії» у журн.: Сучасність. 1981. № 3/4; Jerzy Giedroyc. Autobiografia na cztery ręce. Opracował i posłowiem opatrzył Krzysztof Pomian. Czytelnik: Warszawa, 1994.

12. Andrzej Wolicki, in: Michael Kennedy, Ronald Suny (eds.)

13. Yaroslav Hrytsak, Oksana Malanczuk, National Identities in the Post-Soviet Ukraine: Case of Lviv and Donetsk (paper in progress)

14. W. Connor. Ethnonationalism. The Quest for Understanding (Princeton. NJ. 1994): 82-83.

15. Simon G. Die Unabhandligkeit der Ukraine als Folge der Anti-revolution in Osteuropa Ukraine: gegenwart und geschichte eines neuen Staates. S. 376.

ethical values, the fateful burden of history and the mythic tradition. This story makes us see our lives against the broader background of national destiny, making us a link in the great chain of being that is not going to end with us; it makes us preserve our national culture and language, just as much or even more than in the years before Slovenian independence, in the era of the current European integration that considers the culture of smaller nations an unnecessary inconvenience. The national culture and language present "the only thing that invests us with individuality and identity", argued Peter Kovacic-Persin in his book "The Commitment to Slovenian Identity" (1993). He is, I believe, correct in claiming that "the stronger the need for the socialization to universal civilizational patterns is, the bigger the man's need for his own individuality, identity and rootedness in his spiritual homeland".

Many sceptics would of course question the need to preserve the national culture and our language even more intensively under then new conditions that finally gave us all the state institutions whose job is to take care of culture.

These sceptical voices are by and large convinced that the "Slovenian cultural problem" has been automatically solved by the establishment of the nation-state, where concern with the respublica is exclusively a matter of professional politicians. I, for one, think otherwise. I am convinced that the preservation of the cultural conscience in a broader environment of the civil society is essential in an independent democratic state not only because it is too important to be left to the political elite alone. Now that we have come to the end of our Yugoslav via dolorosa, the importance of national culture lies in that it may prevent us from turning into Viennese lakeys, as Serbian popular press is wont on calling Slovenians. The crass metaphor, of course, is farfetched but it does nonetheless dramatize our present uncritical longing towards the "European Paradise Lost."

If we try to resist the modern temptation of perverted Cartesian slogan "I shop therefore I am!", then we may still find an inspiration - with doubts though not without hope, in a serious, though not glorifying way - in the transcendental meaning of

М и р о с л а в П о п о в и ч

НАЦІЯ ЯК GESELLSCHAFT

W
W

І НАЦІЯ ЯК GEMEINSCHAFT:

УКРАЇНСЬКИЙ І ПОЛЬСЬКИЙ

ДОСВІД

J
Q

the cultural tradition. Thus we may perhaps figure out where we stand while attempting to decode the signals of the modern pre-catastrophic world. In the latter not only individuals but entire nations are being destroyed. Under the pressure of the ideology of "cold peace" entire nations are condemned to disappearance, as we have been all too painfully reminded by the Bosnian tragedy.

To assume a firm stand against both the provincial mind of ethnic exclusivism as well as that of corporate homogenization, we must look back to the history of Slovenian literature. There, at least to me, the grace of that special light is revealed, the glow of which our lives are enriched by that narrative which is "just to the omplexity and multiple meanings of the history and is able to open up a broad realm of human creativity that with elegance of its form reaches to a kind of transcendence and appeals to the better aspects of our selves", as the American critic Neil Postman said in his opening speech at the Frankfurt Book Fair in 1993.

Inspiration that Slovenes use to measure the distance and proximity of the collective mentality is

probably best seen in our "national mythology", complete with characters such as Lepa Vida, Crtomir, Peter Klepec, Kralj Matjaz, Martin Krpan and also Jerman and Martin Cedermac. Literary heroes, all of them. We had no other heroes for we have been for a long time nothing else but "a sneezing object of history", as the leading Slovenian contemporary poet, Tomaz Salamun, once ironically declared. Destinies and fights of the Slovenian literary heroes are still, in my opinion, a great source of inspiration even today. They reveal how the ezistentialist dilemma of Slovenians has always been connected with the metaphysical dilemma of cultural identity. The latter has not been automatically accepted as a given, as it was not accepted either by Germans or by Serbs. We had been living under the same (unpleasant) roof in a less than equal relationship with the former for long eleven centuries, and with the latter for seventy years.

The heroes of our national mythology had to fight first for their identity and second, to ensure its wider public recognition. The essential archetype of these rites of passage suggests their contemporary usage. This is particularly the case today when we

Ідея розрізнення двох значень слова «нація» - як спільноти і як суспільства - увійшла в соціологію завдяки Ф.Теннісові, одному з провідних представників «розуміючої соціології». Після публікації книги Ф.Тенніса «Спільнота і суспільство» («Gemeinschaft und Gesellschaft», 1887) нація як спільнота, що породжується інстинктами, почуттями, органічними відносинами (Wesenwille - сутнісна чи природна воля), протиставиться нації як суспільству, раціонально організованому соціяльними інститутами (Kurwille - розсудкова воля), тобто політичній нації і громадянському суспільству. В «розуміючій соціології» другий тип спільноти розглядається як вищий.

Слід було б одразу повернутися до німецького романтичного націоналізму початку ХХ ст., національних рухів «Молодої Європи», розповісти про народження в результаті соціяльно-економічних процесів, що закінчились французькою революцією 1789 р., поняття «нація» і самої нації як феномену та інших. На мою думку, нічого спільного з формуванням буржуазних відносин і ринкової економіки раптове вторгнення слів «нація», «патріотизм» у політичний слововжиток ХІХ ст. не має. Французи були нацією незалежно від того, чи платилося мито при в'їзді в місто, чи коливання цін у Пікардії впливали на ринок в Гасконі і скільки днів забирала дорога з Парижа до Марселя. Проблема нації постала після встановлення республіки, оскільки необхідна була принципово нова легітимізація влади: король був легітимізований Божим помазанням, республіканські власті легітимізовані іншим сувереном - Народом або Нацією. Як правова і політична проблема, проблема

have lived in an independent nation-state for half a decade even though, it appears, we hardly have a long-term political vision that might spell out what to do with independence itself. We have myopically forgotten that the Slovenian nation-state was established as to protect the national interests in a better and more decisive manner than it was possible in Yugoslavia. We have not, in other words, created a nation-state only to freely enjoy the thrills of ex Occidente luzus. The nation-state should be here to help us be, and not to simply have, to paraphrase Erich Fromm's perhaps forgotten, though still very powerful distinction.

Metaphorically speaking, we have designed a nation-state so that the Slovenian language and the culture embedded in it will no longer be used for scornful imperial communication with horses, as Edward Kocbek prophetically sings in his poem The Lippizaners. Slovenian language is clearly more than a language we just happen to speak. When we neglect, belittle or violate its public usage, we are losing a complex symbolic world, a special truth of the

collective mentality. What is poorly said is poorly reasoned, claimed Theodor Adorno. We can therefore only think well in a language that offers us the intimate capability to love, play and sing.

From this vantage point it is easy to understand that the basic component of the cultural identity is the mother tongue. If we do not use it for all sophisticated forms of expression (marketing, science, economy, administration, medicine, etc.) in which a sophisticated view of reality is given birth, our mother tongue will have remained the language of an undeveloped nation who - let me exaggerate a bit - may have its own state but no specific cultural identity.

Isaiah Berlin, a well-known social philosopher, expressed his opinion about those who will not or cannot understand this condition in a rather terse formulation: " It seems to me that those who (regardless of their lucidity) ignore the explosive power generated by the contact between the unhealed mental wounds, no matter what caused them, and the image of the nation as a society of the living, the dead and those yet unborn (as sinister as it may be

---

нації розв'язується конституціями республік, що встановлюють конкретні структури відповідальності державних інституцій перед нацією, народом, демосом (не етносом). Проблема нації як суверена і джерела державної влади в цьому сенсі є проблемою демократії.

Введення в обіг школою Макса Вебера понять die Gemeinschaft та die Gesellschaft мало інші соціальні витоки, а саме - вибух німецького націоналізму.

Спалах німецького націоналізму та антисемітизму припадає на час об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю». Націоналізм набував форм релігійно-консервативної ідеології і політики, пов'язаної з антисемітизмом, а також і форм «духовного расизму», раніше невідомих. За серією ганебних статей Ріхарда Вагнера надходить ряд інших подібних публікацій, а 1875 р. германіст-дилетант Г. фон Пфістер уводять в оборот вираз «volkisch» (від das Volk - «народ»). Цей вираз у певних колах швидко витіснив слово «national» (національний) і навіть «volklisch», яке можна перекласти як «народний»; у слові «volkisch» була наявна якась конотація, що апелювала до «раси», «кривної спільноти», «народного духу». Тут же з'являється вираз «deutschvolkisch» (німецьконародний) із тими ж конотаціями.

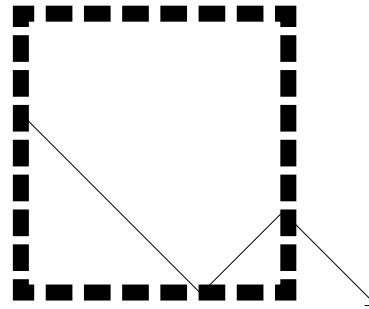
Якщо в Австро-Угорщині у зв'язку з розвитком демократичного виборчого права німці ставали поступово національною меншиною, то в об'єднаній Німеччині, що саме стала політичною нацією, підстав для національної стурбованості ніби не було. Можна, зрештою, показати, що подвоєння національної самосвідомості на відчуття приналежності до нації як до політично-правової структури та як етнокультурного «національного духу» властиве не тільки німцям. Власне, саме поняття «політична нація» двоїсте: чи це сукупність інститутів, чи та харизма, ім'ям якої благословляються інститути на владу?

when pushed to the point of pathological desperation), lack understanding of social reality.”

The emphasis that I chose to place upon language and comprehensive national cultural experience has, in a limited context of this presentation, a single ambition: to dramatize the inherent dangers of the entirely economist approach to Slovenian identity, striving to put absolutely all affairs of culture, art and their social existence to the mercy of the invisible hand of the market. If we are not aware of the history of our national culture which cannot and should not be measured according to its “sellability”, we may very well turn into the tribe of children with no memory and no concerns. Such kind of tribe was totally unprotected when it faced the underground cannibalistic children of the dark, as H.G.Wells with overpowering brutality of artistic vision described the consequences of losing the sense of history in his work “The Time Machine”.

A small number of citizens, limited economic and military power dictate to Slovenians to focus on the development of specialized, innovative and sophisticated spheres of activity (computer software,

hi-tech electronics, art, individual sports, etc.), where we can develop what we have: human, cultural and scientific capital. We are presented both with a challenge and a responsibility. Not only to remain independent as a nation-state but also to show that we are more than we were when we were a part of Yugoslavia. To show that we are up to bring the very notion of freedom to bear.

43

ALES DEBELIAK
NATIONAL
CULTURAL
TRADITION
AND
THE CHALLENGE
OF GLOBALISATION

Орієнтацію на націю як соціально і правно-політично структуроване суспільство, а не як на невловимий *Volksgait*, народний дух, що виражає єдність етносу і вимагає мітології, а не раціональної свідомості, – таку орієнтацію приймають ліберально-демократичні кола і сьогодні. І, хотіли б ми цього, чи ні, реальністю є також орієнтація на *Volksgait*.

На мою думку, *Gesellschaft* і *Gemeinschaft* є окремим прикладом куди загальніших типів соціальних спільностей, схарактеризованих англійським етнологом Віктором Тернером як структура і антиструктура (комунітас).

Тернера цікавить не тільки світ норм, порядку, структури, а й світ невпорядкований, котрий, як він показує, завжди сусідує з жорсткими соціальними структурами. «Наявні ніби дві «моделі» людського взаємозв'язку, що накладаються одна на одну і чергуються. Перша – модель суспільства як структурної, диференційованої і часто ієрархічної системи політико-право-економічних положень із множиною типів оцінок, що поділяють людей за ознакою «більше» або «менше». Друга – розрізнявана лише в лімінальний період – модель суспільства як неструктурного або рудиментно структурного і порівняно недиференційованого *comitatus* громади, або навіть спільноти різних особистостей, що підпорядковані верховній владі ритуальних старійшин» (Тернер с.170). Лімінальний (від *limen* – поріг) стан є стан переходу, коли уже не діють норми полишеної соціальної структури і ще не діють нові норми; цей термін вентологи ввели для аналізу переходу від однієї вікової групи до іншої, але він може бути трактований і ширше. Комунітас, – термін, що його Тернер уживає тут замість звичного «громада», – означає саме «антиструктуру», яка доповнює інституціоналізований, затвердлий світ структур. Потреба в «антиструктурі» вічна і

Т0

Игорь Клех

КАРТА

ГАЛИЦИИ

ПИСЬМА ИЗ ЯСЕНЕВА

Q

W

J

реалізується в «таких, вочевидь, різних явищах, як неофіти в лімінальній фазі ритуалу, підкорені автохтони, малі народи, придворні блазні, блаженні жебраки, добрі самаряни, «нероби дхарми» (dharma bums), матрілінеарність у патрілінійних системах, патрілінеарність у матрілінійних системах і чернечі чини» (с.197).

«Комунітас проривається крізь щілини структури в лімінальність, через її околиці - в маргінальність, а з її низів - у приниженість. Майже скрізь до неї ставляться як до сакрального, або «блаженного», мабуть, тому, що вона порушує або відмінює норми, які керують структурними та інституціоналізованими відношеннями, і супроводжується переживаннями небувалої сили . . . Справа в тому, що між людьми існує родовий зв'язок і зумовлене ним почуття «приналежності до людства», які не є епіфеноменами якого-небудь стадного інстинкту, а являють собою продукти «людей у їх цілокупності, у всій їх повноті». Лімінальність, маргінальність і нижче становище в структурі - умови, в яких часто народжуються міти, символи, ритуали, філософські системи і твори мистецтва» (с.198-199). Рано чи пізно члени «антиструктур» починають вимагати «чиєї-небудь влади - чи то з боку релігійної догми, чи то богонатхненного вождя або диктатора» (Там же). Починається інституціялізація комунітас, а з нею смерть «elan vital», життєвого пориву, пасіонарності. У різних суспільствах і в різні періоди в кожному суспільстві той чи інший з цих «безсмертних антагоністів» (якщо запозичити термін, що ним Фрейд користувався в іншому смислі) стає провідним. Разом же вони складають «людську мову» відносин людини із своїм ближнім» (с.201).

Можна також провести аналогію з ідеєю аполлонічного та діонісійського начал (Ніцше). Аполлонічне начало - типово структурне, діонісійське належить до типу комунітас. Як

МИРОСЛАВ
ПОПОВИЧ
НАЦІЯ ЯК
GESELLSCHAFT
І НАЦІЯ ЯК
GEMEINSCHAFT:
УКРАЇНСЬКИЙ
І ПОЛЬСЬКИЙ
ДОСВІД

Кажется, у позднего Набокова встречаются “нетки” - внешне бесформенные пещеристые вещицы, которые приобретают вид правильных фигур только в специальных зеркалах. Напротив, как всем известно уже из фильмов, упыри в зеркалах не отражаются. Желаящий писать о Галиции столкнется с обеими указанными трудностями. И не то, чтоб так уж сложно все было устроено в этой Галиции, сколько двусмысленно, обманчиво, антиномично. Последнее определение взято не звучности ради, а по той простой причине, что через Галицию проходит цивилизационный разлом, напоминающий ¹⁰ график как минимум полутысячелетнего заболевания, развившегося от сцепления и трения в этом месте цивилизационных жерновов и этнических шестеренок, - нечто вроде воспаления суставов или ревматоидита.

Все кого-то там с кем-то “связывают”, через всех что-то “проходит” - но здесь этот разлом выходит наружу. Чтоб сразу стало ясно, о чем речь, процитируем Милана Кундера, пассаж из его эссе, до сих пор отсутствующего в русском переводе, “Трагедия Центральной Европы” об экспансии восточного соседа: “Это тот мир, что, при условии нашей от него отдельности, завораживает и привлекает нас, но в тот момент, когда он на нас замыкается, нам открывается его ужасающая чужеродность. Не знаю, хуже ли, лучше нашего, но это другой мир: России известно иное, большее измерение опасности, у нее другие представления о пространстве (настолько огромном, что способном поглотить целые народы), другие представления о времени (замедленном, требующем терпения), иной, отличающийся от нашего способ смеха, жизни и смерти. Вот почему страны Центральной Европы ощущают, что перемены, которые произошли в их судьбе после 1945 года, были катастрофой не столько политического характера, скорее речь можно было бы вести о нападении на их цивилизацию.” Разница в том, что в Галиции это не в 45-м началось, а на шесть веков раньше, и прессингу она подверглась первоначально с запада и лишь много позднее с востока. Поверх политики и этнической истории здесь прошли еще и цивилизационные жернова. Это то место, где заканчиваются восточные славяне, или точнее, где с ними начинается что-то

показали дослідження Мірча Еліяде, аполлонічні, діонісійські, орфічні культури мали шаманський характер і фріго-тракійське походження, вони хвилями приходили в еллінське суспільство, і з часом кожен з цих культур «тверднув», інституціоналізувався і породжував потребу в доповненні, породжував свою антиструктуру.

Я так щедро цитую рядки праці Тернера, щоб показати невикористані можливості відкриттів етнологів для аналізу сьогоденних політичних проблем. Для подальшого викладу достатньо обмежитися думкою про «безсмертних антагоністів», що разом складають умову відносин людини зі своїм ближнім.

Очевидно, що варіантів може бути багато. Всю різноманітність можливих співвідношень нації як структури і нації як комунітас (антиструктури) тут розглянути важко. Звернемося до прикладів з польської та української історії.

У польській історії було і поняття «християнин польської нації», і політичне поняття «поляк». При цьому «поляк» означало шляхетський соціальний статус, тобто статус у *Gesellschaft*. «Хлоп» не був «поляком». «Русин» означало почасти релігійний, почасти етнокультурний статус, хоча з часом також отримало соціальні конотації; однак первісно це - статус *Gemeinschaft*, хоча зовсім не малася на увазі якась солідарність вищих і нижчих верств. Шляхтич-русин за соціальним статусом був «поляком». Разом з тим структурний статус «польськості» виключав правову його інтерпретацію і мав сильне тяжіння до солідарності типу *Gemeinschaft*.

У Польщі, шляхетській республіці, всевладдя шляхти було набагато більшим, ніж в Литві, де великий князь зберігав архаїчну владу і систему бенефіцій. На шляху до конфедерації двох держав литовська та україно-білоруська шляхта і магнатерія добивалася

происходить.

Не верьте этническим идиллиям, они обманчивы и недолговечны. И это всегда области трения, притирания, борьбы тележных колес между собой за право быть ведущим колесом - чтоб "рулить". Но с закатом Галицко-Волынского княжества "рулили" всегда другие - паны из Кракова, Вильна и Варшавы, Вены, Берлина и Москвы, Киева и Ватикана, - боюсь кого-нибудь пропустить. Семь веков назад в зените своего могущества князь Данило Галицкий перешел в католичество, чтоб получить от папы титул короля и тем повысить статус свой и своих земель (по разоренный Киев включительно). Тем не менее княжество не устояло, а выбор князя подал подданным пример - прагматизма в конфессиональных вопросах, что три столетия спустя привело их к принятию Брестской Унии и в сумме на шесть веков оторвало от восточнославянского мира, но одновременно способствовало созданию неповторимого, весьма устойчивого и крайне любопытного культурного мира - с химерически причудливой исторической судьбой и в очень специфическом жанре. Сегодня это 4-5 областей с населением в 8-10 млн. человек и размытыми границами - по центральноевропейским меркам целая небольшая страна.

Но не хочется превращать газетные заметки в монографию, слишком мало для этого места, да и сам предмет требует изъяснения в другом жанре - тех же заметок, включающих полевые наблюдения, исторические анекдоты и некоторые рассуждения. Пусть выйдет что-то вроде лоскутного одеяла, больше толку будет.

***

Хохла не лях придумал, чтоб досадить москалю, как кое-кто думает, а, если на то пошло, иезуиты - и не придумали, а, в своей манере, наломали дров и ускорили процесс. В контрреформаторском запале они "наехали" на православных схизматиков веротерпимой до того Речи Посполитой. Результат известен: Хмельниччина и последовавшая ликвидация Речи Посполитой, ослабленной потерей украинских земель (т.е. Малороссия в составе России, разделы Польши и пр., и пр.). То есть импульс, подтолкнувший

законодавчих гарантій статусу панівного класу.

Кінець XVI ст. був для польської шляхти часом повного торжества її особливої ідеології. На елекційному сеймі 1575 р. поміркований і розумний Ян Замойський проголосив промову, де прозвучав справжній панегірик шляхті, що обґрунтовував її незвичайне покликання. Замойський говорив про три основні засади існування шляхти, характерні для Польщі: шляхта сама обирає собі короля, сама творить собі закони і має повну владу над своїми селянами. Шляхтич користувався правом суду над своїми підлеглими, але сам, служачи вищому панові, підлягав тільки юрисдикції спеціальних станових судів; не міг бути покараний без суду і слідства; мав право виїзду за кордон. Право обирати і бути обраним, яке мала шляхта, було в ту епоху взірцем політичних свобод.

Вільність, рівність, незалежність - ці шляхетські гасла розумілися як вроджені чесноти шляхтича. Станіслав Ожеховський писав: «Поляк завжди веселий у своєму королівстві, співає і танцює вільно, не маючи над собою жодних примусових обов'язків, бо не винен королеві, своєму вищому володареві, нічого, окрім титулу на позові, двох грошей з лану і посполитої війни. Четвертого ж над поляком немає нічого, що псувало б йому настрої у Королівстві» (* Цит. За Яковенко, с.60). Той факт, що українець по матері Оріховський, не чужий почуттю русинської приналежності, називає себе поляком, свідчить про політичне, громадянське значення цього слова.

Виступаючи як соціальна структура й елемент Gesellschaft, шляхта мала свою мітологію і свою поетику, що наближувало її до функцій комунітас. Ян Бистронь характеризує шляхту тих часів: «Шляхетська гордість була достойна, певна себе, не рахувалася ні з ким і ні з чим. Шляхта була сіллю землі, була верствою, створеною для того, щоб

украинский этнос к консолидации, шел от перипетий западноевропейской истории, а не с северо-востока.

***

Поляки, кстати, еще в 1349 году занявшие Львов, любопытным образом прорепетировали решение Петра I: оставив деревянный княжеский город в стороне, свой "Львув" они соорудили в речной низине на болотах. Последствия те же, что позднее в Питере, разве что без наводнений. Тем более, что речку с притоками в начале XX века упрятали под землю. А притоков, источников, подземных озер и пльвунов хватает - город без видимой речки, с пустыми большую часть суток водопроводными трубами, сочится влагой и пропитан сыростью, как губка, - по его водоносным холмам пролегает водораздел балтийского и черноморского бассейнов.

***

Знакомый швейцарец оказался в полном восторге от водопроводного крана в своем гостиничном номере, из которого за целый день ему не удалось извлечь ничего, кроме сипения и сдержанного интеллигентного порывивания. "Сюрреализм какой-то!" - рассказывал он всем взахлеб.

***

Слыша от иностранцев в "застойные" годы и позднее восклицания вроде: "Боже, какой красивый город!" - я подозревал их не то чтобы в неискренности, но в чрезмерной экзальтации, что ли. Что-то они пытались объяснить, но только позднее я понял, что то был стон настигавшей их любви. Львов похож на многие центральноевропейские города. Из тех, что видел я, очень похож - иногда до полной иллюзии - на Прагу, Дрезден и Краков (за вычетом имперского измерения, совершенно отсутствующего в его постройках). Но дело совсем не в сходстве. Зачастившие во Львов швейцарцы, и другие, "тащатся", что все это, так напоминающее их городскую среду, - живое, не зализано до полусмерти, как у них. Для них это как путешествие во времени. Конечно, Львов строили итальянцы, не сумевшие пробиться на родине (где уровень задавали Брунеллески, Браманте, Микельанджело), и местные знаменитости. И что-то

47

ИГОРЬ
КЛЕХ
ТО КАРТА
ГАЛИЦИИ
ПИСЬМА
ИЗ ЯСЕНЕВА

уживати інших і наказувати. Народ шляхетський ототожнювався з народом польським; інші стани є чимось додатковим, чимось потрібним швидше технічно, позбавленим власної рації існування. Шляхетськість не була конвенціональним поняттям; її вважали суттєвою, природженою рисою, сукупністю властивостей, які може мати одна лише шляхта. Повсюдно утримувалося переконання, яке суттєво впливало на утвердження станових різниць, що шляхта походить з інших джерел, ніж селяни і міщани» (Бистронь с.145). Звідси - нестримна погорда шляхтича до «хлопа». Звідси - не тільки погорда до міщанина, а й прагнення утискувати місто, навіть нищити його.

В Європі ідеї правової реформи були пов'язані з тенденцією до створення централізованих правових держав, у яких статус людини не залежить від її станової, етнічної, релігійної тощо приналежності і від регіону, в якому вона проживає. Такі умови в європейських державах не могли скластися доти, доки вони залишалися становими державами. У Польщі подібні ідеї викликали особливо шалений опір шляхти, оскільки принцип рівності всіх перед законом (незалежно від того, які саме свободи визнавалися за громадянами) загрожував привілейованому становищу шляхти і виборності короля (тобто рівності шляхти навіть із королем). Тому шляхта принципово виступала проти правової держави. Згаданий Станіслав Ожеховський (Оріховський) наполягав на тому, що римське право є правом людей невольних: він хизувався тим, що «ані параграфів, ані глос не вчив, а що є декрет, не розуміє». Оріховський закликав шляхту повиганяти отих докторів наук із-за Альп, що «волочаться по краю»: «ви повинні гидувати ними, панове-браття, що, зрештою, ви й робите. Повинні уникати їх як зарази, як Неронову школу, виганяти їх з нашого королівства, аби ці паршиві вівці не заражали чистих джерел нашої справедливості. . . « (цит. За Бардах, с.38).

похожее - чуть лучше или чуть хуже - есть во многих городах. Но за полтысячелетия, начиная с ренессансной площади Рынок (средневековый Львов выгорел практически весь в 1527 году) трудами многих народов на рельеф посажен был совершенно гениальный городской организм. Этот организм, этот стусок культуры и истории, этот ноумен, а не феномен, задача, стоящая перед его обитателями, - это и есть город. И когда в ходе пертурбаций двадцатого века его историческая часть все более стала походить на опустившегося аристократа, это только добавляло ему шарма - в духе беспризорной фразы из какого-то бульварного чтива: "Глядя на него, было видно, что он знал лучшие времена." (Может оттого, что это был город, в котором был создан весь польский городской фольклор, песенки, анекдоты, персонажи?)

***

Несмотря на то, что Львов утратил торговое, а, соответственно, и экономическое значение еще в Польше Пилсудского, уперевшись в непроходимый кордон по Збручу на востоке, поляки сильно горевали, утратив Львов в ходе Второй Мировой войны. Показательна история с крейсером, который англичане намеревались им подарить в конце войны. Польское лондонское правительство очень обрадовалось подарку и заявило, что намерено дать кораблю имя "Львов". Черчиллю дурно сделалось от одной мысли о выражении лица Сталина, когда тот узнает об этом. Поляки же решительно отказались называть его как-либо иначе - или "Львов", или мы отказываемся от подарка! В результате остались без нового боевого корабля, а после войны и без Львова.

***

Переселившиеся из Львова поляки осели преимущественно во Вроцлаве (Бреслау), Лодзи и некоторых других городах. В польской традиции давно существовало название территорий, по результатам Второй Мировой войны отошедших восточному соседу - это "кресы" (т.е. "украины", крайние, приграничные земли). Стараниями вынужденных переселенцев сложилась богатая и очень продуктивная в культурном - а еще более, художественном - отношении мифология оставленного ими края: "золотого

Користуючись юридичними консультаціями фахівців, литовсько-руська шляхта створює правові умови свого входження в спільну Річ Посполиту, умови, що враховували традиції Київської Русі, норми римського права, і забезпечували панівне положення шляхти та соціальну стабільність на цій основі. Литовські статuti формують суспільну структуру, позбавлену ентокультурного підґрунтя й апеляцій до Gemeinschaft.

Розвиток національної свідомості поляків був тісно пов'язаний з давньою самосвідомістю шляхти. Як і у всіх народів, культура і самосвідомість вищих класів поступово проникає в нижчі соціальні сфери. Що стосується соціального розвитку, то високі стандарти особистої свободи шляхетського стану польська Конституція 3 травня поширює на весь польський народ. На жаль, цей історичний досвід був скороминущий, і під тиском власної реакції та російських загарбників конституційний режим упав. Поширення шляхетської і шляхетної самосвідомості на широкі кола польського народу мало і свої позитивні, і свої негативні наслідки, оскільки зберігало галюцинаторні властивості «шляхетської вищости» особливо для нижчого рівня середнього класу.

Польська національна самосвідомість періоду zaboru (окупації та поділів Польщі) вісью своєю має повернення втраченого раю державности, вона орієнтована назад, на Відродження. Ідеологія Міцкевича - ідеологія католицька, ідеологія Барської конфедерації; такого прикладу не знайдемо серед Молодої Європи ХІХ ст., суцільно масонської або світськи - ідеалістичної. Вже великою поступкою реальності було усвідомлення того, що jeszcze Polska nie zginęła, póki my żyjemy, тобто реально ми є носіями Польщі і польськості, - але przejdźmy Wisłę, przejdźmy Wartę, bądźmy polakami, поляками треба стати, «перейшовши Віслу й Варту», здобувши державність. Державний статус стає легендою, як шляхетність і шляхетськість.

века” местного значения, межвоенной Атлантиды, утраченной молодости etc. Какое досадное разочарование ждало тех из них, кто отваживался десятилетия, а то и полвека спустя проведать места детства или юности. Тяжело было видеть их лица - так опростоволоситься! Огромный процент из них преуспел в символических видах деятельности, вроде искусства, встречались и по-настоящему крупные люди.

Примирение происходит только сейчас, когда переселенные люди поумирали или состарились. И когда появился, наконец, третий полноправный участник спора славян между собой на этой территории, разомкнувший и переключивший на себя многовековое и безысходное противостояние Польши и России, а шире и по существу: российского (восточнославянского) и западноевропейского типов цивилизации. Кажется, еще никогда, за исключением незапамятной древности, отношения поляка и украинца не были столь приятными и уважительными, как сейчас. Причем, это не “дружба против москаля”, а некое новое состояние, может, временное, как у спасшихся после бури.

***

Зато, несомненно, расстроились украинско-русские отношения, и, увы, надежды на скорое их улучшение немного. История обратного хода не имеет. Нужно время.

Преуспели здесь галичане, причем не все, а так называемый “образованный класс” (в массе своей, если быть точным, образованный очень поверхностно). Наибольшей идеологической активностью отличаются националистически настроенные круги (что показательно, даже в Галиции потерпевшие на недавних выборах сокрушительное поражение, - что мелочь, но приятно). Хуже то, что их карикатурной, дремучей и маргинальной идеологии противостоит только врожденный прагматизм и здравый смысл украинцев, которые в ситуации затяжного кризиса не могут являться достаточно действенной вакциной от социального бешенства. (Мечтательность - оборотная сторона прагматизма, и Украина уже много веков сочетает обе эти наклонности в страсти кладоискательства, которое, не исключено, является базовым

49

ИГОРЬ
КЛЕХ
Т⁰ КАРТА
ГАЛИЦИИ
ПИСЬМА
ИЗ ЯСЕНЕВА

У постаті Коменданта вже за його життя втілюється ідея шляхетності і державності як міт про Польщу.

В українській традиції, навпаки, шляхетність як добре і правно врегульований соціальний статус не має нічого спільного з комунітас, вона є виключно структурним явищем. Сприйняття шляхетності як польськості породило легенди, з великими труднощами спростовані істориками; так, лише тепер ми знаємо, що переважна більшість шляхти на Україні не тільки в XVI - XVII, а й у XVIII ст. належала до корінної україно-руської національності. Для селян і козаків вони були якщо не ляхами, то підляшками. Соціально-структурним феноменом була і Церква, тому саме ототожнення українця з козаком, або православним не відповідало дійсності (в середині XVIII ст. три чверті українців були уніятами), і мало характер комунітас лише в особливій, войовничо фундаменталістичній ідеології. Це призвело до глибокого розколу в українстві і до втрати історичних перспектив.

Ось приклад, погано відомий і ще гірше осмислений.

В українському суспільстві вже в рамках Речі Посполитої складаються дві тенденції. Перша прагне в основу покласти Gesellschaft, що продовжує традицію самосвідомості церковної організації і Литовських Статутів. Найяскравішим її представником був митрополит Петро Могила. Для нього і для невеликого кола втаємничених йшлося не лише про вплив і незалежність української Церкви, не лише про можливе об'єднання з уніятами, а й про широкий екуменічний рух. Як свідчить листування Митрополита з Папою 1644-1645 рр., Петро Могила був готовий піти на широкий компроміс із західною Церквою. Погоджуючись визнати примат Папи Римського, Могила наполягав тим не менш на збереженні, можна сказати, конфедеративного принципу об'єднання Церков, прийнятого в східному християнстві. Згідно з проєктами митрополита, українська Церква в разі об'єднання

украинским мифом, - степняцкая грусть-тоска украинских песен и об этом тоже).

Одна сцена произвела на меня сильное впечатление году в 94. Во Львов приехали израильяне награждать какими-то знаками отличий ("героев вселенной" или что-то в этом роде) и оказать материальную помощь украинцам, укрывавшим евреев в годы войны. Церемония происходила в здании бывшего обкома. Секьюрити ощупывала и прозванивала всех приглашенных, опасаясь возможного теракта. Так вот, из почти сотни прошедших перед глазами лиц награжденных, мне не запомнилось ни одной хотя бы относительно интеллигентной физиономии. Все эти люди, подводившие под расстрел собственные семьи, были людьми самыми простыми - либо от земли, либо жителями бедных фабричных окраин, с руками и фигурами, деформированными нелегким физическим трудом. Непохоже, чтоб они являлись юдофилами, скорее просто соседями. Удивительное существо человек. Вообще, по моему устоявшемуся убеждению, старики, помнящие, как было "за Польщи" (а то и при Франце-Иосифе), относятся к числу самых замечательных собеседников в Галиции. И напротив, их дети и внуки поражают одномерностью и грубой примитивностью своего мышления. Но даже развитый интеллект мало способен привести мысли в равновесие при относительной скудости жизненного опыта. Кажется, сомнительное родство и паронимический блат чаще позволяют эмпирике проникать в эмпирию и выносить оттуда знание той субстанции, из которой состоит мир.

***

Один любопытный момент, отмеченный многими интеллектуалами Средней Европы, вместо переднего края оказавшихся в одночасье в глубоком тылу. С самоликвидацией СССР в их странах спало напряжение и культурная жизнь стремительно маргинализовалась. Т.е. с исчезновением могущественного антипода исчезла и некая санкция духовного свойства, - проявлявшаяся в служении или противостоянии, неважно, - пропали следом зрители, актеры вместе с ощущением морального комфорта утратили также ренту. Многие из них разъехались по свету и пытаются абсорбироваться в другие, более масштабные

незалежно від Папи обирала б свого владика, який тільки для інформації надсилав би Папі сповіщення та свій символ віри. Могила вказував на можливості розв'язання віросповідних труднощів і наполягав на тому, щоб було збережено обрядову специфіку Церков. Пропозицію Могили Рим не прийняв, він мислив об'єднання з українською Церквою тільки як капітуляцію в дусі Флорентійської унії.

Через кілька років Вестфальський мир закінчив низку релігійних війн у Європі і підвів ризик під амбіціями Ватикану. В тому ж 1648 р. вибухнуло козацько-селянське повстання під проводом Богдана Хмельницького, і в полум'ї української Жакерії згоріли всі ліберально-компромісні плани і проєкти.

Якби вік Петра Могили не був таким коротким і якби років на двадцять раніше визначилися співвідношення сил в Європі, хід історії міг би бути іншим. Адже цілком очевидно, що за об'єднання з Римом на конфедеративних засадах Церкви України на чолі з Петром Могилою стояли й ті соціальні сили, що прагнули перетворити Річ Посполиту Обох Народів, як вона офіційно називалася, у Річ Посполиту Трьох Народів.

Якщо рух соціальної верхівки україно-руського суспільства тієї пори виходив з певної політичної стратегії і підпорядковував їй ідеологічні та релігійні проблеми, то соціальні низи, які особливо страждали від експансії Польщі, були схильні до православного фундаменталізму. Цей фундаменталізм, представниками якого були Іван Вишенський, полемісти братства, противники Могили серед представників ієрархії, селянсько-козацькі маси, взяв гору в часи Хмельниччини і привів до підкорення Росією. Соціально верхівка України інтегрується в російське дворянство, а єдиною силою, що тримає націю сяк-так укупі, залишається комунітас - етнічна культурна самосвідомість.

культуры - кое-кто успешно. Задним числом некоторые вещи все же поражают: в подвергшейся оккупации социалистической Чехословакии все 70-е и 80-е годы плодотворно работает гений сюрреалистической мультипликации Шванкмайер. В 1982 году на средства венгерского государства Марта Месарош снимает антисталинистский безысходно мрачный фильм. Примеров подобного рода не счесть в Польше, случались они и в СССР. Ситуация отчасти напоминала проживание на содержании у неприятного тебе человека, вмешивающегося в твои дела и не позволяющего заработать где-то на стороне. Такое положение не могло сохраняться слишком долго. Хотя, как теперь видно, просто пришло время других неприятных людей.

***

Оказавшись малоспособными к самостоятельной жизни, сегодня ответственность за это в Галиции тщатся переложить, не брезгуя средствами, на Россию, что низко, но психологически легкообъяснимо и отчасти исторически мотивировано - кто-то же должен за все это заплатить?

Т.е. громогласно отрицаются какие бы то ни было достижения прежней власти в социальной сфере - в бедном регионе, откуда целые села отправлялись за океан, спасаясь от нищеты и обездоленности. Клеймится пакт Риббентропа-Молотова - но при этом на голубом глазу приемлются блага, проистекающие из него для Украины. Русские неизменно представляются патологическими шовинистами и империалистами - но в дни ГКЧП все, включая самых непримиримых, сидят по домам, пока на головы, втянутые в плечи, не сваливается нежданная свобода. Только тогда вымершее было место сходок и митингов в центре Львова заполняется толпой ничуть не смущенных борцов за независимость. Вообще, на какое наследство вправе рассчитывать люди, отказывающиеся платить по нему долги, и какое наследство они сами смогут оставить своим детям?

Психологически это легко объяснимо, поскольку на протяжении семи веков коренное местное население находилось здесь в положении людей более или менее второго сорта, - а это то, чего люди не выносят более всего на свете, за что мстят без разбору, просыпаясь к исторической жизни. Ведь кто-то

51

ИГОРЬ
КЛЕХ
Т⁰ КАРТА
ГАЛИЦИИ
ПИСЬМА
ИЗ ЯСЕНЕВА

Другий приклад - з епохи після реформ 60-х рр. ХІХ ст. Тоді за націю як Gesellschaft, політичну націю проти «етнографічного націоналізму» радикально висловився український лідер другої половини ХІХ ст. Михайло Драгоманов.

Драгоманов підводить підсумки процесу, що розпочався вибором Хмельницького і формуванням з козацької старшини україно-російського дворянства: «Так сталося, що нові європейські ідеї демократизму і лібералізму, котрі згодом мусіли довести освічену громаду українську й до національного автономізму, появились на Україні в перший раз не в українській одежі, не на українській мові, а на російській» (Драгоманов, т.2, с.322). Почався «фатальний поділ між вільнодумним і просвітнім європейством і українським етнографічним патріотизмом». І далі: «Етнографічно-національне почуття (душа) спершу тут було ні при чому. Ми навмисне ставимо при слові національне і слово етнографічне, щоб думка наша була ясніша, бо слово нація в європейській термінології значить держава, а не раса і на світі часто проявляється автономізм політично-національний, особний від етнографічно-національного» (Драгоманов с.220).

Драгоманов таким чином ясно протиставить розуміння нації як «душі», національної солідарності як національного почуття (Die Gemeinschaft)- розумінню нації як сукупності соціальних інститутів (Die Gesellschaft). У термінології, вживаній Драгомановим, йшлося про принциповий опір двох груп свідомих українців - українських гуманістів та українських націоналістів.

Ситуацію України Драгоманов розглядає в світлі протистояння «германства і московщини», імперських амбіцій об'єднаної Німеччини і Австро-Угорщини, з одного боку, Росії - з іншого. Тяжіння Німеччини до Прибалтики, Німеччини і Австрії - на Балкани могло

же заперечував тут проведення шевченкових вечорів (навіть новорічну ялику в центрі міста, щоб не палили колядок!), хто-то загоняв уніатов в підполлі, і пр. і пр. - найобидніше, коли до соціального гніту приєднується ще і етнічний. Тому, в частині, Галичина настільки "пасіонарний" нині регіон (не рахуючи т.н. "партизанки" воєнних часів, до того - національно-культурного відродження кінця минулого - першої третини цього століття, а ще раніше - зародження і оформлення нової ідентичності в цих землях, виводящоїся з полеміки з несравнено більш освіченими ієзуїтами і потім опаленої в вогні козацьких воєн). І те, що поляки робили без малої тисячі років тому, возводячи свою родословну до міфологічного предка, галичане, і ширше - українці, роблять зараз. Т. е. це диктується непобедимим бажанням становлення, і на цьому шляху їх чекає ще ділянка загального історичного спадку з давно оформленої і могутньої російської культури (...), виснаженої тим не менше ресурсом своєї привабливості для значної частини українського населення. Росія і соціалізм як би висосали соки один з одного і, нарешті, розійшлися, що сталося запорукою загального звільнення від тих невиконуваних зобов'язань, які накладав на всіх інфіцираних їм пресловутий соціалізм. Як це ні дивно, у сучасного колишнього гедезровця, чеха, словака, українця і російського присутствує значно більше рис подібності один з одним, ніж у кожного з них, скажемо, з західним німцем. Режим урівнює декілька їх поколінь, пройшовши поверх етнічних відмінностей. Може, це рівність перед ним і стало причиною розпаду імперії і східного блоку порівняно безболісно (веди, положи руку на серце, все могло бути значно гірше, ніж не хочеться навіть думати).

***

Во Львові достатню частину населення складають росіяни, більшість яких тут і народилися. Після польського консульства во Львові відкрилося також російське консульство, стаючи з часом з ухищення економічної ситуації все більш оживленим місцем. Промисловість Галичини, як і всюди, яку рік стоїть, потужний науково-виробничий потенціал,

---

б закінчиться спровокованою німцями воєною, розгромом російського війська, окупацією Прибалтики і Польщі з західною Росією (так і сталося в 1915-1916 рр.). При цьому Драгоманов висловлює недовіру до німецької соціал-демократії, посилаючись на шовіністичні висловлювання Лассала і В. Лібкнехта і пророко показуючи магічну силу впливу на німецьких соціалістів антиросійського і антислов'янського шовінізму. Виникло питання, чи не слід пов'язувати майбутнє України з німецько-російським конфліктом?

Сама ідея досягнення загального щастя через воєнний конфлікт неприйнятна для Драгоманова. Найприйнятнішим для нього уявляється шлях розвитку Росії до демократичного і федеративного устрою, який він вважав тим більш можливим, що в Росії сильні відомі тенденції. Саме у спіранні на ліберально-демократичний рух і автономістичні, федералістичні тенденції у російському визвольному русі можливе, за Драгомановим, визволення України.

Хоч би як ми оцінювали інші втрачені можливості, не можемо не визнати, що самостійність і демократія Україні дісталися приблизно за цим сценарієм.

Тим не менш в останні роки його життя (Драгоманов помер 1894 р., тоді, коли помер старий Енгельс і в Росії молодий адвокат Ульянов заснував Союз боротьби за визволення робітничого класу) молоде покоління українських національних діячів рішуче протиставило його ідеології «дух нації» і «етнографічний націоналізм». Молоді націоналісти щораз більше еволюціонували в бік самостійності з австро-німецькою орієнтацією, а ліберально-демократична частина драгоманівців ішла в російський лібералізм «кадетського розливу». Пізніше ці останні пішли до Скоропадського, а після падіння Німеччини опинилися перед вибором: більшовики, Петлюра чи Денікін, - і вибрали . . . Денікіна.

работавший преимущественно на “оборонку” и космос, растерян. Деятельная политика постепенно перекечевала в Киев. На месте остались и безобразно разрослись малоквалифицированная бюрократия и оголтелая идеология. Какой-то уровень жизни поддерживается (и даже ведется строительство в частном секторе) только благодаря усилиям населения по самоспасению - т.е. промыслу челноков, гастарбайтеров и притесняемых отовсюду мелочных торговцев. (...)

Вообще - дивное сочетание пассионарности и пластичности, превращающее сегодняшний Львов в самое большое из западно-украинских сел. Гипертрофия чиновничества - лишь свидетельство беспомощности властей и несамодетельности населения, элементарной неспособности людей договариваться друг с другом. Недавно налоговой инспекции было передано циклопическое недостроенное и законсервированное (а фактически, разграбленное) здание обкома КПУ. В нем можно будет расставить столько столов и посадить за них инспекторов, что они могли бы собирать налоги еще и с нескольких соседних областей. Но хотя бы заселяют, хотя бы разрушаться не будет, как то принято среди оставленных людьми зданий (...)

***

Из того, что строится, на первом месте - церкви. В недавнее время в одной только Львовской области находилась десятая часть всех действующих церквей христианского исповедания в Советском Союзе. То, что Московская патриархия присовокупила в 1946, то же, приблизительно, вынужденно и со скрипом возвратила в начале 90-х. Здешняя религиозная жизнь имеет сильный крен в обрядовость (что учтено было Ватиканом четыре столетия назад при заключении церковной Унии), и потому легче, чем следовало бы, способна сочетаться с политической и хозяйственной деятельностью. В советское время большинство местных священников - православных, да и католических - производило впечатление завхозов при храмах. Чаше других вспоминаю одного из них, самборского священника по фамилии Голод, весом центнера в полтора, - славный был человек! я нелегально изготавливал витражи для его церкви: витражи - жанр

53

ИГОРЬ
КЛЕХ
Т⁰ КАРТА
ГАЛИЦИИ
ПИСЬМА
ИЗ ЯСЕНЕВА

Українська проблема полягала в тому, що три тенденції кожного визвольного руху XIX - XX ст. - національно-визвольна, ліберально-демократична і соціалістична - у нас існували як три рівні рухи, в трьох різних політичних просторах. Національно-визвольний рух опирався на комунітас, на етнокультурну спільноту з гаслами часто ірраціональними. Ліберально-демократичний рух із його тяжінням до раціонально збудованої, культурної і європейської політичної нації найчастіше не втримувався в рамках національного простору.

На закінчення - зауваження з приводу поняття відповідальності, властивого обом способам національного самоусвідомлення. Щоб яснішою була різниця в підході до історії та відповідальності, повернуса до Віктора Тернера.

«Життя в межах «структури» заповнене об'єктивними труднощами: треба приймати рішення, індивідуальні інтереси приносяться в жертву бажанням і потребам групи, а фізичні і соціальні перешкоди долаються за чийсь особистий рахунок. У спонтанній комунітас є в цьому розумінні щось «магічне». Суб'єктивно в ній є відчуття нескінченної сили і влади. Однак, якщо ця сила не перетворена, її неможливо негайно використати стосовно до організаційних чинників суспільного буття. Вона не є заміною ясної думки і скерованої волі. З іншого боку, структурна дія швидко стає безплідною та механічною, якщо ті, хто її виконують, не занурюються періодично в породжувальну безодню комунітас. Мудрість завжди полягає в тому, щоб знайти правильні стосунки між структурою і комунітас за даних обставин місця і часу, в тому, щоб приймати кожен з образів життя, коли він панує, і не чіплятися за жоден з них, коли його імпульс вичерпується» (там само, с.208-209).

«Занурення в породжувальну безодню комунітас» - це якраз та дія в діонісійському чаді, яка не знає поняття відповідальності, бо є дією колективною, масовою і не усвідомленою

католический, церковь православная, до 46-го и теперь снова греко-католическая, прихожане практически те же - такая вот уния. Совершенно аналогичное впечатление производит молодняк, набранный отовсюду и спешно рукоположенный в греко-католические священники, чтобы восстановить клир, подвергшийся преследованию и гонениям.

Сегодня никого не удивит тем, что строится много церквей, но вызывает уважение, когда это делается в разоренных, полунищих регионах. Вспоминаются американки, рыдавшие уже даже в костелах Польши, когда они видели, как переполнены храмы и как люди здесь молятся. Первое время в окраинных микрорайонах сооружались какие-то немыслимые жестяные гаражи и ангары с крестами на них, но, слава богу, время их закончилось. Одумались или усовестились и принялись строить из камня, часто подолгу, не предвидя скорого завершения, проводя богослужения в недостроенных стенах под открытым небом, и это, несомненно, лучше, чем вырастить поколение, привыкшее отпирать культ в уродливых времянках.

***

Неожиданным следствием экономической разрухи явилось появление огромного количества пишущего люда. Кажется, сегодня стихи с таким серьезным видом пишутся только на Урале и в Прикарпатье - на двух оконечностях Восточно-Европейской равнины (виной ли тому близость гор и геомагнитная активность? В третьих горах - на юге равнины скоро уже лет десять как не пишут, а стреляют - что-то со словами у них, видать, не то). В Ивано-Франковске, например, часто можно видеть, как за столиками уличных и дворовых кафе разные люди читают друг другу свои и чужие стихи. В этом Ивано-Франковске, бывшем Станиславе, издается самый радикальный из украинских литературно-художественных журналов "Четвер(г)", отдаленно напоминающий рижский "Родник" конца 80-х (редакторы: Издрик и Андрухович, последний - едва ли не самый перспективный в Украине поэт и прозаик). Был также осуществлен его русский выпуск (от него это "г" в скобках). И это не единственный, выходящий здесь журнал. Похоже мечта идиотов сбылась. Пооткрывались новые издательства. Во Львове выходит больше

до кінця. Узгодження результатів дії з реальністю в психології цього типу можливе лише як угода між двома спільнотами, хоча б і через їх представників. Такими угодами були домовленості Пілсудський - Петлюра чи Петлюра - Жаботинський. Характерно, що в Ізраїлі традиції націонал-консервативного комунітас, що йде від Жаботинського до Бегіна та Нетаньягу, протистоїть ліберально-соціалістична традиція, яка по-своєму трактує і національну відповідальність. Антисемітизм з її точки зору є внутрішня проблема кожної нації, а не проблема ставлення до євреїв та єврейської держави. Відповідальність людини як представника нації за вчинені в історії нації злочини чи несправедливості - це насамперед проблема особистої відповідальності цієї людини перед своєю совістю за прийняття національної історії і національних цінностей. Кожен мусить явно і ясно щось приймати і чогось не приймати. Держава (не «нація» як субстанція держави чи національний дух!), якщо це ліберально-демократична держава, повинна взяти на себе функцію охорони істини: той, хто заперечує деякі встановлені факти (як, наприклад, у Німеччині - факти націонал-соціалістичного геноциду), відповідає перед судом.

З цієї точки зору Україна навіть не наблизилася до універсальних ліберально-демократичних норм. Шум, який деякі наші політики здіймають із приводу операції «Вісла», видається мені нещирим і нечесним. У нашій пресі можна зустріти передруки «Протоколів Сіонських мудреців» і заперечення фактів геноциду в Бабиному Яру і на Волині, ніхто не хоче знати правди про розстріли поляків у Львові влітку 1941 р. Не йдеться про проголошення злочинними організаціями ані націоналістичних, ані комуністичних партій чи інших інституцій з усіма висновками, що звідси випливають для їх членів. Йдеться про факти геноциду та злочинів проти людини, вчинених як комуністами, так і націоналістами, факти, заперечення

изданий, чем при Польше в межвоенные годы. Почивший в этой земле Иван Федоров был бы доволен.(...)

***

(...) Недавно ICOMOS (Международный совет по охране исторических памятников при ЮНЕСКО) собрался включить Львов в список из шестиста городов, являющихся культурно-историческими памятниками. Напрямую денег это не сулит, но повышает статус города, тешит самолюбие и дает иллюзию обрести когда-нибудь, когда рак на горе свистнет, новую судьбу.

Гостей, между тем, во Львове не так уж мало, как это ни парадоксально. Кто-то закрепляется на рынке, кто-то ищет способ спрятать здесь от глаз вредное производство, кто-то (и эти всего успешнее) налаживает контрабанду, хотя большинство визитеров находится здесь по другим причинам. Значительную их часть составляют люди так или иначе связанные с Украиной как "страной происхождения": этнически, исторически, родственными узами. Другая часть - это беспокойные представители европейской интеллигенции, испытывающие трудности с идентификацией у себя на родине, - т.е. люди, чье сознание расколото, представители андеграунда, много космополитической молодежи. Для кого-то из них Львов представляет собой неотработанный покуда материал, для других - анклав близкой и дешевой экзотики, всем остальным сулит приключение: никто ж не работает, все тусуются, двери кафе распахнуты через каждые десять метров, южное изобилие плодов и плоти, иллюзорная весомость и плотность жизненной ткани, воспринимаемая через призму распада "зловеще красивого" (как выразился один из них), крупного австро-венгерского города, где, чтобы жить, нужно совсем немного денег, настолько немного, что их можно даже не считать.

На таком, приблизительно, фоне забрезжила новая возможная для Львова роль - региональной культурной столицы, вроде Лейпцига.

55

ИГОРЬ
КЛЕХ
Т⁰ КАРТА
ГАЛИЦИИ
ПИСЬМА
ИЗ ЯСЕНЕВА

яких має переслідуватися законом. А особи і політичні організації мають право заявляти про те, що вони є спадкоємцями тих, хто ці злочини чинив: такий є принцип відповідальності.

Я не думаю, що була українсько-польська війна 1943-1947 рр., як це твердить Яцек Куронь. Не існувало української держави, що могла б вести такі воєнні дії, з порушеннями міжнародних конвенцій чи без. Тут я солідарний з офіційною українською позицією. Але від цього мені не легше. Були жахи, і не тільки на Волині. Посилання на те, що жахи робилися з обох сторін, є прагненням зняти відповідальність із себе. Зустрічі і з'ясування стосунків спадкоємців тих, хто тоді стріляв, корисні і потрібні, але жоден компроміс між двома комунітас не замінєє нормальної людської відповідальності.

Література

Бардах - Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. - Poznań, 1988.

Бистронь. - Bystron J.S. Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI - XVIII. Tom I. - Warszawa, 1976.

Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці, т. 2. с. 322.

Драгоманов М. П. Листи на наддніпрянську Україну. // Б. Грінченко - М. Драгоманов. *Діалоги про українську національну справу*. - К., 1994.

Тернер В. Символ и ритуал. М., «Наука», 1983.

Яковенко Н. М. Українська шляхта. К., «НД», 1993.

К

ВЫЧИСЛЕНИЮ И г о р ь К л е х

ШАГА

ВРЕМЕНИ

LEMBERG - MODELL EINER

MULTIKULTURELLEN

STADT A l o i z W o l d a n

1. "МИР БЕЗ ВОЙН И КОНТРИБУЦИЙ"

Шекспиром в *Макбете* сказано, что земля, как и вода, способна рождать пузыри. Особенным плодородием в этом отношении отличалась российская почва начала века. То были не только отмеченные Волошиным "демоны глухонемые" войн и социальных возмущений, но и нетерпеливый, лезущий "поперед батьки в пекло" и увлекающий за собой, многоликий утопизм - социально-политического, религиозно-философского, естественнонаучного и художественного характера.

Можно предположить, что на деле имел место выход сглаженных, умиротворенных и рассосавшихся конфликтов и войн, "проглоченных" XIX-ым столетием. Каждое поколение, как минимум, раз в тридцать лет могло повоевать, - но те локальные конфликты все же не приносили настоящего удовлетворения начавшей складываться после Наполеона глобальной цивилизации. С каждым разом мир все более успевал надбесь и опротиветь себе. Ограниченное разнообразие, вносимое в его жизнь техническими изобретениями, также перестало его удовлетворять. На двадцатый век пришелся своего рода "девятый вал" энергетического выброса. Человеческая биомасса пошла сперва на один, затем на повторный всплеск - и долго улегались в

57

J

Q

W

Lembergs Multikulturalität ergibt sich zunächst einmal aus der Multinationalität dieser Stadt, deren Anfänge aber nicht genau zu datieren sind: schon bei der Gründung der Stadt im Jahr 1270 hätte Fürst Lev Danylovych, dessen Name in der lateinisch-griechischen Form "Leopolis" am besten erhalten ist, verschiedenen Nationalitäten wie Armeniern, Tataren und Juden, ihren Platz in einer Stadt zugewiesen, die im Lauf ihrer Geschichte vorwiegend tri-national gewesen sei: ruthenisch, deutsch und polnisch; so der Tenor einer der ältesten Stadtgeschichten von Lemberg, der lateinisch verfassten "Leopolis triplex" des Lemberger Ratsherren und Bürgermeister Jozef Bartolomiej Zimorowich (1597-1677) aus dem 17. Jahrhundert, die die Geschichte der Stadt in eine "Leopolis Russica" (1202-1292), "Leopolis Germanica" (1338-1594) und "Leopolis Polonica" (1551-1633) einteilt. Was daran verwundert, ist wohl die Bezeichnung "Leopolis Germanica" für das 14., 15. und 16. Jahrhundert, lang bevor die Stadt mit der Ersten Teilung Polens 1772 österreichisch und damit in

последующих поколениях расхоdivшиеся волны. Перерыва, однако, не было. Просто следующая волна, пиком которой стал Карибский кризис (с последовавшим падением глав двух сверхдержав),- зародившаяся в 1956-м в Москве, Будапеште, где-то на Ближнем Востоке и севере Африки, в Калифорнии и Ливерпуле, и сошедшая на нет в 1968-м в Праге, опять в Москве, Париже, Вудстоке и в китайской "культурной революции",- оказалась совместными усилиями удержана и погашена, вероятнее всего, благодаря коллективному страху перед атомным оружием. Энергия ее разряжена, бунтарские молодежные движения дезинтегрированы и абсорбированы соответствующими обществами, благодаря комплексу предпринятых, хоть не всегда осознанных и продуманных мер. (Выходящие за пределы этого графика Вьетнам и Афганистан целиком соответствовали логике противостояния в "холодной войне" и использовались сверхдержавами как своего рода пограничные столбы для чесания спин.)

Однако к середине 80-ых в народонаселении СССР сложилась критическая масса людей, неудовлетворенных условиями своего существования в оседланном и стреноженном состоянии, в квазиидеологическом наморднике ("квази-", поскольку высшее оправдание его целесообразности - прокламированный коммунизм - оказался "замылен" и фактически отменен, задолго до своего наступления). Начиная с прекращения геронтократии в СССР и Чернобыльского выброса, вулкан России заработал вновь, в результате чего пошла ценная реакция и мир опасно накалился. Уже более десятка лет его удаётся совместными усилиями удерживать, локализуя выбросы энергии и не давая закружиться гигантской воронке. Не в последнюю очередь это стало возможным благодаря краху и отсутствию глобальных идеологий. Хотя... зарекалась свинья помои хлебать. Жить совсем без идеологий нельзя, а с ними - невозможно. Вирус бешенства всегда сидит в человеке, и только если мы не потеряем самообладания и не утратим рассудка, наши дети могут быть сохранены. Смердяковы остались без красивых идей и временно предоставлены самим себе. Наступившую эпоху исчерпывающе - авансом - из своего заокеанского далека определил Бродский: "Ворюги мне милей, чем кровоийцы." Количество лжи в обществе при этом не уменьшилось, но оказался разбит, по крайней мере, ее монолит - тайное подверглось секуляризации и имеет тенденцию становиться частично явным. По очкам покуда выигрывает недалекий и крайне неустойчивый прагматизм. Хотя подспудное идеологическое брожение идет, и по-прежнему способна "собственных Плутонов российская земля рождать". Ситуация отчасти схожа с памятным многим москвичам пожаром торфяников. Если его удастся придержать, не дать вырваться (и не только здесь уже, а во всем мире), - и это дело власти: дать людям возможность по-людски жить и работать в изменившихся условиях, - то следующая ВОЛНА придет не скорее, чем лет через 15. Поскольку пик последней по

---

einem gewissen Sinn auch "deutsch" wurde. Für Zimorowich ist nicht die politische Zugehörigkeit zur Polnischen Krone, sondern das Magdeburger Recht und die diversen deutschen Gründungen entscheidend für die deutsche Phase in der Geschichte der Stadt, sein drei-Komponenten-Modell ist also nicht staatspolitisch, sondern kulturhistorisch begründet, und es entspricht auch nicht unbedingt der ethnischen Zusammensetzung dieser Stadt, denn auch im Spätmittelalter und in der Renaissance stellten nach den Polen und Ukrainern zweifellos die Juden und nicht die Deutschen die drittgrösste Gruppe der Lemberger Bevölkerung dar. Es gibt aber keine "Leopolis Judaica" in seiner Darstellung, dafür aber zahlreiche negative Stereotypen, die dort zum Einsatz kommen, wo von den Juden in seiner sehr detaillierten Chronik die Rede ist: die Juden seien Blutsauer, würden dort fett, wo ihre Nachbarn abmagerten, sie seien, von niemandem gezwungen, nur um des Handels willen wie eine Herde gefrässiger Mäuse in das getreidereiche Russland eingedrungen ("Hebraeae hirundines, vicinorum macie pinguescere suetae, nullius impulsu sub specie mercatus in opima granaria Russiae, tamquam greges glirium, irrepserunt..." S.43). Ungeachtet solcher abträglichen Klischees hat seine Konzept der Gliederung der Lemberger Geschichte einen grossen Vorteil - es erklärt die kulturelle Vielfalt dieser Stadt aus ihrer Kulturgeschichte und vermeidet damit alle Probleme, die dann entstehen, wenn man Lemberg nach staatlicher Zugehörigkeit oder auch nach national-sprachlichen Kriterien aufteilen möchte.

Einige der Strassenbezeichnungen in der Lemberger Altstadt verweisen auch heute noch auf das Nebeneinander unterschiedlicher Gruppen auf engstem Raum, innerhalb ein- und derselben Stadtmauern: die "armenische Strasse" (vul.Virmens'ka) mit ihrer einzigartigen Kathedrale, dem Sitz eines armenischen Erzbischofs, die "vul.Rus'ka" (nicht russische, sondern ruthenische, d.h. ukrainische Strasse), die von einer für die Ruthenen ebenso wichtigen Kirche, der Himmelfahrtskathedrale (Uspenskij sobor) abgeschlossen wird, die jüdische Strasse, in der älteste und wichtigste Lemberger Synagoge, "Zur golden Rose", stand. Die Lateinische

времени пришлось на два пучка начала 90-х,- припомните количество людей, рыщущих в те годы по улицам в поисках смерти, - плюс по шесть лет на нарастание и затухание, как и в 56-62-68-ом. Т.е. вся фаза “всплеска” (или “смуты”) длится в среднем около 12 лет, и начало ее и конец также отмечены всегда кризисами.

Прошу прощения у читателя за кажущуюся точность, я знаю, на самом деле, не больше него - и все это только попытка автора рассуждать здраво, находясь в подножии исторического оползня. Не приходится сомневаться, что история имеет если не цель, то, во всяком случае, направление, и ее приходится претерпевать, какими бы мы не были разными, заодно со всеми. Предположить можно все, что угодно, но, в свете сказанного, интересно было бы заполучить исчерпывающую статистику стихийных бедствий и катастроф для продолжения умозаключений, которые делать до того было бы поспешным. Давно высказано подозрение, что существует определенная связь между проявлениями социальной и природной активности, на что указывают многочисленные совпадения и непроясненная периодичность того и другого. Только к чести человека окажется, если в результате непредвзятого исследования допущение любого рода зависимости между ними будет отвергнуто. Хотя, по большому счету, это ничего не меняет. Следует также учитывать, что возможны варианты - локальные встряски, задержки, связанные с пробуждением и выходом на историческую арену политических “тугодумов”, либо с обеганием вокруг земшара волн повального сепаратизма и терроризма, подстегиваемых, посредством масс-медиа, нашим к ним кровожадным интересом.

В отличие от природных последствия исторических катаклизмов никогда не успевают утихнуть настолько, чтобы их не перекрывало начало следующих. Виной тому, вероятно, большая реактивность человеческой природы, которую мы зовем памятью. Я не раз задумывался: с чего это поколение моих родных и двоюродных сестер и братьев размазало по всему глобусу, не потому ли что родились мы от участников и беженцев последней мировой войны?

Наша затянувшаяся молодость пришлась на годы стабильности, перешедшей в эпоху “застоя”, - а когда мы перебесились, кто как умел, в обществе начались такие стремительные перемены, что только держись. Налицо полное непопадание в такт со временем: исторически бестактное, вынужденно перевернутое, опрокинутое поколение. Тем интереснее для тех в нем, кто сохранил не только вкус к переменам, но и способность к самостоянию. А также, возможно, для оторванного наблюдателя, следящего за ходом испытаний,- если таковой отыщется на земле или на небе. Хоть подобное отношение к происходящему и может показаться, в зависимости от направления взгляда, снизу - негуманным, сверху - самонадеянным, а сбоку - надуманным и не заслуживающим

59

ИГОРЬ
КЛЕХ
К ВЫЧИСЛЕНИЮ
ШАГА ВРЕМЕНИ

Kathedrale schliesslich liegt als quasi “übernationale” Kirche nicht in einer der “nationalen” Strassen, sondern an der nordwestlichen Ecke des Ringplatzes (von poln.“rynek”), der ursprünglich von den Patriziern der Stadt bewohnt wurde, gleich ob sie polnischer, deutscher, griechischer oder sonstiger Abstammung waren. Diese Strassen samt ihren Bauwerken lassen sich wie eine Projektion der komplexen Geschichte Lembergs auf die zweidimensionale Ebene des Stadtplans lesen, als das Modell eines Nebeneinanders, das aufgrund seiner grossen Nähe zwangsläufig zu einem Miteinander werden musste.

Ein Beispiel dafür ist die “vul.Rus’ka”, die “Ruthenische Strasse”, in der im Spätmittelalter der ukrainische Teil der Stadtbevölkerung lebte, der ungeachtet seiner geringen Zahl ab dem 16. Jahrhundert das geistige Leben der Stadt wesentlich mitprägte. Die “Lemberger Bruderschaft”, entstanden nach dem Vorbild mittel- und westeuropäischer Laienbruderschaften, strebte eine Reform des kirchlichen und geistigen Lebens ganz im Sinn der Reformation an; 1585 wird ihr Statut vom griechischen Patriarchen Joachim aus Antiochien bestätigt, sie ist ab jetzt eine “stauropiegische Bruderschaft”, die direkt der griechischen Jurisdiktion untersteht (im “Stauropiegischen Institut” - einer Forschungs- und Verlagseinrichtung bestand diese Institution bis ins 20. Jhd.). Ein Jahr später entsteht die berühmte Bruderschaftsschule, ein Pendant zur schon seit dem Spätmittelalter bestehenden lateinischen Domschule, die - entsprechend dem sozialen Status der Ruthenen in der Stadt - eine bürgerliche Schule ist, in der griechisch und kirchslavisch (schon in ukrainischer Prägung) unterrichtet wird, im Unterschied auch zum Kollegium der Jesuiten, das gut zehn Jahre später gegründet, nur für Söhne des Adels offen steht und lateinisch und polnisch lehrt (Dialektik und Rhetorik fanden sich im Lehrplan beider Schulen!). älter noch als die Schule der Bruderschaft ist deren Druckerei, deren Einrichtung man vom berühmten Ivan Fedorov, der 1572 aus Moskau hatte fliehen müssen, gekauft hatte. Diese Druckerei war für die pädagogische und publizistische Tätigkeit der Bruderschaft ebensowichtig wie für das kirchliche Leben - dort wurden

внимания.

И все же, отвлекаясь от политических одежд, трудно отделаться от представления о синусоидальном характере того, что разыгрывается сегодня по нашу сторону телевизионного экрана.

2. ЧТО БЫЛО И ЧТО БУДЕТ?

Закончив эти безобидные расчеты, я получил вскоре отказ их опубликовать последовательно в редакциях трех весьма серьезных московских газет. Я вполне допускаю, что продуцентам новостей высказанные мной соображения представились дилетантскими, но не могу не подозревать в цеховой солидарности этих неутомимых борцов с человеческой праздностью, защищающих от посягательств самый источник своего существования. Их дело - хроника, а не обобщения, и в профессиональном отношении скорей всего они правы. Хотя несколько другой вопрос - критерии и стратегия их начальников, удостоенных чести быть поставленными на страже "пузырей".

И все же, сказав "а", я намерен сказать и "б" - предъявить скрытые движущие части синусоидальности. В максимально откровенном виде исходный тезис будет звучать так: в 86-м и нескольких последующих лет мы (несколько объединившихся поколений) "замочили" отцов, - если кто этого еще не понял. Мы сделали так потому, что они не давали нам жить, не позволяли вырасти, выдерживали в коротких штанишках (это только отчасти метафора - так восстали французские "бесштанники"-санкюлоты, лет двести назад заявившие: "длинные штаны на нас, решать будем мы"). Конечно, нам слабо было справиться с ними, пока они находились в силе и даже позднее. Переданная им сила дедов заключалась в том, что они умели умирать. Что-то, а это делать в свое время они умели, было бы низким этого не признать. То есть мы справились с ними только когда они одряхлели (вспомним геронтов-генсеков) и растеряли окончательно родительский авторитет. Вот он, источник преследующего кое-кого из нас чувства вины. И все же их участь заслужена (тем более, что никто их физически, прошу прощения за повтор арготизма, не "мочил" - их лишили власти, прогнали, отстранили; те же, что удержались у власти, - не "бывшие коммунисты", чем их любят попрекать, а сменившие идентификацию перебежчики из одной генерации в другую, насколько успешно - другой вопрос).

Кто-то придет в ужас, читая предыдущий абзац. Могут дать только совет отказаться от дальнейшего чтения и вернуться к газетам - к той пище, с которой лучше приучен справляться его мыслительный кишечник. Если развить дальше эту метафору, здесь

Lehrbücher, Bücher für den Gottesdienst, wie auch die ersten Versuche einer schöngeistigen Schuldichtung gedruckt. So finden wir in der 1591 erschienen, griechisch-kirchenslavischen 'Grammatika Adelphotos' (Hrammatika dobrohlaholivaho ellinoslavenskaho jazyka) auch die ersten emblematische Verse auf die Stadt Leopolis. Unter den Lehrern der Bruderschaftsschule finden sich Schriftsteller, Gelehrte und Prediger, die ihre Karriere in der Regel erst weiter nördlich und östlich, in Wilna, Kyiv und Moskau machen und heute zu den grossen Namen der älteren ukrainischen Literatur gehören: Jurij Rohatynec', Kyrilo Trankvilion Stavrovec'kyj sowie die Brüder Stepan und Lavrentij Zyzanij. Neben der Schule und der Druckerei errichtet die Lemberger Bruderschaft auch ihre eigene Kirche, die bereits erwähnte Himmelfahrtskathedrale, auch walachische Kirche genannt, nach deren Stifter, dem moldauischen Wojewoden. Mit dem Bau dieser Kirche betraut man den Tessiner Architekten Paolo Romano, und so ist es kein Wunder, dass das Wahrzeichen der orthodoxen Ruthenen im Stil der italienischen Renaissance ausfiel, der vom Tessiner Architekten vortrefflich an die Bedürfnisse des byzantinischen Kirchenbaus wie auch der vorhandenen Fundamente angepasst wurde. Auch der eindrucksvolle Turm, der bis heute die Silhouette von Lemberg prägt und der nach seinem Stifter, einem griechischen Kaufmann aus Kreta, Konstantin Korniaht, benannt ist, beweist, dass sich die ukrainische Orthodoxie in Lemberg ganz und gar nicht scheute, andere als nur byzantinische Vorlagen zur Dokumentation ihres Selbstverständnisses zu verwenden, wie sie auch in lateinischen Klöstern und jüdischen Synagogen zum Einsatz kamen. Und das zu einem Zeitpunkt, da die Orthodoxie in der Westukraine und Weissrussland bereits durch die berühmte Kirchenunion von Brest 1596, zwei Jahre vor der Fertigstellung der Walachischen Kirche, ernsthaft gefährdet war. Wenn auch der damalige orthodoxe Bischof von Lemberg, Balaban, diese Union nicht unterschrieb, und erst sein Nachfolger die Eingliederung des Lemberger Bistums in die römische Kirche vollzog, so ist es gerade die Stauropagische Bruderschaft, die in späteren Jahrhunderten zum Anwalt des griechisch-katholischen Geisteslebens wird und jene Synthese nachvollzieht, die sich in der Architektur der

предлагается не слабительное, а средство от информационного поноса.

Уже догадавшись об этом всем, я узнал, что существуют книжки, в которых люди многократно более прозорливые все это давно описали. Это Фрейд в его последней работе "Моисей и монотеизм", это Юнг и Фрэнклер (читанные, но не отнесенные на собственный счет), это Серж Московичи ("низость в психологии толп всегда одна и та же"). С незапамятных времен либо недалекие отцы "мочат" недостаточно покорных сыновей, либо еще более недалекие сыновья, объединив усилия, "мочат" отца-кабана. И в отчаянии от содеянного сакрализуют и мистифицируют его фигуру (а затем уже "брат на брата" и "революция пожирает своих детей"). На противоположном же полюсе - "Возвращение блудного сына" Рембрандта и "Троица" Рублева. Это все один мета-сюжет, образующий едва ли не главнейший нервный узел нашей цивилизации (добавьте еще сюда фигуру матери - "Царя Эдипа", "Гамлета" и Богородичного мифа - и человеческий мир в своих определяющих чертах будет описан).

И даже когда дело не доходит до насилия, проходит 25-30 лет - и выросшие дети не желают больше носить и читать то, что носили и читали их родители-"предки". И, наконец, прямо в лоб: находящиеся в зените мощи родители, не желающие начать делиться властью с отпрысками, вступающими в возраст зрелости (т.е. добывшими жен, давшими первое потомство, освоившими некоторые умения и ищущими себе дальнейшего применения),- эти родители, отцы, прекратившие подавлять сексуальность своих детей и отпустившие их из собственных семей, пожнут в результате бурю, если не начнут делиться захваченной либо полученной властью. Дети всегда правы, и только потом виноваты.

От дальновидности отцов зависит, как все мы будем кататься на своих синусоидах, и не станут ли в очередной раз задержанные до седых волос 30-летние (двадцать семь плюс-минус два - возраст первого взрослого кризиса - вполне может оказаться шагом синусоиды социальной истории), не станут ли они, синхронизировавшись с подросшими и на все готовыми 17-летними, скидывать и изгонять в очередной раз многоопытных, но, увы, самонадеянных, заскорузлых и жадных отцов.

В свете сказанного, если не доводить большие массы людей до крайности, к тревожному 2000-ому году еще не созреет поколение, которому хотелось бы бунтовать по причинам более глубоким, нежели несвоевременная выплата зарплат и пенсий. Если "отцы", захватившие и получившие в свое распоряжение власть и блага, проявят хоть минимальное понимание ситуации. Чего я совсем не взялся бы утверждать о пятилетии между 2010-15 годами.

Но как сказал один современный ребенок (о воскресении мертвых, кстати):

- Э-э, когда это еще будет!..

Bruderschaftskirche bereits andeutet, eine kulturhistorische Synthese, die konfessionelle und nationale Grenzen zumindest im Ansatz überschreitet.

Auch ein Bauwerk von der "Gegenseite" zeigt Spuren eines solchen grenzüberschreitenden Einflusses, wie er für Lemberg typisch ist - die Jesuitenkirche, zwischen 1610 und 1635 vom Frater der Gesellschaft Jesu, Giacomo Briano, erbaut, ist im grossen und ganzen ein Beispiel für den frühbarocken Jesuitenstil; neuere Forschungen haben ergeben, dass Briano vor allem in der Ornamentik Anleihen bei der byzantinischen Kunst getätigt hat, die für eine Jesuitenkirche absolut untypisch waren und ihm auch Rügen von seinen Oberen einbrachten. Zieht man dazu noch Brianos Pläne für den Neubau der Fürstenresidenz in Ostrog/Ostria in Betracht - eine gigantomanische Kontamination von barocker Palast- und byzantinischer Kirchenarchitektur, die schon aufgrund der enormen Kosten nie verwirklicht wurde -, so zeigt sich einmal mehr, wie ein 'Römer' während seines Aufenthalts in der Westukraine sich für das Byzantinisch-Slawische begeistern konnte. Die Eingangsfassade der Boim-Begräbniskapelle (1609-1617) unmittelbar neben der lateinischen Kathedrale, deren üppige Plastiken in Rängen nach dem Vorbild der Ikonostase angeordnet sind, wäre ein weiterer Hinweis darauf, dass sich im Bereich der Kunst das Nebeneinander viel leichter zu einem Ineinander verwandelte, als im Bereich des Sozialen, Konfessionellen und Nationalen. Dafür möchte ich ein Beispiel aus der Literatur anführen, die Petition der Ruthenen in L'viv an den polnischen König Sigismund III. Waza aus dem Jahr 1609 unter dem Titel "Ljament albo mova do korolja jeho mylosty" in der sich die ukrainischen Handwerker beklagen, dass sie von ihren polnischen Kollegen aus den Zünften verdrängt würden, weil sie anderen Glaubens, also weder katholisch noch griechisch-katholisch, seien. Die Identität von Konfession und Nationalität, von polnisch und katholisch bzw. ukrainisch und orthodox bzw. später uniert, wird hier ein erstes Mal zum ideologischen Argument umgemünzt, wenn auch die Sprache dieses Textes in einem Ukrainisch geschrieben ist, das zahlreiche Einflüsse von der "Gegenseite" -Polonismen wie auch Latinismen aufweist.

Лешек Колаковський

ЧОТИРИ КАЗКИ ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ

сирійська казка

про горобця і ласицю

An den Jesuitenkirche erinnert eine Tafel an den Aufenthalt des berühmten polnischen Predigers und barocken Autors. Piotr Skarga, in Lemberg - er war einer Väter der Kirchenunion von Brest, und damit ein Erzfeind in den Augen der Lemberger Bruderschaft, dessen Angriffe von ukrainischer Seite unter Zuhilfenahme derselben barocken Rhetorik in diversen apologetischen Schriften zurückgewiesen wurden - beide Seiten wären in Lemberg nur wenige hundert Meter voneinander entfernt gewesen - die räumliche Nähe hat in diesem Fall nicht zu einer Konvergenz der Gegensätze geführt. Am ehemaligen Jesuitenkolleg hängt seit kurzem auch eine Tafel, die nicht etwa daran erinnert, dass sich hier dieses Kolleg befunden hat, auf dessen Grundlage später die zweite Universität im Osten entstand, die Jan Kazimierz Akademie aus dem Jahr 1661, sondern dass in diesem Kolleg auch Bohdan Chmel'nyc'kyj erzogen wurde, der legendäre Kosakenführer und Begründer des ersten ukrainischen Staates. Chmel'nyc'kyj wurde, wie übrigens der spätere polnische König und Türkenheld Jan Sobieski, auf Schloss Olesko nicht weit von Lemberg geboren, wo Chmel'nyc'kys Vater im Dienst des Schlossherren stand, und es verwundert nicht, dass ihn sein Vater zu den Jesuiten schickte, deren Erziehung die beste Vorbereitung für eine Karriere im polnisch-litauischen Staat auch für einen ukrainischen Edelmann war. Im Unterschied zu seinem Vater und vielen anderen Ukrainern hat der junge Chmel'nyc'kyj aber die im berühmten Dictum "gente ruthenus-natione polonus" enthaltene Spannung nicht akzeptiert - er ist nicht nur geborener Ukrainer, er will auch einer ukrainischen Staatsnation angehören, die er erst schaffen muss - in den berühmten Kosakenkriegen von 1648, und die er wenige Jahre später im Vertrag von Perejaslavl' an den östlichen Nachbarn, den russischen Zaren bindet, weil er diesem offenbar mehr vertraute als dem von Kindheit an bekannten polnischen Nachbarn, unter dessen Fittichen er gross geworden war. Ob das Jesuitenkolleg in Lemberg für diese spätere Entscheidung die Weichen gestellt hat? Sicher hat der zukünftige Staatsmann Chmel'nyc'kyj von dort einiges an sprachlichen Kenntnissen und diplomatischen Umgangsformen mitgebracht.

Горобець змагався із ласицею: хто швидше подолає дорогу від струмка до дерева, той отримає від іншого учасника змагань три горіхи. Горобець стрибав, і ласиця стрибала. Горобець прийшов першим. Ласиця в крик:

— Я не визнаю цих змагань, ти мене ошукав!

— Як же я міг тебе ошукати,— відповів горобець,— я ж стрибав на очах в усіх! (А були там також лилик і заєць).

— Ти ошукав мене,— наполягала ласиця,— бо ти маленький, і ніхто б не повірив, що такий малий здужає так швидко стрибати!

— Йдемо до судді,— каже горобець.

Пішли. Суддею був старий верблюд. Вислухавши сторони, він сказав:— Ошуканства не було, оскільки шахрайство полягає в тому, що говориться щось, що не відповідає правді, а горобець нічого неправдивого не казав. Тож горобець має слухність і повинен отримати три горіхи.

Ласиця, однак, залишилася невдоволеною і наполягала, що треба знайти іншого суддю.

Горобець, певний у своїй правоті, погодився, хоча відверто глузував із ласиччиної глупоти.

Другим суддею була сова. Вислухавши сторони, вона сказала:

Im Jahr 1648 steht Chmel'nyc'kyj mit einem grossen Heer von Kosaken und verbündeten Tataren vor den Mauern Lembergs, er hat die Umgebung verwüstet, die Vorstädte niedergebrannt und fordert die Stadt, eines der mächtigsten Bollwerke im Osten der Rzecz Pospolita, zur Kapitulation auf - der Senat der Stadt erreicht nach zähen Verhandlungen, dass die Belagerer gegen ein grosses Lösegeld abziehen. Diese Belagerung, eine von vielen, die die Stadt im 17. Jhd. aushalten musste, hat auch ein deutliches literarisches Echo hinterlassen. Der bereits eingangs erwähnte Bürgermeister Zimorowic ist in der polnischen Literatur nicht für seine historischen Werke bekannt, sondern für seine auf polnisch geschriebenen Idyllen, die 'Neuen ruthenischen Idyllen...' ("Sielanki nowe ruskie..." 1663), in denen er das antike Arkadien in der nächsten Umgebung von Lemberg verwirklicht sieht, auf seinem Landgut unweit der Stadtmauern. Unter den siebzehn Genreszenen dieses Zyklus finden sich zwei, die die Belagerung der Stadt durch die Kosaken schildern, und die damit die Gattung der Idylle sprengen - Nr.15 ("Kozaczyna") und 16 ("Burda Ruska") sind Anti-Idyllen, voll von Mord, Blut- und Gewalttaten, die die Einheiten des Hetman, der übrigens nie beim Namen genannt wird, verüben. Dabei wird allerdings - und das scheint mir beachtenswert - zwischen den "eigenen" Ukrainern in der Stadt und den feindlichen Ukrainern draussen unterscheiden, wengleich beide Gruppen Brüder im selben Glauben sind: so metzeln die Kozaken auch diejenigen griechisch-katholischen Ukrainer hin, die in der Georgskathedrale Zuflucht gesucht hatten, sodass, wie der Erzähler folgert, 'fast die Hälfte der Ukrainer umgekommen ist, ...nicht vom polnischen Säbel, sondern von den eigenen Verbrechern' (Juz to Rusi zginela niemal polowica, ... Nie tak od szabli Polskiej, jako od swoich zbojcow Nr.15, vv. 431, 433). Aber auch die polnischen Patrizier haben Grund zur Klage gegen die eigene Seite: keine wesentliche Hilfe und schon gar kein Entsatz wurde von seiten des polnischen Staates geleistet, dem Lemberg immer treu geblieben ist (nach dem Wappenspruch "semper fidelis"). Die Bedeutung des Begriffes "eigen" wird hier verschoben - von der nationalen und staatlichen Zugehörigkeit auf die Verwurzelung in einer urbanen Kommunität. Die Polen, Ukrainer, Armenier, Juden u.a.

– Верблюд мав слухність, коли йдеться про засновки, але висновків дійшов фальшивих. Бо то правда, що шахрайство виникає внаслідок неправдивої мови, але говорити можна не тільки словами, а й іншими знаками. Отож, горобець маленький, а ласиця велика. В такий спосіб горобець дає знати, що не може стрибати так швидко, як ласиця, тобто вигляд горобця ошукав ласицю, тобто горобець ошукав ласицю, тобто ласиця має слухність, тобто ласиця виграла, тобто горобець повинен дати їй три горіхи.— Так сказала сова.

Тепер незадоволеним залишився горобець, котрий почав сваритися.— Не дам горіхів,— сказав він,— бо я прибіг першим!

– Але ти ошукав ласицю,— вигукнула сова.

– Я нічого не казав,— наполягав горобець.

– Ти ошукав її виглядом,— повторила сова.

– Я таким народився,— відповів горобець,— і не відповідаю за свій вигляд.

– Чи відповідаєш, чи ні,— це не має значення,— гукнула сова, уже докраю знервована зухвалістю горобця,— вистачить того, що ти маєш такий вигляд, який маєш, а цей вигляд ошукав ласицю!

– Може мій вигляд і ошукав ласицю, але я її не ошукував,— репетував червоний від люті горобець,— бо я не є моїм виглядом!

– А хто є твоїм виглядом? — запитала сердито сова, уже спокійна, бо бачила, що горобець плутається у відповідях.

– Ніхто не є, сказав горобець, але уже непевно.

– Якщо ніхто не є, то це означає, що ніхто не ошукав ласиці, тобто вона не була ошукана.

---

sind primär Bürger der Stadt Leopoldis, und erst dann Angehörige einer grösseren nationalen Gruppe, deren politische Ambitionen sie nicht unbedingt teilen müssen. Die Identität der Stadtbewohner scheint - zumindest aus literarischer Sicht - sowohl eine regionale wie auch eine multinationale zu sein. Das Modell des "kleinen" bzw. "privaten Vaterlands", das sich in der polnischen Publizistik der letzten Jahre immer wieder findet und gerade dann aktuell wird, wenn die "grösseren, offiziellen" Vaterländer versagen, scheint auch dann auf Lemberg zuzutreffen, wenn diese Stadt in Bedrängnis ist.

Gut hundert Jahre nach den Belagerungen durch Kosaken, Türken und Schweden fällt die Stadt und mit ihr ganz Rotrusland 1772 an das Kaiserreich Österreich - ohne spektakuläre Belagerung, sondern durch eine friedliche Übergabe der Stadtschlüssel an den österreichischen General Hadik, der mit einem nicht sehr grossen Corps ganz West- und Ostgalizien für Österreich in Besitz nimmt. Hatte sich das ruthenische L'viv unter dem Paradigma der Reformation, das polnische Lwow unter dem der Renaissance und des Barock präsentiert, so steht das österreichische Lemberg zunächst ganz im Zeichen der Aufklärung. Betrachtet man die Produktion der späteren k.k. Staatsdruckerei Piller, so finden sich darunter bezeichnende Titel: die alljährlich erstellten Schematismen, Almanache und Kalender für das Königreich Galizien und Lodomerien geben ein getreues Abbild der josephischen Verwaltung, die "Lesebücher für die Schüler der deutschen Normal- und Hauptschulen" atmen den Geist des von Maria Theresia reformierten Schulwesens, während die Schriften von Ernst Traugott Kortum über die Freimaurer eine andere Seite des österreichischen Einflusses nach Galizien im Stil der Zeit bezeugen.

Für eine Modernisierung und Europäisierung des geistigen Lebens in Lemberg spricht auch die Gründung der ersten Zeitung in der Ukraine, der französischen "Gazette de Leopol" (1776), die Neubegründung der Lemberger Universität (1784) sowie die Gründung des ebenso wie die Universität deutschen Theaters (1785). Die aufgeklärten österreichischen Kaiser sind auch um das seelische Wohl ihrer neuen Untertanen besorgt - Joseph II gründet 1784 in Lemberg das griechisch-katholische Generalseminar (nach der Schliessung des Barbareums

Але ти уже погодився, що вона була ошукана!

Горобець не знав уже, що казати. Мусів дати ласиці три горіхи, а на додачу за шахрайство був засуджений до двадцяти п'яти років ув'язнення.

Проголошуючи вирок, сова сказала: – Не виглядай на слабшого, аніж ти є, хіба що поблизу не виявиться судді.

Переклав Андрій Павлишин.

65

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ЧОТИРИ
КАЗКИ ПРО
ІДЕНТИЧНІСТЬ

---

in Wien) und Franz I errichtet 1808 die MĀtropolie von Halyc wieder - als Sitz des griechisch-katholischen Metropoliten in Lemberg. Trotz verschiedener Germanisierungsversuche war das österreichische Lemberg ganz und gar keine deutsche Stadt - in der Verwaltung war Latein bis in die Mitte des 19. Jhds. ebenso gebräuchlich wie Deutsch, an der Universität ging die Zahl der Hörer dort drastisch zurück, wo nur deutsch gelesen wurde, und für die griechisch-katholischen Kleriker musste das sog. "Studium Ruthenum" eingerichtet werden (1787), in dem die künftigen Geistlichen Vorlesungen auf Ruthenisch bekamen, weil sie zu wenig Latein verstanden. Dazu kam, dass die Stützen der deutschen Verwaltung in Galizien vielfach germanisierte Tschechen waren, die nur um einer besseren Karriere willen bereit waren in dieses "Bärenland" zu gehen - sie waren bei der polnischen wie bei der ruthenischen Bevölkerung gleich wenig beliebt und wurden später zum bevorzugten Gegenstand der literarischen Satire. Echte Deutsch-österreicher, wie etwa ein Deutscher vom Main im österreichischen Dienst, Johann Lamm, oder der österreichische Beamte Vinzenz Pohl polonisieren sich in zweiter Generation - Jan Lam und Vincenty Pol jun. werden ungeachtet ihrer deutschen Schulbildung polnische Dichter und Patrioten. Die Mehrsprachigkeit des österreichischen Kronlandes Galizien und dessen Hauptstadt lässt sich einmal mehr an einer literarischen Gattung zeigen, der barocken Panegyrik, die ungeachtet der neuen Strömungen ein ganzes Jahrhundert lang fort dauert: vor allem aber das Hinscheiden der österreichischen Monarchen wird auf Deutsch und Latein ebenso beklagt wie auf Polnisch und Ruthenisch - wobei letzteres ein sehr kirchenslavisch durchsetztes Gemisch darstellt, weil es als moderne Schriftsprache noch nicht kodifiziert ist. Die österreichische Phase im Lemberg bringt zwar eine neue ideologische Komponente in die multinationale Synthese ein, die sich aber nicht unbedingt deutsch manifestieren muss und die auch die vorhandenen Traditionen nicht ausser Kraft setzen kann.

Dem aufgeklärten deutschen Geist sind die Zustände in Galizien kurz vor 1800 äusserst suspekt. Als Beispiel sei auf Franz Kratters "Briefe über den itzigen Zustand von Galizien" (2 Bände, Leipzig 1786) verwiesen, den

Лешек Колаковський

ЧОТИРИ КАЗКИ ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ

перська казка про продавця осла

ersten ausführlichen Bericht über dieses seltsame Land, der mit einer Kritik an der Lemberger Universität beginnt. Vor allem an der theologischen Fakultät ortet der Nürnberger Kaufmannssohn bei den Professoren mangelnde Lateinkenntnisse, fehlende philosophische Bildung und Anbiederung an die lokalen Autoritäten (Nr.3). Aber auch an der philosophischen Fakultät gibt es für ihn diverse Fehlbesetzungen und lässt man moderne Sprachen, wie etwa Englisch, nicht zu. Das Theater ist zwar deutsch, ansonsten aber von der Qualität der Darbietung so erbärmlich, dass es der Berichterstatter nicht länger als bis zum zweiten Akt ausgehalten hat (Nr. 12). Ähnlich fällt seine Beurteilung des "Weichbildes" der Stadt Lemberg aus: auf den ersten Blick ist diese Stadt schön und ihre Bauten prächtig - schaut man aber näher hin, so liegt überall Schmutz und Unrat, bröckelt diese und jene Fassade und finden sich Bettler und Krüppel überall. Besonders krass ist die Diskrepanz zwischen Schein und Sein aber im Bereich der Moral, wo gerade die Schicht, die für das Wohlergehen des Gemeinwesens zuständig wäre, die Beamten, ein besonders liederliches und ausschweifendes Leben führen. Ein besonderer Dorn im Auge sind Kratter, wie auch dem Chevalier Alphons Traunpaur, der ein Jahr später, 1787 in Wien anonym "Dreissig Briefe über Galizien oder Beobachtungen eines unpartheyischen Mannes..." herausgab, der katholische Klerus und der polnische Adel. Die Weltprister und Mönche sind hoffnungslos dem Suff verfallen, der Adel wiederum unterdrückt mit barbarischer Willkür die ihm unterstellten Bauern. Aus der Sicht des aufgeklärten Bewusstseins stellen sich Galizien und seine Hauptstadt dem westeuropäischen Beobachter als das Produkt einer seltsamen Rückständigkeit und Befangenheit in bodenständigen Traditionen dar, die zum Teil exotisch und interessant, zum grösseren Teil aber amoralisch und verwerflich erscheinen; Ansätze einer modernen Zivilisation sind gegeben, stecken aber noch in den Kinderschuhen und eröffnen dem zivilisatorischen Auftrag des Westens ein weites Feld der Betätigung. Das Modell der westeuropäischen Zivilisation bzw. eines aufgeklärten Staates kann, wenn es an die galizischen Verhältnisse gelegt wird, nur Diskrepanzen und Defizite erbringen. Das Nebeneinander von unterschiedlichen Nationalitäten und Kulturen wird zwar wahrgenommen -

Один дуже убогий торговець на ймення ібн Ахмад мав такого самого убогого осла, котрого вживав для перевезення своїх таких самих убогих товарів. Тим не менше він потрапив у таку біду (з причин, про які тут оповідати не місце), що не мав уже чим торгувати, тож осел став йому зовсім не потрібен. Спершу ібн Амад перестав його годувати – бо пощо годувати непотрібну тварину? – пізніше, однак, вирішив його продати. Осел був дуже худий, хворий, нещасний і ледь тримався на ногах. Усе ж торговець запровадив його на базар і голосно кричав: – Продаю осла, продаю осла! Довго він так галасував, аж урешті один чиновник на ймення Фіру придбав у нього осла за невеличку суму, якої б ледь вистачило на покупку горнятка рису. Тієї миті, коли чиновник вручав платню, осел прийшов до висновку, що життя йому набридло, і здох. Торговець тієї ж миті вирвав згадані гроші з рук чиновника і швидко утік, даючи зрозуміти, що справа залагоджена. Чиновник, однак, не вважав, що все гаразд, наздогнав продавця і, галасуючи, вимагав повернення грошей, а коли гендляр відмовився, пішов до судді, аби той примусив повернути готівку.

– Ти продав здохлого осла, – суворо сказав гендляреві суддя, – а здохлий осел не є ослом.

Таким чином, вигукуючи «продаю осла», ти вчинив шахрайство!

– А чому б то здохлий осел не був ослом? – запитав торговець.

– Не є, й край, – стверджував суддя, – це кожен засвідчить.

– Вибачте, пане суддя, але те, що Ви кажете, позбавлене сенсу, – сказав нахабно, але спокійно торговець. – Якщо Ви, пане суддя, говорите «здохлий осел», то засновуєтеся на тому, що прикметник «здохлий» певним чином кваліфікує іменник «осел», тож здохлий осел є певним різновидом осла, так само як «молодий осел», «розумний осел», «здоровий осел».

– Сам ти певний різновид осла! – вереснув суддя і наказав відшмагати зухвальця. Під час шмагання торговець, ясна річ, змінив свою думку і визнав, що здохлий осел не є різновидом осла. Однак він і далі настоював на тому, що йому належаться гроші, позаяк він продав труп

Kratter geht kurz auf die "Russniaken", Armenier und Karaimen als von den Polen unterschiedliche Nationalitäten und ausführlich auf die Juden ein-, es ist aber nicht wesentlich für den Charakter der Stadt Lemberg, deren Institutionen isoliert von ihrer ethnisch-kulturellen Genese betrachtet werden.

Ein solches einseitiges Modell, das die Lemberger kulturelle Symbiose rein synchron betrachtet und an westeuropäischen Auffassung von Fortschritt und Zivilisation misst, finden wir auch noch hundert Jahre später in Karl Emil Franzos Konzeption von "Halb-Asien". Franzos, Sohn eines jüdischen Arztes aus Czortkow, bestens vertraut mit der jüdischen, ruthenischen und polnischen Kultur und auch Sprache seiner Umgebung, greift einmal mehr auf die Ideale der deutschen Aufklärung zurück, um jenen Massstab zu gewinnen, der für Galizien, die Bukowyna und Kleinrussland so ungünstig ausfällt. 1875 fährt Franzos mit der Nordbahn von Wien nach Czernowitz, zur Gründungsfeier der jüngsten Universität der Monarchie; dabei liefert er Beschreibungen der Bahnhöfe unterwegs, die typisch sind für seine Sicht der jeweiligen Städte. So die Schilderung des Bahnhofsrestaurants in Lemberg:

Da sitzen Bojaren aus der Moldau mit schwarzen verschmutzten Gesichtern, schweren Goldringen und Uhrgehängen und mit ungewaschenen Händen. Da sitzen feine, glatte, elegant gekleidete Herren, die drei Brote nehmen und eines ansagen und dann vielleicht einen Gulden Trinkgeld geben. Da sind herrliche, dunkeläugige Frauen in schweren Seidenkleidern und schmutzigen Unterröcken. Dazwischen zivilisierte Reisende aus Deutschland und England, emanzipierte polnische Juden, die gern jüdische Polen sein möchten und in der Speisekarte vor allem nach dem Schweinebraten suchen; langbärtige ruthenische Popen in fettglänzenden Kaftanen, elegante Husaren-Offiziere, abgeblühte Cocotten, die nach Bukarest oder Jassy gehen, um dort ihr Glück zu machen.

Auch hier ist das multinationale Nebeneinander überlagert von der Diskrepanz zwischen Schein und Sein, die typisch ist für Franzos' "Halbasien" - unter einer eilig übergestülpten europäischen Zivilization kommen die

осла, і справа знову опинилася в суді.

– Що ж то таке, труп осла?– запитав суддя торговця, дуже слабкого після хлости.

– Це річ, яка була ослом.

– Але вже не є ослом?

– Саме так.

– Зараз ти кажеш величезну дурницю,– прорік суддя.– Якщо певна річ не є ослом, то ніколи ослом не була, коли ж ти стверджуєш, що саме ця річ була ослом, ти й далі засновуєшся на тому, що це далі та сама річ, отож, одна й та ж річ може чимось бути, а водночас не бути чимось, залишаючись тою ж річчю. Ти впадаєш у суперечність, і за це будеш відшмаганий удруге! Другої екзакуції торговець, однак, не витримав і помер, після чого потрапив на посмертний суд, куди його привів архангел на ймення Кезеф. Архангел, дослідивши справу, прийшов до висновку, що вона вимагає ширшої компетенції і влади, і відслав її архангелові, вищому за рангою, а той її передав нагору, аж урешті вона потрапила до рук самого великого серафима. Позаяк було очевидно, що предмет вимагає тонких філософських розмежувань, серафим цілком інакше, ніж архангел, антиципував відмінності, невідомі перському ринкові.

– Усе залежить від того,– пояснював він торговцеві,– чи інтерпретуватимемо ми дискусію у картезіанських, а радше аристотелівських принципах. У картезіанській інтерпретації труп осла справді є колишнім ослом, хоча й у певному сенсі ушкодженим, а здохлий осел є певним різновидом осла (як стверджує гендляр), хоча й не надається до того вжитку, якого від осла зазвичай очікують. Так само зіпсована кінська упряж і далі залишається упряжжю, тільки що несправною і непридатною. Однак остання відмінність – придатна і непридатна – має технічний, а не метафізичний характер. Тіло осла є механізмом, який може зіпсуватися і перестати функціонувати, тим не менше тяглість його фізичного буття залишається неперервною. Натомість, усе виглядає цілком інакше у (як доведено, слухній) гілеморфічній інтерпретації: труп осла не є

---

bodenständigen asiatischen, d.h. barbarischen Eigenschaften zum Vorschein. Ganz anders hingegen seine Sicht von Czernowitz, der Endstation der Reise, wo "der deutsche Geist, dieser gütigste und mächtigste Zauberer unter der Sonne, er - und er allein! - dies blühende Stücklein Europa mitten in die halbasiatische Kulturwüste hingestellt hat".

Das österreichische Lemberg hat um 1900 eine neue Blüte dieser Stadt gebracht, die sich einmal mehr in der Architektur abzeichnet - und damit bis heute greifbar ist. Unter dem Einfluss Wiens - der Technischen Hochschule aus Ausbildungsstätte ebenso wie prominenter Wiener Bauten als Vorbilder - gelingt in der Architektur eine Synthese regionaler und nationaler Elemente mit überregionalen und internationalen, die an die Zeit der Renaissance und des Barock erinnert, wobei die jeweilige Bauwerke wiederum das Selbstverständnis einzelner Gruppen zum Ausdruck bringen.

Auch das Neue Stadttheater (1897-1900), heute die Lemberger Oper, vereint als übernationaler Musentempel Züge dreier Kulturen: im Ringstrassenstil dem Wiener Burgtheater nachempfunden, steht es für die österreichische Theater- und Musiktheatertradition; von einem Polen, Zygmunt Gorgolewski, erbaut und von polnischen Künstlern mit Plastiken und Fresken geschmückt, bleibt es in seiner Topik dennoch klassisch und allgemein und ist nicht der polnischen neoromantischen Wiedergeburt verpflichtet; in einem der Medaillons an der Decke des Foyers finden sich - als Pendant zu den polnischen Bauern von gegenüber - auch ein paar Huzulen - dieser bescheidene Rückgriff auf die Folklore bezieht also auch deren ukrainische Spielart ein. Es gab in Lemberg gut hundert Jahre lang ein deutsches und ein polnisches Theater, es gab gegen Ende des 19. Jhds auch eine jüdisches, es gab aber kein ukrainisches, zumindest nicht als Institution. Es gab jedoch Pläne für ein ukrainisches Theater, die hochinteressant sind - zeigen sie doch ein Schauspielhaus in der Form eines Gotteshauses, einer ins Gigantische aufgeblähten Holzkirche aus den Karpaten mit den typischen drei Kuppeln über dem Langhaus. Dieses Projekt hätte dem polnischen Sprechtheater und dem österreichischen Musiktheater

колишнім ослом, оскільки тіло осла залишається осячлим тілом так довго, як довго оживляє його допасована до нього специфічна анімальна душа. – Тим самим суддя у другій фазі процесу мав слушність і екекуція номер два виразно обґрунтована. З іншого боку, засновуючись на цьому принципі, суддя не повинен був у першій фазі процесу уживати вислів «здохлий осел», оскільки в такий спосіб він намагався переконати – як слушно зауважив торговець, – що згаданий труп є певним різновидом осла, а це була помилка. Звідси випливає, що у першій фазі процесу суддя зробив під згаданим оглядом помилку, оскільки не міг належно обґрунтувати свого вироку (хоча сам вирок був слухним і набув би юридичної сили, якби суддя зумів його належним чином обґрунтувати); з цієї причини суддя унечинив своєю помилкою першу екекуцію. Але друга екекуція була причинно залежна від першої, а допустивши на початку змішання понять, суддя не міг очікувати правильного перебігу процесу. Тому, хоча гендляр винен у каригідному дотриманні картезіанської доктрини (як можна розуміти з його аргументів), однак суддя також не безвинний, оскільки не відокремив виразно обох доктрин, хоча його первісна інтенція була слушною. Таким чином, за брак відокремлення суддя засуджується до архангельського шмагання, як тільки покине світ, що під місяцем.

Торговець обіцяв, що скористається перебуванням у раю, аби поповнити свою освіту і зрозуміти вирок, з якого поки що зрозумів лише те, що суддю чекає екекуція. Ця остання звістка страшенно його втішила, чим він необачно зрадив себе перед ликом серафима, котрий суворо нагадав, що не варто тішитися чужими невдачами, хоча й спричиненими виною жертви, і що гендляр заслужив чергову порцію різок, яких не скуштує тільки тому, що земні не були належним чином обґрунтовані. Що ж стосується чиновника, то справа його була відкладена sine die.

Переклав Андрій Павлишин.

ein ruthenisches Pendant zumindest im Bereich des äusseren Erscheinungsbildes entgegensetzen sollen, zu einem Zeitpunkt, da es noch kaum ein ukrainisches Repertoire gab - es zeigt aber auch, dass dort, wo der übernationale Einfluss Wiens fehlte, die nationale Tradition verabsolutiert wurde. Nicht so in einem anderen Gebäude, das ebenso das neu erwachte ukrainische Selbstverständnis unter Rückgriff auf die eigene Folklore demonstrieren sollte - dem Gebäude der Versicherungs- und Kreditanstalt "Dnister", das 1905 in eben jener "ruthenischen Strasse" errichtet wurde, wo von alters her die Lemberger Ukrainer siedelten. Die Pläne dazu stammen vom ukrainischen Architekten Ivan Levyns'kyj, der in Wien studiert hatte und es wie kein zweiter verstand, Versatzstücke der Wiener Architektur - sei des Ringstrassenstils wie auch des Jugendstils - mit den regionalen und nationalen Trends zu kombinieren. Und so entstand aus einem ersten Entwurf im Stil der Neo-Renaissance, der den Auftraggebern, die ja auf den kleinen ukrainischen Bauern und Handwerker als Kunden abzielten, nicht entsprach, ein synkretistischer Bau, der zum einen deutliche Anleihen bei der profanen Holzarchitektur der Ostkarpaten nimmt, zum anderen diese Entlehnungen mit Mitteln der Wiener Sezession ausführt: die bestickten ukrainischen Handtücher, die sich als Dekorelemente unter den Fenstern der Hauptfassade finden, sind aus glasierten Kacheln, ganz in Stil Otto Wagners, gefertigt. Ein Detail unter anderen, aber typisch für Lemberg; in Krakau, wo man im sog. Zakopane-Stil natürlich auch auf die bäuerliche Architektur der regionalen Bergwelt zurückgegriffen hat, kam man ohne Anleihen beim architektonischen Formenschatz der Hauptstadt aus. Im Zweiten Weltkrieg ging die alte Leopoldstadt entgeltig unter, das sowjetische L'vov unternahm es in den Jahren danach tunlichst, die Stränge der Tradition zu kappen und die Brücken zur Vergangenheit abzubrechen. Seit jener Zeit beginnt aber die literarische Rekonstruktion des alten, multinationalen Lembergs, die sich einmal mehr bestimmter modellhafter Vorstellungen bedient, um die Vielfalt zu lokalisieren - ich darf dafür noch drei Beispiele anführen. Schon im Jahr 1946 schreibt der polnisch-jüdische Autor Jozef Wittlin in seinem New Yorker

Лешек Колаковський

ЧОТИРИ КАЗКИ ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ

ВІЙНА ЛЕМУРІВ

Exil ein Buch, das mit "Moj Lwow - Mein Lemberg" betitelt ist, obwohl er in dieser Stadt nicht geboren ist und auch nur ein paar Jahre nach dem Ersten Weltkrieg dort verbracht hat. Lemberg ist für Wittlin der Ort der multikulturellen Synthese schlechthin - und dafür spricht einmal mehr die Architektur: "Schon die Lemberger Architektur bildet eine Synthese - die deutsche Gotik, die italienische Renaissance, das polnische und das österreichische Barock bilden hier eine Einheit, und das ist der Grund für die Schönheit dieser Stadt" (1975 bzw. 1991, S.13). Lemberg hat aber - als Ort des literarischen Gedächtnisses - synthetische Qualitäten auch in einer anderen Hinsicht - es vermag Gestalten aus unterschiedlichen historischen Epochen in einem überzeitlichen "jetzt" zu vereinen. So beschliesst Wittlin sein Buch mit einem imaginären Corso, in dem die Lebenden Hand in Hand mit den Toten spazieren - Franz Xaver Mozart und Leopold v. Sacher-Masoch sen. aus der ersten Hälfte d.19. Jhds, die polnischen und ukrainischen Kämpfer aus dem Jahr 1918, die Mitglieder des jüdischen Fussballverbands aus der Zwischenkriegszeit. Lemberg wird - in einer solcher Rekonstruktion - zum Chronotopos im Sinne Bachtins, zu einem Ort, an dem spezifische Zeitverhältnisse gelten.

1987 veröffentlicht Andrzej Kusniewicz, einer der führenden polnischen Autoren der sog. "Galizischen Strömung", seinen letzten Roman unter dem Titel "Nawrocenie", was sowohl eine Um- und Rückkehr wie auch eine Bekehrung im religiösen Sinn bedeuten kann. Es geht um eine Umkehr im zeitlichen Sinn aus der Situation des in der Gegenwart entfremdeten Erzählers in jenes "Einst", das zeitlich und räumlich in "Der Stadt" lokalisiert ist, in deren Beschreibung man unschwer Lemberg erkennt, das polnische Lwow der Zwischenkriegszeit, das allerdings nie beim Namen genannt wird. Diese Rückkehr als Leistung des erinnernden Gedächtnisses bedarf allerdings, soll sie gelingen, eines Ortes, an den bestimmte Vorfälle gebunden sind. So kommt Kusniewicz' Erzähler immer wieder an den Lemberger Ringplatz zurück, an dessen vier Seiten er unterschiedliche nationale und politische Gruppierungen ansiedelt: Polen, Juden und Ukrainer, Konservative, Nationale und Sozialisten, die - gerade noch - mit einander auskommen, bevor sie sich mit Beginn des Zweiten Weltkriegs gegeneinander

ALOIZ WOLDAN
LEMBERG -
MODELL EINER
MULTIKULTURELLEN
STADT

70

Сорок з лишком літ минуло, відколи триває війна лемурів. А почалася вона так. Варто зауважити, що в Лемурії живуть малі й великі лемури. Одного разу відбулися лемурячі збори, на яких один малий лемур сказав: — Батьківщина лемурів є великою і чудовою країною. А чому? Тому, що в ній живуть лемури. І Лемурія тому називається Лемурією, що в ній мешкають лемури.

На це підхопився на рівні великий лемур, страшенно обурений, і сказав: — Це неправда, що Лемурія називається так тому, що в ній живуть лемури! Навпаки, лемури звуться лемурами тому, що живуть у Лемурії! А той, хто стверджує зворотнє, є зрадником Лемурії!

Тоді почалася запекла суперечка і боротьба між малими й великими лемурами. Малі лемури підтримали малого лемура і всі як один твердили, що Лемурія називається Лемурією тому, що її населяють лемури, тоді як великі лемури настоювали на тому, що лемури звуться лемурами тому, що мешкають у Лемурії.

Суперечка невдовзі переросла у непримиренну війну, котра охопила всю країну. Великі лемури говорили: — Якщо хтось твердить, що Лемурія називається так через те, що її населяють лемури, то йдеться, властиво, про те, що тільки з волі випадку вона є вітчизною лемурів. Просто, так трапилось, що лемури колись примандрували сюди, а позаяк називались лемурами, то й землю свою назвали Лемурією. Виходить так, що Лемурія перестає бути одвічною вітчизною лемурів, а саме лемури дали їй цю назву, коли сюди примандрували. Звідси випливає, що кожен, хто тут з'явиться, може твердити, що перебуває у цій країні тим самим правом, що й лемури, і дати нашій землі якусь іншу назву. Скажімо, з'явиться гіпопотам і скаже, що позаяк він тут перебуває, то й

stellen werden. Alles, was für den Verlauf der Erzählung, die regressive Entwicklung dieses Erinnerungsmonologs von Bedeutung ist, ist um den Ringplatz angesiedelt, der damit zum räumlichen Modell einer geschlossenen Welt wird, was an archaische Vorstellungen vom Weltquadrat bis hin zu Heideggers "Geviert" denken lässt. Als Rückkehr in eine bessere Zeit - wenn auch nicht konfliktfreien - Miteinanders von Polen, Ukrainern und Juden vor dem Holocaust ist diese Reise in der Erinnerung zugleich auch Bekehrung und Bekenntnis zum multinationalen Lemberg.

Nach der grossen Wende von 1989, die 1991 zum Entstehen einer neuen Ukraine führte, hat auch die junge ukrainische Literatur auf das alte Lemberg zurückgegriffen. Jurij Andruchovycz, 1960 in Ivano-Frankivsk, ehemals Stanislaw, geboren und heute einer der wichtigsten jungen Autoren, stellt sich bewusst in die Tradition der Dichtung über Lemberg, auch wenn diese heute in ukrainischer Sprache geschrieben wird. Die "Spurensuche", die er vor allem in seinen lyrischen Texten unternimmt, bringt gesunkenes Kulturgut zutage - Fragmente anderer Zeiten und anderen Kulturen, die aber in L'viv nicht nur im Museum, sondern im postsowjetischen Alltag zu finden sind. Und dementsprechend wird auch in der Dichtung mit ihnen umgegangen: nicht die ehrfürchtige Betrachtung, sondern der spöttisch-wehmütige Blick erlaubt, solche Fragmente als Versatzstücke einer postmodernen Poetik ins eigene Selbstverständnis zu integrieren und neu zu interpretieren: das Porträt auf dem Sarg einer deutschen Bürgersfrau aus dem Spätmittelalter wird Gegenstand einer neuen Liebeserklärung, eine österreichische Nonne aus dem 18. Jhd. zum ersehnten Partner eines Telefongesprächs und die "Küchen und Hinterhöfe des Jugendstils" sind der Ort, an dem die späten und zufälligen Erben des alten Lemberg Nächte bei Wein und Zigaretten verbringen. Synkretismus wird zum Bekenntnis für einen Pluralismus, der für den jungen ukrainischen Staat bei seiner Lösung aus traditionellen Abhängigkeitsverhältnissen eine neue, politische Dimension gewinnt.

земля ця зветься Гіпопотамією. Або з'явиться алігатор і скаже, що ця земля зветься Алігаторією, оскільки він тут живе. Таким робом можна дійти висновку, що Лемурія зовсім не є землею лемурів, а батьківщиною кожного, хто тут з'явився і дав їй своє ім'я. Отож, ті, що заперечують, що лемури називаються так тому, що населяють Лемурію, відбирають цю землю лемурам і дозволяють усім, хто сюди приїжджає, називати її так, як вони самі називаються. А тому вони є зрадниками як Лемурії, так і самих лемурів! Але малі лемури говорили що іншого. Вони стверджували: — Якщо хто каже, що лемурами нас називають тому, що ми мешкаємо у Лемурії, то, простіше кажучи, це означає, що лемури взяли собі назву тієї землі, на якій оселилися. Якби вони прийшли до Павіанії, то називалися б павіанами, а якби прийшли до Слоновії, то називалися б слонами. Тим самим, нам утовкмачують, що лемури насправді не є лемурами, а лише випадково стали ними внаслідок того, що приїхали до Лемурії і тут оселилися. Отож, стверджується, що ця земля їм зовсім не належить, бо вони просто примандрували сюди і привласнили її ім'я. Тому великі лемури є зрадниками як Лемурії, так і самих лемурів!

Так розпочалася війна між малими й великими лемурами. Великі лемури збирали горох і стріляли ним із пращі у малих лемурів, а малі лемури, поцілені горохом, не могли встати й лежали тиждень чи два, нездатні до дальшої боротьби. Але в малих лемурів також були свої засоби. Вони копали спеціальні ями, куди падали великі лемури, а коли великий лемур падав до ями, то сидів там і пищав тиждень чи два і не міг вибратися. Пізніше малі лемури витягували його з ями, але прив'язували до дерева, аби він не міг побивати горохом малих лемурів. Було багато гороху і дуже багато ям, і війна тривала

ЕВРОПЕЙСЬКІСТЬ

СХОДУ

ТА

Л І Л І Я Н А Д Е Р У - С І М І Ч

ЗАХОДУ

W W

J

Q

без здобуття переваги десять, пізніше двадцять, а пізніше й тридцять років.

Малі лемури повторювали, що лемури називаються так, оскільки мешкають у Лемурії, і з цього випливає, що вони не можуть мешкати деінде, а це в свою чергу означає, що Лемурія є в силу природи речей батьківщиною лемурів, і ніхто не сміє її відібрати. Великі лемури в свою чергу повторювали, що Лемурія називається так тому, що в ній живуть лемури, а з цього випливає, що в Лемурії не може мешкати ніхто, окрім лемурів, тобто в силу природи речей вітчизною лемурів є Лемурія, і ніхто не сміє її відібрати. Позаяк великі лемури твердили, що тільки вони боронять Лемурію, а малі лемури хочуть Лемурію знищити, а малі лемури переконували, що справа виглядає абсолютно протилежно, не було способу, аби їх помирити. Тож дедалі більше малих лемурів падали від ударів гороху, а щоразу більше великих лемурів провалювалися у ями, викопані малими лемурами, і не видно було ніякого виходу.

Був собі один лемур, якому випадково трапилося таке, що він не був ані малим, ані великим, ані середнім, і котрий останніх сто років мешкав не в Лемурії, а в іншій країні, назви якої, однак, так і не зміг запам'ятати. Врешті цей лемур, коли минуло сто років, приїхав до Лемурії і зустрів на березі моря малого лемура, котрий тягнув за собою лопату.

- Нащо тобі ця лопата?– спитав прибулець.
- Вона мені потрібна,– сказав малий лемур,– щоб копати ями.
- А нащо ти їх копаєш?
- Я їх копаю, щоб туди падали великі лемури.
- А нащо великим лемурам падати в ями?

Виразним і переконливим ілюстративним матеріалом у розмові про універсальність та багатокультурність, про реальну можливість інтеграції з одночасним збереженням національної ідентичності може виступати досвід різноманітних міжнародних фондів та інституцій, що ініціюють та здійснюють великі культурно-мистецькі проекти за участю представників різних європейських країн. Перш ніж говорити про ідею та стратегію подібних проектів, їх роль і значення для європейської інтеграції, висловлю кілька думок, можливо, сповнених емоцій і суперечностей. Це думки про стосунки між Східною та Західною Європою, про культурну політику, про поняття “міжкультурності”, а також про речі, яким не легко дати точні назви і ще важче - точні дефініції.

Хотіла б почати з Дубравки Угресіч, яка свого часу дуже влучно написала таке: Східна Європа - це інший світ, не подібний до Заходу. Східна Європа - це зворотній, темний бік, alter ego, світ, яким могла б бути Західна Європа, але, на щастя, не стала. Мабуть, саме за це її любить Людина з Заходу. Вона любить сором'язливу красу Східної Європи, її бідність, її меланхолію, її страждання, її “іншість”. Людина з Заходу також любить свій страх, прискорене биття свого пульсу, коли вона подорожує Східною Європою. Вона тремтить, потрапляючи до Імперії Присмерку, і водночас вона заспокоєна надійним світлом виходу: паспортом, посольством, кредитною карткою. Їй страшенно подобається свій імідж, коли вона робить дешеві, надзвичайно дешеві покупки. Тут, у Східній Європі, Людина з Заходу вдихає щось подібне до власної свободи, саме тут вона почуває свою природу, своє єство. Тут час не вимірюється суворим розкладом справ, чітко визначеним порядком денним. І хоч виникає безліч незручностей, часу є вдосталь. Людина з Заходу може будь-коли приїхати до Східної Європи, можливості Східної Європи тут доволі обмежені. Це теж свобода, свобода від взаємних зобов'язань. Східна Європа є там, де вона є завжди, вона чекає на Людину з Заходу, як

— Як це? Прецінь триває війна між малими й великими лемурами, і ми, тобто малі лемури, копаємо ями, щоб відловлювати великих лемурів.

— Війна? — запитав прибулець.— Війна? Я й не знав, що між лемурами точиться війна. А за що ви воюєте?

— Як то, хіба ти справді не чув про те, що вигадали великі лемури? Чи знаєш ти, що великі лемури — це просто виходить поза межі лемурачої уяви — безсоромно твердять, що Лемурія називається так тому, що в ній мешкають лемури, а не, що лемури називаються так через те, що мешкають у Лемурії? Чи можна уявити більшу підлість? Інший малий лемур, котрий стояв поруч із лемуrom-оповідачем, шепнув йому на вухо: — Послухай-но, малий лемуре, тобі помішалось в голові? Це власне великі лемури твердять, що лемури зуться так тому, що мешкають у Лемурії, а ми, малі лемури, твердимо, що Лемурія називається так тому, що в ній мешкають лемури. Ти повинен спростувати сказане!

Перший малий лемур і справді не вагаючись спростував сказане, продовжуючи пояснення лемуrom-прибульцеві: — Тобто, я, звичайно, хотів сказати, що великі лемури безсоромно стверджують, що лемури зуться так тому, що мешкають у Лемурії, в той час коли кожен лемур із здоровою головою знає, що все навпаки, що Лемурія зветься так тому, що в ній живуть лемури.

— Та так,— мовив прибулець, котрий справи не знав,— але чи можна довести, що було спершу — назва лемурів чи назва Лемурії?

— Це очевидно,— уперся малий лемур.— Кожен лемур із здоровою головою скаже тобі, що лемури називаються так тому, що мешкають у Лемурії, тобто я хотів сказати, що

полонянка у гаремі. Чекає і відповідає любов'ю. Це свобода від взаємності. Східна Європа є таємницею, коханкою, причому коханкою скромною, невибагливою. Вдома в Людини з Заходу є вірна дружина, робота й порядок. Східна Європа лише зміцнює її шлюб. Нестерпне приниження - це та єдина річ, на яку Людина зі Сходу могла б подати авторське право, це її внутрішнє законне право, єдиний і неповторний "зроблено на Сході" продукт.

Європа завжди самовизначалася і самоідентифікувалася, протиставляючись комусь і чомусь іншому. "Інші" та "кордони" - це ті дві концепції, що на їх основі Європа будувала свою ідентичність.

Створення "мізансцени" ідентичности - це сьогодні досить популярна і добре оплачувана справа.

В сучасному світі нецтву, страхові та ненависті між різними націями, расами та етнічними групами, що останнім часом дають про себе знати із застрашливою регулярністю, мали б протистояти творчі люди - письменники, художники, митці, саме на них покладено місію опиратися руйнівній антисупільній силі. Залишилося досить мало тих, хто спроможний чинити опір й боротися зі стереотипізацією, з поступовим умиранням світу. Серед них - знову ж таки незалежний митець та інтелектуал.

Свіжість бачення та світосприйняття повинні сприяти наполегливому розвінчуванню багатьох стереотипів, що їх намагаються нав'язати сучасному суспільству засоби масової інформації.

Саме тому інтелектуали мають бути солідарними у ставленні до політики. Інтелектуалові, що забуває про ціну істини у політичній боротьбі, важко здобути насправді цілісний життєвий досвід, збагнути істину буття. Оскільки це не легка справа, інтелектуал завжди самотній і завжди опиняється між двома вогнями, у суспільному розламі.

Однак розмова про сучасного митця, творчу людину, це також розмова про особливі національні, релігійні, ба навіть континентальні варіації на тему, й кожна з них, вочевидь, вимагає окремої уваги.

Лемурія зветься так тому, що в ній мешкають лемури!

— Я повинен над цим поміркувати,— сказав пригнічений лемур-прибулець.

— Як то поміркувати?— вигукнув малий лемур.— Це давно вирішена справа, і немає про що говорити! Всі знають, яка правда.

— Але великі лемури...— почав було приїжджий.

— Великі лемури зовсім не є лемурами! — вигукнув малий лемур. — Кожен справжній лемур це чудово знає!

Лемур-прибулець заклопотано пішов обмірковувати справу, а міркуючи, зустрів великого лемура, котрий пояснив йому, про що йдеться. Приїжджий лемур, однак, зауважив, що пояснення великого лемура були достоту такі ж, як і в малого лемура, з тою лише різницею, що там, де малий лемур говорив: «Лемурія називається так тому, що в ній мешкають лемури», великий лемур говорив: «лемури називаються так тому, що мешкають у Лемурії».

Через це приїжджий лемур або середній лемур потрапив у клопіт і не знав, що й думати. Тож він вирішив скликати збори всіх лемурів, аби покласти край війні. І справді, малі й великі лемури зібралися: малі прийшли із лопатами для копання ям на великих, а великі з пращами, з яких відстрілювали горохом малих. Середній лемур прийшов без лопати й пращі і промовив: — Я чув, що малі й великі лемури ведуть між собою війну за те, чи Лемурія називається Лемурією з тієї причини, що в ній живуть лемури, чи навпаки, лемури називаються так тому, що мешкають у Лемурії. Оскільки я не знаю напевне як воно справді, а не є настільки мудрим, аби самому розв'язати цю проблему, пропоную, аби Найвищий лемур сказав свою думку з цього приводу.

Адже ніхто не може бути абсолютно об'єктивним, вільним від певних сантиментів та прихильностей, надто національних. Національне "культурне" є близьким до "міжкультурного": воно полягає в пошуках національних традицій, переважно забутих, спотворених чи "репресованих". Метою цих пошуків є бажання по-новому оцінити джерела та стиль того чи іншого мистецького заходу, глибше зрозуміти витоки, метаморфози власної культури і захистити її від зовнішніх впливів.

При реалізації спільних культурно-мистецьких проєктів маємо чимало доказів того, що культурні відмінності впливають на управлінську ефективність, на визначення стратегії, зміст і форму реальних заходів, на загальну їх організацію. З проблемою, як при цьому "керувати розмаїттям?", визначаємося здебільшого так: у певному сенсі намагаймося це розмаїття ефективно використати! Важко визначитися з поняттям "міжкультурний", коли не просто дефініювати поняття "культурний", надто - у всіх його аспектах та проявах. "Культурний" порядок, у буквальному розумінні цього слова, є порядком штучним, його створило людське втручання, людська творчість. Цим він відрізняється від порядку природнього.

Майже всі сучасні міжкультурні проєкти, особливо на Заході, прив'язуються до пошуку національної ідентичності. Можливо, тому, що міраж постмодерністичного еkleктизму переміг і релятивізував історичні та політичні аспекти культурного феномену. Міжкультурний характер проєктів визначається насамперед тим, що вони об'єднують зусилля митців різних національностей або різних регіонів. У цьому розумінні стовідсотково інтернаціональними, міжкультурними можуть уважатися сучасні театральні або хореографічні вистави. До речі, при цьому визначальними часто стають економічні важелі: працюючи у спільних інсценізаціях, артисти мають значно більше шансів добре заробити,

Найвищий лемур встав і хотів щось сказати, але малі лемури влаштували обструкцію і почали верещати, що Найвищий лемур за своєю природою належить до великих лемурів, а усі великі лемури є несправжніми лемурами і плетуть дурниці на теми лемурів і Лемурії. Тоді середній лемур запропонував сягнути по думку Найменшого лемура, і в свою чергу великі лемури почали галасувати, ствержуючи, що малі лемури не є справжніми лемурами і слухати їх не можна, оскільки вони ширять стахитливу брехню на теми Лемурії і лемурів. Таким чином, збори закінчилися невдачею, а коли надійшов час розходитися, великі лемури почали стріляти з пращ горохом у малих лемурів, а малі взялися копати ями для відлову великих.

Середній лемур міркував, що б такого вчинити, аби покінчити з війною. Врешті йому спав на думку добрий помисл. Він пригадав, що існує твір, написаний сотні років тому одним розумним лемуром, у якому описана уся історія лемурів. Він знову скликав збори і запропонував, щоб розв'язати усю справу, покликаючись власне на цей твір.

О диво, ця пропозиція була гаряче підтримана як малими, так і великими лемурами, і було прийняте рішення розпочати читання твору, до якого ніхто раніше не зазірав.

Однак це виявилось непросто. Твір бо виявився дуже докладним і налічував двадцять п'ять тисяч томів, а ніхто не знав, у якому томі шукати відповідь на питання, яке послужило приводом до війни. Тим не менше, і малі, і великі лемури взялися до читання. У 7389 томі один малий лемур вичитав, що назва Лемурії походить від лемурів, але один великий лемур відкрив у 22 816 томі, що назва лемурів походить від Лемурії.

Тож і далі вони не дійшли згоди, позаяк великі лемури твердили, що правду містить лише 22 816 том, а 7389 том не має значення, малі лемури були переконані у

адже їх вистави надаються для повсюдної демонстрації, широке, багатомовне глядацьке коло розуміє їх без адаптації.

Позанаціональне “культурне” особливо влаштовує постмодерністичну думку, яка в будь-якій артистичній або культурній дії вбачає резюмування вже відомих чи вже існуючих елементів. Будь-який підхід, що релятивізує культурні традиції чи намагається змінити їх ієрархію, потрапляє до посткультурного виру. Міжкультурність проектів, що насправді є посткультурним та постмодерністичним виявом, означає намагання поставити себе над реальними соціальними та класовими конфліктами, певними економічними інтересами, вийти за межі наявних політичних та історичних відносин... Це створення ситуацій, за яких ми можемо бути “всім”. Це настільки просто та самоочевидно, наскільки й складно і важливо. Адже ми маємо бачити за обрїй самоочевидного. Порівнянням різних культур займається антропологія, намагаючись зробити явним та зрозумілим те, як кожна конкретна культура сприймає світ. Вона ставить за мету також установити та концептуалізувати межі, за якими міжкультурна різноманітність унеможлиблюється. Антропологічний підхід не розширить наше особисте чи культурне самоусвідомлення, не надасть нам міжкультурних навичок, не допоможе нам прискорити процес змін у самих собі. Те, що ми помічаємо і відчуваємо як культурні зміни, залежить від того, як ми визначаємо поняття культури. Культурна політика сьогодні повинна враховувати не лише глибинні зміни у самому мистецтві та культурі, але й радикальну трансформацію соціополітичного середовища. Вона повинна рахуватися з глобалізацією, змінами у системі цінностей та стилі життя, процесами демократизації, революцією в інформаційних технологіях. Багатокультурність стала реальністю майже всієї Європи. Продовжувати мрії про “етнічно чисті”

зворотньому. Тим часом жоден лемур, великий чи малий, не міг перечитати усіх 25 000 томів і визначити, до яких остаточних висновків прийшов у давнину той учений лемур. Однак середній лемур не припиняв зусиль. Він скликав нові збори і проголосив таке: — Дорогі лемури! Може, ви пригадуєте, що остання війна лемурів відбулася сто тисяч років тому, і воювали тоді між собою лемури, які сплять уночі, з лемурами, які сплять удень, а не малі лемури з великими, оскільки і серед великих, і серед малих лемурів є такі, що сплять удень, і такі, що сплять уночі. А у тій війні йшлося про те, чи небо, куди потрапляють лемури після смерти, зветься так само, як і їхня батьківщина Лемурія, чи Лемуурія — через два «у». Та війна принесла лемурам страхотливі нещастя, а закінчилася тільки тому, що Господь Бог вислав ангела, котрий поснив лемурам, що Лемурія відрізняється від Лемуурії лише однією літерою і нічим іншим, і що ті лемури, котрим сподобається після смерти жити в Лемурії, будуть там жити, а решта може собі мешкати в Лемуурії, якщо їм цього захочеться. Чому б,— продовжував середній лемур,— не вчинити подібно і не попросити ангела розв'язати проблему?

Лемури, як малі, так і великі, були згодні пристати на цю думку, бо і перші, й другі були переконані, що ангел стане на їхній бік, але, на жаль, ніхто не знав, як спровадити ангела. Тож справа знову зайшла в шлухий кут.

Переповнений розпачем, середній лемур — а треба зауважити, що він був єдиним середнім лемуром, а всі інші лемури були або великі, або малі — врешті сказав: — Але ж ми можемо дійти до згоди! Ми можемо погодитися, що Лемурія зветься так через те, що її населяють лемури, а лемури називаються лемурами через те, що живуть у Лемурії. Ця думка спершу була зустрінута загальним визнанням. — Браво, браво! — волали малі

суспільства — політично небезпечна та морально не обґрунтована справа. Навпаки, ми маємо пам'ятати, що зв'язки між різними культурами ніколи не були простими. Тому важливо навчитися розглядати національну ідентичність не як щось стале, дароване нам раз і назавжди, а як постійний розвиток, як багатоманітність зв'язків.

Кожен із нас має одразу декілька ідентичностей: територіальну, етнічну, релігійну, професійну та родинну, і вони не виключають одна одну, навпаки, взаємодоповнюються, утворюючи гармонійне ціле.

Європа є багатокультурною, й те, що ми тепер називаємо “європейська культура”, є мозаїкою культур. Саме культурний плюралізм стає сьогодні спільною рисою Східної та Західної Європи. Політичні зміни, що відбулися у Центральній та Західній Європі, викликали серйозні зміни у міжнародних культурних зв'язках. Зміни на геополітичній карті Центральної Європи означають також зміни у відносинах між країнами цього регіону. Лише кілька років тому Центральна Європа не була такою “очевидною категорією”, якою вона є сьогодні. Її функцію вбачали у тому, щоб бути межею між Сходом та Заходом. Попри це вона завжди зберігала своє символічне значення “середини” між західними та східними крайнощами, своєрідної “єдності суперечностей”. Ідея Центральної Європи все ще залишається проблематичною та суперечливою. Адже як “Центральна”, сьогодні вона являє собою не “золоту середину”, а максимальну поляризацію позицій. Щобільше, Центральна Європа з'єднує периферійний Схід та Захід. А саме на периферіях вихідні, початкові різниці залишаються незмінними.

Західноєвропейська багатокультурність передбачає міжкультурні проблеми на рівні іммігрантів

лемури. – Середній лемур слушно твердить, що Лемурия називається так тому, що її населяють лемури!

– Браво, браво! – вигукували великі лемури.– Середній лемур слушно стверджує, що лемури зуться так через те, що мешкають у Лемурії!

– Але я не сказав ані першого, ані другого,– намагвся щось тлумачити середній лемур.– Я сказав, що перше і друге водночас.

Тоді малі й великі лемури почали разом кричати, що середній лемур шахрай і дурень, і так на нього напустилися, що забули про все інше. Усі кинулися на нього і волали, що треба замкнути середнього лемура до темниці, підстрелити з пращі горохом або кинути до ями. Їм так сподобалася ця маячня, що усі помирилися і спершу підстрелили його з пращі горохом, пізніше кинули до ями, а потім замкнули у темниці.

Так закінчилася війна між малими й великими лемурами, і усі були задоволені, крім середнього лемура, котрий сидів у темниці й далі міркував. Ба більше, усі лемури погодилися врешті визнати, що Лемурия зветься Лемурією через те, що її населяють лемури, а лемури називаються так через те, що живуть у Лемурії.

Видавалося, що все уклалося щасливо, але через деякий час один великий лемур сказав: – Середній лемур спершу сказав, що лемури зуться лемурами, оскільки живуть у Лемурії, а лише пізніше, що Лемурия зветься Лемурією, оскільки тут мешкають лемури.

Отже найважливіше те,що назва лемурів походить від Лемурії, а не навпаки.

Але малий лемур, котрий це почув, страшенно розхвилювався. – Неправда, – сказав він. Середній лемур спершу пояснив, що назва Лемурії походить від лемурів, а лише пізніше, що лемури отримали свою назву від Лемурії!

(інтеграція, адаптація, асиміляція). Багатокультурність східноєвропейська міграцію трактує як феномен співіснування різних культур. Жаль, однак, що тривалий час феномен співіснування людей з різними культурами (мовами, звичками, релігіями) протягом багатьох сторіч ніколи по-справжньому не досліджувався ані в антропологічній, ані у міжкультурній площинах.

“Нове обличчя” Європи визначатиметься розумною “вестернізацією” Східної Європи та “істернізацією” Заходу. І весь подальший перебіг подій, подій наступного тисячоліття залежатиме від змін, що відбуваються і відбуватимуться у центральній частині Європи. З огляду на це, центральноєвропейцям необхідно навчитися раціоналізувати свої почуття, поглиблюючи знання про себе, навчитися розвивати міжкультурне спілкування.

На завершення коротко опишу зміст однієї із спільних міжнаціональних акцій - Проєкту “Мистецтво як провокація”. ...Головними дійовими особами дійства стали Маленька Людина як уособлення понівеченої Сербії та Протест Белграду. Маленька Людина пропонувала протестуючим тост, співавторами якого є Зігмунд Фройд, Умберто Еко та Елвін Тофлер. Вона знайшла нещастя у символіці минулого, а майбутнє своє наполегливо шукає у символіці сучасності. Мистецьким засобом передання Протесту Белграду став... Гамір, що охопив ціле місто. Гамір почався спонтанно, його спричинили різні музичні інструменти й просто гамірники. Як справжній засіб опору, як концепт Гамір “підхопили” й мас-медіа, які у такий спосіб засвідчили здатність бути не лише техногенним артефактом, але й методом спілкування у найрізноманітніших площинах.

Окрім цього використовувалися такі форми Протесту, як протистояння однострою та інших одностроїв; тварин та системи; руйнація телефонів, руйнація автомобілей; читання “демократичних сторінок” перед поліційним кордоном; змагання за титул найгамірнішого району міста о 19:30.

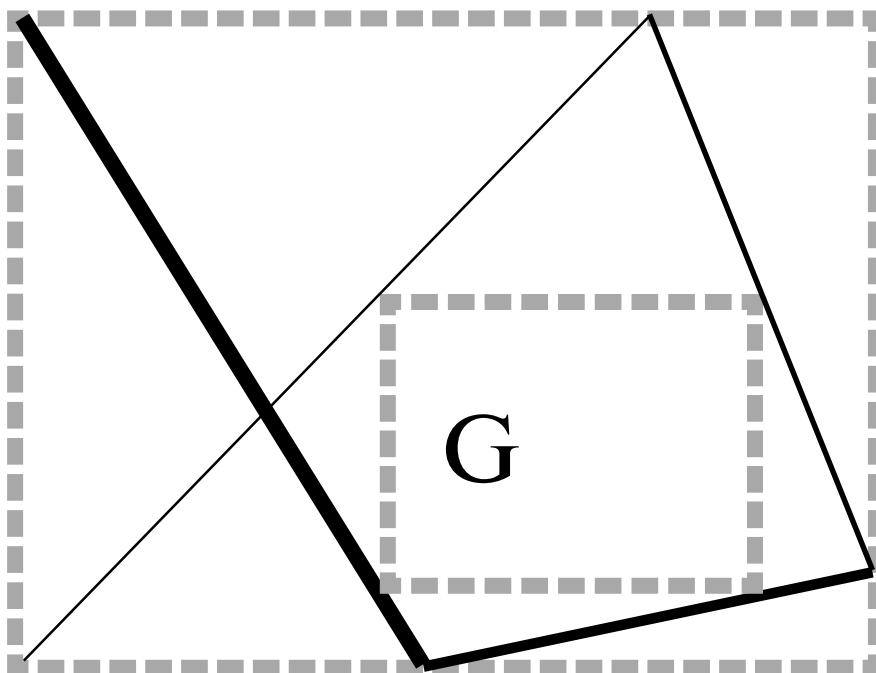
Тоді почалася сварка за те, яке речення середній лемур сказав першим, а яке другим. Цього разу уже сварилися не малі лемури з великими, а чорні з білими, а й поміж чорних, і поміж білих лемурів були лемури великі і малі. Вони вирішили запитати середнього лемура, як було насправді, але середній лемур тимчасом помер і перенісся чи то до Лемурії, чи то Лемуурії, і не міг сказати нічого певного. Таким чином, між лемурами почалася нова війна, котра продовжується донині. А ангел, на якого вони очікували, щоб він дав їм відповідь, досі не з'явився. Але, схоже, він невдовзі з'явиться.

Переклав Андрій Павлишин.

79

ЛЕШЕК
КОЛАКОВСЬКИЙ
ЧОТИРИ
КАЗКИ ПРО
ІДЕНТИЧНІСТЬ

Лешек Колаковський

ЧОТИРИ КАЗКИ ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ

КОПТІЙСЬКА КАЗКА
ПРО ЗМІЮ-ЛОГІКА

ШВАЙЦАРСЬКА

ЄДНІСТЬ

У МОВНІЙ

БАГАТОМАНІТНОСТІ

БАГАТОМОВНА КРАЇНА З ПЛЮРАЛІСТИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

J

М а р і я н н а Г е р о л ь д

Q

w W

Святий апостол Тома мандрував пустелею і зустрів змію, і здивувався.— Чи ж може змія жити в пустелі?

— Може,— сказала змія,— позаяк я тут живу; як відомо, все суще можливе.

— А чи може змія жити без води?— запитав святий.

— Може, оскільки я живу,— сказала змія і додала сердито: — Моя відповідь на перше запитання в очевидний спосіб містить відповідь на друге запитання, тож друге питання, дорогий приятелю, було цілком даремним, отже, воно було редундантним, отже, і т.д.

— Що ти хочеш сказати, вживаючи зворот і т.д.?— запитав святий.

— Я хочу сказати, що ти не надто розумний.— пояснила змія.

— Чому ж ти ужила звороту „і т.д.“ замість слів „не надто розумний“?

— Бо я не хотіла тебе образити, кажучи, що ти „не надто розумний“, а не хотіла цього робити з тієї причини, що маю вишукані манери.

— Але врешті сказала,— наполягав святий.

— Бо ти цього домагався,— відповіла змія.

— Отож, ти перестала бути особою з вишуканими манерами.

— Навпаки, я нею залишилася, бо сказала, що ти не надто розумний, тільки тому, що тобі цього хотілося.

— Але мені зовсім не хотілося, аби ти мені це говорила, я лише просив пояснити сенс слів „і т.д.“.

— Саме таким він і був.

— Але я цього не знав наперед, тому не хотів, аби ти мені говорила, що я не надто розумний. А коли особа з вишуканими манерами не говорить таких речей,— як ти

Коли 1991 року Україна проголосила свою незалежність, Швейцарія святкувала свій сімсотрічний ювілей. Природно, що молода суверенна держава, проходячи стадію консолідації, має визначити та зміцнити свою ідентичність. Чинники національної мови та національної культури на тлі минулого стають особливо важливими. Культура у довготривалому історичному процесі формування Швейцарії відіграла величезне значення. Водночас вона завжди була і залишається тим чинником, який вирізняє Швейцарію як унітарну державу серед інших держав. Швейцарія - це країна, створена волею, на засадах Федералізму та Плюралізму. Федеральні структури базуються на традиційній автономії понад 3000 громад та 26 кантонів (суверенних суб'єктів федерального права). Таким чином, ідентичність швайцарців визначається плюралізмом, співвіднесенням із реаліями багатокультурності та багатомовності. Не існує ані швайцарської національної культури, ані швайцарської національної мови.

Мови у Швейцарії

Феномен співіснування у Швейцарії (приблизно у 14 разів меншій від України) чотирьох національних мов часто викликає подив. Іноземці, які намагаються їх перелічити, переважно згадують німецьку, французьку, італійську, а четвертою часто називають англійську. Насправді, статус національних мов у Швейцарії мають німецька, французька, італійська та ретороманська мови. Водночас усі чотири мови є також мовами державними, що ними послуговуються у повсякденному спілкуванні, у стосунках межі владою та громадянами, скажімо, у законодавстві, управлінській сфері, в суді.

Ареали поширення мов, а також відсоткове співвідношення між кількістю громадян, які ними послуговуються, є доволі стабільними: німецькою мовою спілкуються 63,7% швайцарців, вона поширена у центральній, північній та східній частинах країни, французькою - 19,2%, нею розмовляють здебільшого у західних кантонах, італійською - 7,6% мешканців східних земель; ретороманською - 0,6% громадян, що проживають на досить малій території східного регіону. 8,9% населення складають іноземні резиденти, іммігранти, особи, що шукають притулку (за статистичними даними 1996 року).

Німецька, французька та італійська є державними мовами з 1848 року, коли попередня нестабільна конфедерація Держав була замінена продуманою структурою федеральної Держави. Якщо у Європі домінувала ідея

стверджуєш,— то вона не говорить їх за жодних обставин.
— Тобто, коли виникає така потреба, вдається до брехні?— запитала змія.
— Саме так,— відповів святий.— Таким чином, ти не є особою з вишуканими манерами.
— Може, й ні,— сказала змія, поміркуювавши,— але я маю слушність.
— Ти не маєш слушності, оскільки раніше ти сказала, що належиш до осіб з вишуканими манерами, а зараз сама від цього відмовилася.
— Але я маю слушність в усіх інших справах,— запевнила змія (зацитувавши принагідно один стих з Євангелія, невідомо, однак, який саме).
— Якщо ти не маєш слушності в одному, то й в усіх інших справах підозріла,— відповів святий,— особливо в тому, що стосується, чи дуже я розумний, чи ні.
Тоді змія вкусила святого і сказала: — Змія доводить свою слушність укусами. А ті, хто помирає від її укусів, не мають слушності, бо мертві не мають слушности за дефініцією! Святий однак не вмер і, накульгуючи, дійшов до Індії. Там він переконав у своїй слушности багатьох людей, хоч його правота стосувалася інших справ, аніж ті, про які він сперечався із змією.

Переклав Андрій Павлишин.

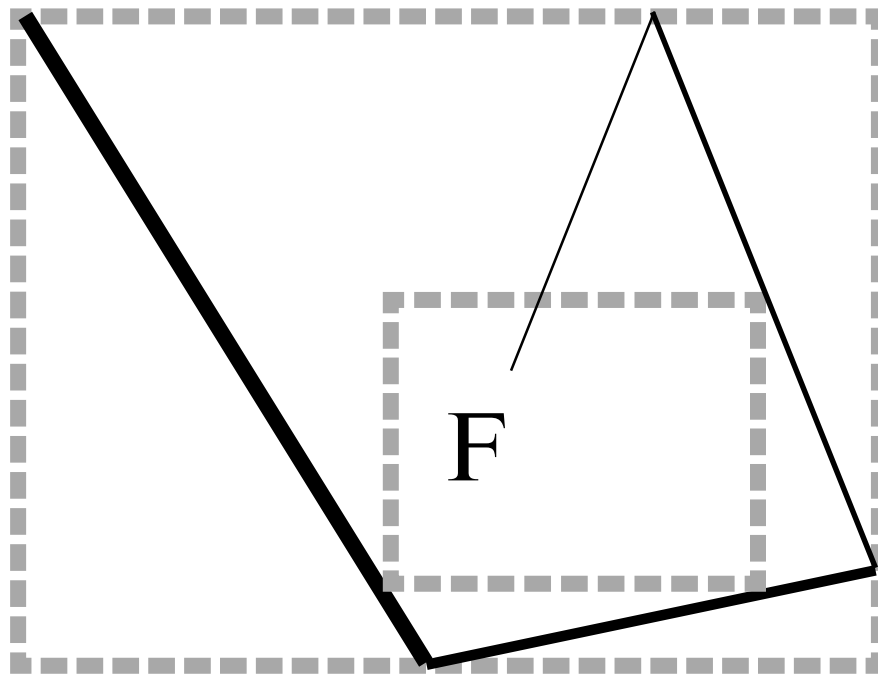

національних держав з однією спільною мовою, Швейцарія пішла протилежним шляхом й стала тримовною державою. 1938 року до трьох державних мов додалася ще одна - четверта - рето-Громанська мова. Мирне співіснування чотирьох мовних груп у Швейцарії не ускладнюється, на відміну, скажімо, від України, згадками про минуле, про образи та гноблення. До того ж, природний баланс забезпечується ще й тим, що в країні існує особливо багато регіонів змішаного мовно-культурного характеру. Лінія поділу між мовами не збігається з лінією поділу за будь-якими іншими ознаками, такими як релігія, культура, економіка, географія. У Бельгії, наприклад, мовні пріоритети автоматично пов'язані з релігійною приналежністю.

Мовній політиці у Швейцарії притаманні дві важливі риси, які, насправді, є своєрідними нормами "неписаної" конституції. Вона, по-перше, визнає право кожного швейцарця вживати його рідну мову. По-друге, офіційною на певній території визнається мова більшості. Це захищає регіональні спільноти та вимагає від меншин й окремих громадян певної асиміляції. Наприклад, німецькомовні батьки, що проживають у франкомовній громаді, не вимагатимуть німецькомовного навчання для своїх дітей.

"Мовна стаття" у Конституції, ухвалена лише 1996 року, юридично засвідчила чотиримовність Швейцарії, зміцнила статус ретороманської мови. Відповідно до цієї статті Конфедерація, а також кантони, повинні сприяти взаєморозумінню та культурному обмінові між мовними групами. Красномовним є той факт, що при цьому особлива увага приділяється ретороманській мові - мові малої етнічної меншини, надзвичайно малої і специфічної, яка поза швейцарськими кордонами немає жодних аналогів і, відповідно, зв'язків з відповідним культурним простором.

У рамках федеральної Конституції кантони та громади мають широку автономію та свободу дій щодо мовних питань, особливо у справах мовного забезпечення управління та освіти. Більшість кантонів та громад одномовні. Проте чимало є й двомовних кантонів, міст із двомовною міською адміністрацією та шкільною мережею. У місті Біель (кантон Берн), наприклад, будь-яка офіційна публікація, форма чи документ публікуються французькою та німецькою мовами. Вуличні вказівники теж є двомовними (як в українській Одесі). У місцевому парламенті дебати не перекладаються; припускається, що, бодай, пасивно інформацію буде прийнято. Натомість процедуру голосування у федеральному парламенті обов'язково супроводжується синхронний переклад.

Всіма чотирма мовами володіють лише деякі швайцарці. Хоч більшість іноземців думає, що їх знають усі громадяни. Найкраще знають кілька мов італійська та ретороманська меншини. Це зумовлено необхідністю спілкування з німецькомовними чи франкомовними співвітчизниками, навчання в університетах. На практиці часто вибір мови, якою розмовлятимуть швайцарці з різною рідною мовою, залежить від конкретних обставин. У бізнесі чи у приватних справах німецькомовна більшість буде підлаштовуватись під франкомовну меншість. Часто за таких самих обставин швайцарці використовують англійську мову. На федеральному рівні спостерігаємо протилежне. Тут, незважаючи на квоти, які мали б гарантувати пропорційне представництво всіх мов у федеральній адміністрації, домінує німецька мова. Так склалося, що п'ять з семи членів Федеральної виконавчої Ради є німецькомовними. Слід зазначити, що така ситуація активно опротестовується.

Основна мова - діалект.

Німецька мова, з одного боку, існує у стандартному, нормативному варіанті, саме ним більшість швайцарців послуговується при писанні, читанні, спілкуванні за офіційних обставин (у школі, на роботі, в наукових сферах тощо), а з іншого - у доволі численних та різноманітних діалектах, якими люди послуговуються у повсякденному житті. Саме тому швайцарець із франкомовної чи італомовної частини країни почувається ніяково, якщо він, який ніби-то й вчив німецьку мову у школі, не розуміє діалектів, якими розмовляють німецькомовні швайцарці. Різниця між стандартною мовою та діалектом - суттєва, навіть німцєві з Німеччини важко часом зрозуміти німецькі діалекти Швайцарії. Сьогодні комунікативні функції діалектів посилюються. Цьому сприяють, скажімо, надзвичайні пісні Мані Маттера, написані бернськом діалектом. Надзвичайно популярними є рок-пісні, що виконуються на тому чи іншому діалекті. Діалектами послуговуються чимало засобів масової інформації, діалекти дедалі "голосніше" звучать на радіо і телебаченні. Отже, зрозуміло, що мова у Швайцарії є не лише національним, але й місцевим кодом ідентифікації особи. Чи виникає при цьому певне протистояння? Так, це опозиція романських меншин і германської більшості. Причому більш вороже налаштовані перші до других. Окрім того, "чутливість" національних меншин до швайцарсько-німецького домінування пов'язана ще й зі страхом, антипатією та певними забобонами щодо німців узагалі. До речі, ці почуття поділяють навіть

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ МИСТЦЯ І ТАЄМНИЦЯ МИСТЕЦТВА: СПРОБА ВОЛОДИМИРА ЄШКІЛЕВА НЕОПРОБУВАНОВОГО

швейцарські німці. Останні при зустрічі з німцями часто чуються незатишно, насамперед тому, що їх мова не є такою досконалою та промовистою. Однак сильне почуття національної гордості і все ж "бере гору" - швейцарські німці їй не прагнуть того, щоб їх ототожнювали з німцями.

Мови - обов'язковий предмет

У національних інтересах швейцарські діти зобов'язані вивчати у школі другу національну мову як обов'язковий предмет. Тут можна було б посперечатися щодо ефективності тих чи інших сучасних методів навчання, за допомогою яких намагаються досягти поставленої мети. Мало використовуються такі доволі продуктивні засоби, як міжрегіональні обміни, контакти між окремими школами, взаємні візити, спільні проекти. Насправді досконале знання другої мови зустрічається рідко, здебільшого в елітних колах суспільства. Середній випускник школи щодо двомовної підготовки є, у кращому випадку, здібним на "півтора". Контакти між мовами та культурами є менш інтенсивними, ніж це можна уявити собі, слухаючи "міт про чотиримовну гармонію". Не завжди можна відрізнити де має місце толеранція, взаємна повага, а де звичайна байдужість. Влученням у яблучко є вислів про те, що швейцарці так добре живуть разом лише тому, що не розуміють один одного. Національні преса, радіо та телебачення досить мало роблять для того, щоб допомагати долати мовні бар'єри у спілкуванні. До того ж, швейцарці часто роблять вибір не на користь національних засобів мас-медіа, що вони "озвучуються" іншою національною мовою, з більшим ентузіазмом вони "віддаються" іноземними засобами мас-медіа, які мовлять німецькою, австрійською, французькою, італійською мовами. Очевидно, крок через кордони вимагає менших зусиль, ніж крок через мовні бар'єри в середині своєї країни. У царині літератури німецькі швейцарці більше визнають німецьку літературу, романці - відповідно відчувають пієтет до французьких авторів, а італомовних швейцарців "вабить" література Італія. Серед швейцарських авторів лише кілька - такі, скажімо, як всесвітньо відомі Дюренмат чи Фріш - мають загальне визнання серед усіх швейцарців.

МАРІАНА
ГЕРОЛЬД
ШВАЙЦАРСЬКА
ЄДНІСТЬ
У МОВНІЙ
БАГАТОМАНІТНОСТІ

84

Нові моделі

Сьогодні обговорюються нові моделі співіснування мов у країні. Для поглибленого вивчення другої мови деякі

Дерріду можна цитувати без обмежень. Його своєрідний спосіб герменевтики прекатегоріяльних уламків не гірший за тапок шамана: він зачаклює. *Hear the voice of the Bard!*

«Є таємниця. Хоч би скільки про неї не говорили, цього недостатньо, щоб її порушити. Про неї можна говорити без кінця, оповідаючи різні історії, виголошувати всі промови, котрі вона проковує, переповідати сюжети, що їх вона зав'язує або розв'язує, бо таємниця нагадує таємну історію і навіть викликає до неї цікавість. Таємниця залишається таємницею, мовчазною, непристрасною, як хора, відчужена від усіх вимислів (...). Вона мовчить не тому, що хоче зберегти якісь слова у резерві чи для відступу, але тому, що залишається чужою для слів, - можна сказати вживаючи красиву синтагму» «Таємниця - це те, що у мові втікає від слів»².

Таємниця мистецтва мешкає поза спектром мистецьких практик. Наблизитись до сфери її мешкання одною дорогою неможливо. Навіть те, що дотичне до таємниці на третьому-четвертому ступені опосередкованості, вислизає з-під прямого спостереження у найдальшій пустелі чергової Внутрішньої Монголії. *Ad infinitum*. Виникає спокуса інтелектуальної інтерференції. Найпростішим серед способів її досягти видається спосіб полікультурного буття дослідника. На кордонах мовних і ментальних просторів репресовані голоси зі сфери мешкання Таємниці можуть прорватися крізь репресанти метафізичних нагромаджень. Можуть. Теоретично.

Інший аспект: традиція встановила, що певні ментальні простори зумовлені певним гендерним знаком. Так германський ментальний дискурс пов'язаний з чоловічою (легітофільною) символікою гендерної дихотомії, український - з жіночою. Зазвичай у католицькій Європі гендерний знак неважко визначити, знаючи стать святого покровителя певної держави, або ментальної території. Не здається позаепістемною думка, що полікультурність (зокрема білінгвальність) мистця має відверто гендерний характер. Єврей, котрий мешкає в Києві, а пише російською мовою, можливо здійснює

швейцарські школи впроваджують практику викладання нею низки загальноосвітніх предметів, таких як математика чи географія. Насікльки мені відомо, Україна успішно адаптувала цей метод викладання у спецшколах. З метою поліпшення мовного спілкування між різними регіонами Швейцарії обговорюється питання про так звану *lingua franca*. З різних причин жодна з національних мов не надається для ролі мови міжнаціонального спілкування і не має шансів бути загальноновизнаною. За таких обставин функції "спільної мови" поступово перебирає на себе англійська мова. Цю тенденцію значною мірою зумовлює англомовність міжнародного світу бізнесу, науки, маскультури, туризму, а також те, що 10% населення Швейцарії складають іноземці. Перевагу англійській мові як першій іноземній охоче при вивченні віддає молодь. Студенти використовують вислів "культура" у позитивному значенні, тоді як більшість дорослих із зневагою. З проєктом "Школа 21" (для 21-ого століття) Цюрих розпочав новаторський експеримент: уже першокласники будуть мати уроки англійської та інформатики. Як тільки цей план було оголошено, у французькій частині Швейцарії піднялась хвиля протестів. Ця реакція наголошувала на тих важких обставинах, в які потраплять діти, яким доведеться давати раду з новими технологіями, англійською, та ще й вимогами вчити інші національні мови.

І політики, і громадяни намагаються зміцнити інтегративні елементи перспективного, багатомовного швейцарського суспільства. "Чи є це утопія, розкіш, чи необхідність?"— провокативно запитав один з експертів декілька тижнів тому. Відповідь - це виклик. Стосовно до майбутнього, зміцнення національної згоди вважається одним із найважливіших питань. Замість того, щоб дрейфувати біч-о-біч, ми маємо націлитись на міцність. Чи буде ця мета досягнута, чи ні, мабуть залежить більше від соціальних, економічних факторів та факторів ментальності, аніж від мовного. Замішані різні політичні інтереси; наслідки їхньої дії на орієнтацію до Європи є непередбачуваними. Тим не менше, Швейцарія незабаром має розвинути із чотиримовного суспільства у багатомовне. За гаслом "єдині для відкритості" цей перехід вимагає захисту та уваги до національних мов, особливо захисту та заходів, що будуть сприяти меншинам, а також покращення взаємного розуміння й збільшення взаємної вигоди - відкритість до інших мов, особливо до англійської. Розуміння єдності у багатоманітності може збагатити на порозі 21-ого століття швейцарську ідентичність, яка є віддана цінностям толерантного, справді багатомовного, багатокультурного, культурно плюралістичного суспільства, у якому відкритість розуміється як збагачення.

віртуальний ґендерний акт, усталює в межах «пошуку таємниці» певну і питому сексуальну ієрархію, яка не має нічого спільного з фройдівськими сублімаційними настановами. Це скорше деконструкція ґрунту, «ексодус».

Інший аспект: у ситуації постмодернізму трансформується аксіологічний контекст стосунків «Мистець-мистецтво». Перефразовуючи Жіля Дельоза, можна заманіфестувати ось який парадокс: ситуація постмодернізму остаточно дезактуалізує позицію «людини мистецтва» і робить вартісною лише позицію «друга мистецтва». Відповідно, актуалізується полікуртурність: більш цінністним стає самоідентифікація: «я друг двох (трьох) мистецьких ґештальтів». Постмодернізм, знімаючи можливість утримання мистцем через мистецькі практики універсальності сенсу буття, дарує йому цінністність симулякру іншої універсальності - космополітичної. Не буде перебільшенням твердження, що вся історія мистецтва ХХ століття нанизана на стрижень цього симулякра. Позиція «друга мистецтва» набагато мобільніша і динамічніша за позицію «людини мистецтва». «Друг мистецтва», інтегрований до постмодерністичної Гри на теренах космополітичного симулякра, легко і безболісно обтанцює сферу мистецької таємниці орбітами декількох культурних площин. Дешевина подібного типу ускладнення Гри в умовах релятивності всіх вартостей майже непомітна. Зате сама по собі динаміка збільшує потенціал ґендерности і приховує сенсову порожнечу ситуації.

Інший аспект: інерція національних паративів. Єврей, що прийняв умови космополітичного симулякра та інтеґрувався у полікультурний дискурс, все одно перебуває в межах національного паративу боговибраности єврейського народу, над росіянином тяжіє національний паратив боговідмічености, над японцем - реліквії богині Аматерасу тощо. Постмодерністична ситуація переносить сферу дії національного паративу з метапаративної сфери у мікропаративну, з концепту на «дружній»

РУССКОЕ

С е р г е й Ч е р н ы ш о в

САМООПРЕДЕЛЕНИЕ

SS
SS

U
U

R
R

коментар. Фактично, в другій половині ХХ ст. національний паратив (вужче - національне мистецтво) може існувати або поза сучасним мистецьким дискурсом (фольклор), або в межах коментаря до іншого національного паративу. Українське «хуторянство», яке існує виключно як метакоментар до історії арійських народів Євразії, є блискучим цього прикладом.

Попри перераховані аспекти, таємниця мистецтва залишається поза сферою концептів, симулякрів, рефлексій. Але ця недосяжність — сама концептуальна, формалізована прагненням чути репресовані голоси. Це концепт некогнітивної апофатики передбачає існування дива, як позаантропного акту, в якому волить себе єдине, що його можна поставити на один буттєвий рівень із таємницею мистецтва - воля Абсолюту.

Сумнів: чи може існувати полікультурна сповідь?

Сумнів: чи може у сфері апофатичного взагалі існувати «надто людська» дихотомія «монокультурність - мультикультурність»?

Спробую завершити ці сумніви цитатою того ж філософа, котрим почав сумніватися:

«Є таємниця. Але вона не приховується. Ворожа прихованому і темному, нічному та невидимому, тому, що піддається приховуванню, тобто тому, що у загальному не розкриває себе, вона не надається до розкриття.»

¹ Derrida Jacques *Essai sur le nam, Paris, Gallilee, 1996,p.31.*

В июне 1983 года несколько неярких слов провели черту поперек русского времени. Было сказано, что мы плохо знаем общество, в котором живем, и потому вынуждены двигаться вперед наощупь, методом проб и ошибок, - банальность, российские инакомыслящие говорили о том давно и в куда более крепких выражениях. Но их произнес главный борец с инакомыслием Юрий Андропов, чья власть генсека, подобно железной звезде, безмерно утяжеляла всякую мысль, захваченную ее гравитацией.

Слова эти означали конец эпохи советской определенности и неизбежность прохождения через клиническую смерть нового самоопределения.

С тех пор в Кремле трижды сменился хозяин, но ничего существенного ни сказано, ни сделано так и не было. И вот уже смерть клиническая готовится уступить место старшей и окончательной сестре. Такова наша воля, таков выбор тех, кто не замечает или не желает выбора.

*Еще народу русскому
Пределы не поставлены...*
Н.А. Некрасов

Субъективная постановка проблемы

Тема доклада, в одночасье вошедшая в моду, для автора давно обрела высшую значимость.

Третью жизнь я не оставляю попыток сделать

общественным достоянием простую мысль: любые перемены в нынешнем обществе, назови их хоть «перестройкой», хоть «модернизацией», бессмысленны и пагубны в отсутствие подлинного самоопределения. Роковой дефект российских реформ (пусть не единственный и даже, быть может, не главный) - бессодержательность. А именно: не даны ответы на фундаментальные вопросы жизни; сами эти вопросы даже не поставлены, то есть не сформулирована центральная проблема, породившая кризис, и вся сопутствующая проблематика предстоящих перемен; и больше того, русский язык в его нынешнем состоянии не содержит выразительных средств, необходимых понятий, чтобы эти вопросы задать.

А что же было и есть? Есть глубинная интуиция, почти животное предощущение культуры: впереди - тупик безысходности, и плата за выход неимоверно высока. Но тексты, претендующие на рациональное осмысление «судьбоносных сдвигов», были и остаются содержательно стерильными.

В 1983-86 г.г. мы с моим другом и соавтором В.Криворотовым в серии закрытых докладов, направленных лицам из высшего слоя партийно-государственного руководства, упорно пытались растолковать, «что ныне лежит на весах, и что совершается ныне». В качестве языка переписки и множества порожденных ею диалогов был использован ранний младогегельянский марксизм. История и

УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ КАНОН: ФЕМІНІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Z
Z

N
N

U
U

Н і л а З б о р о в с ь к а

результаты этих попыток заслуживают отдельного рассказа. Погуляв несколько лет в кремлевском самиздате, наши подметные письма были легализованы: книга "После коммунизма" под псевдонимом С.Платонов вышла из печати двумя изданиями в 1989 и 1991 г.г. Но сто пятьдесят тысяч ее покупателей по сей день хранят мудрое молчание.

Одна из центральных мыслей книги, которая растолковывается на разные лады: подземные толчки, все яснее ощущавшиеся нашим обществом в 70-е годы, обусловлены сдвигами глобального, международного характера. Страна вместе со всем мировым сообществом вошла в полосу небывалого в истории кризиса, оказалась перед вызовом беспрецедентного характера. Но никто так и не озаботился задать на русском языке вопрос о природе этого вызова. Отечественные реформаторы (лепеча нечто об "общечеловеческих ценностях" и "магистральном пути цивилизации") отозвались чем смогли: региональным хозрасчетом, гласностью, судом над КПСС и шоковой терапией...

В предисловии к книге я говорил о фундаментальном значении русской мысли для обретения самосознания, понятийных координат России в межисторическом зазеркалье, где "сегодня" означает одновременно "позавчера" и "послезавтра".

Спустя год, в феврале 1990 г. мне пришлось

говорить и писать, что нарождающееся самосознание - когда и если оно родится - окажется в первую очередь русским, совершенно независимо от того, демократы мы или патриоты. Из какой головы Змея-Горыныча (левацкой, крайне правой или центристской) вырастет субъект - все равно: первая реальность, на которую он налетит, едва вступив на путь самоопределения, будет собственная "русскость".

Русскому разговору о "русской идее" нужнее всего целомудрие. Как в переносном, так и в прямом смысле: мудрая целостность. Реальность опротивела уносилась от этого идеала. Потому в последние годы я сознательно избегал высказываний на эту тему.

Решено было пойти иным путем, загребать жар чужими руками. Так голодной осенью 92-го родился проект "ИНОЕ. Хрестоматия нового русского самосознания". Я полагал, что, возможно, не гожусь в глашатаи русской идеи, но могу оказаться полезным в роли конструктора. Речь идет о конструировании пространства взаимодействия талантливых теоретиков, методологов и идеологов (которые в то время общаться друг с другом не могли или не хотели). Цель - выговорить новые русские слова устами многих, "соворно".

Первоначально планировалось выпустить "Иное" ежегодно. И как знать, не будь автор проекта столь нерасторопен, а обстоятельства столь суровы - к сегодняшнему дню увидели бы свет уже четыре выпуска.

СЕРГЕЙ
ЧЕРНЫШОВ
РУССКОЕ
САМО-
ОПРЕДЕЛЕНИЕ

88

Інтелектуальний фемінізм - як тип критичної свідомості, скерований на духовну свободу жінки — є підрив, підкоп під канон.

У моїй розвідці будуть розглянуті два канонізаційні проєкти в українській літературі: народницький та модерністичний як вираження специфічно української патріархально-культурної моделі, а також їх відношення до слов'янської та західноєвропейської культурних стратегій. Буде зосереджена увага, зокрема, і на органічній «маргінальності» слов'янських модернізмів стосовно загальноєвропейського великого канону.

Передусім, що мається на увазі, коли йдеться про канон? Літературна канонізація - це редуційна інтелектуальна стратегія, яка спрямована на вибір певного кола авторів, ідей, тем, художньої мови. В основі канонізації лежить патріархальний дискурс влади, оскільки це, як правило, репресія іншого, центрування за рахунок витіснення маргінального. Канон, як основа модерного мислення, виходить із принципу ієрархійності в культурі, посилює відносини нерівності в ній. Фемінізм із його опором одновимірному тотальному мисленню, актуалізацією плюральних типів дискурсу, навпаки, визнає наявність іншого, підриваючи в такий спосіб редуційні стратегії канону, якому, до речі, протистоїть й сама культурна **практика**.

Особливість української ідеологічної ситуації полягає в тому, що патріархальна традиціоналістська модель національної свідомості мовно закріплюється лише під кінець ХІХ ст., на відміну від «повноцінної» патріархальної мітотворчості Західної Європи. Патріархальна українська структура, крім того, зберігає явні ознаки матриархальності. Так західноєвропейська модель сім'ї, або так звана традиційна едипальна сім'я центрує сильного

Наверняка в этом пространстве произошла бы структуризация самых разных идей десятков талантливых авторов, и стало бы ясно, что не зря в "Апологии составителя" утверждается: комплекс узловых идей русского самосознания рубежа тысячелетий, видимо, уже сложился, и нам осталось просто осознать это обстоятельство. К сожалению, осуществит выпуск "Иного" удалось лишь однажды.

Тем временем с нашей бедной национальной идеей стало твориться нечто, более всего напоминающее групповое изнасилование. И всем, у кого есть существенные соображения на сей счет, - просто постарайся ее офлажковать. Пора нарушить обет молчания.

Но тема у меня иная, гораздо более определенная - русское самоопределение.

Конечно, некоторой частью этой темы должна быть "русская идея". Я не буду ни заниматься ею специально, ни бороться с ней, - просто постараюсь ее офлажковать. Мне кажется, прежде всего надо говорить не о том, что есть в нынешних наработках русско-идеологов, а о том, чего в них нет. Есть утонченность ума, постмодерновая свобода, современные технологии управления масс-медиа и разгрызания партий на рынке фиктивного информационного капитала: "национальная идея", по слухам, позарез нужна, но ее нет, и непонятно, откуда ее взять, - однако по этому

поводу можно организовать целый интеллектуальный рынок и продавать и перепродавать друг другу обязательства под отсутствующий товар... А нет в них уже упоминавшегося мной содержания.

Как можно обосновать подобный экстремистский тезис? Не перебирать же, в самом деле, поштучно все тонны печатной продукции на тему "идеи" и "реформ", вступая в тяжбу с каждым из авторов по поводу наличия или отсутствия искомого? Настоящий доклад ни в коем случае не имеет целью кого-либо критиковать или что-либо опровергать. Ставится вполне конструктивная и притом достаточно скромная задача: продемонстрировать существование содержания, предъявив некоторые его элементы или способы их получения. Критиковать легко, но как только тот или иной автор переходит от блистательных критических пассажей к тому, чтобы изречь нечто позитивное, он чаще всего садится в лужу. В этом смысле ниже предпринята попытка решить как раз подобную безнадежную задачу: объяснить, что же автору представляется содержательным в области самоопределения.

Объективная постановка проблемы

Главная черта нынешней российской жизни, которая резко отделяет ее от бытия десятилетней давности и делает труднопереносимой - неопределенность. Политик

батька і маргіналізує слабку матір. Традиційна східноєвропейська (слов'янська) модель сім'ї ґрунтується на сильній (родовій) матері та слабкій або повністю відсутній фігурі батька. Якщо космополітичний патріархальний міт ставить чоловіка у смисловий центр, натомість витісняє і підкорює жінку, то в українській культурі він має специфічне «неповноцінне» побутування. Українська ментальність має яскраво виражений фемінний характер. Логіка фемінного (за Деррідою) означає відмову від однозначності, тотальної істини, амбівалентне ставлення. Наприклад, характерне для української свідомості двовір'я.

Фемінний характер української ментальності визначає її специфічну онтологію. Наприклад, українська література «тілесна» за своїм провідним характером: вона говорить афективною мовою емоцій. Перевага фемінного в українському чоловіцтві стимулює нарцисизм, мазохізм, заздрість та анархічність, що стає причиною виснаження власної патріархальної структури. Це зумовлює історичну ймовірність чужої зовнішньої сили. Символічно, що І.Котляревський українську народну стихію в «Енеїді» «вгамовує» римською імперською цілеспрямованістю. П.Куліш, який, по суті, є близьким тут Котляревському, дошукується позитивної ролі чужої зовнішньої сили то в полякові, то в туркові, то в москалеві, вбачаючи в цьому єдиний шлях порятунку від органічного самоїдства та самознищення. Літературний канон XIX ст., як проєкт герметичної культури («Літератури для домашнього вжитку»), що ґрунтується на романтичній концепції простонародності та раціональному просвітництві, є водночас і втіленням чоловічого безсилля: через те патріархально-пасеїстична орієнтація на ідеальне чоловіче минуле (козацько-гетьманське), в якому була сила і влада, а

любого ранга не знає, сохранил ли он через месяц свою власть. Предприниматель - не исчезнет ли его отрасль бизнеса, его фирма или сама его жизнь. Ученый, учитель, шахтер - получит ли он заработанную зарплату. Обыватель - где он будет завтра жить, чем кормиться, чему и где учить детей.

Но неопределенность гораздо глубже. Все труднее понять, в какой стране мы живем, каков ее герб и гимн, где границы и в чем законы. Мы потеряли возможность ответить на детский вопрос: что такое хорошо и плохо? Мы лишились языка, на котором можно обсуждать прошлое и будущее.

С историософской точки зрения это не уникальная ситуация. Во всяком случае, прежде чем кого-то клеймить и бить в набат, нужно определить предмет дальнейшего разбирательства.

Совокупность действий (как мыслительных, так и непременно практических), направленных на увеличение или качественное изменение определенности своего существования, принято называть самоопределением. Самоопределение - то, чего мы все страстно вождееем, что нам предстоит. И предельная форма самоопределения - быть или не быть?

От прежней жизни сохранилась и продолжает существовать одна-единственная человеческая определенность. Она отлична от голого факта существования, т.е. не дана нам вместе с жизнью, но только с жизнью может быть отнята. Мы определенно обращаемся друг к другу, пишем, читаем и думаем

по-русски, русский является нашим родным языком, т.е. языком значительной части наших родных и близких.

Русское продолжает жить в языке, но при этом растеряло (будем надеяться, не навсегда) всю свою определенность - предметно-вещную, социальную и идеальную. Тезей расстался с Ариадной, но у него осталась нить.

От такого наследия запросто не откажешься. От свойства "русскости" отделаться невозможно, как бы мы ни тщились философски от него абстрагироваться. И если даже некто в радикально-нигилистическом порыве пожелает переопределить с нуля собственные отношения с людьми, социальными институтами, страной и самим Господом (используя green card в качестве tabula rasa) - расщепив свою материю, он обнаружит русскость в качестве неустрашимого чапековского "Абсолюта".

Требуется не менее трех поколений, дабы успешно забыть один язык и войти в стихию другого, ибо за язык цепляется очень многое. Желая того или не желая, мы в каждом акте самоопределения обнаруживаем "русскость" в качестве посредника между нами и тем, относительно чего определяемся. А за "русскость" цепляется история, культура, судьба. Можно проехать десять тысяч верст с запада на восток или три тысячи с севера на юг, и все время находиться в местах, где большинство говорит и пишет по-русски. Можно

в теперішньому самоідентифікація через жіночі образи страждання. Образ покритки - розгорнутий Шевченком і довершений Маланюком та Осьмачкою у ХХ ст. — є не що інше як канонізоване народництвом однозначне споживання жіночого пасивного символу.

Український романтизм початку ХІХ ст. з характерними для цієї естетичної системи матриархальними мотивами, розпочав символізацію жіночої семантики, яка визначить специфіку української національної ідентичності на все ХІХ і навіть ХХ століття. Так через гендерну традиційність Т.Осьмачка вже в середині ХХ ст. виразить екзистенціальну катастрофу жінки як остаточно зневаженого об'єкта, повертаючи українську літературу на круги свої. Типово чоловічий традиційний образ України-неньки є вираженням мазохістичного страждання, що провокує сентиментально-патріотичну риторику. Фемінний характер української вдачі, основа її так званої кордоцентричності, або перевага почуттєвого чинника над інтелектуальним, підсвідомо формує історичне почуття меншовартості, романтичне бажання раціоцентричного, конструктивного начала, заздрість до Європи - «чоловіка», прагнення наздогнати цивілізаційний поступ, основою якого є сильна патріархальна держава. Адже матриархально-патріархальна структура українського колоніального світу — або так званий м'який патріархат зумовлює маргінальну культурну позицію.

Згідно з лянківською концепцією фемінності, жінка перебуває у строгій ситуації дихотомії - або вона підкоряється фаллічному порядку означень традиційної культури, або вона потрапляє у ситуацію фемінної неартикульованості. Колоніальна Україна як «неповноцінний чоловік», або як традиційно означена пасивна жіночність у жорстоко

сдвинуться по оси времен вплоть до Московской Руси, но так и не выйти из границ русского. Даже детская присказка с берестяной грамоты новгородского мальчика Онфима с трудом, но читается нами. “Русскость” - неустранимая реальность, создающая некоторую определенность внутри нынешней неопределенности.

В связи с этим давно пора (если уже не поздно) задуматься над темой русского самоопределения. “Русским” оно названо не потому, что нам очень нравится русское и не нравится тунгусское, а потому что мы никуда не можем от этого деться. Наше самоопределение русским будет по определению. Нам не выпрыгнуть из собственной кожи, патриоты мы или же, наоборот, космополиты с уклоном в жидомасонство. Это факт.

Если “русская идея” - книжно-салонная тема (теперь еще и конъюнктурная), идущая от головы, то русское самоопределение - от живота, от инстинкта выживания. Самосознание - умственная деятельность; самоопределение - труд физический и духовный. Сейчас не время для философских трактатов о соотношении этих понятий. Замечу только, что поход Ермака - столь же неотъемлемая часть русского самоопределения, что и апология сумасшедшего Чаадаева.

I. Пространство самоопределения

Что же Бог думает о ней в вечности? Россия апофатическая и катафатическая

Следуя старой русской традиции, надлежит, приступая к размышлениям, прежде всего процитировать классиков. По частоте цитирования ныне все рекорды бьет известная фраза из “Русской идеи” Владимира Соловьева: “Идея нации есть не то, что она сама думает о себе во времени, а то, что Бог думает о ней в вечности”. Но ритуально уважив Маркса или Бердяева, национальные идеологи (в русле все той же традиции) далее шествуют самобытным путем, в лучшем случае никак не соотносясь с цитированной идеей, а в типичном - грубо ей противореча.

Если вдуматься в смысл утверждения Вл.Соловьева, получается, что любой богобоязненный человек, обращаясь к загадке русской идеи, должен хорошенько подумать, прежде чем вываливать на головы читателей очередной короб банальностей по поводу общинности, соборности, монархии, демократии, прав, рынка и пр. Тем более, что далее в цитируемой работе Соловьев определяет типичный плод раздумий “о себе во времени” как “фальсифицированный продукт, называемый общественным мнением”.

Ребенок, играя, может воображать себя то продавцом, то космонавтом, и это стоит рассматривать как один из факторов его самоопределения. Но подлинный акт

патріархальному світі приречена на підкорення і мовчання. У своїй праці «Філософія страху, або Проклятий нарід» В.Медвідь українську онтологічну ситуацію визначає як ситуацію смерті. Він дошукується в цьому смертеіснуванні містичної космічної доречності, що може бути прочитана і як торжество патріархально цивілізованого світу на тлі загибелі фемінно-родового.

Патріархальна традиціоналістичність української свідомості, або так званий народницький канон із його патріотичною риторикою та етнографічно-сентиментальною ностальгією «програє» на тлі західноєвропейських патріархальних дискурсів влади, оскільки він скерований лише на відновлення та збереження традиційного, він позбавлений свободи нового світотворення. Недаремно на етапі формування модерністичного проєкту народництво постає у психоаналітичній символіці кастрації. «... Саме Шевченко кастрував нашу інтелігенцію. . . хіба це не він навчив нас писати вірші, сантиметальничати „по-катеринячи“, бунтувати «по-гайдамачому», безглуздо та безцільно, й дивитись на світ і будівництво крізь призму підсолодженого страшними фразами пасеїзму?...» - писав М.Хвильовий. Ранній модерніст М.Євшан традиційне українофільство також ідентифікує через образ євнухів: «...Євнухам добре було сидіти перед дверима народної душі і вірити, що „там“ єсть ідилія. Хто розбивав ту ідилію та псував їм „стиль“, не був народним письменником, не вірив у народ»¹.

Зрештою, пасеїстичний комплекс народника в кінці XIX ст. ототожнюється з творчою імпотенцією. М.Сріблянський з цього приводу писав: «Якесь заворожене коло оточує українця - народника, примітивіста. Він хоче задовольнити свої вимоги в народній творчості і не може. Силкується, кричить, водиться з кобзарями, купує селянські горшки і вишивки - і не

самоопределения содержится в вопле “Мама, мама!”, с которым звездоплаватель вцепляется в материнский подол при появлении малейших проблем по курсу его полета.

По крайней мере мы должны учесть существование двух подходов - апофатического и катафатического - в раздумьях о том, что есть Бог или, в данном случае, одна из мыслей Бога (для нас это вещи равновеликие). Что я имею в виду, говоря здесь об апофатическом подходе? Мы, конечно же, понимаем, что не в силах постичь ни Бога как такового, ни мыслей Бога о России, а можем давать только некие негативные определения (идея нации не есть ни то, ни это и ни это...), обозначая для себя и отсекая наиболее тривиальные, банальные и уже тем самым греховные ходы мысли. Катафатический подход возник несколько позже. Гегель писал, что Господь не просто открылся нам, - с тех пор, как Он открылся, сознательное и систематическое усилие понять, в чем смысл Откровения, является нашим долгом. И катафатическое богословие стремится хоть как-то, пусть на уровне аналогий и образов, высказать позитивные утверждения относительно качеств и мыслей Бога. По какому из этих путей нам идти, если идти? Авторы, что проходят, не обернувшись, мимо вызова, скрытого в этой приевшейся цитате, тем самым себя уже достаточно определили.

СЕРГЕЙ
ЧЕРНЫШОВ
РУССКОЕ
САМО-
ОПРЕДЕЛЕНИЕ

92

Существуют ли специалисты-предметники по русской идее?

Недавно я попал на одно обсуждение, где присутствовало несколько официально утвержденных специалистов-предметников по русской идее. И когда Юрий Милюков стал высказывать довольно интересные мысли относительно американской идеи, один из них сурово заметил, что он - сотрудник Института США и Канады, и посему просит в его присутствии никаких дилетантских соображений на сей предмет не высказывать. У меня так и просилась на язык вечная формула Сталина: “Знать вождя и спать с вождем - не одно и то же”...

Можно биться лбом о предмет сто и тысячу лет, - но идея предмета в самом предмете не содержится. Идея вообще не опредмечивается. Эту истину хорошо понимал Винни-Пух. Когда его попросили написать песенку, он заметил про себя: “Но это не так просто. Ведь поэзия это не такая вещь, которую вы находите, это вещь, которая находит вас. И все, что вы можете сделать, это пойти туда, где вас могут найти”.

Лепка или высекание? В поисках идеи-монолита

Любую вещь, будь то штаны, организация или “самоопределение”, можно сделать двумя способами, - “лепкой” или “высеканием”. Либо вы лепите эту вещь из того,

може творити!»². Така критика культури означала рух української свідомости в напрямку Європи, західного інтелектуального авангарду. Замість культурно-просвітницького народництва, пасивної та мирної моделі світозбереження постає активна, бойова неоромантично-волютаристична ідеологія культурного модернізму. Наприкінці XIX ст. стало цілком очевидним, що колоніальна модель «малоросійської» народної культури вичерпала себе. Однак пасивістичний комплекс залишається живучим і в кінці XX ст. Американський дослідник української культури Олександр Мотиль у книзі «Дилема незалежності: Україна після тоталітаризму» (1993) відзначає традиційні наміри української еліти сьогодні сформувати національну ідеологію на основі архаїчної мітології, яка не відповідає реальному стану речей. Авторитарна мова народницького канону, що репрезентує один голос єдиної спільноти, яка репресувала письменницьку гетерогенність (наприклад, зробивши Шевченка - Кобзарем, Івана Франка - Каменярем), зазнає інтелектуальної деструкції більшою мірою в літературному дискурсі, так званому критичному перепрочитанні канонізованих письменників. Але, літературна репрезентація Шевченка особливо актуальна на сучасному шляху ідолів (я маю на увазі феміністичну критику, а також модерне шевченкознавство 80-90 рр.).

Якщо в західноєвропейському каноні модерністичне високе мистецтво описують як власне чоловічу культуру з усіма притаминними їй (раціоналізмом, еґоцентризмом, стильовим аскетизмом), то варто глянути, що являє собою творення українського модерністичного канону.

Предтечею модернізму, або навіть першим модерністом вважають Пантелеймона Куліша,

что подвертывается под руку (хватаете предметы, склеиваете их, свинчиваете шурупами, связываете веревками). Либо вы берете некий монолит и ведете себя, как скульптор: путем отсекания от монолита каких-то частей (не то чтобы лишних, может, даже очень полезных, но не имеющих отношения к тому, что хочется получить) шаг за шагом формируете ту вещь, к которой стремитесь.

Путь высекания соединяет в себе преимущества и апофатического, и катафатического подходов. Я попытаюсь очертить контуры русского самоопределения путем высекания. Для начала нам нужно понять природу и структуру исходного монолита; потом взять за основу не весь этот монолит (на основании вышесказанного очевидно, что это не под силу человеку), а какое-то прилегающее к нам, доступное нашему разумению подпространство сегодняшнего самоопределения и двинуться путем культурным - путем высекания. Т.е. накладывать некие ограничения или конкретизирующие уточнения, или, если угодно, аксиомы, которые способны выделить "русское самоопределение" среди прочих.

На таком пути центральным вопросом становится поиск идеи монолита.

Итак, в первом разделе я хотел бы показать, какой представляется идея монолита, внутри которого, подобно невидимой пока никому, кроме скульптора, фигуре, скрыто "русское самоопределение" (и в качестве некоторой его части

"русская идея").

Россия: самобытный индивид или неизвестный вид?

Во-первых, когда говорят о самобытности России, сразу возникает вопрос: что имеется в виду?

То ли Россия - индивид, не имеющий ни семейства, ни рода, аналогов которому просто нет нигде среди всего, что было, есть и будет под небом (стран, народов, этносов, социальных институтов).

То ли речь идет о том, что Россия - некий индивид, который может быть не только не самобытным, но вообще даже стандартным и клонированным, просто "биологический вид" этого индивида нам неизвестен. Само собой, когда мы видим единственную особь, принадлежащую к виду, пока нам неизвестному, она кажется необычайно самобытной. Но если бы их прилетела целая стая или прибежало стадо, мы сразу поняли бы, что в ней не так-то много самобытного.

Может, Россия - представитель неизученного или неизвестного ранее вида? Такая позиция гораздо плодотворнее. По крайней мере она дает нам шанс использовать элементы научного мышления и вообще остаться в культуре. Путь поиска монолита для высекания аналогичен пути определения вида.

котрий постав яскравим опонентом Шевченка у своєму намірі прорватися до культурної Європи. Т.Шевченко, моделюючи український світ як рід-сім'ю з культом Матері, протиставив його цивілізації (російсько-імперській формі). Цивілізацію як узаконену владу чоловічого над жіночим символічно втілювала ситуація гвалту: жіноча доля визначалася чоловічим насильством та перевагою. Шевченко перший захистив фемінний український світ перед загрозою цивілізаційного поступу. Свою патріархальну мрію «діждатися Вашингтона з новим і праведним законом» він тісно пов'язав з матріархальною ідеєю жіночого ренесансу. Куліш, який, з одного боку, стверджував про творення чоловічого духу в душі жіночій, а з іншого, опонуючи Шевченкові, усвідомлював необхідність владної патріархальної свідомості для самозбереження у світі. Його бунт проти Шевченка є однією із перших спроб підвищити в українській свідомості престиж «чоловічих» якостей. Світогляд Куліша визначається не родовим з культом материнського, а цивілізаційним: так, наприклад, часто захищаючи мудрість колонізатора, він власне захищав політику чоловічої сили.

Активну руйнацію народницького канону розпочали українські письменниці-модерністки (Наталя Кобринська, Ольга Кобилянська, Леся Українка та ін.). Значну роль на цьому шляху відіграє осмислене українськими жінками ніцшеанство. Ольга Кобилянська ставить перед своєю генерацією цілком свідому проблему: вивести поняття нації за межі селянства, що означатиме й за межі неавторитетного патріархату з єдиним стилем жіночого життя як приниження.

У межах українського світу гендерне співвідношення також має особливий характер.

Идея-роль против идеи-амплуа. Россия как судьба и как дарование

Во-вторых, когда говорят про идею, возникает вопрос, который, несмотря на свою очевидность, почему-то очень редко задается: идея понимается как "вещь в себе", как образ, замкнутый на собственный прообраз по типу отражения в зеркале, - или это миссия, то есть обращенная вовне роль?

В первом случае идея есть некий "духовный образ России" (словосочетание, произносимое голосом Патриарха в заставке к известной телепрограмме "Итоги"). Тогда довольно понятно, что с ней делать: просмотреть, выключить телевизор и с чувством глубокого удовлетворения лечь спать.

Если же идея - это миссия, значит, она подразумевает, что нам предстоит совершить нечто вполне определенное по отношению к другим народам, к истории, даже к Богу - не в пустоте же галактической нам самоопределяться и самореализовываться! Мы ведь не одни у Господа. Если идея напоминает роль в спектакле, в таком случае мы, прежде чем зубрить роль, должны хотя бы с краешку заглянуть в сценарий. Здесь я вижу три естественных шага.

Во-первых, нужно посмотреть, какие роли вообще существуют в этом спектакле; далее, какие новые роли еще просто не выявлены: есть ли среди действующих лиц герои, пока еще не появившиеся на сцене? Действительно ли (еще

одна трактовка известной статьи Фукуямы) все актеры, которые могли, на сцену уже вышли, все ключевые монологи уже произнесены, и остается всем, включая Скалозуба, работать над собой дабы уподобиться Чацкому? Или же в этом спектакле есть еще несколько действий, где выйдут новые герои, выскажут новые идеи?

Далее, есть ли в труппе вакансии? Или же все ставки заняты, кандидаты на новые роли известны, и спектакль уже не нуждается в нашем участии? Если вакансий нет - нет вопросов и нет места для русской и какой бы то ни было еще новой идеи.

Наконец, если окажется, что есть не только новые роли в мировом спектакле, но и вакантные места в труппе, тогда надо выяснять, имеем ли мы - как актеры - какое-нибудь подходящее амплуа. Актеры бывают "характерные" или универсальные, они в разной степени наделены талантом, обладают различным жизненным и сценическим опытом, а также характеризуются определенным полом, возрастом, внешними данными и физическими кондициями. У нас громовой бас, и, соответственно, мы выходим на сцену, тяжело топя, - либо можем незаметно прошмыгнуть по ней? Согласимся ли мы изображать за сценой "вой ветра в трубе", или будем претендовать на главную роль?

Все эти банальности говорятся к тому, чтобы напомнить: попытки рассуждать о самоопределении, не

На «фемінну» чоловічість часто випадає «маскулінна» жіночість. Один із дослідників української ментальності Б.Цимбалістий підсумовує це ось як: «У нашій літературі жіночі представниці перевищують не раз чоловіків своїм бойовим духом і мужеським тоном (Леся Українка, О.Теліга, О.Лятуринська). Іван Франко назвав Лесю Українку єдиним мужчиною в нашій літературі. Мабуть, рідко в якому фольклорі з'ясовуються так часто родинні ситуації, в яких жінка домінує над чоловіком, а то й побиває його за „ледачість“, тощо, як це є в українській народній творчості. Аналогічних прикладів можна б наводити більше. Якщо так є, то не тому, що українські жінки вже через окрему біологічну спадщину більш агресивні, як деінде, й не тому, що вони бажають більше влади, але просто тому, що такий є тип нашої суспільності нашої культури»³. У проєкті літературного націоналізму з образом вольової і мужньої жіночності (на відміну від народницького канону, де жінка була символом крайньої людської слабкості та незахищеності) вирішальну роль зіграла жіноча література. Недаремно Леся Українка була улюбленицею ідеолога українського націоналізму – Дмитра Донцова. Леся Українка (цей «єдиний», за Франком, мужчина в Україні) канонізується і в історії нової радянської літератури за ідеєю революційності. Український літературний модернізм кінця ХІХ- поч. ХХст., що постає як заперечення герметичного народництва, самоідентифікувався як літературний націоналізм, скерований на творення модерної європейської нації.

Визначення Хвильового «ми не політики, а поети» стає дуже точним означенням українського націоналізму як «культурного», а не політичного, тобто постало на емоційному безґрунті.

выходя за собственные рамки, довольно смешны. Путем “интроспекции” или “самопознания” установит свою роль или миссию невозможно.

Существует объемяющий Россию мировой спектакль. Из его рамок она не выйдет, ибо не является режиссером, но внутри него имеет свою актерскую судьбу. С другой стороны, культура может быть наделена большим или меньшим даром, который позволит ей с блеском исполнить (либо провалить) русскую роль.

Вертикаль и горизонталь человеческого самоопределения. Россия имманентная и трансцендентная. Россия реальная и номинальная

Несколько слов, касающихся координатной системы самоопределения. Они вполне будут понятны только тем, кто имел возможность и желание просмотреть книгу “Смысл”. Ниже я постараюсь просто намекать на некоторое содержание.

У каждого акта самоопределения есть некая вертикаль и горизонталь. Если мы представим самих себя как пульсирующую точку в универсуме (1), то вертикаль - это синхронный срез, т.е. некоторое множество сосуществующих форм самоопределения, а горизонталь - диахронный срез, т.е. некоторая последовательность форм воплощения нашего самоопределения во времени.

Текущее самоопределение в этом смысле является пограничным состоянием, длящимся процессом решения некоторой осознанной проблемы. Ниже этой границы находятся все уже решенные проблемы, состоявшиеся формы самоопределения. Выше - открытые, проблемные сферы, служащие постоянным источником неопределенности, с которой пока не удается справиться. Предположим, в настоящий момент я самоопределяюсь как владелец недвижимости или квартиросъемщик в проблемной ситуации назревшего жилищного вопроса. При этом я являюсь инженером (результат самоопределения в области профориентации), членом КПРФ (политическое самоопределение), болельщиком “Спартака”, гетеросексуалом, владельцем ВАЗ-2105 и т.п. - все это сосуществующие, имманентные формы моей определенности. Одновременно я стремлюсь стать участником рынка ценных бумаг, хочу сориентироваться в стремительно разрастающемся мире мультимедиа и компьютерных сетей, пытаюсь средствами официальной и нетрадиционной медицины как-то решить проблемы со здоровьем, ищу свой путь в вопросах веры и церкви... Но ни в одной из указанных четырех сфер мне не удается овладеть потоком неопределенности, зафиксировать свое положение в качестве субъекта: эти и другие сферы являются трансцендентными сферами моего самоопределения.

На відміну від радикальних стратегій жінок-модерністів, перші українські модерністичоловіки були виразно інфантильними (Вороний, Хоткевич, Карманський, Коцюбинський та ін.), що зумовить світоглядний та мовний еkleктизм раннього українського модернізму у дзеркалі західноєвропейського модерністичного канону. Але модернізаційний проєкт національно-культурного ренесансу ХХ ст. зробить рішучу спробу покінчити зі старим народництвом. Недаремно символічно кастрованого народника заміняє сексуально агресивний герой. Роман «Місто» В.Підмогильного стає символічною ознакою того часу як фаллоцентрична патріархальна мітологічність. Сюжет завоювання міста українським селянином кодує перехід українського роду в цивілізацію. Тріумфальний похід патріархальної свідомости втілює агресивно-сексуальний дискурс влади: чоловік-герой завойовує і плюндрує жіночу «землю». Однак міт українського Міста разом з образом агресивного переможця-державотворця занепадає в радянській дійсності з її культурно-просвітницьким примітивно-патріархальним народництвом, нашпигованим новими канонізованими революційними моделями.

Катастрофу українського чоловічого світу в революційному часі, часі жорстокого революційного Закону символічно представляє новела М.Хвильового «Я, Романтика». Український кордоцентричний зміст новели особливо виразний, якщо зіставити його з класичним твором переходнової доби - античною (раціоцентричною) трагедією Есхула «Евменіди». В Есхіла Орест, помщаючися за батька (законність) убиває матір (чуттєвість). Автор захищає помсту Ореста, ігноруючи жіночих опонентів - Ерінній, що вимагали покари

Одновременно квартирная проблема имеет и свою хронологическую горизонталь. Понятно, что отчаянные попытки как-то решить ее предпринимались давно, но все предшествующие формы жилищного самоопределения были номинальными - жить все равно было нигде. С момента же успешного завершения операции по тройному обмену с доплатой эта форма надолго (надо надеяться) становится реальной (в терминах старой дискуссии "реализм - номинализм"). И в опоре на новую реальность, - которая, видоизменяясь, станет частью всех последующих жилищных реальностей, - я могу приступить к разборкам с остающимися и вновь проявляющимися сферами неопределенности.

Мы все время должны чувствовать эту вертикаль и горизонталь, ощущать, что наше сегодняшнее самоопределение является лишь ячейкой в некотором пространстве его форм. Каждый из актов самоопределения в случае его неудачи может стать и последним: если мы не самоопределимся - обстоятельства сами определяют нас извне таким образом, что мы можем потерять идентичность, исчезнуть. В случае же успеха целая проблемная сфера перестанет для нас "по вертикали" быть трансцендентной формой самоопределения и станет имманентной, а "по горизонтали" перестанет быть номинальной и станет реальной, - то есть, проще говоря, превратится в основу, почву, на которой будем стоять мы или наши потомки в

дальнейшем процессе самоопределения.

Итак, самоопределение приходится рассматривать как некий сложноорганизованный, перманентный процесс, состоящий из множества творческих актов. На первый взгляд, он может вызвать аналогию с грустным афоризмом Станислава Ежи Леца: "Ну, хорошо, ты пробил стенку лбом. А что ты будешь делать в соседней камере"?

Но дело в том, что сама архитектура здания тюрьмы, на которую намекает Лец, до известной степени познаваема, - а это означает принципиальную возможность выстраивать стратегию самоопределения.

Указанные вертикаль и горизонталь задают пространство самоопределения, в котором диагональ образует последовательность некоторых базовых его форм. Одновременно эта диагональ может играть роль волшебного зеркала, отражающего и преобразующего исторические формы - в логические, и наоборот. Это одна из центральных идей наших с Виктором Криворотовым работ, частично опубликованных в книге "После коммунизма". Так, черпаемые из культуры знания об исторической последовательности форм деятельности позволяют логически и структурно упорядочить множество форм сосуществующих; в свою очередь, зеркальное опрокидывание классификации и систематизации существующих форм на историческую ось дают возможность совершенно по-новому подойти к

за матеревбивство. Вони для Есхіла - втілення беззаконня та анархії. Таким чином, захищаючи помсту Ореста, Есхіл захищав раціональність, закон, патріархальність проти чуттєвості, матріархальності, канонізував патріархальне майбутнє цивілізованої Європи. Роздвоєння, яке несе в собі герой Хвильового, його «фемінна», романтична, поетична невизначеність (згодом він скаже: прогавили ми Україну, тому що не політики, а поети) прогнозує крах українського чоловіка в раціоцентричному революційному світі, катастрофу самого автора, а разом із цим матріархально-патріархальну роздвоєність українця, **оту власне українську неможливість бути оправданим за матеревбивство**. Така роздвоєність українського письменника 20-х рр. зумовлює або його повну відсутність в історії української радянської літератури або канонізовану напівприсутність (напівоберненість Януса), як, наприклад було з Тичиною. Історія української радянської літератури (як і культури загалом) займає маргінальну позицію підкорення стосовно до великого імперського радянського канону. В таких умовах український модернізаційний проєкт, на відміну від усталеного європейського модерністичного канону - незавершений.

Критика «фемінності» української душі визначає модерні чоловічі стратегії, і в кінці ХХ ст. прагнення бути справжніми мужчинами прозвучало у так званому «бубабівському» авангарді, де відверто знущальним постав канонічний образ жіночої України (матері, неньки, тощо). Карнавальна деструкція «родового» мислення, цей власне чоловічий бунт у літературі підніс Котляревського як справжнього українського мужчину, що культивує гульню, свободу, зверхність над жіночою пасивністю. Намітилася своєрідна спроба канонізувати котляревщину

проблеме "будущего". Речь идет, конечно, не о его "предсказании" (понятие предсказания относится к сфере природных форм движения), - но о возможности оказывать на него сознательное формирующее воздействие.

Речь, как уже было сказано, идет о выстраивании стратегии самоопределения. На этот вопрос, в основном, и сориентировано все дальнейшее изложение.

Этажи социальной самоидентификации: вещный, субъектный, идеологический. Слои самоопределения: социальный, экзистенциальный, трансперсональный. Пространства самоопределения: божественное, человеческое, природное.

Теперь я назову некоторые все более широкие пласты пространства самоопределения с целью дать почувствовать, что в культуре имеются некоторые общие представления о ступеньках, структурах, этажах, существующих в этом универсуме.

Сначала - об этажах социальной самоидентификации.

Что значит, к примеру (чтобы не заикливаться только на "русском"), быть этруском, т.е. лицом этрусской национальности? Я - этруск, если:

1) мои родители и родственники - все сплошь этруски, о чем имеется свидетельство на родовой мраморной стеле, или это помнит точно жрец племени;

2) я веду себя по отношению к людям, как этруск - ношу соответствующую одежду, живу в жилище установленных размеров и формы и регулярно совершаю предписанные ритуалы (с этой точки зрения, неважно, кем были мои предки);

3) я имею "этрусскую идею", ее исповедую, у меня имеется некий сознательный образ того, что значит быть этруском, и я ему следую; данный образ может входить с противоречием с тем, что окружающие думают по поводу происхождения и обязательного поведения этруска; я могу ломать стандарты, исходя из своего собственного представления, что такое этрусская идея, и противопоставлять себя законсневшему этрусскому обществу.

Это три разных этажа. Конечно, они сосуществуют. На передний план могут выступать и нижний (вещный), и средний (субъектный), и верхний (идеологический) этажи. Но все они являются социальными.

Далее. Помимо социального измерения самоопределения, включающего названные три этажа, можно указать еще два - экзистенциальное и трансперсональное.

В неопубликованном тексте Сергея Кортюнова, который он мне любезно дал прочесть, есть упоминание не читанной мною книги И.Мамлеева, где автор говорит, насколько я понял, что у русской идеи есть и космическое измерение, что она не обязана замыкаться на земные

як архетипічну модель українського культурного світу. Свого часу Куліш даремно бажав, щоб нова українська література починалася героїчною (конструктивною), державотворчою, тобто «дорослою» поемою, що озвучило б високе європейське українське першослово. Бубабізм у новому часі повторив та модернізував цю власне українську інфантильність, яка, щоправда, є джерелом нічим не обумовленої життєрадісності (воістину безпосередньо дитячої). Бубабісти, «буби», тобто хлопчиська (від німецького слова «Bub»), як скаже Шерех.

У романі Ю.Андруховича образна дихотомія Україна - світ постає як протиставлення раціоцентричній Європі українського світу, як хаосу, карнавалу і збочення («Первезія»). Представляючи Україну як незкінченну дифузність («стонадцять племен влаштувало собі довічний карнавал у наших генах») як непогамовну душевну стихію, океан Чуття, ірраціональну тьму, він у такий спосіб виразить органічно фемінний характер українського культурного дискурсу.

Загальноєвропейський модерністичний канон - це своєрідний територіальний патріархальний міт, «імперський проєкт», класичне вираження патріархальних дискурсів влади. Центруючи раціонально-унітарні структури, він ігнорує суб'єктивні національні, гендерні. Отже, загальноєвропейський канон можливий як репресія слов'янських варіантів модернізму, що несуть маргінальний зміст «іншого». Специфіка ж модернізаційних проєктів Східної Європи - очевидна. Недаремно дослідники ранніх слов'янських модернізмів (М.Кірова, Д.Кшіцова, Я.Вежбіцький, Ю.Кржижановський, В.Жирмунський, М.Зеров) оперують спільним поняттям «неоромантизм». Пагнення слов'янського літературознавства останніх двадцяти років

реалии. Эта мысль может показаться страшно смелой, однако мне представляется достаточно очевидной, чтобы в этот вопрос не вдаваться. В том же смысле, в каком у психики каждого человека есть, кроме социального измерения (там, где он мыслит в понятиях и сознает), еще и измерения экзистенциальное и трансперсональное, - в том же смысле, конечно, их не может не быть у самоопределения человека как русского.

Экзистенциальное измерение дано человеку не в сознании, а в откровении. Оно не выражается в словах (не вербализуется), но это огромный пласт реальности. Его проблематика - ограниченность и конечность всех форм человеческого бытия, реальность рождения и смерти.

Трансперсональное измерение также дано каждому человеку, даже если он не принимал дозы ЛСД и не пробивал границу своего сверхсознательного иными искусственными средствами. Оно дано в актах творчества, которые осуществляет каждый человек.

Наконец, целостный универсум самоопределения помимо человеческого пространства (с его социальным, экзистенциальным и трансперсональным измерениями) включает еще два: божественное и природное.

Проекциями самоопределения на два эти пространства являются, соответственно, саморазвитие и самодвижение.

Все мною сказанное, в принципе, понималось многими людьми и в европейской культуре, и в русской. Нашим поколением эта способность в значительной степени утеряна. Нынешняя проблемная ситуация, однако, настоятельно требует от нас элементарного взаимопонимания - хотя бы на образном уровне - относительно устройства того монолита, частью которого будет русское самоопределение. Поэтому сказанное мною здесь - не предмет для дискуссии, а как бы обмен знаками, обозначение пространства, где нам предстоит искать свое самоопределение (2).

Этапы развертывания самоопределения. Философия русской истории

То, что я говорил про этажи, слои и пространства, скорее, относится к вертикали. Однако есть и горизонталь самоопределения, развертывания русской идеи в Истории. Есть проблема философии русской истории.

На уровне здравого смысла всем понятно, что мы развиваемся совсем не так, как предписано диаматом, и не так, как развиваются европейские страны. У нас не прорастает никакое третье сословие, не желает формироваться само по себе гражданское общество. У нас производительные силы имманентно не развиваются, производственные отношения не чинят им препон.

припасувати національні варіанти модернізму до «півноцінного» модерністичного канону і таким чином показати свою особливу присутність в Європі є не що інше як підвищену заздрість патріархально-неповноцінних слов'янських культур до патріархально-зрілої Західної Європи.

Однак, на тлі сучасної кризи цивілізації (а це власне криза патріархальної, логоцентричної свідомості) виникає особлива перспектива для слов'янського світу. Недаремно й постмодерна деконструкція модерну є поверненням до маргінального, «іншого». Однак, європейський постмодерністичний ірраціоналізм може стати сьогодні новим ідолом для повністю несправджених маргінальних модерністських культур. Я думаю, українська та й узагалі слов'янська периферія може витворити півноцінну філософію свободобуття. Мені здається, що феміністична стратегія як елітарна жіноча стратегія може бути особливо актуальна на цьому шляху. Жіночий тип дискурсу є завжди іншим стосовно «великого» авторитарного голосу: змістовно і формально він стоїть в опозиції стосовно канонізованих смислів. Теоретична феміністична настанова на множинність є водночас авангардовою, тобто такою, що остаточно пориває із традиційними пасеїстичними комплексами: феміністична мета - остаточно деструкція патріархальної системи як культурної моделі – є водночас і пошуком майбутнього.

¹ Євшан М. *Боротьба Генерацій і українська література. Українська хата, 1911. Ч.С.35.*

² Сріблянський М. *Апотеоза примітивній культурі. Українська хата, 1912. Ч.6.С.358.*

³ Цимбалістий Б. *Родина і душа народу. Українська душа. К., 1992. С.85.*

Многолетняя дискуссия на эту тему требует какой-то расчистки. В своей повести "Кальдера Россия", вошедшей в третий том "Иного", я попытался в меру сил найти образную параллель нашего российского способа развития, который реализуется через нескончаемую цепь трагедий.

Это - образ кальдеры вулкана, где самоопределение выглядит как череда взрывов. После каждого взрыва на месте предыдущей реальности возникает воронка. Снизу она постепенно заполняется продуктами жизнедеятельности вулкана, сверху с краев воронки сползают осадочные породы, и образуется чрезвычайно живописная долина, имеющая свой микроклимат, свою сверхплодородную почву, подогреваемую снизу, с удивительно разнообразной флорой, фауной, которая существует в таком виде, скажем, 20 тыс. лет (как кальдера вулкана Санторин близ о. Крит) или 40 тыс. лет (как кальдера вулкана Узон на Камчатке). И в это время там имеет место "цветущая сложность".

А потом, в силу того, что мы не овладели механизмами последовательности самоопределений, возникает "несубъектное переопределение", т.е. осуществленное извне не нашей волей или какими-то катастрофическими процессами. В центре кальдеры вылезает головка вулкана, она разрастается, стряхивает с себя всю эту цветущую сложность, и возникает новая гора. Она взрывается, из нее вылетает содержание в виде магмы, все

проваливается в пустоту, и образуется новая воронка, в которой начинается все сначала.

В истории России, даже если не рассматривать такие "переопределения", как Смута или революция 1917 г., скажем, при переходе власти в рамках династии от одного монарха к другому мы постоянно видим отцеубийства и прочие "разборки". Каждый новый этап и даже микроэтап у нас обычно начинается с тотального отрицания, с того, что мы находим себя совершенно новыми во всем, вплоть до языка, и считаем своим долгом тратить все силы на проклятья в адрес предшественников, или на борьбу с ними, или на их разоблачение. А когда наступает пора сделать нечто позитивное, выясняется, что времени и сил на это уже нет. И нас опять определяют извне.

Например, почему такая истерика по поводу приближения НАТО к священным рубежам? (Выскажу мысль, на которую натолкнул меня Глеб Павловский.) Казалось бы, что такого, если славные мажарские и эстонские воины на стареньком Т-72 закрасят нашу пятизубчатку и вместо нее нарисуют четырехзубую натовскую звездочку? А истерика-то связана со вполне реальной вещью. Мы уже 10 лет никак не можем самоопределиться. В такой ситуации НАТО просто обязано расширяться и огораживать нас каким-то забором извне. Что же им еще делать? Они в отчаянии. Мы же ничего не предлагаем! Мы не говорим, где наши границы, в чем наши интересы, мы не задаем никакой определенной формы

1

2

КАНОН КУЛЬТУРЫ?

Д а н у т а С о с н о в с ь к а

4

3

сотрудничества или, на худой конец (как СССР) “мирного сосуществования”. Однако не может же весь мир бесконечно ждать, имея рядом с собой такую пульсирующую, безграничную, неопределенную пустоту, зону перманентного беспредела. И истерика нашего “истеблишмента”, среди прочего, связана с верным ощущением: мы опять не можем, не успеваем свободно самоопределиться, - но тогда нас определяют извне. Именно эта трагедия и происходит сейчас.

Боюсь, что покуда народу русскому пределы не будут поставлены им же самим, его трагедия будет только углубляться. Но речь идет вовсе не о “самоограничении”, “капитуляции”, “отказе от миссии” и тому подобных материях. Смысл как раз в обратном. Пределы, которые субъект ставит себе сам в процессе самоопределения, - это форма развития, творчества, это способ существования, неизбежный способ двигаться вперед. Однако если вы этого некоторое время не делаете (старые пределы разрушили, а новых не создали), вы обрекаете себя, подставляетесь под то, что вам поставят пределы извне. А это уже совсем другая песня.

В терминах самоопределения можно предложить ту или иную упрощенную модель горизонтали (развертывания самоопределений). Здесь центральная проблема такова: или мы должны стать субъектом этого перманентного самоопределения - или нас в очередной раз именно сейчас определяют очень грубым и неприемлемым для нас способом внешние субъекты либо

стихии. В последнем случае опять возникнет новая русская кальдера, а Запад и Восток пополнятся очередной волной случайно уцелевших русскоязычных недобитков - либо просто сам предмет окончательно исчезнет, и на этом наши попытки самоопределения закончатся.

Вот кратко все, что я хотел сказать, дабы обозначить контуры монолита, в котором, вероятно, нам предстоит путем высекания искать контуры следующего русского самоопределения. Причем есть ощущение, что времени на это осталось негусто.

Надежда в том, что мы находимся в культуре, наследуем ее, - пусть не сознательно, невольно, а, может, даже против воли (некоторые из наследников русской культуры, что вполне нормально, ее не любят и рады бы от нее отделаться, но увы...). По моему глубокому убеждению, в русской культуре содержится с избытком материал для нового исторического самоопределения. И наш долг им воспользоваться. Я имею в виду не только экономические, оборонные, стратегические ресурсы, но и интеллектуальные, и языковые, и душевные - ресурсы всех типов. Дальше:

1. Под “универсумом” или “вселенной” самоопределения имеется в виду некоторое объединение

Питання про канон культури провокує на лаконічну відповідь: він розпався. Роздуми на цьому можна закінчити, евентуально зауваживши, що правомірніше говорити про *канони*, ніж про *канон* культури. Ніколи-бо європейська культура не була "одноканонічною", і навіть польська культура, незважаючи на політичний тиск, теж уникала однорідного диктату. Справді, під впливом історичних обставин практикувалися певні ієрархії цінностей, критерії оцінювання творів, взірцеві позиції мистців, проте завжди при цьому залишалося досить широке маргінальне поле, на якому функціонували інші ієрархії, інші критерії, інші творчі позиції, нерідко опозиційні до основного канону.

Правильніше, отже, говорити про першо- і другорядні канони, про їх еволюцію й механізми, які багато цінних культурних пропозицій відкидали "на загумінки". Натомість роздуми про "канон культури", який десь, колись існував — наче той метр із Севру — а тепер розпався, залишаючи нас напризволяще, на поталу пізнавальному хаосові, видаються просто утопічною мрією. Не витримують вони ні зіставлення з фактами: та ж часто обговорювана проблема кризи європейської культури доводить, що зміна ідеалів і норм не є винятковим явищем. Може, в центрі таких змін і був якийсь "канон канонів", якесь первинне й незмінне ядро європейської тотожності, але дискусії, в яких таке ядро пробували визначити, не дали певної і однозначної відповіді на це питання. Можна, звичайно, звести поняття канону до зібрання "ста найважливіших творів європейської літератури" (що, зрештою, робили навіть енциклопедії колишньої ПНР), але вартість такої затії нагадує систему цінностей словників на зразок "100 архітектурних шедеврів світу".

Викладені вище зауваження видаються цілком очевидними, та якщо простежимо за ходом прямо чи опосередковано пов'язаних з темою кризи канону дискусій, які

пространственных и хронологических (временных) координат. В математическом словоупотреблении такое объединение тоже принято называть "пространством". Всюду, где это не приводит к недоразумению, я так и буду поступать. Вернуться

2. Этому кругу вопросов посвящена моя книга "Смысл".

II. Начала Метаистории

Теперь я должен в универсуме самоопределения, кратко обрисованном выше, оконтурить небольшую окрестность, островок, доступный моему разумению. Он в основном ограничен социальным слоем и почти не затрагивает экзистенциальный и трансперсональный. Он охватывает сравнительно узкий диапазон как по вертикали, так и по горизонтали самоопределения. Тем не менее, мне кажется, даже этот островок позволяет создать плацдарм для экспансии определенности, - в отличие от пятачка во многом фиктивного, мнимого пространства сегодняшних дискуссий (в мифологических координатных осях типа "патриотизм или космополитизм", "демократия или соборность" и т.п.).

С единственной целью облегчить восприятие я придам изложению характер системы гипотез и буду формулировать их одну за другой. Гипотезу психологически легче воспринять, ее можно как-то обсуждать, опровергать, соотносить интуитивно (а иногда и рационально) с

собственным опытом.^[3] Естественно, формулирование каждой гипотезы равносильно использованию некоторой упрощенной модели, а всякая модель (тем более, когда ее описываешь в нескольких абзацах) ущербна, и реальность в ее терминах содержательной интерпретации, конечно, плохо поддается. Таким образом, я буду делать ряд предельно грубых, вопиющих упрощений относительно реальности, в которой мы самоопределяемся.

Надеюсь, однако, если у читателей достанет терпения вынести это гносеологическое насилие, наш горизонт самоопределения расширится. И выяснится, что мы не столь уж несвободны, что у России все еще имеется широкое поле выбора, простор для стратегических инициатив: есть где проявиться нашей свободе воли. Ибо пространство самоопределения в пределе тождественно пространству свободы воли. С другой стороны, свободное самоопределение - тяжелое бремя. Но всякий раз, как мы (по старинному русскому обыкновению) пытаемся перевалить его на Господа - это бремя с готовностью подхватывает Великий Инквизитор. Так что - была бы воля к свободе, а для свободы воли место есть всегда.

Гипотеза Среднего мира. Три мира - три системы

Данная гипотеза тесно связана с ответом на вопрос: Россия - это уникальный индивид, заброшенный к

точилися з цього приводу в Польщі, то виявиться, що вони часто супроводжуються антиісторичним трактуванням проблеми, а також надто стандартним і однорідним розумінням канону. Іноді вводить. Іноді вводить в оману словникова дефініція, адже щось, синонімом чого є правило, норма, взірць, зразок, принцип, має відзначатися стабільністю та однозначністю. Схильність до застою наших понять і абсолютизації уявлень дає про себе знати при різних okazях.

В останньому числі «Gazety Wyborczej» («49/1998) вміщено інтерв'ю на тему кризи польської родини, але, висловлюючись у ньому, демограф стверджував, що так сформульоване спостереження не має жодного сенсу, оскільки йдеться про “кризу певної форми сім'ї, що існувала досі” й існує в Європі всього двісті років. У XVIII столітті сім'я творила цілком іншу модель, яка зникла внаслідок кризи, але зовсім не для того, щоб на її місці виникла порожнеча або інша модель.

Готуючись до сьогоднішньої дискусії, я, між іншим, переглянула число шанованого мною часопису «Znak», присвячений сучасній ситуації в польській літературі та критиці. Я не займаюся цією проблематикою, але тим не менше, розпочавши зацікавлено читати, не могла приховати почуття розчарування. Виникло воно, по-перше, вірогідністю діагностики стану сучасної культури та джерел її труднощів, а по-друге – відсутністю зв'язку між теоретичним описом культури і тим інструментарієм, яким послуговуються критики, щоб відкрити й описати представлені ними літературні явища. Не заперечую слушності твердження, що є криза культури, адже для цього є безліч умов, бо спостерігаємо коланс ієрархії, пов'язаний із постмодерною моделлю культури, бо підірвався авторитет “авангардових салонів” і здригнулися їхні запити, бо живемо у глобальному культурному

нам откуда-то с Марса? И даже если он действительно заброшен с Марса, нельзя ли посмотреть на всю марсианскую фауну? Может, она обитает где-нибудь здесь, за краем нашей кальдеры?

С этой точки зрения, центральная идея проекта “Иное” была такова: от биполярной модели, раскладывающей все конкретные общества по двум ячейкам - “Первый мир” и “Третий мир” (в других терминах, соответственно, “Север - Юг”, “Запад” - “Восток”, “Открытое общество” - “Закрытое общество” и т.п.) необходимо вернуться к идее как минимум трех миров и говорить об идеальном типе или о модели стран Среднего мира.

Данная модель по содержанию не уступает концептам, охватывающим Первый и Третий миры. Она представляет огромный мир разнообразия, вмещающая в себя целый универсум разнообразных моделей обществ. В качестве одного из представителей обществ Среднего Мира (может быть, типичного, или яркого, или исторически первого - разберемся потом) рассматривается Россия. В этом смысле она ничуть не более уникальна, чем все прочие страны данного типа, т.е. те, которые мы будем изучать с помощью понятия “страна Среднего мира”.

Можно употреблять разные обозначения для этих идеальных типов. Например, использовать понятия “общество традиции”, “общество культуры” и “общество цивилизации”,

смысл которых интуитивно угадывается.

“Общество традиции” - это идеальный тип, который годится для описания исторически наиболее старых, ранее всех возникших типов общности и наиболее архаических пластов, которые существуют в каждом мире, в каждом социуме.

“Общество культуры” - идеальный тип, соответствующий модели Среднего мира.

“Общество цивилизации” - идеальный тип для описания исторически наиболее позднего пласта, характерного для стран Запада, обществ Первого мира.

Конечно, описание любого из конкретных социумов с помощью одного из этих идеальных типов было бы грубой абстракцией. Для его описания нужно употреблять все три идеальных типа. Более конкретная модель социума должна представлять как бы трехслойный пирог, в котором есть слой (пласт) традиции, слой культуры и слой цивилизации. И уже в зависимости от того (по аналогии с тремя типами государств у Платона), какой из этих слоев доминирует, можно говорить об обществах, тяготеющих к идеальному типу традиции, культуры или цивилизации.

Бессмысленно пытаться обрисовать “затерянный мир” обществ культуры в нескольких абзацах. По существу, полторы тысячи страниц “Иного” - элементарное введение в проблематику Среднего мира.

селі, а до нічних кошмарів нас доводить інтернет та його вплив на культуру. На жаль, усі викладені вище спостереження видаються мені до болю знайомими, а крім того я й досі не знаю, чи існує якась специфіка польських проблем із сьогоднішнім порушенням канону культури. Можливо, ми перестали бути провінційними, і наші проблеми – це всього лиш різновид європейських, а властиво світових проблем із каноном культури?

Відповідь кільканадцяти шанованих критиків, редакторів, письменників, перекладачів на питання часопису, як вони практично дають собі раду з вибором і оцінкою цікавих літературних явищ, також наводить на роздуми. Їх твердження витворюють хор голосів, одні з яких закликають до правдивості твору, до його порядности, до чіткості фабули, до свіжості і феміністичної теми, до такого собі “je ne sais quoi”, характерного для видатного тексту і т.д. Є й такі, для яких основою залишається перше враження: наскільки книжка дає можливість контакту з екзистенцією людини.

Шкода, що ті вступні тексти, які власне і являють собою констатацію стану культури, так мало піддалися моді на цитати з Дерріди, Будріяра, Фуко чи Фукуями, адже завдяки їм стала б іще виразнішою колізія з простодушними, майже старосвітськими способами, що їх використовують критики, коли їм доводиться хапати бика, чи то пак – літературу, за роги. Звісно, існує методика літературного аналізу, яка слід у слід прямує за філософськими трактатами постмодерністів, але показово те, що анкетовані у «Znak» критики дуже незначною мірою виявляють свою прихильність до здобутків цього напрямку.

Дерріда, який учив уникати сенсу скрутних становищ, чітко визначати межі власного мислення і викидати на смітник раз використані знаряддя пізнання, має багато теоретичних прихильників. Однак, коли я читаю висловлювання людей, які формують

Полтора года назад во время симпозиума “Россия как страна Среднего мира”, проходившего на о. Крит, греческий коллега спросил меня, как бы я чисто внешне описал типичную “страну Среднего мира”.

Я ответил, что это общество, где много культурных, образованных людей, где граждане носят современные пиджаки или свитера, едят бутерброды и ездят на трамваях. Ее культура имеет глубокие исторические и религиозные корни. В этой стране имеется серьезная и влиятельная литературная традиция, замечательная музыка, живопись. В ней часто изгтавливаются не имеющие равных в мире образцы высокотехнологичной продукции, и есть современные города. Однако при этом все вокруг жутко заплывано, дороги с выбоинами, транспорт ходит не по расписанию... И всякая уникальная и замечательная вещь, будь то идеальная или материальная, будучи создана, неуклонно разваливается, и никак не удается наладить ее воспроизводство и тиражирование. Передовые идеи, машины, институты, постоянно возникая, вскоре рушатся, растаскиваются, приходят в негодность.

Мой греческий коллега засмеялся и сказал, что, с его точки зрения, Греция по многим параметрам относится к числу стран Среднего мира.

Гипотеза метаистории. Зазеркалье XX века. От

экстенсивных форм - к интенсивным

Эта гипотеза постулирует становление принципиально нового типа исторического развития в XX в. Согласно гипотезе, человеческое общество (представленное несколькими наиболее продвинутыми социумами) прошло сквозь некоторое зеркало, вошло в постисторическое Зазеркалье в эпоху между Первой и Второй мировыми войнами.

Образно это можно представить себе как отражение от внутренних границ некоторой зеркальной сферы - универсума форм деятельности. На этапе экстенсивного исторического развития сфера была заполнена целиком. В этом смысле Фукуяма прав: мы дошли до некоторой границы, определенный универсум форм деятельности исчерпан (однако это касается не всех, а лишь экстенсивных форм развития), и все пространство заполнилось единым всемирным Обществом цивилизации, которое уперлось в собственные границы и остановилось.

Согласно данной гипотезе, гипотезе Метаистории, далее наступает не остановка, тупик, а следующий по логике цикл развития, где новые общества превращают прежние формы деятельности в свой предмет, и начинается движение обратно, вглубь сферы экстенсивных форм. Возникает слой “мета” над историческими обществами. Например, возникает общество, которое экономические формы деятельности,

образ і оцінки нашої сучасної літератури, у мене зовсім не складається враження, що вони могли б кричати "королівство за впевненість!". Упевненість уже є, причому прямо пропорційна до лементові над тим, що живемо у відносному світі серед понижених ієрархій. А тепер наведу історичний приклад. Незадовго до вибуху Листопадового повстання один молодий письменник зізнавався приятелю: "Нема нічого цікавішого, як сьогоднішні літературні суперечки. Молодь доценту розгромила старих маразматиків". Декларацій подібних "розгромів" достатньо і сьогодні, і їх гостроти зовсім не згладжує почерпнуте з інших джерел усвідомлення, що ми живемо в дуже непевні часи.

Отже, здається що вервиця запитань щодо кризи канону культури (принаймні у відомій версії) є вельми сумнівною. Тому поставмо запитання інакше. Запитаймо не про кризу, а про здобуток, який завдяки їй матимемо. Це означає, що ми не шкодуємо, що колись був канон, який дозволяв більш точно ідентифікувати явища культури. Віра у те, що його наявність багато-що полегшувала, теж виявляється ілюзією. Досить цілісно її показав Мілош у вже згаданому числі «Знак»», починаючи свої роздуми твердженням, що класики мали виразний канон, мали критерії, смак і зразки, сформовані французькою літературою, але тим не менше в оцінках польського романтизму "трохи" помилилися.

Криза канону європейської культури була зауважена й описана вже досить давно (питання лише в тому, де початок цього явища), трохи гірша справа, коли хочемо знати, в чому полягає специфіка локальних криз – наприклад, польської чи української. Що в цьому явищі повторюється і повертається, а що змінюється? Досить часто вказується, що література мусить сьогодні існувати в брутальних умовах ринку і перехідного періоду, але таке враження новизни виникає лише тому, що зіставляємо її з літературою, яка

присущие Обществу цивилизации, превращает в свой предмет. Появляются, скажем, Федеральная резервная система, Комиссия по бирже и ценным бумагам и другие институты, которые начинают работать со всем множеством форм финансового капитала или инвестирования, соотносить их, устанавливать внутреннюю иерархию, какие-то из них монополизировать, присваивать себе, а прочие ограничивать, регулировать, оптимизировать и т.п.

Мы попадаем в странный мир, где одновременно существуем в параллельных пространствах - и в истории, и в метаистории, и вынуждены двигаться в разнонаправленных временах. Мы оказываемся в двух встречных потоках: существуем в одно и то же время и в мире фукуямовской заканчивающейся истории (или, по Марксу, предыстории), и уже влезли в некоторые постисторические миры. Наше движение идет одновременно и по пути создания новых форм частной собственности, и по пути снятия ее форм как таковых.

Эта противоречивая разнонаправленность абсолютно вынуждена. Если мы просто занимаемся ветхозаветным выращиванием новых форм частной собственности, в то время как нам навстречу движется поток современных обществ, которые работают с этими формами как с предметом, мы тем самым не просто облегчаем им работу с нами, а как бы подставляем под них, их

провоцируем, создаем им повод и наиболее удобный способ взять нас за горло. Но совсем не занимаемся созданием предисторических форм мы тоже не можем, ибо у нас действительно отсутствует мощный пласт классических экономических форм деятельности и форм собственности - на пути в метаисторию зияет дыра, пропасть в несколько формаций шириной. И возникает парадоксальное движение одновременно и в истории, и в метаистории, когда мы должны культивировать вполне зримые (их можно посчитать, назвать) формы, скажем, экономической деятельности, и одновременно должны создавать формы их снятия. Однако и те, и другие во внешней реальности конца XX века уже существуют, что дает нам некий шанс.

Гипотеза симметрии форм. Постиндустриализм, корпоративизм, идеократия

Эта гипотеза удваивает полученный нами список из трех идеальных типов, моделей общества.

Социальные системы целиком заполнили отчужденными формами деятельности, - технологическими, организационными и экономическими, - некоторую сферу, зеркальную изнутри, и врезались лбом в зеркало. Лидеры социальной гонки оказались в положении пловца, который плыл к стенке бассейна и, не видя ее и не зная, что ему нужно оттолкнуться от нее и повернуть назад, просто

приймалася в ПНР. У 1913 році видавець Якуб Морткович вистрелив собі в лоб, коли збанкрутував на виданнях польських письменників, передусім на Жеромському (ця почесна смерть скасовувала борги, і вдова видавця могла продовжувати його бізнес). А коли хтось має ті чи інші ілюзії щодо того, якою була ситуація торгівлі книжками в добу найвищого розквіту польської літератури – в епоху романтизму – нехай почитає «Спогади» краківського книготорговця Амброжи Грабовського. У 1831 році він не продав жодної книжки, жодної(!), навіть збірки патріотичних польських пісень.

Не хочу впадати в іншу крайність і стверджувати, що нічого не змінилося, але все-таки – це зміни, причому складніші і не такі ефективні, як би хотілося спритним інтерпретаторам. Коли переглянути видані впродовж останніх двох-трьох років книжки істориків культури, як-от: Witkowska. Cześć i skądale. O emigracyjnym doświadczeniu Polaków; Janion, Płacz generała. Eseje o wojnie; Mencwel Przedwiośnie czy Potop. Studium postaw polskich w XX wieku – то бачимо, наскільки глибокою є проблема переформування канону польської культури. В найзагальніших рисах кажучи, вона полягає в перенесенні на перший план і зміцненні цінностей “цивільності”, “цивілізаційності” і “громадянськості” – ці терміни нагадують неологізми, але я намагаюся передати з їх допомогою наміри згаданих авторів. Не думаю, що можна було б ототожнювати ці тенденції з відомим у II Речі Посполитій закликком “зняти плащ Конрада”. Цього разу йдеться не про похвалу приватності, а про виявлення ціни, заплаченої культурою за тривале підпорядкування етосові боротьби, виявлення всіх виниклих із цього сфер її неповноцінності. Цивільності, цивілізаційності і громадянськості не можна звести до поняття приватності, бо вони є вираженням сильного вкорінення в культурі, усвідомлення сили, що її формує. Коротше кажучи, вони

ударился о нее с размаха, разбил череп, потерял сознание, но потом пришел в себя и, кое-как развернувшись, поплыл обратно. Так в промежутке между Первой и Второй мировыми войнами отдельные пловцы сменили направление движения на противоположное.

В этом смысле, говоря на языке идеальных типов, гипотеза метаистории предполагает, что мы имеем право говорить еще о трех зазеркальных моделях общества, которые можно условно назвать:

- постиндустриальный тип общества (“мир № 4”) (4)
- “предметно-практическая рефлексия” над

обществом цивилизации;

- корпоративный тип общества (“мир № 5”) -

опредмечивание, снятие форм общества культуры;

- идеократический тип общества (“мир № 6”) -

овладение материалом форм деятельности общества традиции.

Гипотеза метаисторического субъекта. (Где прячутся коварные жидомасоны)

Конечно, интуиция множества людей подсказывает, что современность не живет по законам мира, описанного в работе “Людвиг Фейербах и конец немецкой классической философии”, где сталкиваются, бестолково бодаясь, миллионы разнонаправленных воль, и возникает никого не

устраивающая статистическая результирующая по законам идеального газа. Люди все явственнее ощущают субъектность метаисторического мира, изменяющееся качество этой субъектности. Но, поскольку в сознании имеется много разнообразных слоев, и поскольку в массовом сознании доминируют слои архаические, оно склонно мифологизировать и демонизировать субъектные структуры. В итоге возникает широкий спектр взглядов на современный миропорядок: от моделей теории игр и конфликтологии - и до жутких историй про подземные бункеры, где сидят разные жидо-, тюрко-, буддо- и прочие масоны, которые, якобы, уже сконструировали и реализовали мир, описанный в доктрине предопределения, используют тайное организационное оружие, технологии массового одурманивания и т.п., а мы являемся их марионетками. За этим, несомненно, стоит подлинная интуиция, которая верно чувствует тенденцию, - просто она не находит своему чувству адекватных культурных форм воплощения.

В этом смысле, если попытаться образно описать новый тип метаисторической субъектности в терминах постиндустриального, корпоративного и идеократического типов обществ, то можно вывести на арену трех персонажей. Я назову их условно (это - весьма приблизительные названия): “предприниматель”, “конструктор” и “идеолог”.

1) Что такое “предприниматель” по Шумпетеру?

також виводяться з польського характеру, але це – польськість, що відрізняється від тієї, яка протягом десятиліть мала бути нашою передовою лінією.

У зміні канону польської культури в такому сенсі зовсім немає універсалізації, відриву від польського ґрунту, зовсім не входим в якусь реальність, у якій “в Польщі – значить ніде”. Навпаки, ми займаємося археологією справ, які без урахування їх польського характеру взагалі не могли б існувати, у всякому разі їх існування набрало б іншої форми. Таким чином, криза канону польської культури має ту добру рису, що веде до пошуку і відкриття багатства власної культури, всіх її досі незнаних скарбів. Перефразовуючи Тадеуша Бой-Желенського, польська культура не говорила тільки так, як вигадана мати героя з-під Відня, “поляж, синку, поляж”. Для багатьох цивілізаційних проєктів, що виникли в її межах, хоч би й створених Станіславом і Єжи Стемповськими, сьогодні настав чи не найкращий час. Не обов’язково для реалізації, а для продуманої інтерпретації. Це намагання проводити археологічні дослідження власної культури бачимо сьогодні досить виразно.

Отже, можна вважати, що через кілька років завдяки цим зусиллям виникне якщо не новий канон культури, то принаймні її виразна модель. Інакше, якщо вірити деяким літературним критикам, виглядає ситуація в молодій літературі. Серед її характерних рис часто згадується відвернення від суспільно-історичної дійсності, від польської специфіки. Якщо навіть дія цих книжок і відбувається в Польщі, то *в Польщі значить ніде*. І якщо навіть ці книжки говорять про дійсність, то це або костюм (точкою відображення є література, а не дійсність!), або це “короткотривала” дійсність із обскуваною історією.

У згаданому номері «Знак’у» Мілош стверджує, що для сучасної молоді літератури

Это человек, для которого вся совокупность экономических форм, форм “бизнеса” является предметом сознательного манипулирования. Он знает, как все они называются, он их посчитал, для него они располагаются в Периодической таблице экономических форм деятельности типа менделеевской. Он хорошо представляет атомные веса, валентности, свойства основных соединений этих элементарных форм. Вместо того, чтобы, как положено классическому бизнесмену, выбрать одну из экономических форм деятельности (скажем, производство сосисок или фьючерсные сделки на бирже) и в ее рамках ожесточенно состязаться с конкурентами, он использует этот и другие элементы для “неорганического и органического синтеза”, т.е. выстраивает т.н. схемы. Он зарабатывает не на конкретной экономической функции, а на ее первой производной: строит уникальную схему, невидимую для конкурентов, бандитов и налоговзвимающих органов, и эксплуатирует эту схему, покуда ее не заметили те, другие или третьи. А как только кто-то из них ее заметит, он строит другую схему, прибавляя построенные ранее им и другими схемы к исходному множеству элементов своего конструктора. Это - не бизнесмен, а предприниматель, существо постиндустриального мира. Его форма деятельности уже интенсивна: он превратил предысторические формы деятельности в свой предмет.

2) Что такое “конструктор”? Это человек, который работает не столько с экономикой и над экономикой, сколько с

предпринимателями и над предпринимателями. Деятельность “конструктора” заключается в том, чтобы поставить на поток единичные акты по синтезу новых предпринимательских схем деятельности. Он стремится увидеть их источник, понять, в чем состоит вся их совокупность. Он строит некоторую информационную систему или систему корпоративного принятия решений, которая производит предпринимателей вместе с их схемами подобно тому, как производится оружие на конвейере. Здесь уместен образ современной транснациональной корпорации, которая нависает над целыми сферами международного бизнеса. Она выстраивает стратегию последовательной реализации предпринимательских схем, обучает им своих агентов и посылает их в ту или иную сферу международного бизнеса с целью установить над ней контроль. Эти предприниматели отличаются от обычных тем, что их с материнской корпорацией объединяет незримый оптоволоконный кабель или электронный сигнал.

В своих лекциях в Высшей школе экономики я приводил примеры, наводящие на мысли о реализации подобных схем де-факто. Я не хочу сказать, что весь мир уже населен “конструкторами”. Однако, судя по всему, такие уклады в нем укоренились. Предметом исследовательской работы должно стать выяснение места, значимости, стратегического веса этих укладов в современном мире.

характерне стихійне самозвільнення від польського контексту, але — додає він — якщо література перестане фільтрувати специфічно польські проблеми, і пізніше почне дотягуватися лише до універсальності, то що тоді визначатиме її відмінність? “Не варто возити самовари в Тулу,” — пише Мілош, не варто перекладати на європейські мови наших дуже європейських і універсальних книжок.

Тим більше, що за універсальність і ілюзію того, що кордони культурні долаються так само легко, як кордони державні, платять досить високу ціну. Наведу два приклади, обидва з української літератури, і маю надію, що це не буде потрактовано як нечемність. Зокрема й тому, що обох письменників дуже ціную, а до того ж, якийсь так складається, що частіше цитую молоду українську літературу, ніж польську. Перший приклад: у блискучому збірнику есеїв Юрія Андруховича, який у Польщі з’явився під назвою «Erz–Herz–Perz» опинився текст, який розчаровує читача, привабленого рівнем інших. «Кохання і смерть у лицарському стилі: визволення панни». Автор декларує, що його есей буде “спробою белетристики, вільного перенесення із країни в країну, з культури в культуру, з мови в мову”. Справа, однак, в тім, що хоч і можна перенестися з країни в країну, але це рідко відбувається вільно й невимушено. Так же складно плавно перейти від Рільке до козаків, бо хоч ми всі й живемо в одній європейській землі, та певні її території проникли в нашу уяву, а інші — також відомі — залишаються білою плямою.

Інший приклад — це підготовлена до польського видання збірка оповідань Валерія Шевчука; хоч я й не займаюся літературною критикою, але тим не менше гаряче підтримують цього письменника з огляду на його творчу уяву і здатність неакадемічно писати про метафізику. Однак навіть ця уява не справилася з темою діяльності святої

3) Что такое “идеолог”, точнее, олицетворяемая им “идеократия”? О ней я скажу буквально несколько слов, потому что это очень далекий от нас и непонятный уклад, хотя мы с ним и сосуществуем.

Среди ранних прообразов идеократии были итальянский фашизм, немецкий нацизм, наш большевизм и японский тэнноизм. В связи с известными обстоятельствами, не имеющими прямого касательства к тому, что я хочу о них сказать как об укладе, они были демонизированы. Говорить о них стало дурным тоном и даже сопряжено с моральной опасностью. Конечно, в этих странах де-факто проклюнулись лишь элементы идеократии, обвешанные дополнениями из архаических укладов. Кстати, именно их обвешанность архаическими укладами привела к тому, что они превратились в арену борьбы сил добра и зла и стали причиной множества трагедий, неизбежно сопутствующих переходу через зеркальную границу Истории и Метаистории. Пониманию природы идеократии не способствует и другое обстоятельство: укладами, в которых прообразы идеократической модели существуют в современном мире, являются загадочные и экзотические феномены типа “Аум Синрикё” и “Белого братства”, концентрирующие всеобщее внимание на фоне тысяч сект или организаций, может быть, вполне невинных, где люди занимаются медитацией.

Если центральную роль в постиндустриальном

укладе играет понятие “стоимость”, а в корпоративном - “информация”, то в идеократическом - “энергия”. И ключевым вопросом, определяющим мощь данного социума в идеократическом укладе, является наличие источника и канала поступления энергии, которая в дальнейшем может конвертироваться в информацию, а информация - в стоимость.

Резюмируя сказанное об идеократиях, можно сказать: это - мир, от нас все еще очень далекий, культурой не освоенный, в рациональных понятиях плохо выраженный, поэтому с ним надо обходиться очень осторожно. Пока я могу только констатировать, что в современном мире идеократический уклад еще не скоро выдвинется на ключевые роли.

Согласно гипотезе симметрии форм, в постисторическом зазеркалье сначала бьет час постиндустриализма, т.е. идеального типа, который зеркален обществу цивилизации. Для реализации этой модели налицо готовый предмет и наиболее выгодные условия. Можно предположить, что сейчас она в наибольшей степени годится для описания того, что творится на западе.

Далее достигается “резонансная частота” для реализации формы деятельности, лежащей в основе пятой модели общества, названной корпоративизмом.

И, наконец, в некотором отдаленном будущем создадутся условия для предметно-практической рефлексии над

інквізиції й полювання на відьму в околицях Метцу. Одна з останніх сцен – перетворення цинічного інквізитора в диявола – видається просто інфантильною.

Але той же письменник з успіхом використовує народні оповідання і перекази, які вибудовують психологічні портрети його героїв, творить захопливу реінтерпретацію добре відомих легенд на зразок історії про викраденого дияволом Твардовського. Це зовсім не прості художні завдання, особливо, якщо прагнемо уникнути дрібничковости чи герметизму, – але ж вони були вирішені. Подорож в околиці Метцу – не дуже.

Я не вихваляю тут рідних звичаїв, не постулюю народної літератури. Тим більше, що пам'ятаю створені в XIX столітті "народні канони", у яких не знайшлося місця ані для Красіцького, ані для Міцкевича, ані Фредра. Не домагаюся також вітчизняного невідьництва письменників і не перекреслюю завідома результатів їх подорожей культурою. Однак, якщо маємо – як у випадку з поляками – літературу і культуру, які так довго розвивалися в тіні ідей та ідеологій, то оздоровчий душ конкретики для них доконечний. А ця конкретика залишається польською.

Переклав Григорій Чопик

обществом традиции. И социумы, в которых в наибольшей мере сохранились традиционные уклады, получают там свой шанс для трансформационного рывка.

Метаисторическое общество можно представить себе как трехслойный пирог, где присутствуют одновременно постиндустриализм, корпорация и идеократия. Соответственно, в зависимости от доминирующего уклада можно обрисовать три типа субъектного устройства.

1) В обществе постиндустриального типа (модель № 4) элита локализована в укладе предпринимателей. Соответственно, это должны быть такие финансовые суперспекулянты как Джордж Сорос (не случайно, кстати, в своей главной книге "Алхимия финансов" он формулирует принцип рефлексивности). При них, конечно, необходима какая-то корпорация наемных управляющих, но все же эта корпорация еще не является "техноструктурой" по Гэлбрейту. Управленцы здесь продолжают быть наемными людьми, которые лишь обслуживают процесс принятия решений, а направление, вектор, парадигма принятия решений остается за финансовой элитой. Конечно, в обществе постиндустриального типа должна быть некоторая идеократия (точнее, партия), которая окрашивает все это общество в цвета вполне определенной идеи - будь то национальная, космополитическая, либеральная или еще какая-нибудь. Но эта партия ни в коем случае не является правящей.

2) В обществе корпоративного типа (модель № 5), согласно трудам Гэлбрейта, берет верх корпоративная элита (техноструктура). Управляющие деньгами становятся важнее, чем собственники денег, потому что гораздо лучше знают, что с этими деньгами можно сделать, и де-факто их контролируют. В таком обществе истелблизм рекрутируется из высших лиц, принимающих решения (просвещенных бюрократов), которые превращают "предпринимателей" в своих агентов, представителей на мировых рынках (в подчиненный уклад).

В обществе корпоративного типа все определяется мощностью применяемой технологии и методов коллективной выработки решений. В частности, критерием адекватности информации является ее ликвидность в том смысле, что мы можем эту информацию напрямую превратить в стоимость, а стоимость - в деньги. Если мы на основе этой информации можем построить такие схемы деятельности на мировых финансовых рынках, которые принесут нам успех, это и будет наглядным критерием, показывающим, что мы находимся в корпоративном укладе.

3) Наконец, в обществе идеократического типа (модель № 6) элитой являются "идеологи". Вот там уже действительно партия - это элита. (Мы в России немного опередили исторический ход событий.) В этом обществе партия становится правящей, однако не в том банальном

1 МІСТО 2 ПАЛІМПСЕСТ 4 А р к а д і ю ш Б а г л а є в с ь к и й 3

Погляд Грасса

Гданськ, як, мабуть, жодне інше місто в літературі останнього десятиліття, здобув статус "подвоєного міста", реального і містичного водночас, витканого з археологічної праці пам'яті й уяви Павла Гюлле („Вайзер Давидко", оповідання), Стефана Хвіна („Коротка історія одного жарту", „Ганеманн"), Войтка Гринкевича („Цієї річки я не перейду"). Виник Гданськ магічний, як магічна Прага, Дублін, Вітебськ, місто, говорячи словами Чеслава Мілоша,

смысле, что она имеет власть. Само понятие "власть" по отношению к постиндустриальному укладу некорректно, неприменимо, так как не описывает сути дела.

В обществе идеократического типа элита - это слой, который является носителем энергетики. Дело в том, что идеи - это не текст, не слова. Идеи - это энергия, которая приводит в движение данную элиту. Именно в Обществе № 6 энергия становится важнее информации. Если энергетика есть, то корпорация лиц, принимающих решения, примет эффективные решения.

Вот образ трех типов "тайных элит". Они совершенно по-разному устроены. Поэтому, когда нам говорят, что в современном мире действуют конспиративные субъекты, прежде всего необходимо определить, о каких субъектах идет речь. Масонов, сидящих в бункере, у которых в наличии только подчиненный бюрократический аппарат да куча телефонов, понятно, давно нет и в помине в силу их безнадежной неэффективности. Значит, речь идет либо о предпринимательской, либо о корпоративной, либо об идеократической элитах. Вопросы, каков относительный вес этих укладов в современном мире и с каким типом субъектов мы сталкиваемся в конкретных обстоятельствах, требуют конкретного исследования. Но в настоящий момент есть все необходимые понятийные средства для понимания того, что мы должны искать и как внешне проявляется деятельность этих

элит. Это не предмет конспирологии - это предмет работы.

Пока этого не сделано, мы будем находиться в мире бесконечных сплетен, слухов, легенд, нам не отвертеться от разбирательств с самостоятельными ловцами внутреннего и внешнего супостата, обсуждений, каков персональный список этих самых жидомасонов и под какой подушкой у них спрятан план погубления отечества. Вполне возможно, что таковые планы лежат в чьих-то сейфах, даже наверняка. Всякий уважающий себя субъект должен иметь полный спектр планов взаимодействия - от дружбы и партнерства, через все формы экономической, информационной, идейной борьбы и вплоть до специальных операций и силовых "разборок" - со всеми другими субъектами. И они их, конечно же, имеют. Вопрос лишь в том, чтобы не демонизировать их, а обзавестись соответствующими собственными планами, положить их себе под подушку и на этом успокоиться.

Гипотеза полноукладности. Островки прошлого и будущего в настоящем

Чем отличается гипотеза полноукладности от понятия "многоукладность"?

Понятие "многоукладность" - просто банальное утверждение о составной природе каждого реального общества. Кстати, уже в силу одной только многоукладности понятно, что всех введенных выше понятий недостаточно для

“піднесене [...] до другого степеня”/1. Оцей текстуальний Гданськ – скажім це з самого початку – це місто-палімпсест перемішаних і позатаюваних цивілізаційно-матеріальних культурних пластів, своєрідний багатокультурний сплав слідів, фрагментів, які прозирають, елементів, які можна “вигребти” з-під нововиявлених напластунів і які можна читати різними мовами, й оце читання слідів міста відбувається в настільки ж диференційованих дискурсах – у системі відлунь, що повертаються, текстуальних і тематичних звернень, повторень/2.

Палімпсестовість міста у топономастичній, ляпідарній формулі висловив Гюнтер Грасс, письменник, який у „Бляшаному бубонці” показав ритм гданської історії – будовання і нищення, напластування однієї культури на іншу, ту, що існувала перед тим, так що в ефекті Гданськ став багатокультурним, надзвичайно заплутаним місцем/3. Містом “поверхні” і “глибини”, того, що існує матеріально, та слідів якихось давніших культур. А ота формула Грасса? “Гидданіцк – Данчік – Данціг – Данціг – Гданськ”. У „Бляшаному бубонці” читаємо: “[...] прийшли дикі пруси і знищили трохи міста. Потім прийшли Бранденбуржці й також знищили трохи міста. Так само й Болеслав із Польщі хотів трохи знищити, та й тевтонський орден дбав про те, щоб щойно лиш направлені збитки знов опинились під тевтонськими мечами [...] Забавляючись у нищення і відбудовування, змінялися отак по черзі протягом кількох сот років князі Помор’я, тевтонські великі магістри, польські королі й антикоролі, бранденбурзькі маркграфи і єпископи Влоцлавка. Будівничі і руйнівники називалися: Отто і Вальдемар, Богуш, Гайнріх фон Пльотцке та Дітріх фон Альтенберг, який воздвиг орденський замок там, де в двадцятому сторіччі край майдану Гевеліюса обороняли Польську Пошту”/4.

описания любого реального социума, ибо он, естественно, многоукладен, в нем все шесть моделей представлены (то ли в виде каши, баклажанной икры, то ли в сложной взаимосвязи по принципу молекулы белка).

Но названные шесть моделей - это далеко не полный список, ибо я совершенно уклонился от целого ряда слоев самоопределения. Однако сколько бы ни было идеальных типов (я их сейчас считать не буду), гипотеза полноукладности утверждает нечто более сильное: в любом реально существующем социуме, в ситуации самоопределения любого субъекта всегда представлены все уклады сразу (в смысле историзма - от безумно архаичных рудиментов и до укладов-островков далекого будущего). Они есть. Просто чем дальше соответствующий пласт в структуре пространства самоопределения данного субъекта, тем более он с ними опосредован, тем труднее ему их обнаружить. Они могут быть спрятаны в скорлупу каких-нибудь объемлющих структур, или быть маргинализованными, конспиративными, или, наконец, находиться на социальной и географической периферии.

Но это означает следующее. Если мы решаем вопрос не о том, что такое Россия вообще, а о том, что именно мы должны делать здесь и теперь, - мы имеем все основания надеяться, что найдем все необходимые опорные точки и конструктивные элементы для своего самоопределения в виде развитых укладов (метаисторических, постиндустриальных и

каких угодно), уже существующих в современности. Просто эти уклады невидимы для невооруженного глаза, прозрачны в оптическом диапазоне “здорового смысла”. Для того, чтобы увидеть в привычной реальности нечто принципиально новое, необходима гипотеза о существовании этого нового, доведенная до инженерной степени конкретности. Заготовки для подобного рода гипотез и предлагаются здесь на ваш суд.

Гипотеза снятия самоотчуждения. Трансформация “формаций”

Допустим, мы самоопределились и сказали, что Россия - это страна Среднего мира. Что нам делать дальше? Что можно сказать относительно нашего дальнейшего движения?

Соответствующая гипотеза состоит в описании некоего механизма трансформации “формаций”. Нужно иметь в виду, что под “формацией” я имею в виду нечто похожее, но не совпадающее с тем, что этим словом называл Маркс. В моей книге “Смысл” есть определение этого понятия. Для понимания дальнейшего достаточно иметь в виду, что формация - это синхронный срез, вертикаль самоопределения.

Коль скоро нам сначала на практике, а потом в теории стало ясно, что мы уже находимся одновременно и в

У Грассівській реляції, попри іронію, передано, одначе, своєрідний драматизм історії міста, яке виявилось надзвичайно привабливим, так що всі хотіли його мати. Але беручи місто у володіння, утверджуючи своє право власності, загарбники, не відаючи про це, вже його втрачали. Бо Грассівське бачення історії міста - послідовне в обороні його багатокультурності: це має бути місце зустрічі різних культур, Вільне Місто, яке творить сплав понаднаціональної і понаддержавної "гданськості"; у противному разі загрожений культурною й політичною однорівністю Гданськ захищатиметься врешті-решт знищенням своєї субстанції. У „Бляшаному бубонці“, „Віщуваннях джерелянки“ - але й у „Ганеманні“ Хвіна - неначе відлуння повертається мотив вогненного знищення міста. Це не тільки знищення внаслідок воєнних дій, це майже апокаліптична кара і zarazом вогненне очищення субстанції, яке дозволяє заснувати "нове" місце, бо старе з різних причин виявилось анахронічно недостатнім. Але це один полюс, на якому міститься своєрідна історіософська формула гданської тотожності, будованої на хиткій, принагідній присутності чергових "власників" міста, які затирають сліди попередників, так ніби накинувши місту власні культурні знаки його можна абсолютно приписати до однієї культури. Грасс відкриває, як ця культурна - і не тільки, зрештою, культурна - інкорпорація виявляється ілюзорною, коли знаки пишноти обертаються в попіл, на якому постає черговий, так само нетривкий пласт. Проте оті пласти тільки разом, а не кожен зокрібно, стають "Гданськом". Тож другим полюсом тотожності міста, урівноваженням формули тимчасовості буде переконання, що існує гданський "genius loci" - "дух місця", який живе у каменях, у слідах минулих культур, у матеріяльній цивілізації, в людях пограниччя.

старом, и в новом мире, мы не можем продолжать жить как если бы все еще находились в ветхой, дофукуямовской истории. Сам тип развития, естественно, меняется, ибо мы попали в зеркальный мир. Если продолжать искренне и наивно заниматься "модернизацией" в смысле построения светлого "общества цивилизации", запоздалых попыток войти в "первый мир" - нас просто превратят в предмет. Нам скажут: "Вы и вправду до сих пор решаете проблему торгового капитала? Забавно... Впрочем, пожалуйста вот сюда, в резервацию, вас купит Лихтенштейн и перепродает Суринаму, у которого вас возьмет в аренду и будет эксплуатировать Польша, - впрочем, вы про это ничего не узнаете. Обещаем вам ритмичные поставки бумерангов, эквалайзеров и стеклянных бус".

Гипотеза предполагает иной вариант поведения для социумов, не достигших в своем развитии уровня зрелого "общества цивилизации". Это идея имеет очень старые корни, она восходит еще к прозрениям Чаадаева и Герцена о том, что существует некая симметрия архаических и постмодернистских социальных структур.

Запад, осуществив прорыв в постисторическое пространство, вдруг обнаружил, что вектор эволюции социальных структур в определенном смысле разворачивается на 180 градусов: там, где он ранее разрушал старую корпоративность, старые структуры,

считавшиеся по западным меркам архаичными, теперь он все чаще вынужден эти структуры восстанавливать в новом качестве. Впрочем, о таком повороте предупреждал еще Дюркгейм сто лет назад. По счастью, старые структуры не везде и не всегда разрушали. Например, иначе поступила со своими протокорпоративными или неофеодальными структурами Япония.

Напомню, в соответствии с представлениями квантовой механики существует дискретный набор вполне определенных возможных состояний частицы, и при переходе из одного состояния в другое только некоторые переходы являются возможными, а все прочие - запрещенными. Аналогично, гипотеза снятия самоотчуждения постулирует, во-первых, что трансформация каждого из трех предисторических типов, - общества цивилизации, культуры и традиции, - возможна только в направлении симметричного ему метаисторического типа: соответственно - постиндустриального, корпоративного и идеократического общества. Иными словами, существует некоторая резонансная частота перехода.

Но если в отношении индустриального общества это утверждение представляется очевидным, то прыжок общества культуры из Второго мира сразу в Пятый кажется утопией. Ведь в столбце соответствующей формации зияют целых два провала, в процессе трансформации это общество должно

Одначе я хотів би підкреслити, що Грасс аж ніяк не творить якоїсь ностальгійної Аркадії, та й думка про затоплену Атлантиду теж йому чужа. Іронія дієво захищає письменника від пастки ідилічного "колись", завдяки їй же він просто не може впасти у тональність голосіння над утраченою "малою вітчизною" дитинства. Тож іронічна відстань, гротесковий погляд на дійсність нівечать аркадійську спокосу, яка криється в темі, але, що важливіше - дозволяють намалювати багатовимірний образ міста, яке гордо несе свій відкритий характер, хоч ми тут же прочитаємо, що це тільки фасад, із-за якого відгонить провінційною задухою здеґрадованої ганзейської метрополії. Ризикну висловити твердження, що з оцеї зустрічі "хроніста" пишноти міста і проникливого глузливця, який викриває симптоми його занепаду, виник погляд, у якому є амбівалентна чулість із домішкою нехоті. Ефектом такого погляду є "маятникове пізнання": ось воно хитнулося в бік пам'яті, іншим разом - у бік спостереження. Таким чином у місті "реальному" віднаходиться місто "магічне", видимими знаками якого є матеріальні пам'ятки, але яке існує також у духовному вимірі, як колись здійснена, хоч і не до кінця, ідея багатокультурного міста, котре вирізняється певною специфікою й окремішністю - як у просторі, так і в ментальності його мешканців. Одначе і в цьому моменті втирається іронія, і Грасс у "мітичному" місті починає помічати "реальні" його виміри.

Оця іронічна гра між "реальним" і "мітичним", підфарбована критичним спостереженням одного і другого елементу, можливо, найвиразніше виходить на яв у „Віщуваннях джерелянки“. Хочу надовше затриматися на цій повісті, яка безжально насміхається і з німецьких сантиментальних повернень, і з польського гріха непам'яті про минуле міста.

заполнить внутри себя две недостающих сферы форм деятельности. Во-первых, сферу классических экономических форм XIX в., общества цивилизации. Во-вторых, поскольку, как было сказано, трансформация означает движение одновременно "вперед" и "назад", во встречных потоках истории и метаистории, необходимо заполнить слой постиндустриальных форм современного предпринимательства и экономического регулирования. Т.е. грубо говоря, классические формы экономической деятельности должны заимствоваться одновременно в оболочке современных постиндустриальных форм их снятия. Условно, с точностью до образа: мы не должны брать дикий рынок капиталов, мы должны сразу взять рынок капиталов, упорядоченный и регулируемый Федеральной резервной системой. Т.е. мы должны стремиться заполнить пропасть не в два приема, а разом.

Обществу 2-го типа (обществу Среднего мира) предстоит либо стагнация, либо трансформация в Общество 5-го мира, минув индустриальный и постиндустриальный миры. Но гипотеза состоит, во-вторых, в том, что этот прыжок перестает быть утопией в той мере, в какой недостающие формы деятельности, социальные ткани и институты уже возникли, существуют в виде укладов в других обществах и могут быть использованы для трансплантации или копирования. При таком переносе (который, естественно, всегда будет представлять

собой творческий и неоднозначный процесс) исторические формы должны заимствоваться в оболочке снимающих их зазеркальных, метаисторических форм.

Аналогичный и еще более головокружительный прыжок предстоит обществам традиции (третьего мира), когда и если созреет в готовом виде необходимый материал для трансплантации, в данном случае - уклад корпоративизма, "интеллектуального общества", которое сегодня едва вырастает из недр постиндустриального. И только когда созреют подобные материальные предпосылки, на авансцену выступят Общества традиции и путем сложной трансформации создадут идеократический мир № 6.

Еще раз напоминаю: мы движемся пока в предельных абстракциях, примитивных и убогих. Реальные трансформационные процессы являются многоукладными и многомерными, жесткие ограничения на несимметричные переходы в них размываются.

Теоретически вполне можно представить себе движение от общества культуры к корпоративному в три этапа: сперва - модернизация, т.е. превращение в общество первого мира; затем - переход от индустриального общества к постиндустриальному; наконец - "мета-модернизация", превращение в новое корпоративное общество. Только не нужно забывать, что первый переход означает, ни много ни мало, форсированное разрушение корпоративных структур и

Повість Грасса, видана в Німеччині і в Польщі у 1992 році, здається особливо цікавою з польської перспективи, адже вона з'явилася між „Вайзером Давидком” і „Ганеманном”, у ситуації, коли критичні прочитання повістей Гюлле і Хвіна, по суті, наче суголосний рефрен утвердили “гданську мітологію” як пошук “істини коренів”, якщо застосувати влучну формулу Тадеуша Коменданта/5.

Отож, Грасс, дивлячись з іншого боку, ускладнив оту гданську мітологію, - так, зрештою, як її сприймали критики, а не самі письменники, які, щоправда, зізнавалися у впливі Грасса, його „Кота і миші” та „Бляшаного бубонця”, але які, вочевидь, прочитали його інакше, ніж їх переконувала частина критики, котра вистежувала впливи і залежності/6. Однак вернімося до „Віщувань джерелянки”: Грасс зробив тут жест дезілюзії у відношенні до “нововідкриваного” в прозі польських авторів багатокультурного гданського простору. Розпочинаючи писання „Віщувань джерелянки”, він не знав книжок Гюлле і Хвіна, вони вийшли в німецьких перекладах пізніше, але, можливо, він відчув, що “щось висить у повітрі”. І якщо так було, то він ускладнив гданську тему з німецької точки зору, й ускладнив вельми несподівано. Несподівано, звісно ж, із перспективи, визначеної гданськими оповідями польських авторів, оповідями, які для нас стали доказом, - скажу коротко, - що Гданськ це ж також і Данціг.

“Віщування джерелянки” це розповідь про Александра Решке, вигнанця з Данціга, та про гданську мешканку Александру Пьонтковську, у свою чергу - вигнанку з Вільни. Їх поєднає Гданськ, а властиво - гданський цвинтар, де вони познайомилися в день поминання померлих 1989 року. Повернення німецького історика мистецтва до рідного Данціга, а нині

сословий, по удачному вираженню одного из авторов “Иного” - “модернизацию через катастрофу”; второй - превращение класса собственников капитала в предмет манипуляций постиндустриальной финансовой олигархии; третий - воссоздание на пустом месте разрушенных ранее корпоративных структур и подчинение олигархии восходящей “техноструктурой” (неудачный термин Гэлбрейта). Так стоит ли одна трансформация трех революций?

Но даже в чисто технологическом отношении путь модернизации приводит на память образ математика, который знает алгоритм приготовления чая: надо снять чайник с полки, налить воду, поставить на плитку, зажечь газ... Если же чайник не находится на полке, а уже стоит на плитке, в нем есть вода, и плитка зажжена, - математик выключает плитку, берет чайник, выливает из него воду, ставит его обратно на полку... и начиная с этого пункта он знает, как дальше действовать.

Гипотеза троичности идеала. Справедливость как Равенство в Свободе. Куда девалось “Братство”

Это последняя гипотеза. Она посвящена трактовке известной триады “свобода - равенство - братство”, которая украшала знамена Французской революции. Согласно этой гипотезе, свобода, равенство и братство являются отражением некоторых парадигм (или принципов или

господствующих идеологием) трех эпох, трех различных принципов исторического развития, о двух из которых я говорил до этого, а о самом существовании третьего даже не упоминал.

Что понимать, с точки зрения метаистории, под справедливостью? Как справедливость превращается в работающий принцип, в парадигму, в которой она не сталкивается рогом со свободой, понимаемой в том плане, что мне предоставлена возможность свободно конкурировать на рынке (а справедливость, соответственно, в том, что все у всех надо отобрать и разделить поровну)?

Обществу цивилизации присуща трактовка справедливости как равенства стартовых условий социального состязания. Но кто сказал, что вышедшие на ринг боксеры вступают в справедливый поединок? Да, у них есть рефери, есть правила, есть гонг, - но один из них только что вернулся из Маутхаузена, или же рос в семье, где ему не давали витаминов, или страдал полиомиелитом, или у него вес 56 кг, а у другого - 200 кг. И этот поединок теряет для зрителей - то есть для общества - всякий смысл. Он несправедлив. Несправедливы не правила борьбы на ринге, - несправедливо то, что было с боксерами до этого. Несправедливо не то, как они ведут себя в роли конкурирующих производителей, а то, как общество производило их в качестве будущих производителей. Социальная справедливость

Гданська Александри обернулося не тільки бурхливою еротичною пригодою, польсько-німецьким шлюбом, але й ідеєю Польсько-Німецько-Литовського Цвинтарного Товариства, коли ж виявилось, що польсько-литовське примирення не входить у гру, товариство залишилося вже тільки польсько-німецьким. Гданськ мав би стати містом примирення, побудованого на підставленні поняття "Heimat" під "Vaterland", але оця ідея примирення виявляється анахронічною - врешті-решт, вона стосується померлих, а не живих. Змінюється, зрештою, і сам Гданськ, і той героя, і повоєнний героїні - вулицями їздять рикші заповзятливого бенгальця пана Чаттерджі, а на Жулавах садять рис. Урешті-решт, це ніби й передвістя багатокультурного Гданська, але не того з ностальгійних снів вигнанців, десь із Бремена чи Гамбурга, і це не Гданськ Александри. Хоча гротескові віщування Грасса наразі ще не сповнилися, то все ж таки маємо тут знайому схему, тільки з поправкою, що верхній пласт міста становлять азійські елементи.

Натомість із перспективи гданської теми в польській літературі цікаве те, що і Александер Решке, і Александра Пьонтковська, хоч кожне з іншого боку, відкривають палімпсестову структуру міста. Наприклад, відбудоване з руїн, хоч вельми хаотично, Старе Місто, "той" Данціг отримує "пласт" кривих пішоходів і повтиканих в історичному центрі житлових блоків; парки виявляються знівельованими німецькими цвинтарями. Решке - як повідомляє оповідач - щасливий, коли може віднайти Данціг у Гданську, але він тут-таки докине: "З батьками і братами мешкав колись на другому боці Огарної, в будинку з простим верхів'ям, без передпоріжжя, коротше кажучи: в його оригіналі"/7. Власне - "в його оригіналі"; відбудований

метаисторического общества - это принцип производства людей как будущих производителей, которые смогли бы свободно конкурировать между собой. Несправедливость начинается уже на стадии внутриутробного развития (потому что матери получают разное питание, живут в зонах, по-разному отравленных), продолжается на этапе вынашивания ребенка, на этапе школьного воспитания, выражается в том, что дети наследуют имущество и статус родителей и т.д.

В этом смысле справедливость никак не противоречит свободе и вообще не имеет к ней никакого отношения. Она не затрагивает свободу в плане сражения на ринге. Она занимается совсем другим. Справедливость второй, метаисторической эпохи состоит в том, что в центр этой эпохи становится проблема производства будущего производителя, т.е. производства и воспроизводства человека, обладающего некоторыми свойствами, которые позволяют ему стать конкурентоспособным производителем идей, отношений или вещей. В этом смысле постиндустриализм, корпоративизм, идеократия - это некие три идеальных типа, которые охватываются некоторой эпохой - историей № 2, на протяжении которой парадигмой и доминирующим принципом, идеологемой будет социальная справедливость не как система запретов, а как конструктивный принцип воспроизводства человека.

Но люди, чьи способности произведены социально

справедливым образом, конечно, не будут равны во всех отношениях. Например, не устраняется генетическое неравенство. Каждый человек реализует определенный генотип. Таким образом, по решению проблемы социальной справедливости мы вместо существующего разнообразия социальных уродств получим наиболее полную реализацию генетического разнообразия, заложенного в обществе. Оно выразится в том, что мы получим весь спектр мыслимых способностей, и следовательно - полный спектр идей, которые эти люди в процессе самоопределения выберут как свои. Они будут как бы резонансны определенным идеям - среди множества которых будет, надейся, и русская.

И только тогда наступит черед "Истории № 3". О ней я сегодня говорить ничего не буду, ибо эта тема выводит нас далеко за рамки проблематики предстоящего нам самоопределения. Вот тогда, на рубеже 2-ой и 3-ей Истории и возникнут реальные условия, чтобы формулировать содержание идей, выражая их в терминах форм сознания. Тогда и можно будет обсуждать всерьез то, чем занимались Сократ и его собеседники: что такое справедливое или прекрасное само по себе? Что выше - благо или истина? Как соотносится русская идея с немецкой и еврейской?

В этом смысле все попытки сформулировать русскую идею в рациональных терминах, окончательно выразить ее в форме некоторой системы ценностей или же идеологемы - трогательная наивность, прыжок через

Гданськ це вже не "те" місто, хоч є костел Діви Марії, Довгий Торг, Зелена Брама. Решке, ідучи з Александрою трамваєм, удається до її помешкання на Огарній, "яка, пролягаючи з правого боку рівнобіжно до Довгої, прямує *слідом давньої Гундеґассе*" (курсив. мій - А. Б.). Далі читаємо: "Та вулиця, так само як ціле середмістя випалена під кінець війни до решток фасадів, у п'ятдесятих роках була з оманливою точністю відбудована і, як усі головні й бічні вулиці воскреслого міста, вимагає ґрунтового відновлення [...]". З вікон помешкання Александри розгортається вид на неіснуючий фрагмент "того" міста: "Там, у тій частині передмістя, яка звалася колись Жаб'ячим Кроком, зостався тільки костел Святого Петра"/8.

Тож Данціґ відкривається у Гданську і зникає, його-бо закриває новий пласт: оті новобудови, порожні простори, парки, що ховають цвинтарі. Так уже є, і з таким Гданськом треба змиритися: "Допіру під бічною стіною бібліотеки, а потім перед порталом давньої реальної гімназії Святого Петра - обидві ці прусько-неоготичні будівлі війна пощадила - почав промовляти вдівець. [...] А потім, перед брамою корабельні ім. Леніна - невдовзі по тому її назву змінили - простягався майдан, на якому у височінь стриміли три хрести з завішеними на них трьома розп'ятими якорями"/9.

Данціґ-Гданськ став містом іншої культури, із вписаною в його давньо-новий простір історією повоєнних мешканців. До ганзейської минувшини, до драматичної історії пруського, а потім Вільного Міста було дописане продовження в міському просторі: пам'ятник робітникам-корабелям, новобудови і... рикші. Ґрасс інакше, ніж Ґюлле чи Хвін, показує синхронічний вимір міста, верхній пласт палімпесту, бо на тому пласті він розігрує історію Александра й

незамечаемую громадную эпоху. Конечно, глупо пытаться запретить культуре биться над собственной загадкой - Сократ занимался философией еще когда! Надеюсь, эта традиция никогда не прервется в России. "Русская идея" является сквозной темой русского самоопределения, но не является актуальной политической проблемой РФ времен второго президентства. В этом "злободневном" смысле она вообще не имеет отношения к делу. Мы до такого этапа самоопределения еще не дожили три колоссальных исторических формации. дальше

3. Признаюсь честно, для меня самого излагаемое содержание имеет совершенно иной характер. Это целостный, многомерный, геометризуемый образ, который, подобно кристаллу, вырос из множества теоретических и прикладных работ на протяжении двух десятилетий. Вернуться

4. Во избежание недоразумений замечу, что мир цивилизации, который самонадеянно узурпировал № 1, логически и хронологически должен считаться Третьим.

III. Россия как Иное

Россия - страна Среднего мира

В терминах сказанного выше, Россия - это страна Среднего мира. Это значит, что наиболее подходящая для

моделирования и конструирования русского социума теоретическая модель, идеальный тип - общество Среднего мира или общество культуры. Россия не уникальна, она типична. Но сам этот тип, - именно как идеальный тип, как понятие, - в современной общественной науке потерян, безымянен. Над его разработкой де-факто трудится множество людей, но все это не имеет статуса, названия, не является осознанным занятием и ни в чем пока, кроме нашей хрестоматии "Иное", в известной мне части культуры не выразилось. Хотя я уверен, что на самом деле в культуре все необходимое уже есть. У многих ученых-предметников, методологов, идеологов наработан материал, который надо лишь собрать, соотнести - и мы увидим, что его даже избыток.

Русский мир: идея власти и власть идеи

Коль скоро Россия - страна Среднего мира, общество культуры, т.е. представитель некоторого идеального типа, тогда к ней прямое отношение имеет следующее утверждение: центральной проблемой Среднего мира является проблема власти. Или, как иногда утверждают, русская идея - это идея власти. В известном смысле русская идея и русская власть - действительно почти синонимы, две нерасторжимых половинки единого целого. Они сцеплены друг с другом и обречены совместно решать общую проблему выживания.

Лет десять назад русская идея с русской властью окончательно разошлись и состоят сейчас в разводе. Теперь

Александри, а попередні пласти, сліди, фрагменти Данціґа вписує в “реальну” топографію. Для ностальґійних мешканців довоєнного міста він резервує простір Польсько-Німецького Цвинтаря Примирення, немовби прагнучи цим сказати, що повернення до “того” міста - це ілюзія.

Але такий жест аж ніяк не перекреслює Данчіка чи Данціґа в сучасному Гданську. Бо Грасс б’є по анахронічних, на його думку, спробах реституювати форму, яка відійшла без вороття, незалежно від того, подобається нам це, чи ні. Добачаючи і відбудову, і знищення субстанції міста, він утікає від ностальґії й непам’яті. Можна було б сказати, що отой прибулець іззовні, обдарований, одначе, внутрішньою топографією міста дитинства, не носить з собою археологічно-антикварським знанням. Урешті-решт, оповідачем тут є не Александер, а коментатор знайдених записок Решке, так як і він - вигнанець із Данціґа, який, одначе, дещо відсторонено дивиться на поштивого історика мистецтва та на його місію заснування Цвинтаря Примирення. Погляд Грасса на сучасний Гданськ, по суті, не новий, якщо пригадаємо собі інші книжки письменника. Можливо, цей погляд навіть схематичніший, зведений до знаних loci communes. Але цей погляд вартий уваги також і тому, що нагадує ще інший погляд, відомий з польської культури, а саме - принаймні в загальних рисах - Мілошеве бачення втраченої Вільни. Мілош теж бачить палімпсестовість міста золочених бань і представляє подібну до Грассової концепцію “міста народження” як місця зустрічі і пам’яті багатьох культур/10. Згадую в цьому місці про Мілоша та його місто, бо - силою політичних рішень, а кількадесятьма роками пізніше силою мистецького жесту - бароккове місто знайшло свою дивну історію у гданських оповідах.

становится очевидно, что жить друг без друга они не могут.

С одной стороны, как только русская идея остается без русской власти, выясняется, что ни одна собака на свете русской идеей больше не интересуется, не платит за это денег, не читает соответствующих трудов... Бедная идея осиротела и просто физически вымирает. И сейчас она закопшилась не столько потому, что чувствует объективную потребность в общественном самоопределении, сколько потому, что вроде бы безжит надежда прорваться к кассе.

С другой стороны, сходное положение у русской власти. Русская власть харизматична. Как только она лишается харизмы, санкции и мандата со стороны некоторой идеи, она провисает и сказать о себе ничего не может. Тогда либо она должна стать архаической, традиционной властью (“Срочно царя-батюшку!”), либо ей надо легитимизироваться на западный манер. Но легитимизация - это настолько глубокое изменение природы русской власти, что по сути тождественно ее самоуничтожению.

Идея власти и власть идеи - две стороны целого.

Идея решает простую проблему: чтобы ей выжить, уцелеть, она должна стать идеей власти. Это двусмысленность, но не парадокс: идея должна пойти на службу власти, и одновременно она должна внутри себя прежде всего развивать идею власти, обязательную для исполнения. Последнее означает: в структуре взаимосвязанных идей о том, каким

должен быть человек, какой должна быть экономика, какой должна быть система образования и пр., центральным, главным, узловым вопросом является вопрос: какой должна быть современная российская власть? И пока русская идея внятно, определенно не ответит на этот вопрос, все остальное не имеет никакого значения. Никто ее слушать не будет. Но точно так же и власть у себя в Кремле решает другую, зеркальную сторону этой же проблемы: как стать (или предстать) не голой властью, а властью некоторой идеи, которая правит именем этой идеи, реализует ее и тем самым имеет харизму и мандат? Где взять такую идею и как себя в нее (ее в себя) встроить?

Конечно, речь не о том, что мысль Бога о России на все времена состоит в тождестве “Русской идеи” и “Власти”. Речь всего лишь о том, что прилегающий к сегодняшнему дню конкретный слой проблемы самоопределения связан с трансформацией общества культуры (мир № 2) в корпоративное общество (мир № 5), т.е. упирается в вопрос о природе “метавласти” (системы корпоративного принятия решений), и о том, какое изменение претерпевают классические структуры власти при трансформации из истории в постисторию.

Выбор власти:

консервация, модернизация или трансформация?

Було інше місто...

У „Ганеманні“ Хвіна вибір нового місця селитьби набуває значення символічного вписання Вільни у простір щойно лиш покинутого німцями Данціга. Можна було б за Малгожатою Чермінською говорити про наявність “глибокого тла” гданських оповідей/11. “З півдня дільницю оточували пагорби, темна зелень соснового лісу, помережена сірістю букових стовбурів, і цей вид, вид пагорбів, що тягнулися довгою, неспішною лінією за Пельонкер-Штрассе, від Лянґфуру в бік Ґдині, мабуть, вирішив усе”/12. В оповіданні Гюлле п. н. „Стіл” читаємо, що пан Каспер “залишив за собою місто, найгарніше на світі, місто церков і синагог, лагідних пагорбів та соснових борів, що оточують передмістя”/13. В „Короткій історії одного жарту” з’явиться, натомість, образ міста сновидінь, відтворюваного в акті сніння, Вільни, лагідно освітленої сяйвом місяця: “І я бачив, як вони встають, як сходять поволі в бік міста, [...] йдуть униз до світел, що запалюються на Лукішках, під Замковою Горою і далі на Погулянці, йдуть у тиші вечора, що западає, місяць сходить тоненьким серпиком над вежами, повів, який пахне нагрітою водою, долітає од річки, а вони зступають лагідним схилом униз, у бік міста, [...] минають церкви, татарські костели, дерев’яні божниці й катедри, а нічні птахи з-над Росси безшелесно пролітають у вітті дерев, сон вигасив навіть світла під святими образами, тільки сяяння місяця видобуває з темряви обриси веж, будинків і брам”/14.

Українне місто - Вільна у Хвіна, Львів у Гюлле, - яке з’являється у гданських оповідах,

117

АРКАДІУШ
БАГЛАЄВСЬКИЙ
МІСТО
ПАЛІМПЕСТ

В этом смысле перед русской властью, как и перед властью любого социума, который описывается в понятиях общества Среднего мира, три пути. Власть может себя либо законсервировать, либо модернизировать, либо трансформировать.

1. Путь консервации. Мы должны признать, что принадлежим к Обществам культуры, что у нас власть номенклатурного типа, которая с экономическими формами деятельности справляться не умеет. Всех этих зарвавшихся дельцов-бизнесменов мы либо должны кооптировать в номенклатуру в роли зам. зав. соответствующего отдела ЦК или Администрации, либо закрыть их лавочку, поскольку они так ловко “крутят” свои бабки, что за ними никакие налоговые ведомства угнаться не могут. Госаппарат их контролировать не в силах (это хорошо известно из истории), поэтому надо возвращаться обратно к тому, что уже было - к плановому хозяйству. Понятно, что многим этого делать не хочется. Но никакого способа законсервировать существующий архаичный тип власти и одновременно модернизировать экономику на западный лад нет!

2. Путь модернизации. Мы берем рынок, демократию, кредиты МВФ и осуществляем такую политику реформ, чтобы у нас возникли современные экономические структуры и пр. Однако при этом власть должна изменить свой харизматический тип на современный, легитимный. А в

западном обществе, где власть легитимна, главными являются отнюдь не люди власти, а предпринимательская элита. Это означает, что российская власть должна добровольно призвать господ Ходорковского, Милокова, Бендукидзе или кого-то еще и сказать: “Отцы родные! Даем вам полную свободу, только, ради Бога, создайте современную экономику, а заодно установите нам, политикам, правила легитимной игры, скажите, сколько у нас должно быть партий, и позвольте честно пойти к вам служить, за ваш счет питаться”. Модернизация состоит в том, что мы должны разрушить вековой корпоративный уклад аппаратно-властной деятельности чиновничества со всей наработанной культурой, так как всему этому нет места в современных обществах, и создать структуру, аналогичную западной. Понятно, что это в принципе мыслимый, но крайне болезненный и противоестественный путь, на который существующая власть безусловно не пойдет, если она еще не сошла с ума.

Кроме того, есть большое опасения, что усилий кучки наших новых бизнесменов, их интеллектуального, человеческого, волевого ресурса не хватит, чтобы сформировать в исторически короткий срок новую элиту, подобную элите современного Запада.

3. Путь трансформации. Центральной формой деятельности существующей архаической власти является борьба за присвоение, производство и расширенное

оте втрачене місто покоління “батьків”, показується на тлі реального, чужого Гданська. Воно вводиться з чулою ностальгією. Можна б навіть, хоч як це ризиковано, ствердити, що відлунна подібність окраїнного міста у гданських оповідях і топосу Вільни чи Львова у стрижні письменства, присвяченого окраїнам, стає чимсь більшим, ніж тільки прикликання топосу. Отож, виразна опозиція двох просторів - окраїнного міста і “чужого” Гданська - відтворює також, як виявиться в іншій площині значень, “відбиту”, дзеркальну долю вигнанців з Данціґа. В цьому моменті проза гданських авторів немовби “зачіпається” за німецьку літературу “малих вітчизн” - Грасса, Ленца, Бобровського, Бенка, які креслять мотив вигнання. Простір стає таким чином площиною, на якій відбувається накреслення екзистенціальної подібності долі вигнанців, розтращення давнього світу, який постає в уяві як оплот ладу. У гданських оповідях опозиція між “тут” і “там”, “тепер” і “колись” окреслює екзистенціальну драму вигнанців, які в новому просторі закоренитися не можуть і не здатні. Гданськ - це місто життєвої поразки і глибокої, можна б сказати, онтологічної непристосованости, це просторова метафора чужости, яка робить неможливим відчуття екзистенціальної повноти. Так, немовби узи “я” і місця магічно окреслюють чуття духовного, але й реального закорінення, яке переноситься на цілком життєвий конкрет: щастя, професійної кар’єри. Найвиразніше бачимо це в прозі Гюлле, де неодноразово з’являється мотив родинної історії, яка розігрується в подвійно відміченому просторі: львівські роки щастливості “дідусів і бабусь” і гданський екзистенціальний крах “батька” („Виннички, калюжі, дощ”, „Вулиця Полянки”). Можна було б сказати, що оце дихотомічне розділення простору, яке ґрунтується на протиставленні “відкриття” і “закриття”

воспроизводство власти. Архаическая власть проводит с утра до вечера все свои дни в “разборках” по поводу захвата и удержания власти. Профессиональные аппаратные политики ведут себя на рынке власти как на рынке капитала. Однако это - некая неизбежность, закон общественного устройства Среднего мира. Это - форма деятельности, неотъемлемое свойство, способ существования данного типа власти, а не ее недостаток. С ним нельзя “бороться”, подобно тому как нельзя бороться со свойством человека иметь голову.

Трансформация власти (на уровне идеального типа) означает, что на месте существующего архаического типа власти должна возникнуть некая корпорация лиц, принимающих решения, которая органично унаследует от предшествующей власти значительную часть аппаратной культуры, человеческого потенциала, всего того опыта, что был накоплен за столетия работы. Но при этом власть будет радикально модернизирована на основе современных организации, технологии и методов корпоративного принятия решений, которые (в форме укладов) давно возникли и получили распространение как на западе, так и в отдельных управленческих структурах бывшего СССР.

В таком случае на месте лица, которое борется за власть, возникает ответственное лицо, компетентное в принятии решений, касающихся его уровня. Это лицо выступает либо как конструктор, либо как управляющий субъект конкретного узла

или подсистемы в рамках корпорации, принимающей решения. И всем понятен тот набор личных свойств, навыков и знаний, каким должно обладать ответственное лицо данного уровня в корпорации.

Ничего сверхъестественного в подобной трансформации нет. Все необходимые теоретические и практические предпосылки, новые компьютерные технологии и прочее уже созданы. Уклады подобного сорта давно существуют на Западе, хотя для постиндустриального общества в целом они неорганичны. “Техноструктура” (термин Гэлбрейта) рождается в муках, встречая могучего оппонента в лице финансовой олигархии постиндустриального типа.

Но если бы только российским реформам посчастливилось двинуться по этому пути, их лидеры, в отличие от западной корпоративной элиты, очутились бы в положении отцов-основателей, которые из Англии перенесли на просторы дикого Запада, и вместо того, чтобы бороться с могучей английской аристократией, имеющей 400-летний опыт властвования и политической борьбы, должны были сражаться лишь с ирокезами. Гражданское общество в США государства не побеждала, оно просто спроектировало и создало его под свои нужды уже заранее подчиненным. Именно поэтому структуры гражданского общества с такой мучой прорастали во Франции, в Англии - везде, где уклады цивилизации с самого

(див. ранішу цитату з Хвіна, пор. у Гринкевича), стає фігурою післяялтинської долі вигнанців, які втратили не тільки рідні Вільну чи Львів, але місто сновидінь - осереддя світу/15. Невипадково у гданських оповідях мовиться про окраїнні міста почерез використання перифраз: "місто церков і синагог" (Гюлле), "місто татарських костелів, дерев'яних божниць і катедр" (Хвін). Оце місто - осереддя світу це також місце співіснування різних релігій, національностей і культур, Гданськ, натомість, постає як простір, позбавлений культурних значень - покинуте місто з іще теплими ковдрами його німецьких мешканців, під які лягаєш із неясним почуттям вини і сорому/16. Рідне місто, як зауважує І Фу-Туань, це місце, кордони якого непорушні. Тут і тільки тут устанавлюються просторові узи між містом та його мешканцями на засаді інтимної близькості; вигнання стає вироком, який порушує оті встановлені раніше узи між "я" і місцем, унаслідок чого неможливо прийняти інший простір як власний/17. Тож вирвання із простору окраїнних міст не рівнозначне з перенесенням "осереддя" світу до Гданська. Оце осереддя не залишилось також "там", куди прибули нові мешканці з безкраїх обширів імперії, воно перенеслося у пам'ять, стало чулим, меланхолійним спогадуванням втрати. Входження в чужий простір, іншу архітектуру, цивілізаційний устрій виявилось надзвичайно болісним процесом, ніколи не загоєною раною, тож тим сильніш перенесене у сновидні райони уяви окраїнне місто стає проєкцією аркадійського почуття екзистенційної повноти. Тим-то приречені на долю випадкових мешканців у чужому просторі, "батьки" із гданських оповідей мусять прийняти гіркоту поразки, стати - як читаємо у Гринкевича, - наче археологічні викопні рештки, представниками померлого світу, що існують ані не "там", ані не "тут", десь "поміж".

начала столкнулись с мощным укорененным слоем элит предыдущего формационного типа.

В аналогичном тяжелом положении находится корпоративный уклад, прорастающий в современном постиндустриальном обществе. И в этом смысле мы в нашем архаическом обществе Среднего мира имеем колоссальное преимущество, коим, как всегда, успешно не пользуемся. Ведь перед нами - широкое пространство для самопреобразований, на котором, помимо "ирокезов" из архаичных структур и укладов, не просматривается внутренний противник, даже отдаленно сопоставимый по мощи с постиндустриальной олигархией. Строительный материал для фундамента, который заполнил бы два формационных провала, налицо - современные нам формы индустриального и постиндустриального общества. Да и сам этот провал в результате десятилетия "рыночных реформ" уже не пуст, он оконтурен опалубкой структур нового российского бизнеса. В заметном количестве появились люди, владеющие этими формами. У нас уже есть свои бизнесмены; люди, овладевшие формами деятельности на современном рынке ценных бумаг; люди, которые знают, что такое современная торговля, маркетинг. Среди правительственных чиновников возникла прослойка администраторов постиндустриального типа с пониманием нового предмета управления и экономическим строем мышления. То есть

индустриальный и постиндустриальный уклады возникли, но они слабы. В их лице мы как бы имеем еще не чуму, а противочумную вакцину, которая годится для прививки.

Если бы наша власть пошла по пути самотрансформации, она бы не встретила ни одного действительно серьезного внутреннего противника помимо собственной ограниченности и инертности. При отсутствии жестких внешних ограничений корпоративная реформа аппарата может быть рассчитана и на 20 лет - время активной политической жизни одного поколения, с целью максимально ослабить опасность внутриноменклатурной гражданской войны.

Новые транснациональные русские

В случае трансформации власти возникают реальные перспективы и для наших новых транснациональных русских ("НТР-ов", как я назвал их в 1993 г.). Когда и если подобный корпоративный уклад возникнет и пойдет процесс его становления, - новые предприниматели, конечно, потеряют и без того призрачный шанс стать новой правящей элитой. Зато в продуктивном симбиозе с русской "техноструктурой" они смогут найти подлинное применение всем приобретенным умениям, навыкам, способностям работать на международных финансовых рынках и своему личностному творческому потенциалу. Во-первых, им уже не придется стыдиться

“Те місто вмерло і ніколи вже не встане частоколами, сторожовими вежами, зімкненими лавами кам'яниць і крамів. Воно відслонить, щонайбільше, деревину, яка трухліє, чорноту попелу, кістяні гребінці, окрушини бурштину. До такого світу ти належиш”/18.

Був собі Гданськ...

Водночас Гринкевич виявляє таємницю міста, утаєного в Гданську, оті кістяні гребінці і деревина, яка трухліє, становлять матеріальне відлуння міста, що його почне відкривати покоління дітей вигнанців, народжених у Гданську після війни. У книжках Гюлле, Гринкевича і передовсім Хвіна оповідачі показують чергові етапи пізнавального процесу, в якому відкриття палімпсестової структури міста поєднується з ініціацією - надто якщо розуміти її як духовне втаємничення в чужу культуру/19. Водночас оця культурна ініціація утверджує свідомість “я”, яка змінюється в екзистенціальному, політичному плані, у плані пізнання глибинних структур історії.

Пізнавальний процес, у якому бере участь гданське “я”, підпорядкований відкриванню таємниці місця; а оця таємниця надзвичайно заплутана, неясна, чужа, незрозуміла, хоча й спокуслива внутрішнім неспокоєм культури, розіпнутої між міщанським стремлінням до ідилічної стабільності та підшкірними танатичними прагненнями/20. Тож палімпсестовий Гданськ об'явиться як дана для розгадки епістемологічна загадка, - головно в прозі Хвіна появиться питання, як пізнання місця формулює “я”, яке пізнає. Адже “дух місця” відкриється

российского происхождения как позорного пятна, напротив - они смогут сохранить и развить свою идентичность, самоопределение в качестве русских, у которых будет родина, - страна, где смогут расти и учиться их дети, один из важнейших мировых культурных центров. Во-вторых, при внешнем сохранении образа жизни и привычной формы деятельности “международного предпринимателя” они обретут возможность наполнить эту деятельность качественно новым содержанием, получив мощную информационную и концептуальную поддержку Русской корпорации. Корпорация не только даст им возможность работать на международных рынках по формуле “insider trading” (бизнес, основанный на доступе к закрытой корпоративной информации, - который, кстати, западная финансовая элита с переменным успехом пытается сделать противозаконным). Корпорация, - что гораздо существеннее, - с их помощью сможет поставить на поток разработку современных предпринимательских схем и их планомерную реализацию применительно к конкретным подсистемам мировой экономики.

Чуть подробнее этот вопрос разработан в моей статье из второго тома “Иного”.

Век XXI: информационные войны корпораций.

Из того, что я сказал, возникает образ XXI века как эпохи информационных войн транснациональных корпораций.

Но говоря о “русском”, мы никак не можем совместить эту проблематику с общеизвестным фактом, что вступаем в мир транснациональных корпораций и информационных войн. “Русское” у многих живет в одном полушарии мозга, где лапти, туески, квас и прочая этнография, а информационные войны корпораций, технотронные элиты, виртуальная реальность и пр. - в другом, разве что символически сосуществуя на страницах отдельных полумаргинальных изданий. Но эти вещи не только совместимы, они про одно и тоже. Более того, для нас формы деятельности, социальные структуры и личностные типы технотронного общества совершенно органичны. Думаю, не случайно у нас встречаются такие удачливые хакеры и такие замечательные суперадминистраторы, не случайно наши корпоративные структуры никак не рассыпаются под ударами “модернизаций” и “шокотерапий”. Но поскольку в моделях МВФовского ряда все это не имеет теоретического статуса, - российские реформы в который уже раз попадают в дурацкую ситуацию: практики ясно ощущают, что надо делать, но в современном русском мировоззрении эти вещи не имеют официального статуса, а посему не подлежат обсуждению в “приличном обществе”. Отсюда - разорванность нашего самосознания и самоопределения.

От самоопределения - к новому суверенитету.

тут в онтологічному “розхитанні”, виявить також неустійнені стани існування мешканців Гданська. Цікавість, острах, неясне прагнення однаковою мірою стають категоріями опису “я”, яке пізнає, як і пізнаваного простору німецького Данціґа у Гданську.

Дитячий герой Хвіна в „Короткій історії...”, оповідач „Ганеманна”, так само як оповідачі у прозі Гюлле розпочинають процес пізнання міста і водночас утаємничення в чужу культуру в дійсності 50-х років, що має також свої просторові імплікації. Отож, гданський простір розщеплюється на дві сфери, що не прилягають одна до одної: з одного боку, вцілілі у війні ідилічні передмістя, Сади Оліви, з другого, натомість – спалений історичний центр, який стоїть у руїнах. На іншій значеннєвій площині: міщанська культура з притаманною їй “чулою” організацією домашнього простору і знищений вогнем світ “злої” німецької культури.

Пізнання місця починається в понімецькому домі, ще багатому на предмети, які викликають захват, обладнаному деталями, які полегшують щоденне життя. Але оцей притулок, на поверхні ідилічний, може перетворитися у простір, який збуджує ляк, – тож готичний шрифт, який визирає з-за облізлої зі стіни шпалери, стає одним із знаків “зла”, за підшептом тогочасної пропаганди, яка ототожнювала все, що німецьке, з гітлеризмом. Однак “злі” німецькі літери, що укладаються в чужі у своєму звучанні значення, підживлюють також цікавість. Бо виявляється, що різні місця починають “промовляти” незаниманим шифром, то графікою шрифту на каналізаційному люці, то написом, який вигулькує з-під злушеного тиньку. Те, що видавалося “своїм”, стає “чужим”. Тож “німецькість” рідного дому стає справжньою пізнавальною драмою, з якою не може собі порадити дитячий герой, та й

Всемирная корпорация Россия.

Все помнят: слово “самоопределение” встречается в контексте, до боли знакомом – ленинской формуле “о праве нации на самоопределение вплоть до отделения”. В этом смысле частью проблемы самоопределения является вопрос о форме суверенитета. И говоря о необходимости нового русского самоопределения, мы, естественно, не можем не говорить о проблеме нового суверенитета.

И здесь на самом-то деле все давно все понимают, но ни у кого не поворачивается язык произнести то, что в принципе очевидно, хотя и страшно. Понятно, что никакие границы России, бесспорные и однозначные, никогда и никто уже не сможет установить (да и не только России). Либо мы сконструируем государство несуществующих “этническо-русских” из земель, на которые никто, кроме вышеупомянутых, не претендует, – тогда получится территория, напоминающая дырявое кружево или сыр в разрезе (да и на ту вскоре объявятся претенденты типа обров или скифо-древлян), а большинство говорящих на русском, не сходя с места, в одночасье окажутся за границей. Либо будет решено считать российской любую территорию, где большинство населения говорит на русском и желает быть гражданами РФ, – тогда нам предстоит вести нескончаемые войны с кучей “национальных” субъектов, желающих самоопределяться по-ленински. А в современной войне никого окончательно

победить уже нельзя. Если этнокультурный субъект размером хотя бы с Чечню владеет современными технологиями, считает для себя приемлемыми “партизанские” (т.е. террористические) методы борьбы и у него есть диаспора, дающая деньги, победить его не сможет никто – ни ООН, ни НАТО, не говоря уже о доблестной эрэфской армии. Точнее, “победа” в смысле поголовного физического уничтожения самоопределяющегося этноса технологически если и возможна, то абсолютна невысказима для мирового сообщества по современным этическим стандартам; в ответ же на любые военные успехи международных или “федеральных” сил сепаратисты всегда могут шантажировать их причинением неприемлемого ущерба гражданскому населению. Если сегодня еще есть желающие с этим спорить, то уже завтра, когда подствольный гранатомет с ядерной гранатой сравняется в цене с персональным компьютером, дискуссии можно будет прекратить.

С другой стороны, предположим чисто теоретически, что границы как-то ухитрились установить, и мировое сообщество объявило или сделало вид, что оно их признает. Тем не менее, это совсем не будет означать их реальности. Границы становятся все прозрачнее: информационно и идеологически они давно уже прозрачны; для современных вооружений они тоже невидимы; для движения людей и вещей – легко проникаемых. На наших глазах само понятие “граница” теряет какой бы то ни было смысл.

нізвідки не може він очікувати допомоги. Предмети виводять на яв "подвійність" існування, і так само розпізнаватиметься дім і місце. Отже, йдеться про те, щоб миготливим значенням надати сенс. Тому слід провести просто-таки детективне розпізнання слідів "німецькості" і пізніше подати власну гіпотезу цілості, розв'язок прикладу "духу місця", базований на слідах і праці уяви. Саме уява, - підкреслюють при різних нагодах автори обговорюваних книжок, і в даному випадку цей автокоментар можна потрактувати з повним пошанівком, - уява зціляє порозкидані в "реальному" просторі елементи світу, який на поверхні перестав існувати. І уява навіть змалює цілість, так як вона могла виглядати/21.

Відбудеться це поступово. Спершу з'являться знаки. Тому що німецький Данціг розснував на поверхні Гданська таємничий шифр, зоставив сліди утаєного "підповерхневого" міста. Цей шифр слід прочитати, і щораз численніші сліди давньої культури, які з'являтимуться, оповідач почне поміщати у внутрішню топографію міста, яка відкриватиметься. А це місце не до кінця збігається з "реальним" містом, хоч воно, безсумнівно, на ньому побудоване. Неважко зауважити, що уява письменника зачіпається тут за топографічний конкрет, з'являються також текстуальні фотографічні монтажні або спроби опису давніх гравюр, ілюстрацій і т. п./22. У прозі Хвіна пізнання місця стає вистежуванням слідів за принципом "психоаналізу місця", коли відкриваються "темні" поклади пластів міста, що рівнозначне з поступовим усуванням ляку, зродженого на понімецькому комплексі. Тим-то таку істотну роль у цій прозі відіграє нагромадження деталей тієї культури, яка - всупереч пропаганді - мала і "світлі" свої сторони і яка світом речей, предметів боронила од небезпек, що висновувалися з "темних" роїнь

Но суть - в ином. Такая форма суверенитета, как государство, имеющее территориальные границы с пограничными столбами и т.д., безнадежно и навсегда устарела, дни ее сочтены, она умирает и в исторически обозримые сроки умрет. Конечно, эпоха государств в Предыстории обемлет тысячелетия. Но ее зеркальное отражение в Метаистории, - в рамках которой все эпохи сосуществуют, друг в друге отражаются, друг друга раскачивают и ускоряют своей гравитацией, - вполне может спрессоваться и уложиться в жизнь нескольких поколений. Понятно, что всякое абстрактное утверждение имеет свои ограничения. Понятно, что всякий современный субъект имеет закрытое ядро и систему почти непроницаемых зон, связанных с обороной и безопасностью. Но в целом пространство этой взаимной закрытости постоянно сжеживается.

Однако таяние государственных границ вовсе не означает растворения и смешения всех этнокультурных субъектов в однородный космополитический бульон. На смену прежним исторически-конкретным формам суверенитета придут иные. Русские вовсе не обречены исчезнуть под натиском южноазиатских орд, которые нахлынут и смоят нас, как волной.

Я утверждаю: транснациональная корпорация, в ядре которой находится субъект русского, английского или иного культурного самоопределения, и является прообразом современной формы суверенитета. Она вполне несокрушима, и

она всемирна. Любая из подлинно современных корпораций всемирна - ее территорией является весь земной шар, что совершенно естественно. Никто не может помешать различным формам ее воспроизводства практически в любом месте земного шара. Ситуация аналогична квантовомеханической модели мироздания: каждая элементарная частица заполняет собой всю вселенную.

Постиндустриальный период метаистории - время таяния границ; корпоративный - время всемирности этнокультурных субъектов; идеократический - новое время великих переселений, когда у социальных субъектов, вышедших из лоно материнских территорий, будут перерезаны пуповины.

Сказанное не означает, что обречен суверенитет как таковой. Просто возникает современная его форма, которая в новых условиях не менее, а даже более неуязвима. Более того, вся тенденция метаистории, второй исторической эпохи состоит не в исчезновении суверенитетов, а в укреплении их. "Зазеркально" развитие как бы пошло в обратную сторону, и многие уже во времена Бердяева, писавшего про "Новое средневековье", это почувствовали. Будут все более укрепляться, совершенствоваться новые формы самоопределения, и будут все более оконтуриваться границы субъектов - с тем, чтобы на рубеже 2-ой и 3-ей Историй каждый субъект предстал в силе и славе и качестве

німецької душі про могутність. Є в прозі Хвіна чудовий опис понімецької лазнички. Її чистота, білизна кахлів, мосяжеве устаткування спершу викликають острах - вона буде ототожнена з завданням "чистої", гігієнічної смерті у газовій камері. Але майже одночасно увагу притягнуть предмети, виготовлені з думкою про вигоду користувача, і на місці ляку з'явиться чуле захоплення культурою, яка змогла заіснувати по через досконалі предмети.

Понімецькі речі відкривають німецьку красу, розпізнавану як амбівалентна форма, німецьке прагнення досконалості і ляк перед світом Фавста. Бо, з одного боку, як пише Хвін - "хотілося їм", але й - "була в тому якась надмірність непотрібного наддатку, безглуздість зайвого труду, неясна потворність форми, але й тепло, чуття рівноваги, брак поспіху, добротність [...] (К-87). Дитяча мітологія місця заростає текстом культурного коментаря; предмети, деталі, що складаються на матеріяльні знаки "духу місця", перестають бути лишень слідами культури, якої не існує, вони стають також знаками, які криють у собі таємницю німецької душі. Тож пізнання простору є, по суті, розпізнанням комплексу німецького духу, особливо того, що в ньому "темне", грізне: "То ось чому вони вибрали собі вождем 'художника'? А він, старанний каліграф парадів, не думав ні про що, тільки про те, як переробити Європу (а навіть цілий світ) на прегарний ландшафт, повний здорових людей і гарних будинків, зовсім таких самих, які я оглядав у Старій Оліві [...]". Після цих слів появиться коментар, у якому виразно промовляє своє слово "читання" місця як спроба розгадати духовну таємницю: "Отже, ті старі будинки і сади, гарні залізні огорожі, мідні вежечки, когуги на коминках, скриньки з написом 'Briefe', альпійські садочки - мали все це в собі. Бо чи ж не

носителя и выразителя определенной "идеи". И лишь тогда, в рамках Третьей Истории сможет состояться содержательное разбирательство, сопоставление и взаимодействие этих идей как таковых.

Тенденция к суверенному самоопределению будет нарастать, укрепляться, оконтуриваться. Мы уже миновали "перинатальную" точку гибели/рождения суверенных этнокультурных субъектов, мы ее пролетели. Исчезновение суверенитетов - виртуальная точка перехода Истории в Метаисторию. А поскольку парадокс (как уже говорилось) в том, что мы вывалились из Истории до ее окончания и влетели в Метаисторию до ее наступления, этой точке суждено остаться абстракцией. Так и не успев насладиться космополитическим игом мирового правительства, мы от него уже эмансипируемся.

"Всечеловеческая идея" состоится, но только не в фукуямовской Первой истории, и даже не в наступающей Второй, а лишь по завершении Третьей. "Всечеловеческая идея" не противоречит "русской", не совпадает с ней - она в ней нуждается.

Проблема институционализации русского. Между "братвой" и "элитой"

И тогда встает насущный вопрос. Государство РФ куда не состоялась и едва ли состоится. Всемирной

корпорации "Россия", к сожалению, куда не существует. Где и как сегодня "русскому" приткнуться? Как институционализировать "русское"?

Кое-кто из присутствующих знает, что я здесь представляю организацию под названием "Русский институт". Русские институты, говорят, есть в доброй полусотне стран мира (даже в Польше), но в России, как ни странно, до нас таких юридических лиц не было зарегистрировано. "Русский институт" учрежден частными лицами. Эта автономная некоммерческая организация ставит своей целью содействовать всем формам институционализации "русского".

Сейчас "русское" обретается в пространстве маргинальных, полужуегальных форм где-то между "братвой" и "элитой". Братва - понятная всем, распространенная, ясная форма, кстати, вполне органичная русской социальной ткани, и в этом колоссальная трудность. У нас есть резонанс с данной формой, не случайно она столь популярна. Это - архаическая форма самоопределения, которая в отсутствие других легитимных форм притягивает к себе огромные массы малообразованного населения. С этой формой надо разбираться - не пытаться уничтожить ее, а найти путь ее модернизации и трансформации, предложить иную, альтернативную форму самоопределения. Форма деятельности, форма самоопределения никогда не бывает злой или доброй сама по себе - но она может формой выражения

були ті будинки, веранди і стрижені дерева осколками мрії, яка поривала 'тих' і несла невідворотно у напрямі будинку на Мокотові, який мусів бути спалений?" (К-106).

Але оповідач „Короткої історії...“, „читаючи“ простір Старої Оліви, помітить також, як отой фавстизм лагіднів, розпорочував раніші ляки, перенесений у домашній простір. Рівненько укладена бруківка, „оздобність чавунних гідрантів і важких закривок з написом 'Kanalisation Danzig'“ - це прометеївсько-фавстівська сторона світу порядку й дисципліни. Домашні предмети, так само старанно викінчені, повертають чуття рівноваги: „Тут фавстизм лагіднів, переходив у чуле дбання про домашню красу, втрачав свою трутизну. Змінювався гномикувато-фартушкуватою старанністю, яка цілковито забувала про зорі“ (К-120). Хвін доводить, що в моделюванні простору важливі духовні обґрунтування; отой світ Старої Оліви ґрунтується на іншій філософії „творення справжнього місця“, ніж світ великих проєктів, перенесених у вимір архітектурної реалізації. Тут аж ніяк не йдеться про протиставлення домашнього садочка пруському балковому перекриттю. Йдеться радше про приборкання наявного в найдрібніших деталях духу порядку, ладу, дисципліни, бо винесений з домашнього простору - він виявився небезпечним. Треба б, отже, дати дешифру безумства у цей світ альпійських садочків - хоч би поставити ґротескового гнома, який „ламає“, унормальнює, зводить до людських вимірів обдуману конструкцію місця.

Інший „утаєний“ Гданськ цікавить Гюлле. В оповіданнях, „Вайзері Давидку“ з'являється спроба уявного відтворення місць, які „реально“ постають як пуста, незарубцьована просторова рана. В оповіданні „Стіл“ пізнання місця відбувається в стані сновидіння, з

злой или доброй воли. Даже пробравшись тайком в чужой огород, можно, как известно, заниматься там тимуровской работой.

Другая форма осмысления этой проблемы - тема создания культурной и политической элиты как авангарда и воплощения русской субъектности. Множество авторов, рассуждая об этом, делают оговорки, что им не нравится слово „элита“, но они вынуждены использовать его за неимением лучшего... Но дело тут не в нехватке синонимов - русская речь имеет их в избытке. Сам институт элиты не органичен для нашего общества, и русское самосознание отторгает слово и понятие „элита“. Какая-то элита в РФ, наверное, есть, но она столь же нелегальна, что и братва...

Заместителем понятия „элитарности“ в России могла бы стать „партийность“ в первоначальном ее значении: в смысле принадлежности к корпорации, берущей на себя бремя исторической ответственности, а не в смысле номенклатурных привилегий и льгот. Но слово „партия“ у нас получило тяжелую семантическую нагрузку.

язык „поплыл“. Он не успеваает отслеживать целый ряд новых областей и форм человеческой деятельности, критическая масса иностранных терминов перевешивает его способность их усваивать, адаптировать, превращать в свои. В результате, в русском мировоззрении образовались зоны слепо-глухонемые: есть целый ряд важных феноменов в современном мире, которых мы либо вовсе не видим, либо не имеем слов, чтобы о них говорить. Так что и родная речь - последнее прибежище самоопределения - размывается.

Очевидно, начинать придется с того, что на сегодня мы - это партия людей, которые говорят и хотели бы продолжать говорить по-русски: пользоваться им как изумительным по богатству и точности выразительным средством и жить в его стихии. Опираясь на идею Русской партии или, быть может, Русского союза (5) (по аналогии с Alliance Francaise), мы должны прежде всего определить, что можно и нужно сделать, чтобы русский язык не исчез или не превратился в реликт. Ответ прост - русский язык должен стать современным.

Конечно, необходимо действовать по линии культуры, науки, образования; срочно предпринять все возможное, чтобы наша т.н. диаспора имела возможность смотреть русское ТВ, читать русские книги, отдавать детей в русские школы. Этот шаг при всей его наивности и тривиальности уже имел бы громадные последствия. Но все

невід'ємним світлом місяця, яке видобуває обриси недійсного у дійсному. Уявний образ гданського порту - це, безсумнівно, реверс нині порожнього, знищеного простору; деструкції, яку виражають руїни, протиставлена сновидна конструкція, "[...] я йшов через місячний сад до ріки і по дерев'яній кладці вступав на облявок барки. Розвідний міст підіймав своє плече, а я, стоячи за стерновим колесом, вів судно через коліна рік, рукави каналів [...] аж урешті вплив на Мотлаву і, причалюючи до Довгого Побережжя, у з'юрмленні щогл, коминів і прапорців, просив українця про вивантаження" (О-21). Неіснуючі судна, що причалюють до неіснуючого порту, творять не тільки уявлення можливого світу, а й стають своєрідною реконструкцією місця поза часом і простором, місця ідеального, такого, яке збереглося на старих ритинах чи світлинах. Палімпсестовий слід відсилає до існуючих свідоцтв, хоч би іконографічних/23, причому я не думаю, що тут ми маємо справу з "перекопіюванням", наприклад, фотографії на літературний опис, я радше волів би говорити про покликання до існування місця, яке вийняте з часу і простору, за таким самим принципом, як прикликання аркадійського простору. Це, звісно, не єдиний приклад уявної реконструкції місця, яка спирається на палімпсестове відкриття сліду. Бо часто саме слід виявляється єдиним знаком культури, що відійшла. У прозі Гюлле розпізнання сліду це розгадка іншої культури/24, але також і конструкція ідеальної цілоти, яка насичує "реальний" простір значеннями, що існували перед тим. У „Вайзері Давидку“ привертає увагу опис сновидної подорожі залізницею через відбудовані в уяві мости й естакади. Те, що в дійсності свідомість "я" сприймає як фрагмент, руїну, оголене матеріальне відчуження і непридатність, уява складає в ціле: "[...] я уявляв собі,

это реализуемо в той мере, в какой русский язык позволяет жить в современном мире и быть нормальным человеком, т.е. участвовать в том, что в этом мире происходит. Мы должны вновь научиться говорить на этом языке о современных политических, экономических и прочих процессах, о событиях, которые имеют место в пространствах межсубъектного взаимодействия. А если мы получим возможность об этом говорить - мы получим и возможность в этом участвовать.

Россия-РФ - странноватый персонаж в мировом спектакле, который торчит враскорячку посреди сцены, абсолютно никак в пьесе не участвует или же предпринимает ненормальные, неадекватные действия. И постепенно как актеры, так и зрители сплачиваются в общем желании каким-то образом поскорее убрать нас со сцены - не потому, что кто-то специально стремится нам сделать плохо, а просто потому, что мы всем мешаем и опасны своей полной непредсказуемостью.

Русская программа, отталкиваясь от банального утверждения, что нужно воссоздать русский язык и возобновить русскую культуру, имеет все шансы развернуться в полновесную и полномасштабную культурную, социальную, политическую и экономическую программу, вплоть до концепции национальной безопасности и оборонной доктрины.

Мы с коллегами очень долго ждали, покада

серьезные люди, профессионально уполномоченные государственные мужи, бизнесмены и ученые начнут реализовывать программу русского самоопределения, создадут русскую партию и пр. Но поскольку с 1983-85 гг., - с момента, когда непреодолимые препятствия к этому исчезли, - прошло уже почти полтора десятилетия, а решительно ничего подобного не происходит, группа частных лиц взяла инициативу на себя и учредила Русский институт в надежде, что лиха беда - начало, и нашему примеру последуют более компетентные, влиятельные, властные и богатые лица и организации. Но даже если этого не случится, как представитель Русского института хотел бы заверить читателей: мы с ослиным упорством будем отдавать свои силы труда самоопределения, содержание которого я постарался в меру сил здесь обрисовать.

Постскрипtum. К стратегии русского самоопределения

Очерченная в докладе структура пространства самоопределения дает основу для понимания его проблематики.

Базовая форма самоопределения в пространстве форм деятельности

Перед Россией на длительную перспективу встает стратегическая задача овладения новой формой деятельности

як ми їдемо з Вайзером, зустрічаючи покинуті полустанки, заржавілі семафори [...] Врешті-решт, яке значення мали підірвані мости й неіснуючі рейки супроти можливостей Вайзера? [...] Отож, локомотив з дивним машиністом показувався завжди в повні місяця. З запаленими вогнями, бухаючи струменями іскор, він їхав неквапно з боку Вжеща, перескакуючи підірвані мости легко й вільно”/25. Ми - у світі сновидної казки, де все починає мати свій сенс - дивна, незнана історія міста складається в обриси цілоти. В інших творах Гюлле пізнання “духу місця” - німецькості міста - відбувається почерез відкриття “тієї” культури. В оповіданні „Переселення” втаємничення в музику Ваґнера дозволить розпізнати, в чому полягає “іншість” місця. “- Але ж це наш парк! - сказав я. - Каскад, сходи... І навіть видко дах за деревами. - Так, - сказала пані Гофман, - то був парк. [...]”. То був парк... У дальшій частині оповідання уява оповідача населяє той парк героями опер Ваґнера та мешканцями “того” Гданська: “Парсіфаль ходив по парку над висхлим ставом, чоловік пані Гофман у страшному вереску Валькірій і Нібелунгів переслідував на сцені лісової опери в Сопоті Гагена, Еріксон стояв на терасі будинку пані Грети і зі смолоскипом у долоні співав ‘Beglueck darf du nicht, o Heimat!’ [...]” (О-49). Таким чином оповідач передає незмірно важливий досвід - свідомість буття у місці “змішання” культур, химерної суміші культурних знаків, що пронизують гданські місця.

У прозі Хвіна часопросторове змішання культур передається, наприклад, почерез реїстичну оповідь: речі “коментують” зміни в часі, коли одна культура заступила іншу. Причому оті млинки до кави, столові сервізи, ложечки - видимий знак культури, змушеної відійти - одразу стають депозиторами пам’яті про неї, співтворять сугестивну ауру “духу місця”, поки

и формой суверенитета. Эта форма деятельности - система корпоративного принятия решений (6). Эта форма суверенитета - транснациональная всемирная корпорация Россия. Предстоит трансформация архаического российского властно-административного уклада в “техноструктуру”, оснащенную современными средствами корпоративного решения проблем. Необходима трансформация рассыпающегося государственного суверенитета в постимперский суверенитет без-границной, метанациональной корпорации.

Формационная вертикаль пространства форм деятельности

Творчество и обживание новой формы деятельности будет происходить в беспрецедентно сложный момент развития мировой системы, когда требуются точные средства распознавания типов социальных субъектов и их форм деятельности. Язык (алфавит и словарь) этих форм деятельности задает координатную сетку самоопределения. Россия-РФ встречает рубеж тысячелетий в роли страны Среднего мира, застрявшей в нисходящем потоке “предысторических” обществ (формаций) традиции, культуры и цивилизации. Навстречу им и сквозь них, превращая их в свой предмет, уже идет мощный поток метаисторических обществ и укладов - постиндустриальных, корпоративных и идеократических.

Формационной вертикали самоопределения в основном и посвящен настоящий доклад. Однако проблематика

самоопределения в целом гораздо шире.

Категориальная (хронологическая) горизонталь пространства форм деятельности

Русская история как часть мировой и есть совокупность состоявшихся и возможных форм русского самоопределения. Речь идет о гегтеровском ее понимании как живой ткани сосуществования сбывшихся, реализованных линий развития - с возможными, но нереализованными линиями и степенями свободы; о федоровском ее понимании как сообществе живых деятелей с умершими и еще не родившимися. История есть материал для творчества нового самоопределения, - именно поэтому ее категориальное расслоение и анализ являются самой злободневной, практической и безотлагательной задачей.

Пространство форм движения

В этом пространстве формы самоопределения облекаются в плоть и кровь, осуществляется их привязка к этносам и территориям, физическому времени и пространству. Здесь разражаются катастрофы и случаются удачи, рождаются и умирают народы и языки. Только в этом пространстве можно увидеть многомерную структуру общественных организмов, состоящих из молекул-укладов. Здесь субъекты одной и той же формы деятельности вступают в игровые и конфликтные взаимодействия, а субъекты разных

самі не відійдуть у ніщо. “А падіння, присоромливі упокорення полотна й деревини, бляхи і емалі? В кухні щоранку наші очі тішив блакитний напис мовою Гете: ‘Привіт, Новий День. Принеси Щастя Сім’ї і Сусідам’, вишитий готикою на білій серветі – але час дотикав білість іржавими плямками соку з яблук і моркви, аж урешті котрогось дня біле полотно осунулося на зелений лінолеум і відтоді ним мили підлогу. [...]” (Н-122).

Те місто, той Данціг невідклично відходить у минуле. Пригасають “гранатові і жовті шибки” у віконцях, лущитья “різьблена столярка фрамуг”, пропадають ложечки, б’ється сервіз із майсенської порцеляни, поростають бур’яном альпійські садочки – ми дійсно знайдемо багато прикладів елегантного споглядання гинучого світу німецької культури в Гданську. Та тільки в той момент, коли деталі, речі відпливають у небуття, починається палімпсестове відкриття Гданська, “утаєного” в нечисленних слідах. І виявляється, що – непомітно – археологія слідів перетворюється у віднайдення обрисів місця. Аморфні й загадкові фрагменти складаються в ціле, будинки повертають собі давню пишноту, навіть цинкові бані ясніють блиском. Бо, як написав Хвін – а перед ним Грасс – Місто “стоятиме вічно”. Хоч би “тільки” в літературі. Хоча б як той будинок, що “не існує” реально, але чи й справді не існує? – на Гротгера 17: “Що ж то був за будинок! На вежечку з галерійкою входилося по чорних сходках, під шпичастий дах із цинковою кулею на вершечку; згори за доброї погоди видко було поля лєтовища, сосновий ліс у Бжезьно, а над ним далеко блакитніла смуга моря. Черепиці – прусько-темночервоні, з рухом у скріпленнях, справдешній надвіслянсько-готичний відтінок, а під кожним вікном лінія цеглинок з оливковою глязурою. Веранда була велика,

форм – стремятся превратить друг друга в предмет, возникают и распадаются коалиции, трофические цепочки и “социоценозы”. Язык форм движения служит для выражения тактики процесса самоопределения.

“Круглого стола бизнеса России” 26.02.97 г.

Основы корпоративного принятия решений излагались мной в курсе лекций в Высшей школе экономики осенью 1996 г.

Пространство форм развития

Проекция пространства развития на формы деятельности ощущается как некое внешнее поле, “аттрактивность” (по Гумилеву), придающие пространству деятельности градиент, оценочную шкалу и эстетическую окраску. Язык форм развития служит для выражения логики смены форм деятельности, стратегии процесса самоопределения. Он позволяет говорить об идеях различных народов и культур, программах национально-государственного развития, системах национальных интересов, доктринах обороны и безопасности.

Настоящий доклад начинался с утверждения, что русский язык в его нынешнем состоянии не содержит выразительных средств для рассмотрения содержательных проблем национального самоопределения и развития. Надеюсь, к концу доклада само это утверждение приобрело некоторый положительный смысл.

В основу настоящего доклада положены выступления автора на совещании в аппарате Совета Оборны 21.01.97 г., а также на заседании рабочей группы

двоповерхова, з видом на сад, стежка з утопаної чорної землі бігла серед стрижених самшитів до залізної брами, під густий тис, який отіняв грядки, обкладені кобальтовими кахельками. А далі велетенська береза і дворяд туй. Перед будинком - срібляста смерека, висока, з нагим, попелястим стовбуром, колюче гілля - щойно на висоті ринви, що оперізувала дах" (Н-72).

1. Ч. Мілош, „Про вигнання“, в: його ж „Шукання батьківщини“ („Szukanie ojczyzny“), Краків 1992, с. 184. В іншому есеї із Мілошевої збірки п. н. „Втрачені місця“ („Miejsca utracone“) читаємо: „Ані околиці Новгородка, що їх описував Міцкевич, ані святі місця нових вигнанців не мусять бути подібними до дійсних. Проте, законом мистецтва, вони стають справжніми“ (там само, с. 190).

2. На тему стратегій оповідних і текстуальних реляцій у прозі Стефана Хвіна я писав у статті „Фанатик“ деталі і місця? Кілька інтерпретаційних зауваг щодо прози Стефана Хвіна“, „FA-art“ 1997, ч. 4. Там я звернув увагу на текстуальний характер реконструкції минулого, прихованого в культурних знаках, що відсилають до тексту культури, яка вже не існує.

3. В оцьому тексті я використовую спостереження Ж. Жанета, які торкаються текстуальної палімпсестовости і які дуже інспірують, - з тим, що я здійснюю певну модифікацію теорії французького дослідника. Він-бо займається інтертекстуальними реляціями, - я писав на цю тему в попередньо цитованому нарисі, опублікованому в часописі „FA-art“, - натомість у цьому нарисі мене цікавить передовсім палімпсестовість знаків, що відносяться до реконструкції

ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІ

ПИСЬМЕННИКИ -

А л є ш Д е б е л я к

ПЕРЕМОЖЕНІ ПЕРЕМОЖЦІ

Q

W

того місця в тексті культури, яким є „Гданськ”. Див. G. Genette, „Palimpsestes. La litterature au second degre”, Paris 1982.

4. G. Grass, „Blaszany bębenek”, przeł. S. Błaut, Warszawa 1984, с. 417–418.

5. Див. Т. Komendant, „Czym jest, czym mogła być ”literatura korzenna””, „Tytuł” 1997, ч. 1.

6. Тут знаменним було висловлювання Павла Гюлле: „Уважний читач, який досконало знає письменницький доробок Грасса, знайде в моїй повісті явні звернення до фабули „Бляшаного бубонця”. Для мене було важливо провести експеримент літературного ремесла, тобто ‘розмову двох текстів’, які торкаються гданської теми [...]”. Цит. за M. Zaleski, „Formy pamięci. O przedstawianiu przeszłości w polskiej literaturze współczesnej”, Warszawa 1996, с. 131. М. Залеський у деконструкціоністичній спробі читання „Вайзера Давидка” звертає увагу на “хибність” прочитування повісті Грасса у тексті Гюлле (там само, с. 129–130).

7. G. Grass, „Wróżby kumaka”, przeł. S. Błaut, Gdańsk 1992, с. 27.

8. Там само, цитати с. 23–24.

9. Там само, с. 15–16.

10. Див. хоча б есей „Miejsca utracone” із збірки „Szukanie ojczyzny”, або ж частину п. н. „Wilno” книжки „Zaczynając od moich ulic”, Париж 1985.

11. Див. М. Czermińska, „Głębokie tło”, „Kresy” 1994, ч. 1 (17). Пор. також А. Grześkowiak-Krwawicz, „Alicja przed lustrem. Rzecz o Gdańsku i prozie Pawła Huelle”, „Teksty Drugie” 1992, ч. 6.

12. S. Chwin, „Hanemann”, Gdańsk 1995, с. 58. Далі цитати з цієї книжки я локалізуватиму у тексті скороченням Н, номер сторінки – арабською цифрою.

129

АРКАДІУШ
БАГЛАЄВСЬКИЙ
МІСТО
ПАЛІМПСЕСТ

Після чотирьохрічного перебування у Сполучених Штатах, я всеж дослухався голосу своєї ностальгії та того метушливого захоплення історичними подіями, що змінили Центральну та Східну Європу у кінці восьмидесятих. Отже, я спакував свої речі, поклав мої книжки у коробки, попрощався із моїми американськими друзями, і у лютому 1992 року повернувся у Люблян, своє рідне місто.

О Боже, який на мене чекав сюрприз! У цьому центральноевропейському місті, столиці Словенії, новій “кишеньковій” державі, що утворилася майже без кровопролиття з попелу Югославії, що печально розпалася, ніщо не нагадувало того, що було колись. Якщо культурний шок передбачає драматичне зіткнення із цінностями, радикально відмінними від тих, на яких ти зростав, то тоді цей термін точно описує моє повернення додому після довгої відсутності. Більш далекоглядна людина, я думаю, передбачила б цей шок заздалегідь. Зрештою, те що сталося у Словенії у 1991, було унікальною,

радикальною, та абсолютно історичною подією: народження національної держави.

Можна сказати, що влітку 1991 я повернувся додому. Замість того, щоб опалитися під середземним сонцем, на яке, як я вважав, я заслуговував після закінчення своїх аспірантських студій у Сполучених Штатах, я ходив у куленепробивному жилеті. Як польовий перекладач, я супроводжував оператора команди CNN, яка фільмувала перший військовий конфлікт на Європейській території після Другої Світової війни.

У десятиденній війні, яка послідувала за проголошенням 26 червня 1991 Словенією незалежності, легко озброєні словенські вояки воювали проти югославської федеральної армії, очоленої сербами, третьої найбільшої регулярної армії у Європі. Ці незабутні моменти, без сумніву, незавжди залишаться у мене в пам’яті. Я бачив палаючі будинки, мертві тіла, загублених коней, дітей, що плачуть, пограбовані магазини. Я відчував рішучість у очах молодих словенських вояків, які покинули плуги, роботу щоб захистити

13. P. Huelle, „Opowiadania na czas przeprowadzki”, Londyn 1991, с. 16. Локалізація цитат - після скорочення О арабською цифрою.
14. S. Chwin, „Krótka historia pewnego żartu. (Sceny z Europy Środkowo-Wschodniej)”, Kraków 1991, с. 240. Локалізація цитат - після скорочення К, як вище.
15. Тут я звертаюся - так само як в інших місцях тексту - до книжки, яка дуже інспірує: твору І Фу-Туаня „Простір і місце”; Yi Fu-Tuan, „Przestrzeń i miejsce”, przeł. A. Morawińska, Warszawa 1987.
16. Див. автокоментар С. Хвіна - „O Hanemannie, tauromachii i trzech samobójstwach. Ze Stefanem Chwinem rozmawia Arkadiusz Bagłajewski”, „Kresy” 1995, ч. 1 (25), с. 115–116.
17. Yi Fu-Tuan, op. cit., с. 183 і наст.
18. W. Hrynkiewicz, „Tej rzeki nie przejdę”, Gdańsk 1992, с. 50.
19. Див. P. Czaplinski, „Ślady przełomu. O prozie polskiej 1976–1996”, Kraków 1997, с. 195 і наст. У своїх роздумах Чаплінський виділяє окремих вид „ініціаторських повістей”, який знаменує злам у літературі після 1989 року. Натомість у цих роздумах я розумію ініціаторність як пізнавальну категорію - хоча б за клясичними працями Еліяде. Отже, мене цікавить те, яким чином “я” у пізнаванні чужого місця поширює свою свідомість.
20. Див. роздуми Єжи Яжембського: J. Jarzębski, „Hanemann i samobójcy”, його ж „Apetyt na Przemianę. Notatki o prozie współczesnej”, Kraków 1997, с. 111–112.
21. Тут можна навести висловлювання Стефана Хвіна: „То не Гданськ створив письменників, то письменники створили Гданськ. Гданськ Грасса і Гюлле [а також Хвіна -

свою країну, я був свідком, коротких, але запеклих партизанських перестрілок на вулицях міста, я безмовно стояв, споглядаючи як відсутупала федеральна армія, після повністю неочікуваної, але такої очевидної поразки.

Незабаром після того, як останній солдат у повсюдно тоді ненависній оливково-сірій югославській уніформі покинув країну, я був змушений повернутися до Нью-Йорку до своїх академічних та професійних обов'язків. Саме тому, я повністю не відчув культурного, політичного, дипломатичного, та економічного розквіту після війни. З іншого ж боку Атлантики не можливо було прослідкувати за тією неймовірою швидкістю з якою пуп'янок словенського стилю життя перетворився на троянду, що вже повністю розпустилася. Телевізійні мережі, якщо бути відвертим, не можуть бути заміномком позапартійних медіа, не кажучи вже про інформацію з перших рук. Тож не треба дивуватися тому, що після повернення додому більш ніж через рік після закінчення цієї трагічної війни, я почував себе

майже як Адам із завершальної частини „Втраченого раю” Мільтона - „розгублений, подавлений, та вдома!”

А інакше й не могло бути. Впродовж останніх чотирьох років мені доводилося докладати значних зусиль, щоб почувати себе як вдома у трьох різних культурних, соціальних, та політичних системах: у 1988 я попрощався із пізнім комунізмом у Словенії, найбільш розвинутій республіці у Югославській федерації, щоб зустрітись із пізнім капіталізмом Америки. 1992 рік був свідком мого повернення до примітивного капіталізму у незалежній Словенії. Якщо моя творчість була обмежена у першій системі, моє критичне ставлення до другої системи все зростало, тому я, звичайно, не і став захопленим прихильником третьої.

Альфред Шульц, відомий австрійсько-американський мислитель та філософ, розробив у своєму у нью-йоркському вигнанні теорію людини, що повернулася додому. Повернулася лише для того, щоб відчувати, що і він, і його батьківщина змінилися за часи його відсутності.

додам од себе. - А. Б.] це міста, які існують тільки в уяві". Цит. за: „Uroki wykorzenienia. O narracji reistycznej, grach z losem i kilku innych pokusach. Ze Stefanem Chwinem rozmawia Wojciech Werochowski”, в: „Rozmowy ”Tytułu””, pod red. K. Chwin, Gdańsk 1996, с. 72.

22. Див., напр., розділ “Викинутий” у “Ганеманні”. Там текст гданських місць відтворюється з - не знаю, реального чи уявного - “альбому із світлинами”. Варто було б задуматися, яким є статус того “альбома” в оповіді, підозрюю, що цей статус подібний - судячи з аналогічних текстуальних засобів - до тексту гданської минувшини. Цей референційний сигнал є ще одним елементом текстуальної гри з читачем. Про інші способи текстуалізації минулого та гри із сприймачем див. мої роздуми - „Fanatyk” detalu i miejsca?”, op. cit.

23. Наприклад, тих, що вміщені в альбомі „Був собі Гданськ” - „Był sobie Gdańsk”, Gdańsk 1996.

24. У „Вайзері Давидку” читаємо: „В олівській катедрі Вайзер показав нам готичні склепіння та великий орган”, показав дім Шопенгауера та „дивний” дім Шіхау, що складався „з непрактичних вежечок, зигзагів, викрутасів-вихилясів”. Цит. за: P. Huelle, „Weiser Dawidek”, Gdańsk 1987, с. 58.

25. Там само, с. 99–100.

Переклав Григорій Чопик

131

АРКАДІЮШ
БАГЛАЄВСЬКИЙ
МІСТО
ПАЛІМПЄСТ

Теорія Шульца є невід’ємною частиною аспіранських семінарських занять з політології в Америці. Звичайно, я старанно прочитав цю книжку, але ніколи не міг повірити, що теорія про роздвоєння минулого та теперішнього сприйняття батьківщини, яке поглиблюється довгими проживанням за кордоном, вийде колись за межі свого статусу академічного дослідження.

Цей неспокій людини, що повернулася додому, після мого повернення поступово вкорінилися у моєму серці. Я теж побачив, що людина, яка повернулася до дому, сприймає свою батьківщину у світлі, в якому накладаються один на одне згадки про минуле та новий досвід, здобутий за кордоном. Це її сприйняття однак не завжди може бути вдало перекладене на ту мову, якою спілкуються на її батьківщині.

Цей неспокій людини, яка повернулася до дому, викристалізувався, коли, прогулюючись звивистими вулицями кварталів старого міста, я раптом зустрів свого університетського приятеля. Ми сіли з ним у розкішному кафе, яке замінило

колишню державну забігайлівку, розташовану на одній з вулиць під старовинним середньовічним замком.

Колись це був справжній хлопець. Він вивчав філософію та порівняльну літературу на аспірантурі в Університеті Любляни. Тоді він був заповзятим читачем, завсідником на літературних читаннях, писав вірші. Він був розумним та активним, коментував багато протиречивих диспутів між дисидентами та комуністичною владою, в яких я теж активно приймав участь як головний редактор літературного журналу *Трибуна*, що виходив один раз на чотири місяці. Але все це було давно. Тепер він один з топ-менеджерів у рекламній агенції. Тепер він постійно посміхався, годинник марки „Ролекс” виблискував на його зап’ясті, у розмові він часто і недбало згадував ім’я відомої моделі, з якою він спав, політиків, які було його найкращими друзями. Все в цій молодій людині демонструвало впевненість, він чітко знав чого хоче, і як цього досягнути.

Наша розмова була якоюсь жахливою,

1

БІЛІШИЙ ПОПІЛ

2

Т и м о ф і й   Г а в р и л і в

4

3

Говорити про мову - це вже метадія, говорити про мову поезії - це, як на мене, метадія в квадраті. Говорити про мову поезії Пауля Целяна означає рухатися тим шляхом, яким ішла мова до мовчання, опираючись тільки на власні засоби та можливості, а де цих засобів бракло, вона зверталася до інших мов або до власної історії, і можна хіба що дивуватися, наскільки відкритий і гнучкий кожний її рівень, наскільки багато можливостей має вона про запас, так що доброму гравцеві годна дати не одну фору. Якщо мова не могла або не хотіла сказати щось із себе чи від себе, вона залишала звільнене поле власних потенцій, і ми можемо тільки повчитися її толерантності, яка не завжди нам по силі. Від нас,

ніби-то я дивився на персонаж з горезвісного роману Тома Вольфа „Багаття пихатости“, який описав „епоху жадоби“ у позбавлених смаку 80-х роках в Америці. Цей роман ще не перекладено на словенську мову, проте деякі його персонажі справді існують у реаліях великих міст моєї нової країни.

Згадуючи наші минулі роки за чашкою смачного капучино, мій новоспечений менеджер навіть не задумався, коли я його спитав, що ж його спонукало відійти так далеко від його першого захоплення, філософією. Він просто відкинувся у кріслі, відпив трошки капучино та продовжив: “Я й не покидав світ ідей. Мені потрібні нові оригінальні концепції у моєму офісі. А бізнес, це справді не оране поле! Зараз все можливе. До того, - від підморгнув мені, - “ось де влада!”

У відповідь на моє наївне запитання, чи він нещодавно читав якусь цікаву книгу яку б він міг мені порекомендувати, мені - спантеличенній людині, що повернулась додому, - він мотнув головою. Цей молодий чоловік, який постійно

слідкував за сучасною французькою літературою та був заповзятим читачем британських літературних оглядів, вважав що не треба пояснювати очевидного: “Кого цікавлять речі, які вже нічого не означають!”

Його відповідь, та ставлення аж ніяк не є винятком. Скоріше це правило. Не треба вже й казати, не кожний менеджер має науковий ступінь у філософії, або таку пристрась до ідей як мій друг. Але як і більшість новоспечених членів чього химерного класу у Сполучених Штатах, який стає все більш і більш пустопорожнім, якщо не повністю виснаженим, *нові багаті* Центральної Європи отримують таке ж саме задоволення від заробляння грошей й демонструють таку саму жорстку та непохинту мотивацію піднімати все вище й вище по сходам корпоративної кар’єри. Але це, нажаль, є природнім. До падіння комуністичного режиму, всі ці задоволення були забороненим плодом для тих, хто не належав до наменклатури, найвищого партійного керівництва.

Однак демонстрована байдужість до

АЛЕШ
ДЕБЕЛЯК
ЦЕНТРАЛЬНО-
ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПИСЬМЕННИКИ-
ПЕРЕМОЖЕНІ
ПЕРЕМОЖЦІ

132

мовців, залежить, наскільки ми їй рівня, як і нащо ми її використовуємо, адже мова не захищена від наших нею надуживань і спрощень, від переступного використання магії слова, утім, самозахищена настільки, що досить minuti певному часові, і її звучання змінюється, і від того, що продавалося як найвища істина, залишається відчуття абсурдності та карикатурності. Таким робом мова пручається проти приписуваної їй ролі інструмента наших бажань, залежно від того, які саме бажання нам кортять озвучити.

Предмет цієї розмови-подорожі зобов'язує, а ще дужче зобов'язує постать, яка цей предмет дарувала. Вони спонукають уникати всякої сухости, передусім квазінаукової мови, яку мало хто читав, читає і читати буде, а ще менше розуміє - боюся, часом сам її автор не розуміє, що він хотів сказати і що сказав насправді, принаймні часто-густо саме таке враження виникає від перечитаного про Целяна, іноді це найнеймовірніші версії і тлумачення, тоді як очевидне зовсім поруч. У цьому і велике багатство, але й маленька драма. Що мова Целянових віршів не лише допускає, а й заохочує множинність тлумачень - майже аксіома. Що при цьому легко передати куті меду - помічається значно рідше.

Я не маю наміру додавати до вражаючого числа тлумачень свою скромну одинку. Я читач, і як читач я прагну мірою можливостей наблизитися до розуміння поезії, яку тримаю в руках. Як мореплавець прокладає шлях від материка до материка, так і читач хоче наблизитися до материка поезії, що перед ним, що так близько і водночас так далеко від нього. Саме цю відстань від себе до мови вірша я і волів би подужати. Можливо, було б узагалі найслухнішим вести цю розмову перед порожною залогою, бо спрямована вона ні до кого іншого, як до мови, з якою в Целяна були аж ніяк не прості взаємини. Теодор В. Адорно поквапився з реченням, що після Освенціма писати вірші варварство. Згодом, не без впливу "Фуги смерті", з появою якої критика здобула переконливий контраріумент, він і сам суттєво полегшив власний вердикт. Тепер, після низки минулих років, я б не сказав, що маестро ні на йоту не мав рації, принаймні щодо Целяна, принаймні, коли дивитися, як поет чимраз більше вимушує мову її ж засобами в її мовчання, як скорочується вірш, строфа, рядок у строфі, слово, склад у слові, причому склад у слові не зникає повністю, а енжамбемується в наступний, часто в самостійний рядок, як кожне таке скорочення дужче і дужче оголює провалля змісту.

культури, мови та літератури, цих дуже тендітних, але крайньо необхідних цеглинок, з яких складається ідентичність словенської нації, яка впродовж своєї історії не мала своїх політичних інституцій, є трохи іншим ніж просто намагання увійти до "нового заможного суспільства". Ця байдужість змащує колеса машини словенського економічного успіху, оскільки не змінює фокусу громадської енергії, та не розсіює її.

Але в той же час, це вказує на дуже важкий проте надзвичайно протверезний факт, що культура вже не є привілейованою формою істини, справедливості та краси, як її колись у минулому сприймали. А отже, за означенням, вона перестала бути тією безперечною трибуною, з якої можна було щось говорити про національну ідентичність. Мої старші колеги по перу, письменники та есеїсти, яких завжди поважали як ораторів на цій трибуні, і які, звикли до громадської уваги, як і слід було очікувати, бурчать та скаржаться. Вони вважають що літератори були несправедливо витіснені та

переферію.

Що ж до мене, то мені доводиться зізнатися, що я розумію їх образу. І вони праві. Однак, те що письменники Словенії (а я впевнений, що така сама ситуація і у більшості центральноєвропейських культур) залишилися без своєї аудиторії, є результатом, як це не парадоксально, їх власних дій. В решті решт, це було їх моральне кредо, громадська непокора, та політична опозиція, що і призвело до падіння *ancien regime*. Як ті, хто боровся за свободу та проти тоталітарних обмежень людського духу, вони були переможені своїм же успіхом. Свобода вибору це теж свобода не вибирати та більше не дослухатися до голосу письменників.

Хоча я розумію вражену гордість письменників та їх глибоке розчарування у тому, що після їх перемоги про них забули. Потрібен час, щоб оцінити нову ситуацію, та зазирнути всередину самого себе. Це не легко. Треба бути повністю відвертим з самим собою.

Повільно та болісно до мене дійшло, що у набагато ширших - культурній та соціальній

За життя Целяна пізнього Целяна сприймали погано. Цінували раннього. Зрозуміло, не про слабкість речей ідеться, а про слабкість критики, її майже фізичну неспроможність подолати підняту планку, а Целян підніс її ой як високо. Я б навіть ризикнув поміркувати на тему, чи сам Целян упорався з нею. Адже наше сучасне сприйняття допускає можливість усамостійнення текстів від автора, не кажучи вже про читача. Аж до такої міри, що право автора на тлумачення свого тексту воліють бачити невикористаним, і часто мають рацію. Відходячи від сюрреалізму, відтак і від автоматичного письма, поет дедалі наполегливіше обстоював право автора на авторство, не заперечуючи самостійності життя текстів. А от у тому, що тексти творять самі себе, багато рації, але й, даруйте риму, багато спекуляції. Якщо давніше інстанцію, яка веде пером поета, називали Богом, то тепер - текстом. Новий погляд, старий принцип. Я залишаюся при тому, що все-таки митець веде пером, а що поза цим - те фігура умовчання. Значною мірою текст може творити людину - і в сенсі її самопізнання, становлення і в сенсі її суспільного імені. Але досить зникнути останньому мовцеві, як мова вмирає, однозначно і неповернено. Я залишаюся при тому, що сперечатися про те, чи авторство автора первинне, чи текст, - все одно, що сушити голову над первинністю курки й яйця стосовно одне одного. Можливо, ситуацію ускладнює герметичність Целянових текстів. Але що таке герметичність текстів? Закритість від чого? Від нашого сприйняття?

Целян називав вірш пляшковою поштою. Можна довго встановлювати, просуваючись знак за знаком, склад за складом, слово за словом, рядок за рядком, сторінка за сторінкою його поезії в пошуках відповіді на слушне питання, що за послання несе вона. Кожен, хто доторкнувся до вина цієї поезії з явним присмаком полину і мигдалю, ставить його, і, гадаю, кожний, хто не є таким визначним філософом, як Ганс-Георг Гадамер, має відповідь, якій непотрібно розгортатися на численних сторінках, вилитися у чималу кількість знаків, яка вкладається у трилітерну графему, яку може і має нести пляшкова пошта, єдине, коротке S.O.S. - сигнал волання і одночасно сподівання на порятунок. Його можна розуміти і з погляду мови, мови віршів, але можна розуміти дуже просто, майже біографічно, достеменно так, як слід би було сприймати тоді, коли на порозі смерті поет телефонував подрузі спільного

сферах - відбувається процес формування уподобань, який не міг з'явитися за часів тоталітарного режиму, коли крісла влади все ще були зайняті комуністами, Асоціація письменників, Словенський центр P.E.N. (Міжнародна асоціація поетів, драматургів, редакторів, есеїстів, та новелістів), культурологічні журнали, та інші допоміжні устнови того, що легко можна було назвати громадянським суспільством, що народжується, були певними установами-прикриттям. Під їх безпечним захистом шукало та знаходило притулок подиву гідне розмаїття різних ідеологічних груп, особистостей, тенденцій, програм. Завдячуючи *licentia poetica*, культурна сфера, так не чітко як і завжди визначена, більш-менш успішно уникала комуністичного контролю.

Таким чином, це культурне прикриття було певним щитом для найкращих та найсміливіших, які висловлювали надії людей та національні інтереси найбільш голосно та зрозуміло. Літературні журнали, такі як „Перспективи“ у шестидесятих та „Нове Рев'ю“ у вісімдесятих були тим знаряддям, що дали змогу

публічно здійснити свій історичний обов'язок як письменників. А останній навіть надихнув письменників на складення чорнового варіанту нової Конституції, де вони у кінці вісімдесятих майстерно кинули виклик узурпації влади правлячою партією.

Отже не треба дивуватися тому, що культура була віконцем для тих груп людей та особистостей (дисиденти, політики, експерти у галузі політології, активісти природоохоронного руху, та інші), яким „культурна ліцензія“ була потрібна лише як димова завіса, за якою вони продовжували напівлегально свою особливу діяльність.

Після того, як комуністи з власної волі зійшли з трону, ця соціальна мімікрія перестала бути потрібною і таємні операції втратили сенс. А разом з тим, культурне прикриття перестало бути потрібним. Вийшовши з-поза цієї завіси, ці люди, переслідуючи свої особливі та все більш індивідуальні інтереси покинули культурну сферу та її молоді інституції. Це зміщення фокусу із сфери культури у царину

ТИМОФІЙ
ГАВРИЛІВ
БІЛШИЙ
ПОПІЛ

буковинського дитинства, аби містерійно-тривожним голосом повідомити свою нову адресу, щоб вона зателефонована через якийсь час. Натомість вона першої миті подумала, що йому присудили наступну премію. Яка іронія! Як важко нам іноді почути крик про допомогу, хай там який він голосний. Як тяжко зрозуміти мову життя, що звучить усупереч саморуйнації, прогресування якої відбивалося не лишень у текстах, а й фізіогномічно.

Тож рухатися читачеві до материка поезії, не маючи жодної карти під рукою, ні карти, ані компаса, і не відаючи нічого про сам материк, окрім того, що він є, не залишає шансів на успіх. Якщо ми навіть досягнемо його, то довго шукатимемо бухти, в яку можна ввійти, якщо навіть знайдемо її, висядемо на суходіл, нам не залишатиметься нічого іншого, як милуватися флорою і фауною, милуватися і бути zagrożеним нею.

Тож беручись за Целяна, можна легко наколотити гороху з капустою. Навіть Гадамер, один із славетних тлумачів віршованих текстів, як сам зізнається, вскочив у халепу, з якої, додам, вирятувався аж тоді, коли суттєво покращив свої знання тих дисциплін, які, здавалося б, безпосереднього стосунку до мови поезії не мають - ботаніки, мінералогії, гірництва. І не Целян один. Вся сучасна поезія, можливо, й література загалом, можливо, не тільки література, живляться з того гумусу, що утворений усім, що було писано, сказано й зроблено досі. Це все є в Целяна, що мовою літературознавства називається інтертекстуальністю, прямим вкрапленням цитат, образів, з наповненням їх новим змістом на основі поміщення в новий контекст. Тлумачам Целян радив частіше зазирати до словника, якого й сам не цурався, - і не тільки до словника, додав би я, а й до Рільке, Тракля, Мандельштама, французьких символістів, французьких сюрреалістів, Гельдерліна.

Прозрівши, Гадамер назвав Целяна *poeta doctus*. Хто знається на рослинах так, як Целян, той приречений знахарювати, лікувати їхніми дивовижними іменами мову, серце, пам'ять. Змагатися з мовою, відкривати їй гамбурзькі, а, може, мюнхенські рахунки, бо мова ця, де слово каже все, вичерпує, розжовує, висмоктує до решти, а якщо й цього мало, уточнить монемою - і все, крапка, не поворухнешся, - мова ця була одночасно мовою його батьків і мовою катів його батьків. Мовою високої культури і

державної політики та підприємництва, яке сталося після того як комуністи дозволили багатопартійність у 1989, не треба розглядати як „зраду“ чи „конформізм“, якою б критичною не була щодо цього громадська думка у Словенії. Це, в свою чергу, є природний та логічний процес, коли творчі здібності розподіляються у всіх сферах людської діяльності.

Культура перестала бути тією привілейованою трибуною, з якої письменник міг висловлювати свою моральну позицію. Але жоден письменник не міг поставитись до цього легковажно. Як би ми не клялися, в тому що ми хочемо бути лише письменниками і ніким іншим, все одно історія відводить нам інші ролі та винагороди.

Роль шанованого шамана та представника громадскости, який вказує на історичні табу, приховане минуле, говорить про одиницю та соціальний опір, вже пройшли. Завіса вже опустилася, роль письменників на громадській сцені підходить до завершення. Уявіть собі: поет, що несе в собі потаємну надію

людей, роман у якому естетичне кредо переплетене з етичним, і якого шанують люди ... всього цього вже нема, воно назавжди розвіяне вітрами незалежності.

Соціальне значення позиції письменника у всіх відношеннях змінилося безповоротньо. Якщо письменник вже більше не ризикує потрапити до в'язниці за те що він публікує, то і його словам бракує тієї моральної ваги, яку вони мали до того. Якщо письменники шукатимуть *ex Oriente lux*, „світла зі Сходу“, а читачі прагнуть *ex Occidente luxus*, „розкішних товарів із Заходу“, то письменникам залишається тільки один вибір.

Письменникам необхідно відмовитись, я вважаю, від нескінчених дискусій про соціалізм із людським обличчям та про його радикальну кратицку. Натомість, нам слід зосередитись лише на людському обличчі. Тобто, політична тема вже не є бажаним історичним, а отже політичним алібі. Питання про те, чи зможе свобода співати так само як раби співають про неї, якщо я дозволю собі перефразувати сербського поета Бранко Мілковіча, залишається без відповіді.

ничих учинків, першокласної філософії й останньої брутальности, зрештою, як і інші мови, потенційно - кожна.

Знати імена рослин, які так часто з'являються, які врастають у тканину вірша чудернацькими витинанками і не знати, що за цими іменами стоїть, означає залишатися за склом флоріарію і бачити найвище вигадливі форми та барви, не відчуючи пахощів усередині. Мало того, вибираючись до цього флоріарію, слід добре вивчити ботаніку включно з властивостями кожного екземпляра, аж до тих, які відкриваються щойно під мікроскопом їхніх візуальних жертв чи обранців, що зрештою, те саме. Є поезія, і такої поезії багато, це панівна поезія, всі принади якої відразу напродаж, я утримуюся тут від оцінкових прикметників, а є поезія, до якої треба йти, йти і йти і усвідомлювати, що, може, так ніколи і не сягнеш місця і часу, де вона спалахує в усій своїй красі, східна квітка. Цілком вірогідно, що ані такого місця, ні часу нема, і це тільки наше бажання за неможливості довідатися все, спонукає мітологізувати. Очевидно, її сенс і гравітація у тому, аби, роблячи новий крок, осягати на сантиметр більше, так як при підніманні схилом гори - що вище, то більше оvidу, і наче дужче приростаєш до землі.

Смію припустити, що квіти Пауля Целяна родом із буковинських гір, - це розвинене чуття навколишньої природи, що мені нагадує оповіді про пращурів, про життя у злагоді з довкіллям, дещо ідеалізоване, не позбавлене шарму та жаху, але я не про те - для яких сама природа була незрівнянно багатшою знаковою системою, ніж для нас, магією, ритуалом, була персоніфікованішою, ніж її бачимо ми, незважаючи на наші колосальні знання про неї, її віталістичність, а, може, саме через них. Не тільки від флори, а від мови землі відгомін у віршах - Mittag і Mitternacht, поморфемний переклад слов'янських "північ" і "південь", чудове запозичення, що здатне в контексті німецької мови сказати нове, сказати інше, сказати багато, урівноважити день і ніч, додати точности там, де її ця прецизна мова недобачила, додати слов'янським елементом, взаємопротиставити дві даности і об'єднати їх у такому протиставленні, розтопити слизький лід неодностовности німецьких відповідників.

Як усякий читач, який читає таку дивну, таку дивовижну поезію, схильну до оніміння, і що дужче вона прагне мовчання, то більше мовить, мені хочеться довідатися про неї щось більше, і, як належить,

ЩАСТЯ

М і х а л К о м а р

Tenants of the house,
Thoughts of a dry brain in a dry season
T.S. Eliot

Судячи з візитної картки, Войтек змінив прізвище (одну літеру) і спосіб заробітку. З вигляду — що дожив такого віку й статусу, коли цілком відповідає своїй зовнішності. Полисів, обреск і спаршивів (я відчув себе одразу краще; принаймні волосся у мене все ще густе, а обличчя припухає тільки після значної кількості горілки). Але я упізнав би його без жодних проблем, хоча від часу нашої останньої зустрічі минуло щонайменше двадцять років. Він почав розпитувати про шкільних знайомих. Я ще раз глянув на його візитну картку. Він пояснив, що вийшов на пенсію. — Таке життя мені остогидло. — Яке? — Таке... — Він серйозно хворів, отож зараз займається торгівлею, спілка з обмеженою відповідальністю, комп'ютерні іграшки, все добре.

— То що у знайомих?

Я сказав, що Генек має фірму в Торонто, Павел напився з нагоди повалення берлінського муру і потрапив під вантажівку, здається водій так само був п'яний з того ж приводу, політика небезпечна, краще нею не займатися, Анджей працює капітаном на панамському танкері, Юрек став активістом однієї дуже правої і дуже католицької партії, тобто спокутує

ТИМОФІЙ
ГАВРИЛІВ
БІЛШИЙ
ПОПІЛ

плутаючи твір і творця, я починаю довідуватися про особу поета, забуваючи, що постать поета аж ніяк не тотожна з предметом, яким є поезія, хай там скільки не з'являється особовий займенник "я", а в Целяна він майже не з'являється, натомість постійно фігурує "ти", це "ти", хто, "ти"? - я, він, вона, ми, вони - всі субститути імені і кілька імен на додачу: слово, безодня, Бог.

Я читаю ці вірші, з неодмінним повтором, доки сила ритму не бере в ясир, доки не увиразнюється те звучання, що рідня шамануванню над зіллям із гірських квітів, читаю свідчення сучасників Целяна, тих, чий шлях дотинався чи перетинався з його шляхом, з цією *via poetica e dolorosa*, - бо щось затирається часом, щось домислюється від незнання, а мені видається, що саме буковинське дитинство та юність наклали невідладний відбиток, з тієї простої причини, що всі ми, услід за Антуаном де Сент-Екзюпері, родом із власного дитинства. Бо Буковина - це для мене насамперед батьківщина Осипа Юрія Федьковича, Сидора Воробкевича й Ольги Кобилянської, й інакше не може бути. Але й Федьковичеві ранні поетичні спроби належать німецькій мові, та й Ользі Кобилянській була вона не цілком чужа. І Михайл Емінеску мав з нею, цією мовою, короткий роман. І нарешті ось цей затонулий материк непроминутої поезії німецькою мовою.

"...Я навмисне затінюю той чи інший контур, задля правди нюансу, вірний свому реалізму душі" - з розмови Пауля Целяна з Гуго Гуппертом двадцять шостого грудня тисяча дев'ятсот шістдесят шостого року. Одне зізнання сподіє звучання іншого: "правдиво мовить той, хто мовить тінно". Це вислівання зі свисткого ласо німецької мови - мовив, наче відтяв. Це прагнення реалізму душі, антипод і прихисток супроти реалізму зовнішнього, з розкішним іроном його моторошних принад. Реалізм душі - найкраща характеристика таких явищ, як проза Кафки й поезія самого Целяна. Кілька місяців тому на виставці однієї молоді польської художниці у львівському етнографічному музеї я мав нагоду переконатися, що це явище взагалі ще існує і що існує воно не тільки в літературі, а й малярстві - я уникаю модного сьогодні терміна "візуальне мистецтво", бо зразки літератури двадцятого і не лише сторіччя, особливо поетичні, примушують вважати літературу не те що мистецтвом, а ще й візуальним та образотворчим. Можливо, за реалізмом душі майбутні мистецтва.

свою блискучу кар'єру у комуністичних молодіжних організаціях, а може він про неї забув, все одно, К. наклала на себе руки, зрештою, хтозна як воно було насправді, бо дехто стверджує, що її убили, далеко звідси, в Гонконзі.

— Наші лави рідшають, — зітхнув він зворушено.

На мене накопився гнів. Я ж бо був глибоко переконаний, що вже хто-хто, а він втратив право на те, щоб бути у наших лавах, і мені однаково, добре йому чи зле, хоча колись я його любив, і в принципі й зараз симпатизую.

— А що із Сарою? — запитав він після хвилинної паузи.

Він тримався завше збоку, тихий і педантичний. К., переконана у тому, що кожній людині притаманний певний колір, говорила про нього, що він сірий і безформний, краще його не торкати. Я кохав її, а пізніше втратив, тож цей опис залишився у моїй пам'яті на згадку. Мені припала до смаку думка, що він сірий і безформний, ще й тому, що так зручніше. В опанованому хаосом світі потрібні готові формули. Треба триматися їх, поки можна, до межі, за якою починається сліпота чи свинство, інакше життя втрачає такий-сякий сенс, а прецінь певність у тому, що Войтек мені симпатичний і цьому існує якесь пояснення, не давала мені спокою.

Від зустрічі, яку я описую, минуло три місяці, і зараз, перевіривши дати, я можу з усією певністю стверджувати, що полюбив його 9 січня 1955 року, через кілька днів після того, як мій батько вийшов із в'язниці. Було далеко за полудень.

Ми пішли на ковзанку, оскільки батько хотів побачити, як я катаюся на ковзанах, але з цього нічого не вийшло, бо він зайшовся кашлем і його почало судомити від болю. Я не знав, що діяти. Біля освітленої кольоровими жарівками каси ковзанки я побачив мого співрозмовника. Він ішов разом із мамою, втулившись у поли її пальта із хутряним коміром. Я підбіг до них, вигукуючи, що батько, з в'язниці, саме випустили... Жінка стримано посміхнулася і полпескала мене по обличчю, кажучи, що втішена, а її син дав мені дві російські шоколадні цукерки з ведмедиками на обгортці. І тому я його полюбив, бо інші знайомі нас уникали, відвертали голову або переходили на другу сторону вулиці.

— Що з Сарою?

Я не міг повірити, що він наважиться спитати про це. Він доніс на неї у 1968 році, під час розправи із студентством, яке повірило, що свиняча котлета може бути успішно замінена свободою і братерством (у моїх вухах досі бринять його пискляві, на межі схлипування, декламації про єврейську, антисоціалістичну агентуру в нашій вищій школі), впакував до в'язниці, зажадав, аби вона зробила аборт їхній спільній дитині, послужливий есбіст передав їй листа до камери,

Часто поет затіює, та, буває, говорить безжалісно, витискуючи мову, як цитрину, говорить прямо і однозначно, ставлячи перед вибором і разом з тим не залишаючи жодного іншого вибору, а тільки або - або, лише два слова, речення, тексти, світи - і крапку після кожного. *Nordwahr. Suedhell* - вичерпуючи все, що крім снігу та спеки різнить північ та південь, а, може, і включно з ними. Бо снігу в Целяна багато. Снігу та криги. Скільки в житті, стільки й у віршах:

як
довго, мов,
вдвох ми лежали в снігу?
як
довго?

Так, що залишилися білими. Час у пошуках власної барви з претензією виражати все: холод, смерть, янгольське, день, та не світло, бо через ніч, бо через ніч дні стануть білими, мої дні, твої дні, попелястovolоса Суламіт. Ті дні, що сорок дерев життя, знекорені, плавма. Але стривай, читачу, пускатися вслід за традицією, бо ось плавиня є, що змагає супроти потоку, *Gegenschwimmerin*, що лічить стовбури, торкає їх усі, і для Ганса-Георга Гадамера вона - сам час, для мене - пам'ять, яка цьому часові опирається, і не лишень опирається, а й пливе проти течії часу, що веде в забуття, перш ніж понести в небуття. Так женуть ліс у Карпатах, і так минуцність - вода, що плінна, несе рік за роком, дерева життя, яких от стільки, і пам'ять, що веслує до верхів'їв. Поетові до снаги протиставитися часові, упіймавши в один прикметник і хрускіт снігу і кісток: "час - те, що вчора в нас хрустіло під ногами". Поетові, людській пам'яті, однак не людині.

Сніг - смерть, смерть - квітка, що цвіте єдиний раз. Коло замкнулося кольором і порою, яка улегітимізує згадані знаки і символи, і не тільки тому, що вона -

Зима

Вже падає ось, мамо, сніг в Україні:
вінок Месії з тисяч зерен скрухи.

вона перерізала собі вени вигостреною об мур ложкою, її ледь врятували.

— Яка Сара? — думаю, що моє здивування виглядало вірогідним. — Ніякої Сари не пам'ятаю.

Він зіщулився.

Мені на думку спала глиста, проштрикнута шпилькою. Он як звивається.

Він витер піт з лисини і сказав, що я повинен його вислухати.

— А то з якого дива?

— Бо тільки ти у мене залишився.

Я спитав, чи не краще було б поговорити про інтимні справи з кимось близьким. Скажімо, з дружиною.

— Не можу, — пробурмотів він.

— Тоді з матір'ю?

Ніякої реакції. Згадавши, що він був міністрантом у Святого Михайла, я назвав йому адресу найближчої церкви. Войтек зірвався з крісла, стискаючи п'ястуки. Оббігши кімнату і спинившись біля вікна, він почав розповідь. А я слухав, без найменшої приємності, намагаючись пригадати собі смак цукерок із ведмедиками на обгортці.

*

Я народився у листопаді 1946 року неподалік від Кельць. Дідусь по материній лінії був мірошником, йому добре велося і перед війною, і в роки окупації. У нього був великий будинок в садку, радіоприймач із магічним зеленим оком і автомобіль на деревному вугіллі. У 1947 році млин примусово націоналізували. Дідусь помер, напевне від розпачу, залишивши велику спадщину. Мати залагодила перехід до кооперативу у Варшаві. Ми мешкали вдвох у невеликій квартирці, з вікон якої відкривався краєвид на парк із старими деревами, палацами і скульптурами жінок із великими персами.

Більша частина парку була огорожена залізним парканом, за ним стояли озброєні солдати. Іноді там з'являвся низький вусатий чоловік із старанно зачесаним волоссям. Це був президент Болеслав Берут. Я добре знав його обличчя із серії поштових марок: портрет у коричневих, блакитних і вишневих тонах. Моє дитинство напевне було щасливим. Ми жили у достатку, до школи я носив канапки з шинкою, на іменини мама купила мені авторучку "Ленінград" у коробочці

Тобі мої тут сльози непорайні
і марні, крім німого, давні рухи.

Ми помираємо: чому не спиш, бараку?
Крадеться вітер сполошки кругами...
А, може, т і, що мерзнуть серед шлаку -
серця з н а м е н а й руки с в і ч н и к а м и?

я той самий, що й перше, серед скрути:
спасенне лагідне і гостро грані.
Від зір моїх тепер оце лиш чути
заголосної арфи струни рвані.

Година ружа іноді нам дана.
Що згасна. Що єдина. Невертайна.
То що це, мамо: ріст чи, може, рана -
судилася й мені в снігах Україна?

У цих чотирьох катренах весь біль біографії писаної і пережитої, ототожнений з надивовижу конкретним топосом, а таке в Целяна зустрічається рідко. Утім, сама назва цього топоса ховає в собі можливість утечі від нього, бо, зрештою, це край - і земля, і її межа одночасно, але й відкриває шлях до злиття особистісного зі стражданнями самого топоса: дійсними і фольклоризованими. Поруч із називанням топоса тут ще одне називання, цілком конкретизоване "ти", якого немає, - звертання до загиблої матері. І арфа, символ мистецтва, з тривалою і тривкою історією і дисонансом від порваних струн. І менора, знак знаків. І питання, безальтернативне питання. Принаймні для мене альтернатива

139

ТИМОФІЙ
ГАВРИЛІВ
БІЛШИЙ
ПОПЛ

із золотими літерами. Ти мені заздриш, правда? (Правда, заздриш). Це було б справжнім щастям, коли б не батько. Його відсутність. Вечорами мати розповідала мені про його геройські вчинки у роки війни, про те, як він був у партизанах, виконував функції таємного кур'єра, як одного разу, тікаючи від Гестапо, знайшов притулок у дідовому млині і там зустрів маму. Кожного разу я питав її, де він зараз. Кожного разу вона відповідала, що це військова таємниця. Цього вистарчало. Я засинав, шепочучи, що напевне він повернеться на Різдво.

У перших днях січня 1955 року до нас навідався невисокий чоловік у синьому в білу смужку костюмі. Він подарував мені колекцію марок з Іспанської Гаяни у новому, пропахлому клеєм клясері та офіцерський пояс із португезю й порожньою кобурою. Коли він пішов, мати одягнула чорну сукню, і ми пішли до церкви. Там вона сказала, що батька нема в живих.

— Євреї його убили, як Господа Ісуса!

І почала хлипати, а я перелякався, що мені зараз серце розірветься від її болю. Ми сиділи у порожній та холодній церкві аж до смеркання. Треба було йти додому, але ми обоє усвідомлювали, що це не те місце, куди б нам хотілося повернутись.

Я побачив тебе біля освітленого кольоровими жарівками входу на ковзанку. Ти йшов із сивим чоловіком, у нього було молоде обличчя і світлосірі, оточені темними колами очі. Він йшов непевно, неначе навпомацки, заходячись кашлем. Ти підбіг до мене, вигукуючи, що це твій батько. У нас вдома говорили, що він добряче підсів, як пити дати, отримає смертну кару, його вже нічого не врятує, а може й уже дістав кулю? — Його випустили! Його випустили! — повторював ти сміючись, і тоді я зрозумів, що зло здатне також одягати маску чужого щастя. Я дав тобі дві цукерки. Мати шарпнула мене за руку, і ми поспіхом пішли собі, аби якнайдалі. Аби тільки ти зник нам з очей.

Я не відкидаю ненависти. Цим я завдячую тобі, тобі у ту хвилину, і тому ти мусиш мене зараз слухати, навіть якщо тобі це не до смаку, правда?

Потім до нас почали навідуватися чоловіки у поношеному одязі. Деякі безпосередньо із в'язниць, бездомні й самотні. У більшості з них дрижали руки і тряслися ноги. Щирячи беззубі щелепи, вони шепотіли, що я неначе дві краплі води

цього питання знімається, я не можу розокремити ріст поета і рану людини, бо в міру зростання поета більшала рана людини і рана мови, якою ця людина висловлювала свій біль. Без зашмарованого численними порівняннями, що встигли стати “класикою” і встигли цією “класикою” бути перестати, дзеркала не обійтися, адже мова - це дзеркало душі поета, а у випадку Целяна, це ще й дзеркало обличчя поета (в буквальному розумінні, фізичного обличчя). Мова віршів каже читачеві більше, ніж мова, хай навіть якнайретельніше зібраної біографії поета. Читач опиняється перед щонайменше двома різними мовами, які користуються тими самими словами, підлягають тим самим - майже тим самим - граматичним правилам, і разом з тим промовляють до нього, до мене, читача, по-різному. Читач владний вибирати, хоча може цього не робити, бо не мусить. Будь-який вибір залишається на його власний розсуд. Навіть вибір невибору - його, читачева, перевага. Можливо, йому цікавіша, ближча або зрозуміліша або тому, що зрозуміліша, тому й ближча біографія поета. Можливо, він вважає життя поета вартіснішим за його речі. Можливо, знання біографії поета дає мореплавцеві-читачеві навігаційні прилади, без яких, на його, читачеву, думку, годі досягти материка поезії. Проте цілком правдоподібно, що знання поетового життєпису - аж ніяк не компас, і ніяка не карта, а - віддамося остаточно лоції нашого, читачевого, образу - підводні рифи, що на перешкоді просуванню корабля. Можливо, єдиним навігаційним знаряддям була, є і буде загальнокультурна обізнаність читача, помножена на інтуїцію морського вовка, що в сумі дозволяє легко давати собі раду в архіпелазі знаків, слів, образів.

Навіть якщо ми врешті-решт досягнемо заповітного материка поезії, ми не зустрінемо там рідкісних птахів і рослин нашого естетизування, бо це материк слів з формою і всіма властивостями каміння, де відсутні практично всі ознаки раю, - там на кожному слові, що ти йому вірив, попіл, біліший, аніж яким ми його знаємо.

Хоча, судячи з усього, моя читацька подорож мала би тут добутися своєї мети, бо материк досягнуто, каміння слів побачено, на яких попіл з епітетом у вищому ступені непорівняння, без Траклевої урочости, зусилля, витрачені на шлях сюди, зобов'язують бодай просто поблукати між цих каменів, їхня притягальна сила затримує мене, і що довше я тут, то виразніше долинають голоси слів із-під попелу з

схожий на їхнього командира і приятеля, на Дикого Кота, на Молота, на Мірошника, такі псевдо мав батько у роки війни, і я повинен добре харчуватися, займатися спортом, вправлятися, аби набратися сили, бо коли прийде час, то помщуся за нього, і за них також, за в'язничні поневіряння, за торттури і знівечені життя, хай нам Бог допоможе. Мати купувала щось міцнішого, і вони потім співали пісеньок.

Помер Берут. Пліткували, що його отруїли росіяни під час бенкету в Кремлі. Ми стояли у черзі, яка звивалася поміж брилами посірого снігу, аби побачити його тіло, покладене у відкритій труні, сповитій гірляндами квітів. Міліціонери тягнули пияка, котрий співав:

Поїхав у гості в шапчині,
вернувся з Москви в домовині...

Увечері до нас навідався чоловік у синьому в білу смужку костюмі. Він поклав на столі якусь американську газету, де було написано, що батько “загинув у лютому 1953 року в Гаррісбарґу, Пеннсилванія.” Мати принесла пляшку і два келишки.

— Чи пишуть, хто це зробив?— спитала вона хрипким шепотом.

Він переказав, нервово покашлюючи:

— “...ймовірно від рук агента польської політичної поліції.”

Після того, як гість пішов, мати спершу казала мені знайти на карті Гаррісбарґ у штаті Пеннсилванія, США, а пізніше присягнути, що я не забуду і не прощу жодному червоному.

МІХАЛ
КОМАР
ЩАСТЯ

140

Коли я здав випускні екзамени, мати замовила у каменяра таблицю на символічну могилу батька: “Загинув від рук катів.” Щодня вона їздила на цвинтар молитися про помсту. На третьому році навчання в університеті я познайомився із Сарою. На іменини вона подарувала мені набір циркулів, найбільший, який тільки можна було купити, і найдорожчий. Пам'ятаєш? (Так, пам'ятаю, хоча волів би забути. Спільна пам'ять дрібниць є наслідком збігу обставин. Чи можна виснувати з неї міру вини або приємність заслуги? Якщо гріха не можна було вчинити без свідків — власне я порадив Сарі купити подарунок, сам вибирав циркулі — то чи спільна пам'ять стає доказом співучасті? Чи відповідаємо ми за людей, котрі з'являються у наших спогадах, у наших снах, за їхню долю і за те, що нам вдалося про

епітетом у вищому ступені порівняння, бо вищий ступінь порівняння насправді вищий, аніж найвищий, бо найвищий диктує межу, а просто вищий її не ставить, бо найвищий каже все, а вищий дозволяє сказати більше:

Ми
житимемо: ти,
мій сину, й ти,
кохана,
мати його, а з вами
я - у цьому
вашому
краю гостинному:
у Франції. З
її людьми, з
людьми всіма.

Аж почувши це більше, припасшися провіантом, без якого не життя, я, читач, можу вирушати у зворотню подорож з певністю, з необхідністю повернення сюди, до цього немісця, однієї відкритої рани замість географічного, мовного і топосу пам'яті. Бо це єдиний вірш, наприкінці незацитованого продовження якого біле - то знак життя, без жодних інших можливостей тлумачень, окрім як цього. І цей колір квітування життя, позаду якого айсберги інших функцій, примушує в мені, читачеві з краю зараз таки на північ від Буковини, звучати іншу струну, на терцію мені ближчу:

А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.

141

ТИМОФІЙ
ГАВРИЛІВ
БІЛШИЙ
ПОПІЛ

них запам'ятати?)

Я показав циркулі матері. Вона спитала, від кого. Я назвав Сарине прізвище. Мати зблідла.

— Її батько брав у цьому участь! — вигукнула вона — Ти ж присягав!

Я вийшов, хряснувши дверима і стискаючи п'ястуки на власну матір, перший і останній раз у житті.

Коли я став на порозі їхньої квартири, він спитав мене, посміхаючись, чи я не голодний, бо дружина власне готує вечерю. Я попросив про хвилину розмову віч-на-віч. Про мого батька. Він сказав, що нічого не знає, а коли я почав наполягати, здобувся лише на фразу, що такі то були страшні часи.

Я ударив його в обличчя. З носа потекла вузьенька цівка крові. Він витер її зворотньою стороною долоні. Я вдарив ще раз. Він розплакався. Тоді я пригадав його: це ж він приходив до нас у синіх у білу смужку костюмах, у п'ятдесяті роки. Пізніше казали, що я жорстокий. Що то через мене Сару заарештували, а я ж, прецінь, не мав такої влади, аби когось посадити до в'язниці. Вона брала участь у студентському страйку, редагувала листівки, занадто голосно протестувала. Врешті, через два місяці її випустили, а я забезпечив їй можливість швидко виїхати з країни й забути про те, що нас пов'язувало.

Невдовзі я отримав пропозицію працювати у тій установі. Це було для мене цілковитою несподіванкою, бо, зважаючи на родинні обставини, до комунізму я ставився цілком негативно. Я зауважив, що уста мого співрозмовника скривилися у гримасі розчарування.

— Комунізм — це тільки ідея, — сказав він. — Ми займаємося життям. Аби робити це з розумом, ми потребуємо допомоги осіб, котрі мають привід існувати і знають про це. Принаймні, прагнуть довідатися.

Він перегорнув стос паперів, вийняв з нього картку і підсунув у мій бік.

Це була копія службової записки за січень 1953 року, в якій автор пропонував невідомому адресатові — прізвище було замазане чорною тушшю — ужити усіх доступних заходів щодо Мірошника, тепер у США, особливо активного у підготовці провокаційної операції "Процес". Нижче нагадувалося, що від 1940 року Дикий Кіт, Молот, Мірошник був пов'язаний із реакційними підпільними організаціями, у 1945-1946 роках як кур'єр підтримував зв'язок між ними й Лондоном, у листопаді 1946 року з'явився у британській зоні Берліна. Після допиту, проведеного ІХ секцією Сікрет

1 ЗНАКОВОСТЬ НА 2 ПРОСТРАНСТВЕ ОДНОЙ ШЕСТОЙ СУШИ. УПАДОК ПЕРЕД ВОЗРОЖДЕНИЕМ? 4 С е м е н Ф а й б и с о в и ч 3

Інтелідженс Сервіс у Ганновері, спрямований до охоронних частин Райнської армії. У березні 1947 року бачений у Римі, де працював у відділі забезпечення газети "Daily American". Пізніше працював моряком на катері, який курсував між Мальтою та Бриндізі. Від 1950 року у Сполучених Штатах.

Записка була підписана полковником О.

Співрозмовник попросив мене зберегти почуте в таємниці, оскільки: по-перше, наша фірма не має звички розголошувати оперативних даних, по-друге, полковник О. живе у Варшаві, зараз у відставці, щоранку прогулюється парком, каже, що для оздоровлення — на загибель ворогам, а пізніше пише мемуари, у великій таємниці від нас, отож покищо не варто його турбувати, хай спершу закінчить свої спогади. По-третє, немає такої таємниці, котру не здолали б час і терплячість. Процес знищення таємних документів розпочинається, як правило, їхнім копіюванням. — Справа буде вияснена, це не підлягає сумнівові, а Ви будете першим, хто дізнається правду, бо син мусить знати, як загинув його батько, він має на це право, святе право. То що, згода?

Спеціальний вишкіл тривав два роки. Найцікавіші заняття — ясна річ, я омину тут технічні проблеми, котрими до глупоти переймаються творці шпигунських романів і фільмів, — були пов'язані із відтворенням правдоподібності чужої правди. Приглядаючись із схованки до людей, котрих переконували видати найприхованіші, найінтимніші секрети, я навчився окреслювати межі власної слабкості. Не йдеться про те, щоб її подолати, частково або цілком, на мою думку змінити власний характер неможливо, йдеться про те, щоб власну слабкість перетворити на інструмент пізнання противника. Його небезпечних намірів і його потреби співчуття. Його жорстокості й пам'яті болю, якого він зазнав.

Бо для того, щоб убити і сяк-так прожити, це в принципі одного варто, мусиш досягнути усією силою розуму й серця, що людина багата потенційними можливостями.

МІХАЛ
КОМАР
ЩАСТЯ

142

Невдовзі перед закінченням курсу один з моїх начальників познайомив мене із фрагментом розслідування обставин смерті Адама С., відомого у варшавських товариських колах торгівця золотом і шляхетним камінням.

Експерти прийшли до висновку, що він загинув внаслідок вибуху газу, який витікав із нещільно прикрученого краника. Чистий збіг обставин. Підозри викликав лише той факт, що група, яка перетрусила квартиру Адама С., не знайшла й

Устойчиво противоестественный характер здешнего государственного устройства, особенно в части его отношений с народом, проистекает от того, что всяческие катаклизмы и любая созидательная активность в области государственного строительства случаются тут ближе к концу года, когда природа готовится к зимнему отдыху. Всё вокруг, понимаешь, вот-вот накроется белым саваном и, как русский медведь, впадет в спячку, а в государстве Российском как раз начинается судьбоносный разгул, напоминающий времяпрепровождение медведя-шатуна: революции, конституции, перевороты.

В ту же злосчастную пору случились и Беловежские соглашения. Но их исторический пафос состоял, скорее, в заклании империи, зашедшей в исторический тупик, чем в созидании чего-то новенького, не виданного нормальными людьми. Так что в данном случае выбор времени подписания следует признать фенологически корректным. Также следует признать мифологически точным выбор места, поскольку пуща и по Далю, и по всеобщему разумению - непроходимый лес, а, стало быть, мероприятие в целом несколько напоминало подвиг Ивана Сусанина.

Однако, как теперь выясняется, похоронить империю с концами не удалось: над страной остались витать и плодиться ее духи. Сегодня их размножение идет столь успешно, что там и сям из них уже образуются энергетические уплотнения, грозящие вскорости образовать сплошное поле. Посему чуткая ко всему духовному и падкая до него здешняя власть опять прибирает к рукам и, выскользнувшее было, из-под нее искусство, и вновь насаждаемое православие. Неугомонные государственные длани снова

сліду його архіву. А він цим архівом нераз вихвалявся.

Люди, які торгують золотом, завжди багато знають. Скільки лишнього мусив знати чоловік, через руки якого перетікала біжутерія, котру нелегально вивозили із Москви? Буду щирим, вибач! Тебе кілька разів бачили у його товаристві, ти заплатив за його похорон, до того ж у день вибуху подав прохання про закордонний пашпорт, до Швеції, якщо не помиляюся. Звідки у тебе на все це гроші? У цій ситуації могло з'явитися припущення, що ти намагаєшся організувати вивезення архіву за кордон, а може ти уже встиг його продати? Це, в свою чергу, означає, що справу треба дослідити безсторонньо, ретельно, у всіх аспектах.

Видно, я не був самотнім у цьому припущенні, оскільки за тобою спостерігали, а я — за пильність — здобув доступ до кількох вкритих пилом папок.

(Коли б я тоді знав, що це через тебе, худобо, мені забрали пашпорт, "з важливих державних причин", як було написано у повідомленні — і Ви довго, а може й ніколи, не виїдете — додав есбіст із пикою вгодованого щура, коли б я тоді знав, а зараз це уже не має значення, щонайбільше прокинувся із криком і очима, повними сліз, а пізніше до ранку вдвлятимусь у стелю, із вируючою пустою в голові, це вже не має значення, бо К. уже мертва).

Мати мені колись сказала, що Адам С. був від 1943 року безпосереднім начальником мого батька. Вони разом пробралися в активне у тодішній Варшаві середовище "білих" росіян, в якому роїлося від агентів радянських, німецьких, ватиканських і ще сотні інших розвідок, разом вони ліквідували кількох комуністичних діячів, разом воювали в партизанах. Але у 1945 році Адам С. потрапив у пастку, влаштовану СБ десь під Кельцями, і вийшов на волю лише через два роки, коли батькові вже вдалося втекти.

З документів, з якими я міг тепер познайомитися, випливало, що у грудні 1945 року батько — разом з веденою ним групою емісарів, котрі несли накази й гроші для антикомуністичного підпілля — був затриманий стежею військ прикордонної охорони. Вони були посаджені до вартівні. Батькові, однак, вдалося вислизнути з-під арешту. Він блискавично організував озброєний загін, котрий відбив в'язнів. Лють безпеки була страшна, несповна тиждень по тому командир вартівні, поручник П. постав перед військовим судом. Під час процесу він визнав, що взяв від мого батька золоту двадцятидоларову монету, аби полегшити втечу. П. отримав п'ять років в'язниці. Емісари виконали завдання і безпечно повернулися до британського сектору в Берліні. Підпілля мережа зуміла протриматися іще два

чешутся подsunуть нам большую-большую (как они сами) Идею, которая бы, овладев нами, стала материальной силой и определила бы наше бытие как permanently подмятое этой силой.

И всё же возникшее на рубеже девяностых ощущение, что мы начинаем дышать свежим воздухом, не было иллюзией, а было просто началом перехода (так эски, выйдя на этап, вольны вдыхать свежий воздух и любоваться красотами природы) из духовитой большевистской коммуналки в не менее духовитую, как показало празднование юбилея столицы, державно-православно-народно-капиталистическую соборность. Разве что, в отличие от эсков, мы питали некоторые иллюзии в отношении дальнейших перспектив существования.

Тем не менее, время на свежем воздухе мы провели не без пользы и удовольствия. Так, с чувством глубокого и полного удовлетворения можно было наблюдать упадок культовости и знаковости прежней жизни. Ее permanentные месседжи перестали посылаться нам с плакатов и крыш домов, железнодорожных откосов, страниц газет и журналов, голубых экранов и радиоточек. Прежняя сакральность отступала в темпах, даже опережающих темпы спада промышленного производства, - в общем, экология решительно улучшалась во всех стихиях.

Одновременно, в обратной исторической перспективе стала все отчетливей проявляться шаманско-тотемная природа советской религии с ее поклонением не только текстам, не только идолам мертвых и живых вождей, но и целым территориям, местам, местечкам и даже народнохозяйственным объектам различного профиля. Так, мы

роки.

Пошуки поручника П. тривали кілька тижнів. Він мешкав у Щецині, працював у конструкторському бюро корабельні. Спершу П. поставився до мене з недовірою. Перш ніж ми пішли на сто грамів, я показав йому службове посвідчення. Він пив багато і зі смаком. За другою півлітрою П. сказав, що не має претензій. Сидів недовго, рік і ще трохи, з власної вини. Йому дали шанс. Він закінчив вищу школу. Політика його не обходить.

— Я був молодим і дурним, — повторив він кілька разів.

Я спитав його про чоловіка, від якого він взяв золоті двадцять доларів. Він стенив плечима:

— Великий спритник.

Я показав йому батькове фото.

— Здається той, — сказав він — Так, точно.

Чи знає він, хто відбив затриманих?

П. забелькотів, що там різні крутилися, чужі й інші, краще у цьому не грабятися, але свої міркування він має.

— Які міркування?

— Різні, але людина схильна забувати. Стільки років минуло, га?

Я відвіз його додому, роздягнув, поклав до ліжка, над яким висіло фото молодого чоловіка у конфедератці, мундирі з відзнаками поручника і перевішеним через плече автоматом. Я був зворушений: коли б він не дав себе перекупити, батько напевне загинув би в есбітській в'язниці або отримав кулю, а це означає, що і мене б не було на цьому світі.

МІХАЛ
КОМАР
ЩАСТЯ

144

Перевірка решти інформації із записки полковника О. зайняла мені трохи часу. Про те, що IX секція СІС займалася добром агентів для роботи у Східній Європі, багато писали з нагоди справи Кіма Філбі. Його спогади My Silent War я уважно перечитав із олівцем у руці.

Бібліотека, до якої я отримав доступ, була непогано укомплектована, але в жодному з індексів я не знайшов згадки про операцію "Процес".

Видавану у Римі від 1946 року газету "Daily American" та її репортерку Клер Стерлінг ліва італійська преса від самого початку звинувачувала у співпраці з американською розвідкою. Схоже, що справжнім творцем газети був Джеймс

жили на “Священной земле, политой кровью отцов”, в “Колыбели Революции”, в “столицах братских союзных республик” или просто в “городах и весях”, работали на “флагманах советской индустрии” (во “флагманах советской науки, культуры”), отдыхали во “всесоюзных здравницах” и “кузницах здоровья”.

На сегодняшний день эта прежняя тотальная знаковость сохранилась во фрагментарном и весьма ущербном виде. Однако в момент, когда на нас накатывает волна новой “большой идеи” (только уже не интернациональной, а национальной), представляется небезынтересным оглядеть постсоветский ландшафт перед его новым затоплением. Например, чтобы запомнить, как выглядит наша родина, не отягощенная messiанскими позывами (так, на всякий случай); или чтобы легче опознать старых знакомых: советские очаги и коды знаковости, которым суждено всплыть на поверхность и включиться в новый ландшафт.

Заметное понижение прежнего уровня иерархизма и знаковости в сегодняшней жизни можно рассматривать как следствие ее либерализации или ее приобщения к постмодернистскому дискурсу или, наоборот, как следствие наступления новых иерархий; как результат крушения СССР или суверенизации регионов нового государственного образования - России. Эти и многие другие причины работали и работают в разнообразных сочетаниях, сообщая процессу полнокровность и одновременно прихотливость.

И все же физическое дробление прежде единой территории и населения уже само по себе означало по меньшей мере снижение общего фона знаковости, смену формы ее существования с тотальной на дискретную. А сопутствующие распаду

Джезус Енглтон, народився 1917 в Бойз, Айдаго, син Джеймса Г'ю Е. (у 1933-1941 роках голова Американської Торговельної Палати у Італії), освіта: історія літератури, Ель, право, Гарвардська правнична школа, в 1941 редактор поетичного журналу “Furioso”, від 1944 року – шеф американських розвідувальних операцій у Італії.

Завдяки допомозі милої та гарненької журналістки Аліни я також відшукав кілька італійських публікацій шістдесятих років, з яких випливало, що відразу після закінчення війни Енглтон разом із Кімом Філбі організував на Мальті вишкільний табір для албанців із антикомуністичного партизанського руху і наглядав за перекиданням їх на батьківщину на борту катера “Stormie Seas”. Операція завершилася кривавим фіаско. Загинули принаймні двісті осіб. На підставі наступних вирізків і цитат, працюючої зібраних Аліною, я міг стверджувати, що Енглтона, від 1955 року шефа служби контррозвідки у ЦРУ, регулярно й з приємністю демаскували журналісти: то писали, що він прагне повалити італійський уряд за допомогою Шостого флоту США, то звинувачували у підтримці цього уряду руками своїх агентів з міністерськими портфелями, він плів змови з монархістами й комуністами, Мальтійським орденом і неоправицею, Ватиканом, промисловцями, банкірами, а також із університетською професурою лівих, правих і центристських поглядів, тобто з усіма. Занадто гучно, занадто очевидно, аби бути ймовірним.

Я поділюся цими сумнівами із батьком Аліни, котрий перед тим, як посісти високу посаду в закордонній торгівлі, провів кілька років у представництвах у США та Італії.

– Енглтон насамперед був поетом, – відповів він, хвилину поміркуювши. – Перекладав Бодлера й Рембо, зустрічався із Езрою Паундом і Томасом Манном, Нортроп цитував його у вступі до *The Meeting of East and West ...* а пізніше мусив запастися у тишу, пустку, неіснування...

Він піднявся з-за столу, перевернувши келих з червоним вином.

– Чи може поет жити без слави, йолопе? – вигукнув він ламким голосом і вийшов з кімнати, тріснувши дверима.

Поміж підвладних Алінин батько був відомий хамством і брутальністю. Про нього говорили, що людською мовою він говорить раз в рік, на Різдво, і то лише після літри спожитої. Аліна казала, що він переклав тридцять три пісні Пекла, остання була в чорновику, але соромився піти до видавництва.

У січні 1972 року, одразу ж після одруження з Аліною, я був призначений на другорядну посаду у торговельному

социально-политические и культурные метаморфозы продолжили “на местах” работу с фрагментами расплывшейся по пограничным швам знаковости.

Если взглянуть на ситуацию с точки зрения российского гражданина (а взгляд с точки зрения граждан других новообразований нам недоступен), станет очевиден, например, катастрофический убыток знаковых мест отдыха трудящихся - уже упомянутых “всесоюзных здравниц”. В этом качестве потеряны прибалтийское побережье, черноморские курорты Грузии, Крым, Приднестровье, Закарпатье. К тому же традиционные места отдыха, оказавшись за новыми границами, стали зачастую менее доступны, чем курорты за бывшим “железным занавесом” (не говоря уже о разнице в уровне комфорта). И уж в любом случае нынешний российский человек проходит по аллеям и дорожкам бывших “здравниц” и оголяет свое тело на их пляжах уже не как хозяин, а за хорошие деньги.

Многочисленные памятники и монументы, посвященные “Дружбе народов”, ввиду сегодняшних реалий стали объектами ностальгии или юмористических упражнений - в лучшем случае. А ВДНХ - постоянная представительная экспозиция легендарной дружбы (символической квинтэссенцией которой был, в свою очередь, фонтан “Дружба народов” со стоящими в круг золочеными аллегориями “братских республик”), превратилась, очередной раз поменяв название, из капища в торжище, то есть трансформировалась из явления духовного в материальное (впрочем, черт ее знает: может, призраки и привидения, сиречь духи, по ночам возвращают ей духовность?).

Пожалуй, самая представительная группа союзных знаковых мест была связана с отправлением различных культов, возникших вследствие мифологизации истории.

представництві у одній із країн Південно-східної Азії. Участь у переговорах, пошуки нових ринків збуту, редагування звітів були, ясна річ, елементами прикриття, але я полюбив цю круговерть. Аліна щодня ходила на базар на березі моря і завзято торгувалася із китайськими купцями. Вона також вирішила написати книгу про азійські контрасти: з одного боку визиск і експлуатація, з іншого безжальне багатство й впливи американського імперіалізму, а поміж тим усім чимало для домогосподарок про звичаї, кухню, моду й кохання. А також багато фото, зроблених її новою приятельською, Ванессою.

Вона з'явилася по сусідству через місяць після нашого приїзду і мало не одразу запросила Аліну до Жіночого клубу на показ мод. Вони годинами пліткували на терасі. Хихотіли. Пили вино. Знову хихотіли. Ванесса мала приятелів у всіх посольствах. Невдовзі ми почали спільно проводити вікенди. Худенька дівчина у військових черевиках, джинсах і тиковій куртці раз у раз відгортала руде волосся зі спаленого сонцем чола, такою я її запам'ятав. Уже кілька років вона мандрувала регіоном, фотографуючи помираючих солдатів, щасливих плекачів опіуму, покривджених дітей, проституток в обіймах п'яних клієнтів, калік, настроєні на палі голови й спалені села, повні здичавілих собак і свиней. Вона мала делікатні руки, вкриті сіткою золотистих веснянок і розсміяні зелені очі. Є такі жести, і такий ґатунок шепоту, і тихий плач, яких не можна вдавати, я знаю це понад усякий сумнів, і вірю, і не перестану вірити, незважаючи на те, що одного дня мені на стіл поклали жмуток фото, зроблених у її спальні.

— Ваша дружина — улюблена дочка свого батька, а ці фото боляче її вразять. Ваш тесть має високу посаду і довгі руки. Можна припускати, що внаслідок цього Ви будете змушені повернутися до Польщі з незначними перспективами для кар'єри, хіба що... — сказав мені спітнілий чоловік із м'ясистим носом і зрослими на перенісці чорними бровами, — хіба що...

Я вирішив довідатися: по-перше, чи під час оглядання цих фото він відчув непоборне бажання віддатися гріхові мастурбації, по-друге, від якого часу він працює для порнографічних видань.

— Діловий хлопець... — посміхнувся чоловік і назвав установу, для якої працює. Я попросив доказів. Ті, що були представлені, я визнав за недостатні. Трапляються випадки вербування під чужими прапорами. Чоловік собі думає, що нав'язав співпрацю з арабами, а судять його за співробітництво із Моссадом, чого б я зовсім не хотів з найрізноманітніших причин. Не з євреями! У мене з ними свої порахунки! Наприкінці я забавив ближчого контакту з

Естественно, сегодняшнее прозябание или изменение знака знаковости таких объектов происходит ввиду ревизии советских легенд и мифов как новыми государственными образованиями, так и в сознании людей.

Святые места Октябрьской революции и ее вождей оказались приватизированными одной из политических сил и из мест "всенародного поклонения" превратились в род "красных комнат" или даже явочных квартир. После выхода в тираж (в известное время) объектов культа Сталина теперь отправлены на пенсию места ленинского и вообще революционного культа, и сегодня, можно сказать, одни пенсионеры поклоняются другим. Без многотысячного людского хвоста, перманентно заворачивающего с Красной площади в Александровский сад, без наследников дела Ленина, лезущих по весне и осени на трибуну уступчатой пирамидки, мавзолей, даже при наличии начинки - всего лишь памятник русской архитектуры и истории. Да и Красная площадь в целом потеряла свою харизму - ее планетоподобную покатошь больше не утешит бронетехника, раз за разом метафорически покоряя землю, то есть осуществляя мечту вождя Мировой революции, лежащего в подтрибунном пространстве.

Пожалуй, только для России, признавшей себя правопреемницей СССР, Великая Отечественная война советского народа в полной мере осталась ее войной: все прочие бывшие составляющие Союза-победителя в разной степени дистанцируются от такого подхода к общему боевому прошлому. Последнее обстоятельство само по себе предопределяет упадок значимости святых мест войны. Да к тому же еще Ленинград со Сталинградом - супергероические русские города, оставшиеся у России после развала

147

Джеймсом Джезусом Енглтоном, у особистій справі, я, ім'я й прізвище, народжений там і там, син мого батька, відомого й шанованого там, де треба. Я сказав правду. І пішов, залишивши на столі фото, котрі були доказом моєї невинности.

Створення ймовірного образу агента вимагає знань, слуху, інтелігентности й грошей.
Вимагає чутливого серця.

За помилку у конструюванні цього образу часто платять життям. Іноді втрати ще вищі.

Але чи варто було у цьому випадку рахуватися із помилкою невірності? За мною стояв батько і його смерть у Гаррісбарзі, штат Пеннсилванія, і мати у вічній жалобі, і я, з усім, що в мені було. Під час тестування на варіографі — у нас його називають детектором правди — інструктор сміявся, що мої відповіді доведуть американців до божевілля. Коли я говорив правду, стрілки апарата починали неспокійно смикатися, демаскуючи мене як брехуна.

Отож я повинен був відкинути правду, без якої моя місія втрачала сенс, на користь брехні, котра чинила мене захищеним і водночас позбавляла сенсу існування?

— Бреши правдою, — порадив інструктор.

Під час наступної зустрічі чоловік із м'ясистим носом пітнів трохи менше, зате скаржився на тайську кухню, протиставляючи їй елегантній і продуманій простоті культури Вюрста. Спогади з молодих літ, чулі й прості: Гайдельберг одразу по війні, жінка за пачку Лакі Страйк, у Берліні дешевше, навіть за півпачки будь-яких сигарет, смак картопляного салату з келишком кминової горілки у кнайпі неподалік від Чарлі Чек Пойнт. Він приязно поклепав мене по плечі і підсунув некролог татуся з внутрішнього бюлетеню ЦРУ за 1953 рік: "... трагічна доля..., ярмо неволі..., брава відвага, спільний досвід, набутий на закривавлених пісках адриатичних пляжів..., надія свободи..., почуття жалю", а наприкінці: "... дерево гніву стрясти, з нього сльози оті." Й ініціали: J.J.A.

— Вони означають Джеймс Джезус Енглтон? — запитав я. — Чи правда, що він пише вірші?

Чоловік посміхнувся. Цей доказ я визнав за тимчасово достатній.

Ми домовилися про те, про що варто було домовитися, і я пішов до бюро, аби повідомити керівництво, що гра розпочалася.

Союза, изменили свои названия, и если визуально они ясно различимы как объекты поклонения, то вербально - не вполне.

Советское культурное сознание можно определить как в целом резервационное, заборное по отношению к Западу, а пришедшее ему на смену постсоветское (его либеральную ипостась) - как провинциальное. При этом внутривосточные отношения провинции к метрополии (Москве) эволюционировали в прямо противоположном направлении.

“Это наш проспект Буденного - все равно что ваша улица Горького; это магазин “Смена” - как у вас “Детский мир”, - объяснял мне где-то в начале 70-х во время экскурсии по Ростову-на-Дону мой тамошний родственник. То есть все точки отсчета по определению находились в главном городе страны. Они же являлись образцами для подражания: вспомним хотя бы, как Инна Чурикова в роли председателя горсовета некоего обл. центра Поволжья в фильме “Прошу слова” обмеряла тряпочным портновским сантиметром детали конструкции Крымского моста - ее заветной мечтой было построить такой же мост в своем городе. По всем крупным и средним городам России строились практически одинаковые жилые дома, гостиницы, обкомы-горкомы и т.д. Эта практика убийственного однообразия предопределялась не только строго централизованным характером государственного и экономического устройства, но и социально-психологической невозможностью уйти сколько-нибудь далеко от предлагаемых столицей эталонов. Старательно воспроизводилась и топонимика: проспекты Маркса и Ленина, улицы Горького и Пушкина, площади Свердлова и Дзержинского. Все места и местечки, вплоть до центральных усадеб колхозов и дачных

Упродовж наступних двох років я передавав протилежній стороні — ясна річ, під належним контролем — десятки правдивих, майже правдивих і цілковито неправдивих інформацій, здобуваючи вдячність і довіру усіх, кого це цікавило. Принагідно мені вдалося зав’язати добрі стосунки із кількома сингапурськими підприємцями, котрі діяли на ринку електроніки. Вони крали й копіювали, що тільки можна, мріючи увійти на ринок Східної Європи. Вони багато знали про нові технології, що було корисним і для них, і для нас. Я допоміг їм налагодити близькі контакти з батьком Аліни. Завдяки цьому ми змогли дозволити собі комфортну мандрівку Сполученими Штатами.

Перші три дні у Нью-Йорку я був змушений присвятити залагодженню справ у консульстві. Тимчасом Аліна встигла обігнати усі найважливіші музеї та крамниці. Вечорами вона розповідала мені про свої відкриття: музей Гуггенгайма — Бранкузі й Егон Шиле були напевне онаністами, колекція Фріка — Польський вершник Рембрандта має на лівій долоні шість пальців, галерея Грей Арт — на триптиху, присвяченому долі Одиссея та його родини, Кассіфона, котра вбиває Телемаха, має моє обличчя, подібна неначе дві краплини води, С. Вілер Інк. — срібний кавовий набір, про який вона мріяла уже давно. Грошей нам вистачить: у готелі разом із ключами я отримав конверт, у якому поряд із картою з номером телефона знаходилася певна сума, доволі значна як на наші потреби.

Було пізніше пополудня у п’ятницю. Наступного дня ми мусили на тиждень поїхати до Вашингтону, а звідтіля — до Сан-Франциско. У кінотеатрі на Г’юстон Стріт показували фільм з Пітером Устиновим, *Romanoff and Juliet*, комедія така собі, але з однією справді геніальною сценою. Устинов грає прем’єр-міністра невеликої країни, провислої між Америкою і Радянським Союзом. Від посла США він довідується, що росіяни готують таємну операцію, внаслідок якої його країна втратить незалежність. Подумавши, він телефонує до радянського посла, аби застерегти його, що американцям про все відомо. Росіянин без вагань відповідає: — Ми знаємо, що вони знають. — Отож Устинов звертається до посла США. — Вони знають, що ви знаєте. — На що той відповідає: — Ми знаємо, що вони знають, що ми знаємо. Прем’єр телефонує росіянам: — Вони знають, що ви знаєте, що вони знають. — На це росіянин: — Ми знаємо, що вони знають, що ми знаємо, що вони знають. Засмучений прем’єр звертається до американського посла: — Вони знають, що ви знаєте, що вони знають, що ви знаєте. — Американець рахує усе це на пальцях і вражено скрикує. Я уже був ладний вибухнути сміхом, коли відчув на плечі спазматичний потиск Аліниних пальців. Вона зсунулася з

кооперативов, участвовали как могли в идеологически выдержанной репродукции примерно одной и той же топонимической схемы.

Сегодняшняя провинция отчасти игнорирует столичную знаковость и стремится создать свою собственную, отчасти пытается апроприировать еще недавно священные прерогативы. Так из надписи на коробке производства череповецкой спичечной фабрики выяснилось, что Череповец - порт пяти морей, а по ярославскому телевидению сообщили, что их родной древний город - порт аж шести водоемов такого класса.

Новый алгоритм отношений, зародившийся в период парада суверенитетов, может принимать в нынешней ситуации форму удельно-княжеского противостояния или более-менее здорового федерализма, но в любом случае несет в себе зародыш множественности социокультурных космогоний. На место единой, светившей на местах отраженным светом союзной знаковости заступает дискретная, предполагающая в каждом случае свой собственный излучатель. Не случайно, например, постепенно затихли разговоры о пресловутом "Золотом кольце России", которые были средоточием русской патриотической тематики в официальной советской культуре. Дело даже не в том, что Москва по определению являлась самым большим и наиболее драгоценным украшением этого кольца. Сегодняшнему немосковскому сознанию претит всякая зацикленность России на Москве, принимает ли она форму золотого кольца или концентрических колец, испускавшихся Шуховской башней в заставке программы "Время", или связана с необходимостью ездить в стольный град за колбасой: то обстоятельство, что кто-то подружился с кем-то именно в Москве ("Друга я никогда не забуду, если..."), больше не является достаточным условием вечности такой дружбы. Новое сознание отвергает

крісла, виючи від болю. У шпиталі виявилось, що Аліна загубила страховий поліс. Я зателефонував до консульства. Черговий не бажав мені допомагати. Він пояснював, що сам, решту поїхали на вікенд, о цій порі я нікого не знайду, це ж, певно, зрозуміло. Я скористався номером телефона з картки. Чоловік, котрий підняв слухавку, сказав, що його звуть Джордж і що він зараз буде. Я увійшов до кімнати, де лежала непритомна Аліна. Лікар, який стояв біля апарата, втішив мене, що через десять днів усе буде в порядку, дитина, на жаль, мертва, з попереднього огляду видно, що вона й так мала мінімальні шанси вижити, найпевніше, рік чи два, не більше.

Джордж був низький і лисий. У нього були темно-коричневі очі, лагідна посмішка й качина хода. Він намагався мене розсмішити, розповідаючи анекдоти. Народився у Будапешті, і мало не все життя провів поміж Віднем і Берліном, тож я відчув себе ближче до дому. Ніяких гамбургерів. Відбивна і струдель. На Новий Рік обов'язково концерт віденських філармоністів. Чистокровні коні; іспанська школа виїждження. З американських вин виключно Секвоя Гроув із старих запасів. Увечері читання Гоффмансталя.

Усе просто, доводив Джордж, усе, тобто життя, складові елементи якого можна порахувати. Світова розвідницька громадськість складається із близько мільйона осіб, з них дев'яносто відсотків — скретинілі від страху й підозрливості бюрократи, із решти — три чверті аналітиків, котрі пережовують бази даних глобальних систем інформації, їм усе одно на яку тему, гівна чи діамантів, від решти відсій мітоманів, курв і політиків, залишаться близько десяти тисяч, тобто невелике пліткарське містечко, у якому знайомишся по черзі із усіма, а наприкінці нашттовхуєшся на самого себе. На самого себе у дзеркалі. Тільки не маєш певности з якого боку дзеркала ти опинився. І не намагайся цього зрозуміти, якщо хочеш вижити.

— А якщо не хочеш?— спитав я.

Він не здивувався:

— *Saevis inter se convenit uris*. Помирати треба у безпеці. Твій батько це знав.

Мене розбудило тренькання телефона. Занепокоєна мама телефонувала у трьох справах. По-перше, чи нічого поганого з нами не трапилося? По-друге, останньої ночі їй снилися зуби, які падають в розорану борозну отруєної землі. По-

господство Москви, видавлює з себе по капле її раба. По тому у Росії і нет більше золотого кільця - она в розводі со своєю столицею.

При строго унітарном (не конституційном, а фактичному) устрої радянського, а до нього російського державства вповне екзотичною з точки зору логіки державного будівництва виглядала її двусторонність. Сей феномен являвся скоріше породженням ірраціональності цієї життя - неструктурованості свідомості і буття, коли в голові і навкруг все частково перепутано, частково алкоголічно подвійно, метафізично і мерцає.

Отсюди і коливаюче рухання столичного статусу (від одного міста до іншому і назад), і постійна неповнота властних функцій. І "порфіронська вдова", і "Петра твореньє", втрачаючи формальне первенство, зберігали частку атрибутів головного міста країни. Так Москва, змінивши корону на порфір, залишилася православною альма-матер - "серцем всієї Русі Святої", а Пітер, повернувши корону Москві, залишився найкрасивішим і культурним. В обох випадках паритет величчя був підкріплений тим, що якщо в до революційної Росії в главі з Пітером головна ставка в спасенні світу (основному занятті нашої країни) робилася на святість, середоточчям якої була Москва, то радянська інтелектуальна духовність уповіла в цьому справі на красу, визнаний (вспетим Пушкіним) втіленням якої являлася відставна столиця.

Однак сьогодні між двома містами складається новий малюнок відносин і його особливістю є протиставлення непреходячої краси міста Петра реанімуємої московської святості. При тому кардинальному відмінні нинішньої ситуації від попередніх, що і спасення світу святостю знову стало во главу цієї життя

третє, Алініного батька звільнили з посади. Вона зазірала до єгипетсько-халдейського сонника: присняться випадуючі зуби – смерть, нещастя в родині, але про отруєну борозну нічого не пишуть. Коли я сказав, що Аліна у шпиталі, мати почала кричати про провидіння, про гріх, про кару й кинула трубку.

Джордж завдав собі багато клопоту, це цілком певно, він доклав багато зусиль, але я не знаю, чи вдалося йому померти безпечно. Одне безсумнівне, що у 1982 року його знайшли у власному гаражі, з головою на кермі Гонди Сівік. Поліцейський лікар констатував самогубство, але пізніша експертиза засвідчила несподіваний розрив жовчного міхура. Пліткарі вважали, що це було якимось чином пов'язано із справою Миколи Шадрина, справжнє ім'я – капітан першого рангу Артамонов Микола Федорович, здається він був зятем адмірала Сергія Горшкова, у 1959 році утік невеликим човном із Гдині до Стокгольма, звідти до США, перед комісією з розслідування антиамериканської діяльності виступив із приклеєними вусами, його добре прийняли, у 1975 році він поїхав із завданням до Відня і зник. Одні кажуть, що він від самого початку був подвійним агентом. Інші, що тільки з часом його перевербували. Можливо, Шадрина застрелили у лісі під Віднем у 1975 році. Можливо, застрелили на австро-угорському кордоні у 1975 році. Можливо, у травні 1988 року його бачили на Новодівичому кладовищі біля могили адмірала Горшкова. Але як це було пов'язано із смертю Джорджа я не можу витлумачити.

Але покищо Джордж живий, а після недавньої операції, коли йому вирізали жовчний міхур, цілком у добрій формі. Він підвіз мене до шпиталю. Аліна була уже притомна. Я сидів біля неї аж до сутінків. Ми мовчали, вдивляючись у мерехтіння відображення осцилоскопів у дзеркалі. Я поцілував її на прощання. У неї були холодні, нерухомі уста.

МІХАЛ
КОМАР
ЩАСТЯ

150

Після вечір Джордж завіз мене до якогось бюро на передмістях Нью-Йорка, де чоловік із свинцевим поглядом, міцно окресленою щелепою та дзвінким голосом кіноактора освідчив, що згідно із волею його керівництва і внаслідок моїх численних прохань я буду посвячений у деталі операції "Процес", ясна річ, за умови, що дотримаю таємниці і розпишуся на відповідному документі. Пізніше він викинув із течки лакований конверт, з нього – машинопис на кілька сторінок, і передав його Джорджеві.

Витягуючи сигарету, я перехопив краєм ока незворушний погляд незнайомця. Він дивився на мої руки, які

угла, и Москва сохранила статус столицы.

Не стоит также забывать, что столичная знаковость советской Москвы - “кипучего, могучего, никем непобедимого сердца Родины”, дополнительно уравнивалась питерскими статусами “колыбели Революции” и самого героического города Отечественной войны. Однако сегодня крейсер “Аврора”, Смольный и Зимний дворцы перестали быть святыми местами, да и “колыбельность” в целом обзавелась обратным знаком. Что касается памяти войны, то и здесь Москва небезуспешно выдирает из рук северного конкурента пальмовую ветвь первенства, сооружая грандиозные монументы победы и устраивая пышные празднования ее юбилеев.

В общем, извечная двусмысленность в отношениях двух самых знаковых городов страны на наших глазах преодолевается - их давний спор решается в пользу Москвы. Как признак структурирования сознания этот результат радует. Однако в случае дальнейшей гуманизации жизни Москве бы тоже пришлось понемногу расставаться со своей не только прежней, но и новоявленной идеологической знаковостью.

P. S. Если награждение культовой значимостью различных мест и точек инициировалось сверху, то советский народ по-своему, доступными способами ставил знаки качества на предлагаемые к поклонению объекты. Одним из знаков такого рода (наряду, скажем, с испещрением сакрально заряженных поверхностей надписями типа “Здесь были Коля и Константин”) - наградой “снизу” - являлись экскременты. Коричневые кучи и кучки служили brutальным свидетельством общественной

немилосердно трусились. Джордж прокашлялся і розпочав історичний вступ. Про великих і славетних — як він висловився — втікачів, а були це: Олександр Орлов, пізніше автор підручника для розвідувальних служб, Вальтер Кривицький, котрий після багатьох років служби у радянській розвідці почав викривати сталінські злочини і був убитий агентом НКВС у 1940 році у Нью-Йорку, Ігор Гузенко, шифрувальник ДПУ з посольства у Оттаві, завдяки свідченням якого у 1945 році були викриті кількадесят радянських агентів. Але то були професіонали, тоді як капітан Віктор Кравченко спеціалізувався на спорудженні доменних печей. У 1943 році він з'явився у Вашингтоні у складі радянської закупівельної комісії, яка обслуговувала операцію лендлізу. Ясна річ, він збирав інформацію і писав рапорти, але йому платили не за це. Наступного року він вирішив утекти. Кравченко не просив про притулок, це могло б мати важкі наслідки у стосунках між союзниками, він опублікував свої спогади на сторінках “New York Times”, віддавшись під захист американській громадській думці.

“Обираю свободу”, так називалася його книга, у якій Кравченко писав про мільйони жертв голоду, викликаного колективізацією, всеохопну систему терору, концтабори, нелюдські чистки й різанину. Чим більшого розголошу набувала ця книга, тим старанніше намагалися росіяни ліквідувати автора. А оскільки Кравченко мав охоронців, його колишні товариші вирішили принаймні скомпрометувати його. У листопаді 1947 року тижневик “Les Lettres Francaises” опублікував статтю “Як був препарований Кравченко”. Автор, що виступав під псевдонімом Сім Томас, твердив, що втікач є звичайним зрадником, сторожовим псом, дурнем, нездатним написати й одного речення, злодієм і пияком, книжка ж його — витвір співробітників американської розвідки, на що є незаперечні докази, які підтверджуються джерелами. Кравченко подав на газету до суду.

Процес відбувався у паризькому Палаці Юстиції взимку 1949 року. Перед його початком треба було знайти свідків, котрі б підтвердили написане у “Обираю свободу”. У Європі мешкали тисячі втікачів із радянського раю, але більшість із них не мала наміру виступати публічно. То були люди, вражені страхом. Вони шукали притулку, а не розголошу. Однак вдалося: Кравченко переміг, незважаючи на те, що уряд СРСР видавав раз у раз грізні комюніке, а радянські агенти в Парижі залякували свідків.

Вердикт паризького суду захопив у 1951 році кількох політиків, аби вони організували міжнародний трибунал для розслідування радянських злочинів проти людяності. Процес мав відбутися у Нью-Йорку. Тимчасом треба було

притягательности конкретного объекта - его лейблом, поскольку наглядно демонстрировали желание простого человека отпраздновать свое пребывание в нем, приобщиться месту через очищение.

Во многих случаях эти акции легко считывались также в победительном, характерном для здешнего менталитета, контексте - испражнение как демократичный, приватный аналог водружения красного знамени на всем покоренном (Максим Горький упоминает о малахитовых вазах Зимнего дворца, наполненных еще на ранней заре советского века калом солдат и матросов после победного штурма). Смотровая площадка Исаакиевского собора и палуба "Авроры"; экскурсионные мекки Крыма - Сапун-гора и Судакская крепость (верхние точки и всевозможные возвышения пользовались особым предпочтением) - любой неохраняемый (а иногда и охраняемый) знаковый объект был обильно мечен таким образом. То есть можно было говорить о загаженности как об индикации значимости.

Думается, в наше время и в обозримом будущем экскременты обречены на ту же роль - отмечать возникновение новых российских знаковых мест вместо отживших или пришедших в упадок союзных. Хотя, конечно, хотелось бы надеяться на постепенное уменьшение загаженности знаковых, как, впрочем, и всех остальных, мест - как в связи с понижением всеобщей знаковости, так и в связи с наметившимся убыванием хамства в окружающей жизни.

приготувати список свідків, котрі б рішуче підтвердили не лише злочини тридцятих років, але й справу пакту Молотова-Ріббентропа, великі депортації, убивство польських офіцерів у Катині, діяльність НКВС після 1945 року в Польщі, Румунії, Чехословаччині та Угорщині. Зрозуміло, що проєкт організації процесу був – як операція "Процес" – переданий під нагляд федеральних служб.

— Здається, — продовжував Джордж, — певну роль у цій справі зіграв Дж. Едгар Гувер. Його радники у ті часи демонстративно підтримували Джозефа Мак-Карті. Існують підозри, що сенаторові занадто рано і занадто докладно розповіли про проєкт "Процесу". Він не зумів стримати емоцій і потрапив у пастку надмірності. Його публічні виступи, переповнені вереском, гнівом і дешевими обіцянками, бентежили, а з часом почали викликати нехоть. Істеричний антикомунізм сенатора повернувся проти нього самого. Він лякав своєю карикатурною нереальністю. Дехто дійшов висновку, що Мак-Карті параноїк. Інші були переконані, що не виключено, а навіть напевне, усе це шаленство пахне радянською провокацією. А ще інші, стверджували, що параноїками є ті, хто так думають, мимоволі чи свідомо втілюючи сценарій радянської провокації. Виходило так, що для норми забракло місця, а це відповідало б стратегічним намірам Москви, принаймні теоретично, але, знов-таки, теоретизування у цій справі відгонило шаленством. Так чи інакше, підготовка нью-йоркського процесу набула розмаху. Власне тоді хтось пригадав собі про головного свідка Андрія Свечіна.

Вперше ми довідалися про його існування навесні 1946 року, у перші дні Токійського процесу над японськими військовими злочинцями. Представником Радянського Союзу у трибуналі був генерал Зараянов. У тридцяті роки він відзначився як суддя, котрий здійснював чистки у Червоній Армії. Токійська група Зараянова складалася з двохсот осіб, переважно функціонерів НКВС, між ними промайнув і майор Андрій Свечін, чоловік тихий, сірий, він викликав страх у своїх підвладних. Свечін з'явився у нашому представництві восени 1948 року, незадовго до кінця процесу, стверджуючи, що володіє документами, які, між іншим, стосуються справи Катині. Схоже, він у 1939-1941 роках працював у штабі НКВС у Смоленську, де мав змогу скопіювати кореспонденцію, яка стосується долі польських офіцерів. У 1942 році його перекинули на Далекий Схід. Там він займався розробкою військових підрозділів, які створював у Маньчжурії Російський Фашистський Союз. Він твердив, що як близький родич генерала Олександра Свечіна, одного з чільних теоретиків царської армії, а пізніше Червоної Армії, здобув довіру провідника Фашистського Союзу

1

МІСЦЕ

А н д ж е й С т а с ю к

З КНИГИ «ГАЛИЦЬКІ ОПОВІДАННЯ»

2

Вони дуже швидко це залагодили. За два місяці. Залишився прямокутник сірої, глинистої землі. У лісистому та безлюдному краєвиді ця нагота виглядала, як латка здертої шкіри. Наступного року, вперше за двісті років, тут усе поросте травою. А радше кропивою - вона найшвидше з'являється у покинутих людиною місцях.

- Що тут було? - запитав мене якийсь чоловік. На спині у нього був наплечник, у руках карта, а на шиї фотоапарат.

- Церква - відповів я.

- І що трапилося?

- Нічого. Її забрали до музею.

- Цілу?

- Цілу, але розібрану на шматки.

Він ступив на втопаний майданчик і роззирнувся навколо, ніби шукав стіни й склепіння. Потім знайшов

4

3

Костянтина Родзаєвського, організував його арешт і страту.

Невдовзі Свечін опинився на борту нашого літака. Приземлився у Сан-Франциско. З незрозумілих причин його справу перейняли агенти ФБР. Вони були переконані, що це агент, підсланий росіянами. Досі невідомим чином у перерві між виснажливими допитами Свечіну вдалося втекти. Влаштували погоню. Стежка привела до середовища "білих" росіян, пов'язаних із Російським Фашистським Союзом.

Отож, про Свечіна пригадали з нагоди формування списку свідків, які мали зізнаватися перед трибуналом "Процесу". Слідство у справі його зникнення не давало результатів. Власне тоді з'явився твій батько, Мірошник. Його заслуги у операції на Адріатичному узбережжі призвели до того, що йому дозволили оселитися у Сполучених Штатах. Його спрямували на рутинний карантин, забезпечивши цілком пристойні фінансові умови. Він був особою нетерплячою, швидкою на посвяту справі, і погано переносив атмосферу спокійного очікування. Хотів діяти. До того ж, занадто багато людей знали, що під час війни він розробляв варшавське середовище "білих" росіян. Знали поляки з Лондона, як завше балакучі та сповнені ентузіазму. Від них британці. Від британців ще хтось. Йому запропонували брати участь у пошуках Свечіна. Він погодився, незважаючи на те, що приятелі радили відпочити. Не ми вели цю справу, але цілком достеменно відомо, що через кільканадцять місяців він увійшов у контакт із втікачем, той у свою чергу поділився із ним підозрами про існування радянського крота у центрі наших контррозвідувальних операцій. Абсолютно певно, що в день смерті твій батько мав зустрітися зі Свечіним і кимось, хто прибув з Мексики. Він втратив свідомість, їдучи автомобілем. Розтин показав, що його отруїли. Це все. Вибач.

Джордж вийняв з кишені хустинку і витер нею обличчя.

Запала тиша.

Незнайомиць поглянув на годинник. Доходила північ. Він позіхнув.

З пустою в голові та завмираючим від страху серцем я взяв машинопис, у якому старанна рука замальовала тушшю усі назви місцевостей та прізвища. За винятком одного. "Ленін стверджував, що кожна розвідувальна операція має конкретну політичну мету," - так розпочинався аналіз операції "Процес" для навчальних потреб ЦРУ, а пізніше уже тільки йшли запитання.

Хто запроєктував цю операцію та з яких причин?

сонячну пляму, яка знаходилася на місці пресвітерію, і клацнув *Практикою*.

- Шкода - сказав він.

- Так - мугикнув я у відповідь.

Я багато разів намагався уявити собі, як усе почалося.

Джакомо Казанова догоряв у замку Дукс. 30 тисяч донських козаків виступили у похід на Індію. Людовік XVI, нічого не підозрюючи, усе ще конструював свої останні колодки й замки. Усі ці дати ретельно усталені, простір між ними повний описів, а коли zostалися які щілини, то й вони замуровані вигадливими гіпотезами чи поезією.

Тільки у нашому випадку дата непевна. Її ніде не занотовано, так, ніби обидва існуючі тут календарі, грегоріанський та юліанський, скасовували один одного, поміщаючи події у безприкметному Часі.

Рештки покручених гонт валяються у траві. Встромлені у них цвяхи мають незвичний сьогодні, квадратний переріз. Не виключено, що їх викували, кожен зокрема, у якійсь циганській кузні або безпосередньо на місці, в міру того, як споруджувався дах.

Тим то, отой безприкметний Час страшенно спокусливий. Потреба порядку, назви, наслідків і причин стосується також і уяви. З цього виникають усілякі вигадливі історії, в які ми з часом починаємо вірити. Можливо, фантазія та віра не можуть існувати одна без одної, бо мають спільну суть - вони не вимагають доказів.

Найправдоподібніше, що усе розпочалося взимку. Тоді найбільше вільного часу, а транспортування порівняно просте. Коли тогочасна межа лісів проходила там, де й зараз, то найближчі смереки знаходилися за кілометр вбік і вгору. Треба було відшукати найкращі, товсті, рівні смереки, що росли на сонячних галявинах. А пізніше їх зрубати.

Хто уклав список свідків? Хто мав до нього доступ? Хто його верифікував?

З чиєї ініціативи у списку опинився — стрічка чорної туші — колишній громадянин СРСР, пізніше оберцг'вахманн СС у таборі Треблінка, підозрюваний у безпосередній участі у вбивстві кількох тисяч євреїв?

Чому у списку як наочний свідок ексцесів колективізації на Україні з'явився — стрічка чорної туші — офіцер СС-Галіцієн?

Чи усталені японські контакти — стрічка чорної туші — ?

Хто запропонував піддати тяжким допитам — стрічка чорної туші — після його прильоту до — стрічка чорної туші — ? Хто допоміг йому втекти? Хто гальмував його пошуки й чому?

Хто запропонував підключити до операції — стрічка чорної туші — в процесі встановлення його контактів у — стрічка чорної туші — в 1943-1946 роках і в — стрічка чорної туші — у 1946-1947 роках?

Чому — стрічка чорної туші — лише в контакт з — стрічка чорної туші — згадав про радянського крота? Чи не означає це, що його й справді підставили? А може навпаки: він говорить правду, а до списку свідків, котрі публічно свідчитимуть у суді, його включили тільки для того, щоб він став досяжним для обстрілу?

Чи і яким чином встановлено персональні дані — стрічка чорної туші — ? Коли він перетнув мексиканський кордон?

Наприкінці кілька гострих зауваг на тему недоглядів, злочинної легковажності і нагадування, що контррозвідка — гра між несамовитої кількості дзеркал. Кінець.

Джордж спитав, чи є мене які запитання. Безумовно, вони були:

— Що трапилося із Свечиним?

— Невідомо.

— Чи Свечін говорив правду?

— Невідомо.

— Чому Свечін зумів втекти від людей з ФБР?

— Стенув плечима.

— Що трапилося із чоловіком з Мексики?

— Мовчання.

— Це він убив мого батька?

Коли я вдивлявся у похилі стовпи, які становили несучий каркас храму, то усвідомив з їхньої товщини, яким могутнім був ліс у давнину. Деякі з ужитих на будові дерев мусіли мати близько метра в діаметрі біля основи. Пили були ручними. Два чоловіки пиляли одне дерево цілий день. Пиляли, вбивали дерев'яні клини, знімали одяг, поки не залишалися в самих сорочках, паруючих на морозі. Останні хвилини були повні тривоги. Вони вслухалися у тріск, із яким рвуться волокна, коли дерево починає поволі падати. Потім обтесували товстіші галузки і крону, і можна було запрягати у сріблясто-сірий стовбур коней. Напевне рвалася упряж, тріскали ланцюги. Поки запряг через засипані снігом ями, спорохнявілі колоди і вітролами вибирався на узлісся, спини коней парували так само, як годину тому парували спини людей. На схилі усе було уже простіше. Попередні запряги торовали у снігу глибоку колію. П'ятдесят, сто, більше дерев? У всякому випадку багато, як на можливості села, де налічувалося яких двадцять халуп. Місцями коні провалювались у сніг по саме черево.

Коли я розмовляв із старими людьми, то вони пригадували, що замолоду зими більше нагадували їм зими, а літа були спекотнішими. Чим далі в минуле сягає образ, тим більшою мірою його кольори, форми й події видаються алегоріями та символами. Два темні силуети коней пнуться жолобом угору, за ними невеличка людська постать. Їхні кроки однаково розмірені. Чоловік мусив мати якесь ім'я: Василь, Іван, може Семен. Їхній марш нагадує оранку білої вічності. Абсурдне зусилля, бо вітер швидко засипає снігом їхні сліди. Зворотна дорога мала в собі щось від втечі чи погоні, принаймні боротьби. Коні на крутих поворотах присідають на круп, стримувані віжками, схил змушує їх уникати маси дерева, яка час до часу набуває рис живої істоти – стає рухливою, спритною і небезпечною. Фонтани сипкого снігу, піна, тамовані відголоси, покрикування відносить вітер, неначе усе це діється не на землі, а на морі, у хаотичній, зрадливій стихії, звідки треба вирватися, досягнути долини між кількома старими дубами. Стягнуті, покладені поряд стовбури нагадують дараби.

-
- Схоже, що так.
  - Що значить: схоже?
  - Мовчання.
  - Хто він?
  - Ми не знаємо прізвища, хтось пов'язаний із польською розвідкою.
  - Звідки це відомо?
  - Існує така підозра.
  - На якій підставі?
  - Того чоловіка бачили у Нью-Мексико в товаристві польського резидента.
  - Хто його бачив?
  - Наші люди.
  - Батько перебував під вашою опікою?
  - Не цілком.
  - Але вам було відомо, що батько, Свечін і той третій повинні зустрітися?
  - Лише опосередковано.
  - Що значить: опосередковано?
  - Скажімо так: це значить дуже небагато.
  - Де відбулася зустріч?
  - У Далласі.
  - Але батько помер в Гаррісбарзі, у Пеннсилванії.
  - Він помер у Далласі.
  - Але я сам читав у газеті...
  - У газетах пишуть чимало різного.
  - Що трапилося з "Процесом"?
  - Помер Сталін і справа втратила актуальність.

Я було подумав, що чоловік напевне випадково сфотографував простір, де знаходився іконостас. Зараз цей простір був вільний від форм, але сповнений світла. Так завжди буває перед заходом сонця. У погожі осінні пополудня сонце опинялося навпроти входу. Вистачало штовхнути врата, і блиск вливався усередину. Світла хвиля точилася повною збутвілим запахом навою, оминала поспіхом вкриті поліхромією стіни і розбивалася власне об іконостас. На кілька хвилин зотліле золото окладів і посірілі барви ікон відзискували первісний, надприродний полиск, зроджений уявою і тугою сільських митців. Але це тривало недовго. Сонце ховалося за трав'янистим пагорбом, і до святині повертався напівморок. Лик святого Дмитра тьмянів, знову ставав людським, наге тіло Адама набувало брунатного відтінку глини. Це був неначе погляд на зворотній бік. Дійсність переламувалася, але за мить знову скляніла, ані сліду щілини, короїди продовжували перервану працю, миші й пліснява далі робили своє. Чоловік вдивлявся крізь вічко фотоапарата у стос прогнилих дощок.

- Вони знову її складуть?

- Не знаю. Такий у них був намір - відповів я.

Зима тут закінчується пізно. Ще у квітні бувають пороші, а вночі прихоплює мороз. Приходіві весни передує багниста пора, коли барви все ще змішані. Біла змагається із чорною, сірою, із першою зеленню. Схили й долини безугаву міняють вигляд. Що сонце розтопить, то відвойовує нічна імла.

Отож, правдоподібно, вони починали в багні, у четвертому непевному стані зосереджено встановлювали наріжні камені, що ними визначалися обриси бабинця, нави, пресвітерію. Підвалини робили з модрини. Це важке, клейке, просякнуте живицею дерево сотні літ опирається погоді. Стовбури, аби надати їм квадратного чи прямокутного перерізу, тесали сокирами. Копітка, мозольна праця, якщо зважити, що наступні вінця зрубу мусіли ідеально пасувати один до одного. На тлі брудного краєвиду провесіні дерево мало світлий,

---

- Чи мій батько працював для Енглтона в Італії?

Мовчання.

- Коли я зможу порозмовляти із Енглтоном?

- Це справа часу. У найближчі кілька днів, коли все буде гаразд.

- А що, щось не гаразд?

- Та ні, чому ж, все якнайкраще. Немає жодних підстав вважати, що щось негаразд.

- Що сталося з Кравченком?

- Він помер.

- Від чого?

- Наклав на себе руки в 1966 році в Нью-Йорку.

- Чому?

- Бо наклав на себе руки.

- Хто це ствердив?

- Поліція.

- Як він це зробив?

- Застрелився.

- Перед дзеркалом?

Тишу перервав мовчазний незнайомиць, побажавши нам веселого й щасливого Різдва Христового.

І вийшов, забравши папери.

МІХАЛ
КОМАР
ЩАСТЯ

мало не білий колір. У теплі й безвітряні дні повітря було густе від бальзамуючих пахощів, так, наче матеріялізація святині здійснювалася у повному спектрі чуттів. Помножений луною стукіт знарядь відбивався від долини, допоки не знаходив виходу, або не пропадав у пустці неба. Високий звук пил, удари сокир, які формували засіки кутів, команди й прокляття майстрів під час перенесення чергової обробленої колоди. Восени певно уже скінчилося. Прибиті останні гонти. Форма замкнулася. Всередині настелена підлога. Зі світу виїнятий і перенесений в іншу царину його фрагмент. Як пророк Ілля з лівого боку іконостасу.

У храмах найменше мене захоплюють образи й предмети. Вони занадто схожі на решту дійсности. Вони намагаються вирватися із неї, але западаються назад, доводячи даремність усіх зусиль. Натомість замкнуте у споруді повітря, сформований склепінням, стінами й архітектурною деталлю простір є найдосконалішим втіленням туги. Сюди можна увійти, шкірою відчутти дотик, але все перетікає між пальцями, його можна затримати в легенях, але тільки на мить.

Коли нещодавно відкрили східний кордон, тут почали з'являтися нащадки будівничих, котрих п'ятдесят років тому силою чи підступом виселили із рідного села. Старі жінки переступали поріг церкви, входили до нави, ставали навколішки на глиняну долівку, бо підлоги уже давно не було, хрестилися і били поклони. Кому? Вівтар кощаво стримів, обпертий до стіни, від його пишноти не залишилося й сліду. Дароносиця із вирваними ворітцями нагадувала подряпану скриню. Частини ікон, тих найважливіших - Христа, Матері Божої, св. Миколи, не було. Інші, з верхніх чинів, потопали у мороці, напучнявілі від вологи, їх важко було розпізнати. Всередині пахло пивницею. Але жінки ставали навколішки.

Або той старий, котрого привезла рідня, що мешкає за кільканадцять кілометрів звідсіля. Він сидів випроставшись у кріслі, встановленому посеред звичайного селянського воза. Я думав, що це на знак пошани його так урочисто возять. Але два чоловіки зняли старого разом із кріслом і внесли до церкви. Він був паралізований. Однак дев'яносторічний розум зберіг ясність.

(Вона його впізнала. Коли б він не втік, то підійшла б до нього, і навіть коли б ця зустріч тривала не довше, ніж дві хвилини, це б змінило її шлях, і можливо я не будився зі сльозами на очах через двадцять років. Доля кожного з нас визначена важливими фактами, які не підлягають попередній дефініції і до часу не показують своєї вагомости: слизькі шкоринки від бананів і проміжки між ними. Коли б він не утік, коли б він не схотів утекти, коли б не був змушений цього зробити, коли б сказав принаймні слово привітання, коли б він не був тим, ким був, коли б я не підбіг до нього тоді, на ковзанці, коли б його мати не одягнула чорної сукні, коли б мій батько... Прецінь усе це повинно мати початок? Якийсь сенс?)

Коло входу до Блуміндейлу клубочився натовп, збуджений святковими закупамі. Мене штовхнула старенька, яка торувала шлях великою чоловічою парасолею, і я сперся рукою на контейнер з "New York Times". На першій сторінці була надрукована стаття, де Енґлтонові, — враховуючи участь у нелегальних операціях, які суперечили законам, підслуховування невинних людей, стеження за ними, звинувачення, що вони є радянськими агентами, як стверджував журналіст, — пропонували піти у відставку, зникнути назавжди, розчинитися у небутті, і я зрозумів, що всупереч учорашнім запевненням не все гаразд, і що обіцяний мені дар правди ще на роки перебуватиме в тіні порожніх здогадок й тьмяних снів.

Перед випискою Аліні лікар запросив мене на коротку розмову. Я був переконаний, що йдеться про формальності, пов'язані зі страхуванням, але ні, виявилося, що Джордж усе залагодив. Отож про Аліну? Вона у непоганій фізичній формі, але потребує підтримки. Це очевидно.

— Психологічної, — додав він.

— Розумію.

— Психологічної підтримки упродовж тривалого періоду...

Він почав проглядати якість папери і спитав, чи чув я коли про хворобу Тай-Закса. Ні, не чув.

Він пояснив, що хвороба Тай-Закса — генетичне захворювання, і медицині не відомі способи його успішного лікування. Новонароджений видається здоровим, але через кілька місяців у нього з'являються симптоми відставання у розвитку. Він поволі перестає існувати. Смерть настає зазвичай через рік, але трапляється, що організм, який відмовляється

- Пане, я був на Сибірі, був у Казахстані й бачив магометан, був і в Монголії, бачив буддистів. Я бачив росіян, котрі від народження ні в що не вірили. Мій батько у 95 році допомагав тут міняти дах. Гонти покривали бляхою. А потім мене тут охрестили.

Я сидів пізніше біля воза, а старий показував місця, де стояли будинки, згадував прізвища, розповідав крихти якихось вражень. Він їхав селом, що існувало в його пам'яті. Ані час, ані вогонь, ані ерозія не діткнули його. Врешті, на прощання, він трохи іронічно посміхнувся. Його обличчя нагадувало морожене яблуко. І він промовив з майже веселим блиском в очах:

- Ну що ж, тепер і помирати можна.

Іноді вузькими сходами я піднімався на горище. Рухатися треба було обережно, тільки брусами, бо кроквові дошки ледь трималися. В'язанка даху, високе балкування дзвіниці - усе получене без єдиного цвяха, замками, кілками і чопиками - нагадувало нутрощі старовинного вітрильника. Коли дув південний вітер, вчувався монотонний тріск. Каркас працював. Він приймав на себе удари вітру, ледь угинався, все ще твердий і пружний, він хоронив незворушність замкнутого у ньому простору.

На місці, де колись висіли дзвони, гніздився пугач. Його нічне погукування ставило під сумнів реальність існування храму. У погожі місячні ночі куполи виразно білили на тлі неба. Над кронами дубів і ясенів височіли чавунні ковані хрести, але тиша безлюдної долини, безрух і темрява створювали відчуття тотожности матерії дерев і хрестів. Зовсім так, наче церквою знову заволоділа природа, з якої двісті років тому був видобутий храм.

- Добре було б - сказав чоловік з апаратом. Він хотів ще щось клацнути, але сонце власне зайшло.

А я й далі не мав певности. Я знову і знову повертався до початку і стежив за повільною працею будівничих. Від освячення шматка ґрунту аж до ризикованих операцій примощування кулястих бань на стрімких і пружних дахах. А пізніше, напевне, минули цілі десятиліття, поки інтер'єр набув достойного й урочистого

існувати як цілість, існує кілька років.

Нещастя має власний план. Воно зароджується, розвивається, визріває із статечним задумом і ретельністю. Гра за правилами, яких ми не в стані передбачити, всупереч тому, що знаємо їх напам'ять. Ми дивуємося поворотам долі, знаючи, що без них неможливе здійснення того, що судилося, ні ми самі. Отож, коли наше лихо погоджується на прискорення, то тільки ненадовго, пізніше воно глибоко вбирає повітря, приглядається до самого себе, шукаючи варіантів, видозмін, небачених досі можливостей, може навіть посміхається, зледачіле від розбухлої сили.

В Азії я бачив селян, котрі чекали на хмару сарани, що поволі набрякала на горизонті. Був безвітряний, туманний ранок. Вони стояли знерухомілі, вслухаючись у дедалі гучніший шелест долі, яка через годину починала методично, куш за кушем, галузка за галузкою, стебло за стеблом виїдати їхні посіви. Котрийсь із селян хрипко закричав. Вони побігли, погрожуючи небові затиснутими п'ястуками. Одвічний ритуальний танець безсилля. Потім запала тиша. На дорозі лежала корова з виїденими очима. На соску стужавілого вимені колисалася крапля молока, порожевілого від нитки крові. Досі я був переконаний, що сарана рослиножерна. О, так!

В нещасті несподіваний тільки фінал. Відкриття непередбачуваного, яке вражає очевидністю. Воно неначе блиск сонця, що випалює очі.

Я не знаю, чи причина в мені. Я не знаю, чи причина в ній. Я знаю, що причина в нас обох, взятих разом. А взяті разом ми не мали сили тягнути липкий тягар співчуття, бо до кого? Та й нащо? Даремно.

МІХАЛ
КОМАР
ЩАСТЯ

До Сполучених Штатів мене перевели у 1976 році. Пізніше я два роки працював у Центрі, готуючись до наступного виїзду.

Мати померла тихо, безболісно. Пішла з життя. Під час заупокійної служби священник говорив про боротьбу, про незламну волю, приниження і вдовині страждання. Потім його занесло до складних і таємничих метафор. За мить він сам їх злякався. Священик був моїм ровесником і зухвало підкреслював свої інтимні стосунки із Господом. Він перетікав понад нами, живими, і понад тілом матері, нездарно уласкавлюючи смерть словами, значення яких не розумів. Біля могили мене обступив натовп дідуганів, котрі питали, чи я пам'ятаю. Я запевняв, що так. Вони розходилися задоволені. У той же ж час помер полковник О. Його ховали урочисто, із салютом над гробом. Дідугани дочекалися, коли пішов

вигляду. Було щось зворушливе у безпорадних поліхроміях, створених в наслідування г'зимсів, колон і пілястрів – далеко відлуння святинь Єрусалиму й Константинополя, а може марення про Новий Єрусалим. З часом покинута церква почала хилитися на бік. Волога надгризла північні підвалини. Поміж балками окреслилися шпари. З-під тонкого шару вапняного тиньку прозирило порохно, делікатний золотистий пил. Я міркував, що це, можливо, знак звитяги минущості. Але ж це живі бактерії, личинки й комахи долали ілюзорний мармур.

Консерватори принесли із собою запах смерти. За допомогою хімікатів із гострим, неприємним смородом вони зупиняли розклад. У серпневу спеку все відгонило якимось шпиталем. Пізніше вони загортали балки у спеціальні матеріали і вантажили, наче мумії, на машини.

Я не люблю руїн. Але видно відновленого храму, який стоїть поміж іншими будинками і пам'ятками, так само війнятими з часу і простору, несе у собі дефект одновимірності. Дослідники комашиних лапок сперечатимуться про рутенізацію чи латинізацію фризів і зображень. Бароко краще виглядає із візантійськими елементами, будуть обраховані пропорції, і хтось остаточно визначить тип і міру чистоти стилю споруди. Місце безвимірне. Воно є точкою і невловимим простором. Тому я й далі не маю певности, чи й справді цю церкву забрали.

Чоловік закрив футляр фотоапарата.

- А де був вхід? - спитав він.

- Тут. Ви стоїте на порозі.

Переклав Андрій Вишняускас

оркестр і почесна варта, після чого один з них проголосив промову: — О. втратив у сталінських казематах усю родину, сам пережив десять років вічної мерзлоти, але ніхто не зможе заперечити, що наш товариш зберіг відданість, всупереч усім можновладцям цього світу — і гублячи штучну щелепу заспівав: "...это есть наш последний и решительный бой...", а решту повторювали за ним.

Під час похорону ми потай обшукали квартиру. Всупереч запевненням О., мемуари не містили нічого істотного, я тримав у руках копію: кількадесят сторінок невиразних, написаних тремтячою рукою міркувань про марксизм, його християнське походження та азійське коріння російської душі, сентиментальної, нігілістичної й тому релігійної, без початку й обірвані на півслові.

Влітку 1985 року — уже доволі довго я керував торговельним бюро у Чикаго — мені передали із Варшави наказ готуватися до повернення. Тільки без поспіху. І жодної бравади. Спокійно чекати належної миті, не пориваючи контактів.

Отож несподіване пожвавлення американських партнерів я прийняв без хвилювання. Усе в межах припустимого ризику. І мого про нього знання. Вірного знання. Вони хотіли зі мною порозмовляти. Довше, ніж звичайно. Може день, може два. Скільки буде потрібно. Просили озброїтися терпінням. Йдеться про спільне благо та мою безпеку. Мене виснажливо допитували, під час чого переважав тон ворожої недовіри. Аналізували кожен мій крок, кожен контакт, кожну телефонну розмову, шукаючи помилки, яка призвела до того, що — як врешті почали пояснювати мені люди з-за другої сторони стола — у Варшаві розпочали службове розслідування моєї справи.

Я спитав, чи вони у цьому певні.

Цілком. І підключили мене до варіографа.

Що робити у цій ситуації? — Треба поміркувати. Зважити усі можливості. Повернення небезпечне. — Напевне так... Варіограф не працює. Немає струму. Перегорів запобіжник. — Немає резервного? — Шукаємо. Що за бардак в цій Америці!

— Правда така, і це легко зрозуміти без спеціальних пристроїв: якщо я відмовлюся повернутися, то неминуче отримаю смертний вирок; якщо повернуся, то ризик зменшиться наполовину. Якщо я відмовлюся повернутися, то вирок буде

1

КОСЦЕЙНИЙ

А н д ж е й С т а с ю к

З КНИГИ «ГАЛИЦЬКІ ОПОВІДАННЯ»

2

4

До Косцейного прийшов Семен Васильчук і сказав: - Ходи. - Косцейний вийняв з-за лишви навколо дверей довгого вузького ножа. Вони пішли дві халупи далі. Семен вивів вівцю із сумною мордою і відвів погляд. Копичка Цергової як споконвіку підпирала небо, на вершку між деревами ще лежав сніг. За мить все було скінчено. Вони підняли тварину і за литку задньої ноги підвісили на голій яблуні.

Косцейний виглядав як завжди, він був трохи подібний на опудало для горобців, що втекло з саду. Саме так виглядають худі сорокарічні чоловіки, одягнуті в тик. Час затирає їхні обличчя, і допіру коли вони з ним годяться, на старість, то находять власне неповторне обличчя. Певно для того, аби смерті було легше їх розрізнити.

Але він не думав про смерть. Він переймався життям. Короткими, швидкими рухами Косцейний відтяв голову. Неподалік крутилися два вівчарики. Далі кінчик ножа посунув вздовж черева, вздовж ніг, і шкіра зійшла як панчоха. У холодному ранковому повітрі туша парувала. Уже по всьому, шкура, тулуб, нутроці порядно відокремлені. Простий і влучний аналіз буття.

3

заочним, припустимо, я уникну його виконання, хоча це зовсім не так певно. Якщо я повернуся, то наполовину менший ризик може обернутися мені на користь і я виживу, залишається тільки запитати: в чийх інтересах? Якщо ви знаєте, що у Варшаві знають, то прецінь не можна виключити, що вони знають, що ви знаєте.

— Це неможливо, — почув я у відповідь.

— Чому ж ні?

Вони не зуміли відповісти. А я міг.

Задля хвилини, коли мені вдалося локалізувати джерело витоку інформації у варшавському центрі, я працював десять років.

У Варшаві була тільки одна людина, з якою моє керівництво поділилося підозрами щодо мене і згадало про необхідність розпочати слідство. Людина Енґлтона. А зараз і моя. Моя перемога. Мій тріумф. Моя здобич, якою я міг спокутувати минуле.

На лавці перед баром "Fleur de Lis" у Сент-Флоренс сидів страшенно худий, сивий чоловік у чорній блузі та зосереджено вдивлявся у вміст алюмінієвої валізки, яку він тримав на колінах. Я сів поруч.

Був теплий серпневий ранок. Сонце голубило нерухомі галузки модрин. У дверях вудильні стояв хлопець із шампуром, на якому колихалися брунатні форелі вечірнього улову. Худий чоловік схилив голову і, глянувши на мене з-під окулярів у товстій оправі, які сповзли йому на середину носа, запитав як я сюди потрапив. Його очі були назначені хворобою.

Вони запалися вглиб.

У валізці клубочилася барвіста суміш стрімерів та німф для вудіння. З прикріпленого до внутрішньої сторони вічка контейнера чоловік вийняв гачок і почав в'язати муху.

Запаливши сигарету, я урочисто сказав, що Метепідіе Рівер — рай для рибалок. О так, покивав він головою, безумовно. Переліт з Банґора до Кемпбеллтона, біля перешийка півострова Гесп, я продовжив візитом до Орлиного Озера. Пізніше найняв автомобіль. Шлях, який тягнеться вздовж колії Канадської Національної Залізниці, довів мене до Сент-Флоренс. — Літо занадто тепле, — сказав він за хвилину і відклав гачок, — літо занадто тепле, а риба дедалі обережніша. Проблема полягає у виборі мухи. Тих, котрі імітують справжніх комах, риба може не помітити, отож вони малопридатні, а ті

МІХАЛ
КОМАР
ЩАСТЯ

160

- Розібрати її тобі? - запитав Косцейний.

- Сам розберу. Я лем забивати не люблю,- сказав Семен Васильчук. Він пішов до халупи і повернувся з пляшкою. Чоловіки сіли під стіною стодоли, на осонні, випили навзаєм і запалили, вдивляючись у те, як Цергова підпирає небо.

- А я люблю,- сказав Косцейний.- Грунт, аби худібка не боялася. Погана робота, кепське м'ясо. Смердить страхом. Найгірше зі свинею. Свиню не обдуриш, вона мудра. Завтра буду різати свиню у твоєї сестри.

- Так,- відповів Семен Васильчук.

Ким був Косцейний? Бентежний дух змушував його робити безліч справ. Взимку він носив полістерову кепку, влітку ходив із непокритою головою, зсохлий від сонця і непромакальний.

Коли у селі закінчувалися телята і свині, коли люди вже були ситі або коли між весіллями і хрестинами западала пісна тиша, він запрягав у ясенювий віз двох коней і вирушав на південь. Вдома залишалася жінка. Невелика мація - кілька разів на день пробігтися стежками між хатою, хлівом і оборою, - думав він. Акурат на одну бабу. Мандрівка починалася вранці, і Косцейний міг би прибути на місце відразу пополудні, але посеред дороги чекала корчма. Куди б чоловік не вибрався, завше при дорозі стоїть якась корчма як нагорода за тишу і нерухомість дому.

Він прив'язував коней, кидав їм пару жмутків сіна і йшов пити, а що всі його знали, то завжди знайшовся який ворог. Під вечір тверезіші викидали за поріг двох чоловіків, що борюкалися між собою. Ті падали в болото чи куряву, намагаючись влучити один одному у найвразливіші місця, змусити відчутти якийсь біль. Пізніше Косцейний продовжував свою мандрівку на південь. Спокійний, куняючий, коні так само, нога за ногою, аж до межі ночі, коли темрява масним чорним молоком розливалася над горами. Уві сні він розпрягав коней, уві сні падав на постіль і лежав навзпак до самого ранку. Чоловіки, котрі мешкали край світа у цьому бараку, говорили, що Косцейний спить із розплющеними очима, певне чогось боїться. Але то

котрі не мають відповідників у природі можуть збудити підозру своєю незвичною привабливістю. Вчора я наважився на компроміс. Муха Марабу Демзел із хвостом з пера марабу, пофарбованого у оливковий колір, та перев'язку із пір'я фазана видалася мені ближчою за формою до чистої ідеї імітації. Чи можлива брехня, осмислена як ідея у платонівському сенсі? Ти хотів знати, чи працював я із твоїм батьком? Ти й далі його шукаєш? Шануй отця свого... Ми були тоді молоді. Він помер. Я погано його пам'ятаю. Я старший від нього на наступні роки мого життя. Я погано пам'ятаю себе самого. Мозок всох. Я втрачаю зір і чуття дотику, слух, смак, нюх. Напевне, мій час прийшов.

Кивнув головою. Два високі чоловіки підхопили його попід руки і обережно відвели до джипа Гранд Веронір.

Чому Енглтон погодився на зустріч? Він уже тоді був при смерті. З цікавості? Може хотів, аби я повірив, що він нічого не пам'ятає? А коли так, то нащо сховався за чужими словами? Нащо він взагалі зі мною розмовляв? Він спіймав мене? На принаду, яку я сам йому підсунув? Нащо? Що він хотів дізнатися? Що хотів мені переказати?

Коли Енглтон помер, про нього багато писали у газетах і книжках, нібито він мав поетичну уяву, завше посилаючись на Геронтіон Еліота, в якому старий чоловік скаржиться на втрату зору, почуття дотику, слуху, смаку, нюху. У цьому вірші також є слова: "Яке пробачення після знання такого? (...) Ні страх, ні відвага нас не врятують (...) Дерево гніву стрясти, з нього сльози оті." Дивна поезія — поезія завдання болю. А може він сміявся з мене? А може саме те, що він не пам'ятає нічого, за винятком фрагменту вірша, було єдиною правдою, яку міг мені офірувати Джеймс Джемс Енглтон?

Минуло ще трохи часу, але про це не варто розповідати, ти й так уже забагато знаєш. Після повернення до Варшави й підвищення я обійняв владу в кабінеті, де окрім секретарки у званні штабного сержанта, бюро, стола для конференцій з вісьмома кріслами й двома телефонами стояв великий сейф. Порожній.

Я попросив принести документи, що стосуються актуальних справ. Стос доставлених папок я розклав у шафі. Спершу я повинен уважно вивчити їх зміст. Але від чого почати? Ідучи у відставку, мій попередник був переконаний, що після повалення берлінського муру настав кінець історії.

— Коли час втрачає вектор, — говорив він, — вибір повинен визначатися кісткою для гри, шістка означає шість можливих початків: або з лівого боку верхньої полиці, або з правого боку, сейф має три полиці, отож усе грає, шість

вони боялися і заплющували очі, щоб не бачити темряви. Вранці чоловіки вставали й ішли на вирубку. Косцейний зостався і пив привезене із собою. За вікном падав дощ. Хата була звалищем колись насущних для життя предметів. Порожні консервні банки, черстві буханці, дріяві гумакі, порожні пляшки, бруд і свобода у всі часи переплітаються. Косцейний розмовляв сам із собою та співав пісень, яких ніхто не чув. Він осушався на ліжко, і чоловіки, повернувшись після смеркання, напотикалися на його незворушний погляд, котрим той зустрічав усіх і нікого. На третій день Косцейний вставав. Він запрягав коня і вирушав протеклими вологою галявинами угору, на Угринів хребет, де стоси зрубаних дерев нагадували руїни фортеці, довгі, пощерблені облогою мури. Косцейний працював до вечора, до тієї миті, коли вже ні батіг, ні дрючок не могли додати сил тваринам. Така робота складалася наполовину із жорстокости до тварин, наполовину із жорстокости до себе. Решта була звичайним зусиллям.

- Йому батога на два дні вистачає - говорили ті, хто мав справу тільки із мертвими механізмами своїх мотопил. Але говорили нишком. Вони пам'ятали зиму, коли Косцейний пройшов босоніж шість кілометрів, бо купив нові черевикі, викинув старі, а пізніше, побачивши замети, пожалів обнову. А ще ту ніч, коли знайшли його у стайні. Був жовтень. З місяця струменіла срібна курява і хрускотіла під ногами, неначе шрот. Панувала тиша, то вони й почули схлипування. Косцейний цілував коням побиті боки, розмазуючи на стертих шиях шмарклі та сльози.

- Я не в гості прийшов - сказав Косцейний Семенові Васильчукові, коли той показав йому на крісло. Він зулупився на порозі. Через відкриті двері звірювалося тепло, в снігах метушилася біла курка. Васильчук сидів під святим образом, вдвлявся у задимлене повітря і палив. Багністі калюжі за вікном безугаву хлюпали через край.

- Я прийшов тобі сказати, що моїй бабі поміч не потрібна.

можливостей. — Він радив починати від середньої, з правого боку, а краще взагалі не починати, він, скажімо, йде без жалю і вибачає переслідувачам, він був несподівано щирим, на сам кінець випив пляшку бренді Бєлий Аїст з трьома зірочками, розплакався і дістав приступ ядухи, треба було викликати швидку допомогу.

Я почав від стосу паперів нагорі, з лівого боку. У сірій картонній папці знаходилися переписані на друкарській машинці і довші на тридцять сторінок спогади полковника О. Зваживши, що оригінал був написаний від руки, я можу твердити, що наштовхнувся на копію сумнівної вартости, без підпису, можливо препаровану, але я перечитав її, і цього не можна повернути.

Розповім якнайкоротше. Півстоліття можна оповісти упродовж двох хвилин, таке наше життя. О. народився 1919 року на передмісті Вільна в убогій єврейській родині, дідусь — кравець, батько у 1905 році пристав до соціалістів, у 1914 році мобілізований до російської армії, від 1918 на відповідальних посадах у Червоній Армії, тягне за собою двох молодших братів. Вони створюють родини. Плодять дітей. Їх було багато, але вижив лише один, тобто О., котрий у 1938 році закінчив військове училище з відзнакою. Нагороджений за досягнення в навчанні, він одразу ж потрапив до в'язниці. Під тортурами, підписав зізнання проти батька і стрийків. Через багато років він дізнався, що їх розстріляли іще до його арешту. Засуджений до смертної кари, помилуваний, отримав десять років таборів. У 1943 році вийшов на волю завдяки клопотанням комуністів, котрі займалися організацією польських дивізій в СРСР. О. скеровують на курси диверсантів. Він діє у Польщі, в районі Кельць. Там він вступає у контакт із партизанською групою крайніх поглядів, що займається ліквідацією комуністів та утікачів з гетто. У 1945 році О. зайняв відповідальну посаду в Міністерстві Безпеки. Остання зустріч з приятелями з-під Кельць: одні розуміють, що політична ситуація вимагає розважливой співпраці, інші твердо настоюють на подальшому опорі, з ними розлучатися гірко. У групі, яка розуміє, що врятування національної субстанції є справою найбільшої ваги, вирізняється Мірошник, мій батько. Молодий, досвідчений, розважливий, навдивовижу інтелігентний. З відома О. він перебирається до Лондона. Як кур'єр неодноразово водить чрез кордон емісарів із Заходу, даючи Безпеці змогу викривати чергові осередки антикомуністичного підпілля. Під час однієї з таких мандрівок, у грудні 1945 року, його випадково затримала стежа військ охорони прикордоння. Він підкупив командира вартівні, з найближчої пошти повідомив О., котрий на чолі оперативної групи СБ, удаючи "бандитський" підрозділ, відбив затриманих. Мірошник із своїми підопічними — під охороною переодягнених есбістів — приїжджає

- Тебе довго не було. Казала, що потрібна.
- Ні. Ти, Семене, женися. Не треба буде селом ходити помагати.
- В свати прийшов?

Але Косцейний уже нічого не відповів. Залишивши отвором двері він перетнув трясовину подвір'я і зник за брунотною завісою дощу, там, де земля, гори, небо, тварини і люди змішалися, розчинені у безмірі вод, у країні мороку, хаосу і безгрішности. Того ж дня Косцейний виїхав до бараку на відлюдді, де чоловіки закінчували пропивати місячний заробіток.

Ким був Косцейний? Алкоголь і кров у його тілі, ці дві гарячі субстанції, чинили його відпорним на пори року і погоду, але душа іноді потребує холоду, і серце - крихти перепочинку. А він, прецінь, навіть коли спав, бачив, як його поглинає морок.

- Відпочинь, Косцейний - говорив лісничий.- По чотирнадцять годин працюєш, всієї роботи не переробиш, так як і всіх жінок не... сам знаєш.
- Запізно, лісничий, мені сорок із лишком літ.
- Не тебе шкода, тільки коней жаль.

А потім трапилося от що:

Ті, хто бачив, оповідали, що Косцейний був одягнений у білу сорочку, може тому уся корчма принишкла, коли він прямував у куток, де сидів Семен Васильчук. Ніхто не поворушився, не здригнувся, слова не сказав, усе відбулося швидко і спокійно за допомогою того вузького, довгого ножа. Косцейний витер його до штанів, хвилину постояв, аби впевнитися, і так само спокійно пішов із ножем у руках до дверей, аби зійти бетонними східцями і через плями світла й тіні податися просто до відділення поліції, де Рудий Сержант у розстебнутому мундирі сказав: - Побійся Бога, Косцейний.

під Кельці, до свого схрону часів окупації. Пізніше виїжджає на Захід із дорученням увійти у контакт із британцями. 1947 року радянський радник в СБ просить О. позичити Мірошника для виконання інших важливих завдань. Спершу О. відмовився, але після кількох гострих суперечок мусив поступитися. У 1951 році до нього дійшла інформація, О. не пише як і від кого, про підготовку операції "Процес" і про роль у ній мого батька. Він усвідомлює, що це радянська провокація, метою якої є виявлення, а пізніше ліквідація свідків сталінських злочинів, котрим вдалося втекти з СРСР. О. вважає, що його моральним обов'язком щодо праху батька, стрийків, решти родичів, щодо душ мільйонів замучених, є порятунок головного свідка Свечіна від радянської помсти і переховання його до кращих часів. А це, в свою чергу, означає ліквідацію Мірошника, котрий, виконуючи московські розпорядження, натрапив на слід утікача у Сполучених Штатах. "Я любив його і до певної міри дивувався йому, але я знаю, що діялося під зоряним небом Сибіру і що поховано в мені. Мірошник загинув у автокатастрофі."

До машинопису були додані: копія указу Верховної Ради СРСР за листопад 1955 року про посмертне нагородження мого батька орденом Бойового Червоного Прапора; пожовкле фото, на якому зображені мати у кумедному капелюшку і я в моряцькій шапці, ми годуємо білочок; адресоване полковникові О. прохання матері про службове переведення з-під Кельц до Варшави і надання помешкання.

Зі шпиталю мене виписали безпосередньо до санаторію. Мені відняло мову: блокада центрів мовлення на травматичному тлі, якимось так це називається. Ночами я сидів біля вікна, вдивляючись у нерухому темряву. Санаторій був у лісі, відгороджений від усього світу сталевією сіткою. Я мешкав у невеликому дерев'яному павільйоні. Лікарі були славні, харчування добре, але я перестав їсти. Я втратив інтерес до речей, які клали переді мною на тарілку. Ані їх форма, ані смак, ані запах не змушували мене відкрити рота, незважаючи на голод. Було дуже дивно, що всупереч наростаючому голодові я дивлюся на їжу без жодного інтересу. Я схуднув, перестав вставати з ліжка. Зі мною робили різні процедури, я погано пам'ятаю які, знаю про них лише з історії хвороби, але не переконаний, що там записана правда.

Лікар, яка мною опікувалася, годинами оповідала мені про світ. У неї був низький, ледь хрипкий голос. Я полюбив його мелодію. Не знаю, як це трапилося, ані чому, але одного дня я почав відповідати на її запитання.

Йому дали дванадцять років. Косцейний сидів у Ряшеві. Він міг бачити горбисті голі поля і повільну зміну барв. Усі вони вилонювалися із зимової білизни і до неї ж поверталися, так, неначе грудень справді мав силу уневажнювати час. Сніжна ніч, коли лампи палахкотять із тихим дзижчанням, завжди видається початком вічності. У погожі дні небом пересувалися силуети літаків із недалекого аеродрому. Косцейному вони нагадували золоті хрестики.

Через три роки Косцейного випустили навідатися додому. Він був тихим, маломовним і старанним, то й випустили, бо всі вірили, що він повернеться вчасно, так, як вчасно вставав, лягав і виконував усі обов'язки, завдяки яким нескінченність ув'язнення набуває завершеної форми. На дорогу йому дали лапсердак. На полях знову лежав сніг.

У корчмі Косцейний сів у тому ж кутку. Офіціанткам усе валилося з рук. Прийшов Рудий Сержант, щоб вияснити, чи то втікач, чи дух.

- Спокійно, начальнику, це тільки на три дні.

Він виходив останнім, приходив першим, трохи їв, трохи пив і палив цигарку за цигаркою. Косцейний сидів, повернувшись спиною, і видавалося, що його постать сповита вічними сутінками. В останній день він залишив барменці чайові й вийшов у ніч. Сніг скрипів, відголос його кроків змішувався із побрязкуванням замерзлих зірок.

Косцейного знайшли через тиждень, увечері, але то уже був не він. Здавалося, що він спить, згорнувшись у клубок. Можна було постукати. Тоді лунав твердий, дерев'яний звук. Віддалік Цергова намагалася втримати небо, але темрява усе ж спустилася на світ.

Переклав Андріс Вишняускас

Ми розмовляли про долю. Вона твердила, що з погляду генетики життя здорової особини, тобто такої, яка відзначається свідомістю, сенсовністю починань і здатністю панувати над власним тілом, теоретично піддається алгоритмізації. Створення відповідної комп'ютерної програми є технічно простою справою. Я посміхнувся. Така дефініція здоров'я невірна: наші недоліки виявляються у тому, що наші знання про світ ми здобуємо шляхом постійних порівнянь. Здоров'я і хвороби. Добра і зла. Білого й чорного. Тоді лікар ледь підвищувала голос: проблема полягає у виборі концепції Бога. — Безумовно, усе можна перебачити, усе наперед визначене, вирок неможливо відмінити, — повторювала вона кілька разів із таким натиском, що мені подумалося про її власні порахунки з долею. Поза тим: якщо вирок приготований на самому початку, наперед визначений згори, і помилування не буде, то чи можливо таке, що хтось із нас буде засуджений, а хтось спасен? Якщо немає помилування, то Творець стає рабом сили, сильнішої від Нього, чи не так?

Вона сказала, що у неї двоє дітей, їй сорок п'ять років і вона щоночі будиться із сльозами на очах, звідси мішки під очима. Рік тому її чоловік загинув у катастрофі. Він був добрим водієм, не пив, був розважливим, турботливим, навіть дещо надміру педантичним, отож невідомо чому наїхав на дерево із швидкістю сто п'ятдесят кілометрів на годину, на рівній дорозі, у білий день, при добрій видимості, автомобіль у якнайкращому стані, одразу після техогляду. Поліцейські стверджували, що він наклав на себе руки, але як це можливо? Це неможливо. Виключено. Він не належав до депресивних типів. Не було приводу. Вона далі говорила, що ми — гола залежність від Творця. Це абсолютно певно. Може, він уважно приглядається до свого твору, відмірюючи час кінечності, і в ньому можна розпізнати свій біль. Або щохвилини творить світ від самого початку, обдаровуючи нас ностальгічним прагненням до таємниці, котра є Його стражданням. Все можна передбачити, і тому ми вільні. Я спитав, чи хотіла б вона мати іще одну дитину. Вона відповіла, що в біологічному сенсі могла б її мати і вийшла з кімнати.

Я живу у неї. Керую фірмою. Спокійна робота. Вечорами допомагаю робити уроки її дітям. Вони не надто мені довіряють, але на все свій час. Вона повертається з чергування. Вечеряємо. Я мию посуд. Ми сідаємо біля вікна, гасимо світло і вдивляємося у темряву. Ген дерева, далі темніє багниста дорога, підмоклі поля. Галуззя сосен заступає небо, тож я не бачу місяця й зірок. Я лише здогадуюсь, що там щось є, але що? Починаю від себе. Якщо існую я й існують інші, і ми можемо завдавати одне одному болю і відчитувати в ньому тїнь правди, і якщо ми можемо від цього свідомо

1

БАБКА

2

А н д ж е й С т а с ю к

З КНИГИ «ГАЛИЦЬКІ ОПОВІДАННЯ»

Скільки око сягає – тільки здичавілі луки. Навесні вони робилися барвистими від квітів, пізніше вже тільки рудішали аж до цілковитої сірости листопада. А ще ялівці, такі штивні, що їх не міг зігнути жодний вітер. Через невисокий перевал безугаву перетікав повітряний потік.

Бабчину халупу ці вітри прошивали навиліт, вони змітали з підлоги куряву, виволікали з комина сиві перевесла і закидали їх у небо, яке на заході, у погожих сутінках, набувало світло-зеленої барви.

4

Бабка рідко дивилася вгору. Її тіло, чи то під впливом земного тяжіння, чи то власне тягаря небес, було скоцюрблене під якимось небувалим кутом. Вона могла споглядати хмари допіру коли сідала. Увечері на небі темрява, й нічого не видно.

Отож тільки ці дичавілі луки й біла змія дороги, якою майже ніхто не ходить. Ті, хто пішов на всі чотири боки, стежок не протоптують. Цим шляхом пішли у світ шість бабиних дочок. Сьома, найстарша, залишилася, і коли спитати Бабку, скільки доньчі років, Бабка у чорній хустині скаже: – А вродилася якось тоді, як переходив фронт.

Тільки но густішають сутінки кінця літа чи початку осені, Бабка встає, кличе старого собаку і виходить. Пласким

3

струмуватися, то це значить, що щось є. Може холод вічного пробачення? І тоді я знаю, що я щасливий тією мірою, яка визначена мені.

*

Я ретельно, слово за словом, записав визнання мого однокласника, а копію надіслав до відома одному поетові, одному видавцеві й одному письменникові. Усі вони люди поважні, шановані й видатні.

Першим відгукнувся видавець:— Страшенно захоплююче і цілком незрозуміло. Я не розумію мети цієї повісті. Вона позбавлена виразних контурів і ясної моральної оцінки.

Пізніше зателефонувала дружина поета. Її голос дрижав від ридань: — Він забарикадувався у кімнаті, не хоче їсти, вимагає горілки, вигукуючи час від часу погрози на адресу тих, хто уклав підступну змову з метою викрасти у нього на старості років його талант. — Вона спитала, чи не знаю я якого делікатного психіатра, бо вона вже не має сили. Отож у мене не вистачило сміливості розпитувати її думку про записані мною зізнання.

Врешті письменник розсудливо зауважив, що я переоцінюю терплячість читачів. — Я перечитав твій текст двічі, але так і не зумів його викласти коротко. Хто є ким? Хто за ким шпигує? Чому все залишається в імлі, у безвихідному лабіринті? Сучасний читач втомлений. Він потребує чогось цілком іншого. Пам'ятай, що найважливіше — ясність думки і підрядна простота слів. Ти повинен внести правки, або, ще краще, перебудувати цілість, написати це знову.

Певно він має слухність, не буду заперечувати, але мені видається, що для того, аби перебудувати чужу долю, написати її з чистої сторінки, потрібна відвага, на яку поскупилася моя доля. Отож, нехай усе так і залишиться: рапорт свідка, котрий і йоти не додасть, бо його мучить чужа пам'ять, і власна також, мучать слова та їхні приховані сенси. Образ неконтрастний, тьмянний, з ледь помітними контурами дерев у вікні, котрі виповнюють холодну ніч. Хай він таким і залишиться.

Переклав Андрій Павлишин

узбіччям вона піднімається вгору, минає негустий гребінець гайка і опиняється на відкритому просторі, на лагідній грані узгір'я, і їхні силуети виглядають неначе витяті із чорного паперу. Вони відрізняються тільки розмірами, бо згорблений бабчин хребет робить її схожою на чотириноного звіра.

- Іду вартувати - каже вона. Вночі на латку картоплі приходять дикі кабани. Коли високо сходить місяць уповні, видно, як вони спускаються схилами Баранього. Три-чотири невиразні тіні, їх зраджує сріблястий полиск, коли кабани долають лінивий нурт потоку. Тоді Бабка кричить і б'є шматком заліза в грубу бляху. Та бринить, неначе потрісканий дзвін, а повітря заслабке, аби рознести ці звуки. Далі береться гавкати напівсліпий і майже зовсім глухий пес. Потім Бабка загортається у стару ковдру, втискається у куток дерев'яної буди і западає у пласку дрімоту. Світло ночі легке, воно нічим не нагадає масивного блиску дня, крізь який тіло пробивається із зусиллям, скоцюрблене скрипуче, живлене єдино надією на вічний спочинок у мороці. Якщо це вересень, то на світанні земля вкривається інеем.

- Хлоп є хлоп - говорить Бабка, коли зять Чесек уже спить. Меблі поламані, стіл пощерблений сокирою, під ногами тріщить череп'я. Найгірше взимку, коли треба ховатися у сусідів. Спершу кілометр через замети, поза тим тут всі рано лягають спати, отож треба стукати, ломотіти в двері, але сусіди вже звикли, і відкривають майже крізь сон. У білій гарячці людина бачить як удень, і зять Чесек іноді бігав за жінками протоптаним слідом. Раз чи два задля святого спокою сусіди поцькували його псом.

Дочка народилася як переходив фронт, сорок з лишком років тому, то і так щасливий білет у лотерею, що врешті знайшовся хлоп. Його обличчя було як старий камінь. Під такою маскою можна будь-що сховати, від цієї незворушности можна всього чекати. Йому також було під сорок. У цьому віці уже не міняють звичок: працюють, п'ють, б'ють, сплять - передбачуваність є запорукою безпеки.

Вранці він встає першим, сон витер йому пам'ять мокрою губкою, він, властиво, й не роздягався, тож можна відразу вийти і зловити перший автобус. У Дуклі є ринок з гранчатою вежею, шинок «Прикордонний», іноді трапляється робота для тих, хто практично нічого не вміє.

Тимчасом Бабка блукає з телятами по яругах. Чотири худі тварини шукають радше тіні, аніж трави. Коли сонце

Q

КНИГА

М і х а л К о м а р

ПЕРЕМІН

W

J

З Китаю він привіз скарби.

Щоправда, ніхто їх не бачив, але з погано прихованою заздрістю оповідали про тисячу ваз епохи Мін, тисячу легких, неначе сніг, хутер, безмір золота і, щонайпевніше, нескінченні кількості кореню женьшеню, заспиритованого й сушеного, і все це він провіз ліваком, бо має добрі зв'язки. Врешті, то приятель Чжоу Еньлая, пройшов разом з ним крізь сто битв, рятував від смерті, добрий знайомий Мао Цзедуна і Чу Те, маршала Китайської Червоної Армії, а коли у 1952 році його заарештувала у Варшаві військова розвідка, аби під тортурами витягнути зізнання, що він, старий комунар, є імперіялістичним агентом, прем'єр Китаю, як кажуть, надіслав до Варшави шифрограму: "Далеке сонце зайшло за хмари, смуток і біль не породжують приятні." Словом, спритний єврей, такі завжди прилаштуються.

Як на мене, то підозрюю, що у давні, неокреслено далекі часи, Станіслав Флято, котрого також називали доктором Фу, був китайцем, може навіть кузенком Конфуція. Це дуже правдоподібно, коли зважити на розкосі блакитні очі, лагідну гармонію думок і спокій слів. У кожному разі, ані золота, ані хутер не було, а позаяк я гадував про корені женьшеню, то був-таки один,

АНДЖЕЙ
СТАСЮК
БАБКА

піднімалося настільки високо, що кожної миті могло впасти, вони ховалися у багнистих жолобах, у задушливому півморозі вільх, і колись одне теля провалилося настільки глибоко, що треба було його витягувати. І ще вовки. Бабка бачила їх у ясний день, в спекотній імлі, як вони виринали з лісу на Бараньому і застигали в очікуванні. Не виключено, що то були ялівці, оживлені тремтінням повітря. Бабка проганяла їх різким, гавкаючим криком.

Іноді вона присідала під деревом, і її зморював сон. Старість до певної міри нівечить різницю між ніччю і днем. Періоди зусиль і відпочинку змінюють один одного у дедалі швидшому ритмі. Може, то просто життя поспішає. Над вечір Бабка спускалася до халупи, аби чого з'їсти. Онуки у неї були білі та безформні, як ляльки із сирого тіста. На подвір'ї вітер скручує куряву ріжками. В домі жінок тихо, чутно сите дзижчання мух. На світі надто мало слів, аби говорити сорок років. Бабка гризе хліб останнім зубом і чекає з дочкою – з'явиться чи не з'явиться зять.

– А ваш хлоп, Бабко? Сім дочок з повітря не взялися, хоча воно й виповнене духами, бо ви частенько спльовуєте через плече і хреститеся навіть в чистому полі.

Бабка киває головою. Чорна вовняна хустина облямовує її лице твердим, виразним контуром – бліде обличчя, плоска картина підсвідомого терзання. Був, був хлоп. Уже з п'ятнадцяти років, як нема його.

Йшов Великдень, з гір сходили рештки снігів. Петр і ще двоє випивали у халупах то тут, то там. Весна і Воскресіння Господне були на порозі. Тож від дому до дому, тут склянка, там мірка, біла горілка і вода, і виглядає як найретельніший піст. Під вечір спинилися перед крамницею. Від Баранього, з півдня, тягнуло теплим вітром. Розтинаючий село навпіл потік мав зелену барву надії, а лежайське пиво – гіркуватий осінній присмак. Надвечір вітер стих, у знерухомілому повітрі усі речі, дерева і будинки віднайшли свої справжні форми. Петр сказав, що треба йти, але не знати нащо схотів перейти струмок поряд із дерев'яним містком. Чоловіки під крамницею спостерігали за тим, як заточуючись він увійшов у бистрий потік, де вода не сягала навіть колін. Цей струмок можна було перетнути влітку, перестрибуючи з каменя на камінь. І коли Петр уже дійшов до середини, коли другий берег був уже зовсім близько, то впав хлоп у зелено-брунатні вири. Жоден із чоловіків, котрі стояли й гапилися, не зробив і кроку. Так, наче ця історія була в порядку речей, неначе вони чекали на її продовження. Петр лежав, тепер він пив лежачи. Ті, хто його пізніше витягли, казали, що з

у аптекарському флаконі, поміж книжками.

– Такі-от мої скарби, – засміявся він тихо, коли я розповів йому про плітки. – Книжки, яких ніхто не прочитає, кілька віршів, записаних на єдвабі безповоротно забутими поетами. Тим гірше для мене, ти правий, злічимо можна конфіскувати, незлічимо породжує ненависть.

Він сягнув по флакон, у якому гідно заколихався людиноподібний корінь, зодягнув окуляри і відміряв п'ять крапель спирту на грудочку цукру.

П'ять у китайській містиці – важливий знак. П'ятірці відповідають п'ять сторін світу (із центром включно), п'ять заборон лущіє (не убивай, не кради, не жадай, не пий вина, не їж м'яса), п'ять моральних вартостей лучан (милосердя, обов'язковість, мудрість, вірність, культура побуту), п'ять благословенств лу фу (багатство, довге життя, тиша і спокій, цнота, здоров'я).

– Скуштуй, це на довговічність.

Я не запам'ятав смаку. Напевне, солодкувато-гіркий чи гіркувато-солодкий. Зрештою, ми розмовляли ледве чи пів години. Мені було трохи більше двадцяти років, і проблеми довголіття мене мало обходили. Я поспішав до моєї прекрасної, ніжної приятельки К., котра мене час від часу кидала.

Станіслав помер через три або чотири місяці потому, заповівши мені флакон із плаваючим коренем і перше видання Red Star Over China Едгара Снов із присвятою ("Ронові, на згадку – Автор, Шангай, 1949"). Між сторінками книги я знайшов фотокопію чудового у своїй делікатності рисунку галузок жасмину, сосни й сливи, із викалігрованою поруч інскрипцією: "Пахощі разом із зрілим літом приходять; вічнозелені життя, кохання, щастя і спокій." На звороті фото хтось (напевне Станіслав) занотував: "Лю Чішуї – пізні п'ятдесяті."

Женьшень найкраще родить у провінції Шаньсі від матері сосни. Його називають червоною дитиною, а черв'як у Китаї має багато значень.

Я було уже й забув про каліграфічні таланти Лю Чішуї, коли у грудні 1974 року моя (прекрасна і ніжна) приятелька К. придбала у Сан-Франциско рисунок цього митця за сто доларів від одного китайця, втікача із Шангаю, а через тиждень продала твір за десять тисяч доларів, не доклавши до цього ніяких зусиль, іншому китайцеві, котрий зовсім не виглядав на біженця. "Він з'явився нізвідки, у нього були манери різника, – писала вона мені, – френч а ля Мао, тільки із коштовного матеріалу, не

нього витекло з відро води, і все ще в тілі чувся хлюпін. На схилі поміж безлистих дерев маячила церква.

- Це тому, що він був не місцевий. - Бабка міцніше стискає під бородою вузол хустки. Встає, одягає фуфайку, бере дрючок і виходить. Біля дверей її скоцюрблена постать сягає не набагато вище від клямки. Непорадним жіночим свистом вона кличе собаку. Від Дуклі високим небом надходить ніч. Бабка йде снити свої пласкі сни, сповнені подій минулого, які виринають із забуття так, як тварини виходять після смеркання на узлісся. На світанку їх важко відрізнити: тварин, події минулого, мрії. Останні прибирають форму легкої, барвистої хустини, перетканої золотою ниткою, і білої торбини, такої до костела. На світанку трави й картини стинає легкий морозець.

Наприкінці серпня Бабка усе ще громадила сіно. Зять Чесек то з'являвся, то зникав, він волів гнути спину на придуклянських будовах. Шинок «Прикордонний» відкритий сонцеві, але всередині завше панує холод. Дочка годувала дітей галушками на молоці, може тому вони ніяк не могли порожевіти. Отож Бабка грала сіно сама, укладала його в копиці, які розкидав вітер з перевалу. Вона брала у плахту скільки можна, і спускалася в долину з лантухом, вдвічі більшим за неї. Іноді на годинку заїжджав своїм возом сусід. І все тривало як завжди, дощ мочив те, що сушилося, очі в полудень сліпли, день видавався безконечним. Але одного пополудня прийшло визволення. У бабчину халупу влучила блискавка. У цій пустці помилка виключена. Дочка із дїтьми стояла в черзі у крамниці, Бабка усе бачила зі своїх високих лук. У чорному повітрі бурі зблиснуло полум'я, а пізніше вітер роздмухав його неначе скручену в рулон картку. Бабка побігла в той бік, але жар ледве дозволив увійти на подвір'я. Коли запали сутінки небо випогодилося, вітер стих. Полум'я поменшало. Воно повзало біля самої землі, набувши барв призахідного неба.

Коли все охолело, через день чи два, Бабка, блукаючи по кісточки грузьким і хрустким згарищем, розгрібала дрючком попіл. Не врятувалося нічого, прецінь вона не мала ані срібла, ані золота. Навіть залізний посуд набув крихкої структури мінералів. Тай сама вона виглядала так, наче її доп'яв вогонь - чорна, вутла, пошарпана. Бабка грала дрючком і примовляла: - Господь Бог - хлоп, Господь Бог - хлоп.

Переклав Андріс Вишняускас

забажав залишити адреси, а коли я запитала його про Лю Чішуї (чи живий він, а коли так, то де і яким чином із ним сконтактуватися?), мовчки витягнув гроші із течки, поклав їх на столі і зник. Я дедалі більше розумію, як мало знаюся на світі. Мій космос жене у незвідане, дедалі тісніший, дедалі густіший і дедалі глухіший на звуки. які долинають іззовні. Вихована на культурі повстяних капців, Рембрандта, Гойї та Тарнера – звідки б я могла дізнатися про майстра Лю Чішуї. Але десять тисяч не можуть залишитись без пояснення. Прошу, довідайся щось про Лю, додаю п'ятдесят доларів. Вітай дружину. Ясна річ, прошу Тебе дотримати це у найбільшій таємниці. Відомості надсилай на службову адресу. Мій теперішній чоловік страшенно ревнивий на спогади про Польщу."

Приязнь має свої права. Вона також має свої обов'язки, тим більше, що у Варшаві 1974 року за п'ятдесят доларів можна було тиждень бенкетувати, коли зважити на низьку ціну на віскі, а коли за основу прийняти пійло Золота Осінь, яке удавало кальвадос, – то й два тижні. Пізніше я взявся вивчати біографію Лю. З уривків інформації, яку вдалося видерти у неохочих бібліотекарів, злостивих чиновників і підозріливих антикарварів, через рік я зумів скомпонувати короткий життєпис Лю Чішуї. У листі до К., яка власне покинула другого чоловіка, поштового Роналда, задля перспективного кінорежисера, я також переказав стокгольмську адресу Станіславової дочки.

Лю Чішуї народився 1898 року у селі Татайчуан (провінція Шантун), неподалік від святої гори Тай Шань і родинної садиби Конфуція, за вісімдесят кілометрів на південний схід від Цинтао, нещодавно зайнятого німецькою морською піхотою. Дідусь Лю був випускником школи шкіл – імператорської академії у Пекіні; батько – власник прегарного маєтку, особа освічена та обдарована здібностями (після закінчення студій він здобув ступінь сюоая, себто квітучого таланту) – терпляче знайомив сина із великою спадщиною китайської культури. Він, певне, був добрим навчителем: хоча безсумнівним є факт, що Лю Чішуї отерся об комунізм і певний час перебував під впливом того, що пару європейських блазнів називають гегелівською спокусою, однак, незважаючи ні на що, залишився поетом традиції. Уже під час навчання у Цинтао він вступив до Конфуціянського Літературного Товариства. Це рішення сформувалося під впливом дискусій із пастором Ріхардом Вільгельмом, творцем елітарної Німецької Гімназії, автором Душі Китаю й Короткої історії китайської цивілізації, перекладачем І Дзін (вступ до німецького видання цього твору написав сам К.Г. Юнг, приятель Вільгельма у двадцятих, після того, як пастор повернувся до Німеччини). Саме Вільгельмові, який, прибувши до Китаю на борту крейсера "Імператриця Єлізабет" в якості

1 МЕТАФІЗИЧНЕ 2

М а н у е л а Г р е т к о в с ь к а

КАБАРЕ

— Ти не вніс до нашого зв'язку нічого, крім сперми*! — Лейла пакувала валізку Жужу. — Найменшого почуття вдячності після стількох років.— Вона впустила на підлогу коробку з фарбами.— Забирайся. — Скинула зі стіни картину.

Жужу спробував заспокоїти її.

— Не чіпай мене! — Вона вирвалася з його обіймів. — Ти завжди ставився до мене, як до собаки, і зараз хочеш мене як суку попестити, може й кохатися зі мною, га?! Іди, кохайся з іншим псом, ти збоченець, ти содоміт! — Вона хряснула тарілкою по грубці.— З тією сукою німецькою, котру ти малював! — Політ другої тарілки закінчився на дверях, осипаючи їх кольоровими скельцями.

Жужу, тягнучи за собою валізку і папку з малюнками, поволі спускався дедалі нижче: третій, другий поверх, партер, вулиця, пивниця, Метафізичне Кабаре по вулиці Шабанез, номер 9.

Він підійшов до Вольфгангового столика.

— Ходжу тим світом як на власному похороні. Подивися, що вона зі мною зробила. — Він показав обов'язану мотузкою валізку. — Це за твою сестру, за те, що я намалював її портрет.

культуртрегера, усвідомив варварські джерела своєї місії, Лю завдячував скептичне ставлення до культури Заходу. Отож не дивуємося, що коли у квітні 1927 року гангстери із Зеленої Банди, при підтримці солдатів Куомінтану, розпочали облогу Шангайського університету, Лю підтримував бойовий дух колег-студентів, читаючи напам'ять фрагменти Книги перемін, а не цитуючи, як дехто міг би сподіватися, твори Володимира Леніна.

Університет упав 12 квітня 1927 року. Під час операції були убиті принаймні чотириста студентів (Анре Мальро у Долі людській твердить, що полоненими тоді комуністами палили у топках локомотивів, не можна виключати, що так було й насправді, як і того, що — згідно із пізнішим свідченням Чжоу Еньляя — кількість жертв була десятикратно вищою). Завдяки допомозі Ю Ціацина, великого шангайського судовласника, Лю знайшов притулок у Французькій Концесії. Там він нав'язав стосунки із Групою П'яти (письменниця Фен Кен, есеїст Лі Лейсень, поети Гу Єпінь, Ін Фу та Роу Ші), яка редагувала конспіративну газету "Шангайський Червоний Прапор". 17 січня 1931 року приятелі Лю були заарештовані, а 7 лютого того ж року — розстріляні за наказом коменданта шангайської гарнізонної в'язниці. Справа ця набула розголосу завдяки журналістові Едгарові Снов. Ліберальні та ліві письменницькі угруповання усього світу протестували проти цього злочину (серед тих, хто підписав лист із засудженням Куомінтану, були серед інших Сінклер Льюїс, Роберт Фрост, Торнтон Вайлдер, Теодор Драйзер, Едмунд Вілсон і Малком Коулі). Лю мусив тікати.

У 1933 він опинився у Москві.

Що міг побачити у столиці світового пролетаріату він, мешканець пульсуючого життям Шангаю? Те саме, що й інші. По-третє злидні, по-друге бруд. По-перше страх. Але, на відміну від більшості мешканців комінтернівського готелю Люкс, він не умів чи не хотів снити наяву. Він не обманював сам себе. Він передбачав найгірше. І правильно. Він хотів утекти. Таким його запам'ятали німецькі комуністи, котрим вдалося пізніше пережити табори ГПУ і Гестапо (Курт Мюллер, мешканець готелю Люкс, заарештований у Німеччині 1934 року, ув'язнений у Дахау до 1945 року, викрадений у 1952 році з Берліна до Росії, звільнений з табору у 1955 році внаслідок втручання Конрада Аденауера, розповідав мені у Базелі у 1972 році про китайця — ... як ему було? кажеться Лю или Ли... умница и пьяница... — котрий після горілки співав, викликаючи обурення у деякого з товаришів, арії з класичних пекінських опер). Більшість приятелів Лю потрапили до в'язниці незадовго до його щасливого виїзду у Китай. Декого розстріляли, інші повернулися на батьківщину лише після 1956 року, коли почала розпадатися сталінська система таборів.

— Будьмо точними: за те, що ти безсоромно домагався Гервіги.
— Наступний ревнивець. — Жужу впав у крісло. — Любов сліпа, тому вимагає обмацувань.
Досі закритий газетою читач «*Le Monde*» вихилився з-за плахти паперу.
— Мене звуть Джонатан. — Він відклав газету і подав маляреві руку.
Жужу подивився сумними італійськими очима на Вольфганга, потім на ярмулку, що увінчувала Джонатанову голову. — Наступний Бебин залицьальник? Дівчині не щастить. Мало того, що красунчик тільки з одним сцялом, та й то обрізане.
Джонатан винувато всміхнувся.
— Що за брак діалектичного мислення, саме через нестачу чогось народжується надмір.
Світло пригасло, огрядна співачка-італійка пристрасно вишіптувала арію.
— Повертаючись до нашої розмови. — Вольфганг вийняв з кишені зошит. — Джонатане, ти правий, краса, добро, правда нехай собі існують, але я вважаю, що поезія краща від Бога.
— Що ж, маєш уже Бога, поезію, додай ще щось третє, скажімо Бебу Мазеппо, і матимеш догматичну Святу Трійцю, ти, добрий християнине. Пийте вино моє. — Джонатан священодіяв, наповнюючи келихи. — Я ставлю.
— Не втягуйте мене у свої релігії. — Жужу присунув крісло спинкою до столика, щоб мати змогу спостерігати за сценою. — Я поганин. — Він узяв зі столика келих, наповнений червоним вином. — Я народився на Сицилії, живу в Римі, я поганський митець, мене захоплюють всі і вся.
— Рим зруйновано — спокійно нагадав Вольфганг.
— Зруйновано, але не знищено. Через нього пройшли орди германських вандалів, відтоді Рим руйнується, але він ще не загинув. Він і далі нівечиться в душах римлян, таких, як я. — Тендітний профіль Жужу став майже античним, але злостива посмішка його прегарних уст швидко затерла враження спокою, застиглого на старовинних скульптурах.
— Може ти й правий, але інакше, аніж думаєш. — Вольфганг говорив радше із Джонатаном, бо до Жужу

Лю Чішуї знайшов притулок у Юнані, поруч із Чжоу Еньлаєм. Мовчазний, просякнутий гіркотою, він вдавався до опіуму. Від наркоманії він вивільнився лише у 1943 році, завдяки допомозі Лан Шилей, відомого у ті часи письменника, котрий у есеї Дика лілія розкритикував тоталітарну практику функціонерів комуністичної партії. Лю за намовою Лан Шилей зайнявся театральною режисурою. Він також досконало опанував гру на класичних китайських музичних інструментах. Лан Шилей був страчений у 1947 році за наказом Тай Юнця, шефа служби безпеки (Департаменту суспільних справ) у Сін. У 1949 році Лю знову впав у депресію (ширилися чутки про нещасливе кохання). Його стан був настільки поважний, що керівництво вирішило посадити його під домашній арешт. До публічного життя він повернувся у період "Ста Квітів". Лю відважно виступав на захист китайської театральної традиції. Завдяки його втручання цензура дала згоду на постановку Чотирьох візитів у пекло, Історії Червоної Сливи та Восьми помилок... Це, в свою чергу спричинило гострі нападки Відділу Пропаганди Центрального Комітету Комуністичної Партії. Звинувачений самим Мао Цзедунем у сприянні консервативним тенденціям, він привіятив увесь свій час рятуванню книг (апарат служби безпеки організував у 1959 році акцію очищення бібліотек від ідеологічно підозрілих книг). У колекції Лю знайшов притулок єдиний повний примірник Цинь Пін Мей (період династії Мін), Цюейлей Гуй (унікальний запис говіркою лу) та Люейє Сьєньцун. Про колекцію Лю оповідали чудеса. Чи збереглася вона донині?

І що трапилося із її власником?

У 1961 році його рисунки квітів і птахів були виставлені у галереї Самотньої Хмари в Шангаї.

Востаннє прізвище Лю з'явилося на сторінках пекінської преси у 1962 році з нагоди дискусії навколо повісті Лю Чідань...

Чи вдалося йому уникнути ганебного каптура з осличими вухами у часи культурної революції?

А може він упав під ударами розкошующих у шаленстві гуньлейпінів?

Чи могло так трапитися, що єдиним слідом від людини залишиться фотокопія шматка єдвабу з парою ієрогліфів?

Не вірю!

У листопаді 1978 року я отримав поштівку з Гонконгу. "Побувала у Стокгольмі. Розмовляла із дочкою д-ра Фу. Нічого не знає. Лечу в Пекін. Твоя К." Через рік повідомила мене, що готує колекцію моди для відомої паризької фірми: "... я вирішила використати орнаментику костюмів мандаринів." Ми мали зустрітися навесні 1980 року в Нью-Йорку. На аеродромі мене

МАНУЕЛА
ГРЕТКОВСЬКА
МЕТАФІЗИЧНЕ
КАБАРЕ

вже не долинали нічого, окрім хтивих помуркувань щедро декольтованої співачки. — Коли хто любить усе: і воду, і *shit*, і має хіть до гарненьких дівчат і хлопців, — це не поганство, а звичайне лайдакування, відоме усім релігіям. У наші дні бути поганином означає не вірити ні в що, сумніватися навіть в нічому.

Обгороджування іконами, індуськими вівтариками, виконання приписів Нью Ейдж — усе це форми віри. Справжнім поганином був Пілат, римський намісник, котрий запитав, що є правда. Найкраще запитання в історії людства. Грецьке, раціональне запитання, поставлене навіженому Месії.

— Для мене найкращими запитаннями є ті, що дають мені розв'язок проблем, яких у мене раніше не було — втрутився Джонатан до монологу Вольфганга.

— «*Що є правда?*» — допитувалися разом із Пілатом грецькі філософи. Мить зустрічі двох світів: греко-римського та християнського. Поставлене в одному світі запитання «*Що є правда?*» отримало відповідь уже з іншого світу: «*...Я на те народився, і на те прийшов у світ, щоб засвідчити правду. Кожен, хто з правди, той чує Мій голос.*». Щоб погодитися із Христовою відповіддю, треба було спершу в Ньюто увірувати. Однак Пілат не мав проблем із вірою, йшлося тільки про усвідомлення, про *arche*, а отож перед ним з'явилося *arche*: *На початку було Слово*, і воно промовило. Абсолютний брак порозуміння. Правда греко-римського світу і правда християнства. Христос не мав жодних надій на те, що Пілат його звільнить, а Пілат, розмовляючи із Христом, не мав надії довідатися чим є правда. Зрештою, надія — то також добрий зразок різниці між греко-римським та християнським світами. Надія із скриньки Пандори стала чумою, що терзає людство. Натомість для християнства, можливо через його мученицькі схильності, надія-мучителька людства є цнотою.

Пілат, коли слухав Христову відповідь, розчаровано посміхався. Навчений скептичної толерантності, він не заперечував, його огорнув смуток, бо він не знайшов у цьому молодому чоловікові, що від Нього відцуралися фанатичні гебреї, партнера для діалогу, Котрий, як і він сам, шукав би неіснуючих відповідей, а отже справжнього неіснування, що його передчувала вмираюча цивілізація.

Христова відповідь містила пропозицію навернення. Пілат втямив пропозицію, але не втямив Христа,

наздогнала звістка про її несподіваний виїзд у Китай. У грудні 1982 року її колишній третій чоловік сповістив мене про нещасний випадок. Він писав, що її збив автомобілем невідомий злочинець. Поліція Гонконгу невдовзі припинила слідство у цій справі. І наприкінці жажливі слова: «Я вважаю, що це ти винен у тому, що трапилося. Ти втягнув її у пастку... Вона заплатила життям. Я ніколи тобі цього не вибачу.»

Цей чоловік збожеволів! Яка пастка?

Через деякий час із інших джерел я дізнався, що тіло К. знайшли у розбитому автомобілі. Поліцейські лікарі знайшли у її крові смертельну дозу алкоголю.

Водночас Роналд, її другий чоловік, особа навдивовижу лагідна, переконував мене, що вона вчинила самогубство.

Відстань і час перетворюють розпач у жаль, а жаль — у меланхолійний легкий смуток. Якщо хто помирає в Гонконзі, то це виглядає так, ніби він помер тільки частково, наполовину, неначе вибрався у далеку подорож; отож чи міг я зробити щось більшого, аніж погодитися із тим, що К. й так не зникне із моїх снів?

Про Лю Чішу я згадав у 1988 році, коли перечитував статтю якогось російського сінолога, котрий, здається, на сторінках «Военно-Исторического Журнала» доводив, що усіляке зло має виток у культурі Заходу, бо тільки но гляньте — провідники Червоних Кхмерів навчалися у Сорбонні, їхній наставник, «убивця мільйонів» Кан Шен — у Німецькій Гімназії в Цинтао. Теза статті (російський народ-богоносець повинен на віки вічні відгородитися від Заходу, бо інакше загине у безодні раціоналізму й споживацтва) не була особливо новаторською, це врешті смішно, що проти достатку протестують найчастіше люди, котрі до нього прагнуть, але не вона мене зацікавила, а примітка: «Кан Шен, якого називали китайським Берією, навчався у 1914-1917 роках у школі, організованій пастором Ріхардом Вільгельмом.»

Докладніше простудіювавши предмет, я міг стверджувати, що біографія Кан Шена дзеркально симетрична долі Лю Чішуя. Як і поет, він народився 1898 року у Татайчжуан (провінція Шантун) у поміщицькій родині. Його дідусь був випускником школи шкіл — пекінської імператорської академії, а батько мав славу ерудита. У 1914-1917 роках Кан Шен (якого тоді звали Чан Цунке) навчався у школі Ріхарда Вільгельма. Там було двадцять вісім німців і дев'ять китайців: неможливо, аби Лю не був знайомий із Каном. Неможливо ще й тому, що вони одного й того ж року розпочали навчання в Шангайському університеті й вступили до тієї ж комуністичної парторганізації. Навесні 1927 року Кан Шен — секретар університетської партійної організації

Котрий вимагав віри серцем, а не віри розумом. У короткому дискурсі на палацовій терасі римський намісник втямив, що Ісус відрізняється від фанатичної гебрійської юрби, і оцінив, що Він не є мандрівним софістом, котрий вдається до фіглярських трюків, аби довести власну правоту за допомогою силогізмів. Рафінованому скептицизму Пілатові не під силу було розв'язання суперечок, він тільки шукав і запитував. Він спитав у гебрів, котрі чекали перед палацом: Котрого ж із двох ви бажаєте, щоб я вам відпустив: Ісуса чи Варавву? Пілат і гебреї були конче необхідні для того, аби засудити на смерть Ісуса, бо Він був приречений юдаїзмом і греко-римським світом. Вони винесли спільний вирок новопосталому християнству, яке воскресло і знищило пантеїстичний Рим, а пізніше почало переслідувати гебрів.

Жужу відійшов від столика, прагнучи зблизька роздивитися чорноволосу співачку, котра після кожного кресендо чавила тлустими пальцями свій бюст. Скориставшись втомою Вольфганга, який підкріплювся вином, Джонатан розтлумачив йому свій погляд на юдаїзм і християнство, відчуваючи себе вільним за відсутності Жужу від дигресій на теми поганського Риму.

— Дорогий мій, християнство мучить себе й усіх навколо переслідуваннями, підозрами, бо у його систему мислення була інстальована жорстока машина теодицеї. Її запустила в рух інквізиція, а за відсутності інквізиції кожен християнин сам може натиснути у власному сумлінні невелику кнопку із написом «Звідкіля взялося зло» і *perpetuum mobile* самокатування негайно продукує флагеллантів, мучеників, померлих з голоду містиків.

Звідки взялося на світі зло? А звідки Бог? Цього ніхто не відає, і для життя це знання не потрібне. Жити можна й без нього. Бог сказав: «Плодіться й розмножуйтеся», а не «Ставте дурні запитання». Бог якнайкраще знає, що потрібно для життя: він створив Париж, вулицю Шабанез і Метафізичне Кабаре. Між нами. — Джонатан схилився до Вольфгангового вуха. — Християнство не є новою окремою релігією. Христос, наскільки пригадую, казав, що прийшов не руйнувати Старий Заповіт, але доповнити його. Християнство було своєрідною гностичною сектою, що постала з ортодоксального юдаїзму, так само гнозою юдаїзму є кабала. Я жартував із твоєї Трійці, такої любі аріянами, але кабалістам закидають, що

— керував студентськими групами, які напали на поліцейський арсенал і залізничний Північний Вокзал. Після різанини 12 квітня завдяки допомозі судновласника Ю Цяцина він знайшов притулок і роботу у Французькій Концесії. Там він спершу приєднався, а потім увійшов у гострий ідеологічний конфлікт із Групою П'яти (письменницею Фен Кен, есеїстом Лі Лейсенем, поетами Гу Єпінем, Юн Фу і Роу Ші), яка редагувала "Шангайський Червоний Прапор". За його доносом Група П'яти була заарештована і невдовзі розстріляна. У Москві він з'явився у 1933 році. Як працівник ОДПУ він будив страх у середовищі китайських емігрантів. За його порадою і при співучасті були заарештовані й страчені сотні людей. У 1936 році він створив Бюро Винищення Контрреволюціонерів. Після приїзду до Юнань Кан очолив Департамент Суспільних Справ (службу безпеки) і допомагав Мао Цзедунові у боротьбі з внутрішньопартійною опозицією, користуючись слідчими зразками, опрацьованими в СРСР.

У ті часи Кан увійшов у близькі стосунки із Цян Цин, дружиною Мао Цзедуна, і кілька разів виступив як музикант, що відзначався досконалою грою на традиційних інструментах, у поставлених ним театральних виставах.

У 1943 році він переконав свого кузена Лі Ючао, аби той звинуватив письменника Лан Шилея у троцькізмі, а через чотири роки наказав стратити нещасного автора Дикої лілії. Виконавець вироку Тай Юцяо став пізніше заступником шефа служби безпеки у Сичуань. Кан потрапив до психіатричної лікарні після чергового нападу шалу: він відстрілювався від масованої атаки духів своїх жертв.

У 1949 році Кан Шен усунувся з публічного життя. Спершу він оселився у Цинтао, пізніше його перевезли до урядового Пекінського Шпиталу. Причини цього не зовсім зрозумілі. Поворювали про наслідки багаторічного вживання опіуму, про нещасне кохання, яке закінчилося спробою самогубства жінки, з якою він перебував у зв'язку, про неласку Мао Цзедуна, про релігійну фіксацію, про прагнення опанувати рівень майстра у мистецтві каліграфії, про страх перед духами, про ТЛЕ (*temporal lobe epilepsy*), про страх перед помстою недобитих жертв чисток, про те, що він, спадкоємець конфуціанської традиції, не міг погодитися із думкою про звтягу селянських генералів і люмпенів-міністрів, а також про те, що сім років притулку вистачить на створення великого плану, але плану чого?

Що б там не було — він безпечно пережив, аби у 1956 році з'явитися у Східному Берліні у ролі спостерігача на з'їзді СЄПН. У 1959 році він став заступником голови Політичної Консультативної Ради. Використовуючи своє становище, Кан почав привласнювати заборонені книги з розграбованих публічних і приватних бібліотек. Пізніше, у роки Культурної Революції, він

вони гірші від християн, позаяк вірять не просто у три, а в десять іпостасей Божих.

— В десять? — не розчув Вольфганг, оглушений соло на ударних.

— Десять сефіротів ста... — Джонатан обірвав шепотіння й знерухомів. На сцену піднялася Беба Мазеппо. Вона підняла над головою руки, які конферансьє сплутав їй довгою мереживною рукавичкою, розвела зграбні ніжки у чорних панчохах і, потираючи клітором клітор, показала стерео оргазм.

Секта знерухомців, яку також називають сектою іммобіліатів, виникла наприкінці сімнадцятого століття на околицях Речі Посполитої. Спершу іммобіліатів називали православними євреями, оскільки сповідувана ними доктрина перебували під сильним впливом православ'я та юдаїзму. Розкол секти, який виник через теологічні суперечності, трапився правдоподібно у 1687 році, і відтоді можна говорити про три відгалуження знерухомців. Найекстатичніше відгалуження, яке пізніше стало зразком для хасидів, проголошувало, що прихід Месії уже відбувся. Належить відправити весільну учту (аби була вона гідною Господа, на неї тратили увесь маєток) і очікувати індивідуальної теофанії. Після тижневого бенкету, під час якого споживали найкращі страви, молилися й пили горілку, свято завершувалося урочистим спаленням залишків харчів. Після прибирання столів віруючі сідали на призьбах хат і чекали переображення, подібного на те, що відбулося на Горі Табор. Пошуки їжі чи бодай перерва в очікуванні, спричинена даремними рухами, вважалися відступництвом від віри в те, що Христос уже прийшов і чинить переображення. За підрахунками у такий спосіб померли з голоду на призьбах власних хат близько тисячі двохсот знерухомців.

Інше відгалуження цієї секти, ближче до юдаїзму, визнавало, що Месія іще не прийшов, але, ясна річ, невдовзі прийде. Іммобіліати цієї гілки були сповнені сумом через припущення, що Месія може прийти запізно. Їхня діяльність обмежувалася допомогою іммобіліатам-екстатикам у продажі майна та влаштуванні бенкетів. Пізніше вони спостерігали за очікуванням екстатиків, повільна голодна смерть останніх зміцнювала переконаність у тому, що Месія таки затримується.

173

МАНУЕЛА
ГРЕТКОВСЬКА
МЕТАФІЗИЧНЕ
КАБАРЕ

став власником дванадцяти тисяч книг і понад тисячі предметів старовини, конфіскованих в ув'язнених інтелектуалів. Про його приватну колекцію книг і графіки розповідали чудеса. Від 1960 року він відповідав (що викликало наростаюче роздратування росіян) за стосунки між Китаєм і СРСР. У 1962 році Кан взяв участь у дискусії навколо повісті Лю Цитань. Від 1965 року він фактично контролював службу безпеки Китайської Народної Республіки і усією силою її апарату підтримував Цян Цин у звиязному марші до влади.

Це за його наказом був закатований насмерть професор лінгвістики університету Фурень Чан Чуньї. Старого, помиряючого від раку печінки науковця привезли зі шпиталу до в'язниці. Від імені Кана йому запропонували милість легкої смерти взамін за підписання фальшивих оскаржень. Чан Чуньї відмовився. Його били упродовж двох тижнів. Крики й стогони професора записували на магнітофонну стрічку, яку щодня пересилали Канові, аби він її прослухав. Врешті професор підписався. І відразу ж помер.

З подібною жорстокістю Кан Шен поставився до драматурга Лу Ганя. Письменника били, тортували багатодобовим безсонням. Його дружину й дочку ув'язнили у таборі. Перша померла від виснаження. Друга зійшла з розуму. Пізніше її замучили у в'язниці.

Чи Кан Шен також відповідає за зникнення поета-каліграфа Лю Чішуї? Цього мені встановити не вдалося.

Але напевне.

Напевне так!

Великий кат умер у грудні 1975 року. Труну з його трупом виставили у палаці династії Цин.

Цян Цин була засуджена у процесі Банди Чотирьох до смертної кари із відтермінуванням... Померла, вочевидь наклавши на себе руки, у 1991 році.

Але що сталося з Лю Чішуї?

У грудні 1991 року я поїхав до Стокгольма, аби поговорити з одним дідусем, котрий нахвалявся, що знає таємницю вирощування гомункулосів. Скільки разів треба викинути кубик для гри в кості, кістками курчати або панцирем черепахи — аби в цьому упевнитися? Старий загадав астрономічної суми грошей. До того ж він огидно їв, плямкав, слинився і гикав. Завершення трансакції ми відклали на місяць (через місяць він повідомив мене, що виїжджає до Індії і зник назавжди).

Третє відгалуження, яке найбільшою мірою заслуговує на ймення знерухомців, з огляду на багатство теологічної доктрини зосереджувало найбільше послідовників. До нього належали іммобіліати, котрі перебували під сильним впливом православ'я та грецької філософії, почерпнутої з творів Арістотеля, які переконували у підрядності руху. Творча першопричина — нерухома, хоча саме вона приводить у рух створені буття. Отож вдосконалення полягало б у повільному знерухомленні, пропорційному до осягнення місця в ієрархії буттів. Хвалена відмова від усіх потреб провадить до святости, тобто знерухомлення. Іммобіліатів, котрі сиділи навпочіпки або лежали, обслуговували нижчі рангом члени секти, обтяжені проблемами теології та клопотами щоденного життя, які вимагали безконечної кількості блюзнірських рухів. До іммобіліатів, окрім тисяч українців, білорусів, литовців і поляків, належали також кількості євреїв. З цієї групи виводяться пізніші франкісти — євреї, котрі під проводом Якуба Франка прийняли католицтво. Досвід, здобутий у секті іммобіліатів, схилив їх до відкинення православ'я, яке вони вважали надто фаталістичним. З франкістської родини походила Барбара Маєвська — мати Адама Міцкевича. Найбільше послідовників іммобіліати мали у середовищі українських селян. Історичні дослідження доводять, що їх неслухно звинувачували у маразмі та лінії, які нібито виникали із вродженої у слов'ян нехиті до зусиль. Змушені відробляти панщину, брудні, постійно тупо задивлені в одну точку, українські селяни, які полюбили сидіти на призьбах своїх хат, просто належали до таємної, переслідуваної православ'ям, секти знерухомців.

Секта припинила своє існування, коли один із теологів іммобіліатів, котрий прислужував глухим, знерухомілим дідуганам, вибрався до Кременця з місією відшукати у бібліотеці Сапіг видану у п'ятнадцятому столітті Арістотелю *Метафізику*, де повинен був міститися незнаний іммобіліатам додаток до *Книги Гамма*. Нишпорячи вкритими курявою полицями, молодий теолог натрапив на *Imitatio* Томи Кемпійського і знайшов у цій книзі речення, яке завдало смертельного удару доктрині знерухомців: *«Не стаючи дурнем во Христі, не рухайтесь, а знерухомілого зло змете»*.

Переклав Андріс Вишняускас

Виходячи із ресторану "Стріндберґ", я наштотхнувся на дочку Станіслава. Коли я запитав її про зустріч із К., вона дуже здивувалася.

— Ні, ніхто мене ніколи не питав про поета Лю Чішуї. Правду кажучи, я про нього нічого не знаю...

Я описав їй К., її вічно здивовані очі, уста, розхилені у делікатній іронічній посмішці, каштанове волосся, невеликі, хлоп'ячі стегна.

— Ні, я точно ніколи її не бачила, — сказала дочка Станіслава. — Ніколи.

І пішла собі.

Я повернувся до Варшави на саме Різдво. У поштовій скриньці поряд із поштівками з найкращими побажаннями і вимогою негайно заплатити телефонний рахунок я знайшов конверт із двома номерами "The Australian Journal of Chinese Affairs", присвяченими Провідникові Мао та його найближчим співробітникам. Автор, чудово обізнаний із таємницями Китаю, твердив, що Кан Шен, "убивця мільйонів", використовував у своїх літературних і мистецьких творах псевдонім Лю Чішуї!

Я пиячив тиждень, може довше, не пам'ятаю, я втрачав свідомість, здається кидався з кулаками на людей, проголошував якісь тиради, протестував, а пізніше якось минулося. Це завжди минається...

К. іноді з'являється у моїх снах. Я бачу її вічно здивовані очі, лагідну іронічну посмішку на устах, відчуваю тепло її грудей і живота.

Я прокидаюся із сльозами на очах. І далі плачу, потиху, аби ніхто не почув, вдвляючись у поставлений на полиці поряд із томом *Red Star Over China* флакон, у якому помирає жовтий, скоцюрблений корінь женьшеню, подарунок Станіслава Флято, доктора Фу.

Микола Рябчук - літератор та політолог, головний редактор часопису „Критика“, живе у Києві.

Олександр Гриценко - літератор, перекладач, живе у Києві.

Ігор Клех - письменник, автор роману „Поминки по Каллимаху“, „Зиманія. Герма“. Нещодавно у Москві вийшла його книга „Інцидент з класиком“, живе у Москві та Львові.

Ярослав Грицак - історик та політолог, директор Інституту історичних досліджень при Львівському державному університеті.

Мирослав Попович - філософ, автор численних робіт з логіки та культурології, викладає в Університеті Києво-Могилянська Академія.

Лешек Колаковський - один із найвидатніших мислителів ХХ століття, польський філософ, що у парадоксальних формах мислення пробував донести до сучасників найскладніші проблеми буття людини. У день свого семидесятиліття був коронований як Король Центральної Європи, про що і свідчить фото розміщене на обкладинці цього числа журналу.

Алоїз Вольдан - австрійський дослідник культур Центрально-Східної Європи, автор численних статей та книг з історії літератур цього регіону, живе у Зальцбурзі.

Ліліана Деру-Сіміч - югославський культуролог, живе у Брюсселі.

Маріанна Герольд - швейцарський культуролог.

Алеш Дебеляк - отримав науковий ступінь доктора філософії у

соціальної думці в Сіракузькому університеті у Нью Йорку. Зараз він керує факультетом культурних досліджень в Університеті Любляни у Словенії. Як поет, культурний критик, та перекладач, він здобув декілька нагород, серед яких Словенська національна книжна нагорода та Приз ізраїльської поезії за мир імені Міріама Лінденберґа (Тель-Авів). Критики вважають Алеша Дебеляка одним із провідних центральноєвропейських поетів. Його книги з'явилися у хорватському, чеському, німецькому, англійському, польському, угорському, італійському та японському перекладі. Його останні публікації англійською мовою це „Сутінки ідолів: Згадуючи втрачену Югославію“ (Уайт Пайн Прес, Нью Йорк: 1994), велика антологія „Уява Тера Інкогніто: Словенська література у 1945-95“ (Уайт Пайн Прес, Нью Йорк, 1997), Сучасність, що чинить опір: Інститути Мистецтва та його історичні форми (Роувман та Літлфільд, Ланхам - Нью Йорк). Він один з редакторів журналу „Trafika“, англословенського журналу, що виходить раз на три місяці і видається у Празі. Він також є головним редактором серії книг "Тера інкогніто: література Центральної Європи", яку публікує Уайт Пайн Прес.

Міхал Комар - польський письменник.

Сергей Чернишов - російський політолог.

Володимир Єшкілев - письменник, співавтор роману „Адепт“ (Лілея, Івано-Франківськ, 1998), автор авторської енциклопедії-проекту „Плерома“ (Івано-Франківськ, 1998), головний редактор журналу „Плерома“. Пропонований

матеріал є доповіддю на конференції „Поліетнічність Європи та національна література“.

Аркадіюш Баглаєвський - історик літератури, критик, головний редактор кварталника „Креси“, мешкає у Варшаві. Текст запропонований читачам цього числа був головною доповіддю на організованій Журналом „І“ та Форумом Середньо-Східної Європи культурологічної конференції „Поліетнічність Європи та національна література“, Львів, 09-12.12.1998.

Данута Сосновська - історик культури, викладач Інституту славистики Варшавського університету. Постійно співпрацює з журналами „Креси“ та „Знак“. Живе у Варшаві. Пропонований матеріал є доповіддю на конференції „Поліетнічність Європи та національна література“.

Ніла Зборовська - літературний критик, живе у Києві. Пропонований матеріал є доповіддю на конференції „Поліетнічність Європи та національна література“.

Тимофій Гаврилів - германіст, перекладач, поет, автор книги перекладів Георга Тракля українською мовою. Живе у Львові.

Анджей Стасюк - сучасний польський письменник, займається проблематикою полікультурності Південно-Східної Польщі — території звідки було депортовано українців у рамках „Акції Вісла“. Живе у місцевості Чарне коло Кракова. Брав участь у конференції „Поліетнічність Європи та національна література“.

Мануела Гретковська - сучасна польська письменниця, запропонований читачу текст є фрагментом її роману.